

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXVII

No : 148

Ekim 1973

*Belleten'in bu sayısı Cumhuriyetin 50. yıl
dönümünü anısına armağan edilmiştir.*

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ — ANKARA

1 9 7 3

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, incelemeler :	Sayfa
BAYKAL, BEKİR SITKI : Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya ait İki Belge (3 fotokopi ile birlikte).....	451
BAYUR, HİKMET : Atatürk'ten Anılar.....	457
JÄSCHKE, GOTTHARD : Die Gründung der Türkischen Republik. Anfang der Reformen Kemal Atatürks.....	471
——— : Türkiye Cumhuriyetinin İlanı, Atatürk Devrimlerinin Başlangıcı.	475
ARIBURUN, PERİHAN : Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını.....	481
ORHONLU, CENGİZ : Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları "Tehcir" in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler (4 fotokopi ile birlikte).....	485
BÜYÜKTUĞRUL, AFİF : Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı (30 resimle birlikte)	497
KUBAN, DOĞAN : Atatürk Ulusçuluğu ve Geleneksel Kültür.....	527
KURAN, ASOSYE PROF. DR. ABDULLAH : Mimar Sinan'ın İlk Eserleri.....	533
——— : Early Works of the Architect Sinan	545
TOSUN, PROF. DR. MEVRURE : Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler.....	557
KARADENİZ, ŞADAN : Yakın Tarihimize İlgili Bir Belge : Esad Fuad Tugay'ın İngiltere Başbakanı Balfour'a Yazdığı Mektup (Bir fotokopi ile birlikte)	583
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine ait Vekayi	607
1972 Yılı'nın İkinci Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitap ve Dergiler.....	663

B E L L E T E N

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU
Yazı işlerini yöneten sorumlu müdür : ULUĞ İĞDEMİR

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE
Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

Kapaktaki resim : Konya - Karahöyük kazılarında VI. katta bulunmuş
M.Ö. 3. binin sonuna ait rython (içki sunma kabı).

Sur la couverture : Rython du 3ème Millénaire. Découvert à la VIième
couche de Karahöyük (Konya).

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

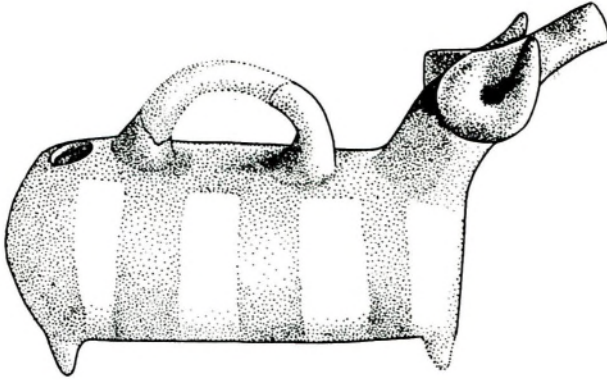

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXVII—Tome : XXXVII

Sayı : 145-148 — No. 145-148

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1973

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, incelemeler :	<u>Sayfa</u>
AFETİNAN, PROF. DR. : Ankara'nın Eski Evleri, Türk Ev Kültürü, Müze Evler (6 resimle birlikte)	123
ARIBURUN, PERİHAN : Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını.....	481
BAYKAL, BEKİR SİTKİ : Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge (3 fotokopi ile birlikte).....	451
BAYUR, HİKMET : Atatürk'ten Anılar.....	457
BÜYÜKTUĞRUL, AFIF : Preveze Deniz Muharebesine İlişkin Gerçekler.....	51
————— : Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı (30 resimle birlikte)	497
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ : Sultan Cem'in Portreleri Hakkında (35 resimle birlikte)	1
GÖYÜNÇ, NEJAT : Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi... ..	305
JÄSCHKE, GOTTHARD : Die Gründung der Türkischen Republik. Anfang der Reformen Kemal Atatürks	471
————— : Türkiye Cumhuriyetinin İlanı, Atatürk Devrimlerinin Başlangıcı. ..	475
KARADENİZ, ŞADAN : Yakın Tarihimize İlgili Bir Belge: Esad Fuad Tugay'ın İngiltere Başbakanı Balfour'a Yazdığı Mektup (1 fotokopi ile birlikte)	583
KUBAN, DOĞAN : Atatürk Ulusçuluğu ve Geleneksel Kültür.....	527
KURAN, ASOSYE PROF. DR. ABDULLAH : Mimar Sinan'ın İlk Eserleri.....	533
————— : Early Works of the Architect Sinan.....	545
MANSEL, ORD. PROF. DR. A. M. : Gebze Yöresinde Kutluca Kubbeli Me- zarları ve Onun Trakya Kubbeli Mezarları Arasında Aldığı Yer (32 resimle birlikte)	143
MEINARDUS, OTTO F.A. : Testimonies to the Economic Vitality of Balat, the Mediaeval Miletus (14 resimle birlikte).....	289
————— : Türkçesi	297
ORHONLU, CENGİZ : Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları "Tehcir" in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler (4 foto- kopi ile birlikte).....	485
ÖNEY, GÖNÜL : İran'da Erken İslâm Devri Alçı İşçiliğinin Anadolu Selçuk Sanatında Akisleri (44 resimle birlikte)	257
————— : İngilizcesi	267
PARMAKSIZOĞLU, İSMET : Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları (89 sayfa tıpkıbasım ile birlikte) ..	191

VI

SALVINI, MIRJO : Urartäisches Epigraphisches Material aus Van und Umgebung (5 resimle birlikte)	279
SONYEL, DR. SALÂHI R. : Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü.....	95
————— : The Anglo-Turkish Conflict Fifty Years Ago.....	113
————— : Orgeneral Kâzım Özalp'ın Anıları ile İlgili Bir Açıklama	231
TOSUN, PROF. DR. MEVRURE : Sumer, Babil ve Assurlularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler.....	557
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi	607
ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL : Türk Hamamı (17 resimle birlikte)....	87
YÜCEL, DOÇ. DR. YAŞAR : XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar (9 sayfa fotokopi ile birlikte)	159

Konferanslar :

SONYEL, DR. SALÂHI R. : Ölümünün Otuz Dördüncü Yılında Atatürk'ü Anarken	325
--	-----

Nekroloji :

EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ : Prof. Albert-Louis Gabriel (22 resimle birlikte).	321
---	-----

Çeviriler :

LAMBTON, ANN K.S. (Çeviren: KAYMAZ, N.): 'Atebetü'l-Ketebe'ye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi	365
---	-----

Bibliyografya :

AKURGAL, EKREM : Prof. Celâl Saraç, <i>İonia Pozitif Bilimi Temel Kaynakları ve Etkileri</i>	129
————— : <i>İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi</i>	133
JÄSCHKE, GOTTHARD: Afetinan, <i>Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933</i>	403
SEVİN, DR. VELİ: Boris Pjotrowski, <i>Urartu</i>	395
Kitaplardan Haber	135
KARADENİZ, ŞADAN : Kitaplardan Haber	243
————— : Kitaplardan Haber	405
1972 Yılıının İkinci Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitap ve Dergiler.....	663

Haberler :

Uluslararası XXIX. Şarkiyatçılar Kongresi	141
Prof. Albert Gabriel'in ölümü.....	141
Türk Tarih Kurumu Genel Kurul Toplantısı.....	413

TABLE DES MATIÈRES

Articles, études :	<u>Page</u>
AFETİNAN, PROF. DR.: Vieilles maisons d'Ankara. Maisons-musées, témoins de la culture turque (en turc; 6 fig.).....	123
ARIBURUN, PERİHAN : La femme turque au cinquantenaire de la République (en turc)	481
BAYKAL, BEKİR SITKI : Deux documents concernant la vie de Mustafa Kemal Paşa durant l'Armistice (en turc; 3 photocopies).....	451
BAYUR, HİKMET : Souvenirs d'Atatürk (en turc).....	457
BÜYÜKTUĞRUL, AFİF : Sur la bataille navale de Preveze (en turc)	51
————— : Le cinquantenaire de la marine turque (en turc; 30 fig.).....	497
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ : Sur les portraits de Zizim (Sultan Cem) (en turc; 35 fig.)	1
GÖYÜNÇ, NEJAT : L'importance de nos archives pour l'histoire de la culture turque (en turc)	305
JÄSCHKE, GOTTHARD : Die Gründung der Türkischen Republik. Anfang der Reformen Kemal Atatürks	471
————— : Le même article, traduit en turc.....	475
KARADENİZ, ŞADAN : Un document relevant de notre histoire contemporaine: Une lettre d'Esad Fuat Tugay au premier ministre britannique Balfour (en turc; 1 photocopie)	583
KUBAN, DOĞAN : Le nationalisme d'Atatürk et la culture traditionnelle (en turc)	527
KURAN, ASSOC. PROF. DR. ABDULLAH : Les premiers ouvrages de l'architecte Sinan (en turc).....	533
————— : Le même article, traduit en anglais	545
MANSEL, ORD. PROF. DR. A. M. : Les tombes a coupole de Kutluca, district de Gebze, et la place qu'elles occupent parmi les tombes à coupole de Thrace (en turc; 32 fig.).....	143
MEINARDUS, OTTO F.A.: Testimonies to the Economic Vitality of Balat, the Mediaeval Miletus (14 fig.).....	289
————— : Le même article, traduit en turc	297
ORHONLU, CENGİZ : Sur l'émigration causée par l'occupation grecque et les conséquences des "déportations" pratiquées par la Grèce (en turc; 4 photocopies)	485
ÖNEY, GÖNÜL : Traces de l'art du plâtrage de l'Iran protoislamique dans l'art seldjucide d'Anatolie (en turc; 44 fig.)	257
————— : Le même article, traduit en anglais	267
PARMAKSIZOĞLU, İSMET : La souveraineté ottomane en Iraq septentrional et les mémoires de Memun Bey (en turc; 89 pages de fac-similé)	191

VIII

SALVINI, MIRJO : Urärtaisches Epigraphisches Material aus Van und Umgebung (5 fig.)	279
SONYEL, DR. SALÂHI R. : Le cinquantenaire de l'Armistice de Mudanya (en turc)	95
———— : The Anglo-Turkish Conflict Fifty Years Ago	113
———— : A propos des mémoires du Général d'Armée Kâzım Özalp (en turc)	231
TOSUN, PROF. DR. MEVRURE : Les notions de droit, de loi et de justice en Sum- mer, Babylone et Assur et les termes qui y correspondent (en turc).	557
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI : Événements concernant les années 1206/1791 et 1207/1792, d'après les éphémérides des affaires extérieures du temps de Selim III (en turc)	607
ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL : Le hammam (bain) turc (en turc; 17 fig.)	87
YÜCEL, DOÇ. DR. YAŞAR : Recherches sur l'histoire turque des XIV ^e —XV ^e siècles (en turc; 9 pages de photocopie)	159
Conférences :	
SONYEL, DR. SALÂHI R. : Ataturk, le jour de son trente quatrième anniversaire (en turc)	235
Nécrologie :	
EYİCE, PROF. DR. SEMAVI : Prof. Albert-Louis Gabriel (en turc; 22 fig) ..	321
Traductions :	
LAMBTON, ANN K.S. (traduit en turc par: KAYMAZ, N.) : Administration dans l'Empire Sancar, selon 'Atebetü'l Ketebe	365
Bibliographie :	
AKURGAL, EKREM : Prof. Celâl Saraç; <i>Sources et influences de la science positive ionienne</i>	129
———— : <i>Guide de la Ville et des Antiquités d'İzmit</i>	133
JÄSCHKE, GOTTHARD : Afetinan, <i>Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933</i> (Le principe de l'étatisme et le premier plan industriel de la République Turque, 1933)	403
SEVİN, DR. VELİ : Boris Pjotrowski, <i>Urartu</i>	395
Parmi les livres (en turc)	135
KARADENİZ, ŞADAN : Parmi les livres (en turc)	243
———— : Parmi les livres (en turc)	405
Livres et périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le second semestre de 1972 (en turc)	663
Information :	
XXIX ^e Congrès International des Orientalistes (en turc)	141
La mort du Professeur Albert Gabriel (en turc)	141
Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire (en turc)	413

*Bellefen'in bu sayısı Cumhuriyetin 50. yıl
dönümü anısına armağan edilmiştir.*

BELLE TEN

Cilt: XXXVII

EKİM 1973

Sayı: 148

MÜTAREKE DEVRİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞAYA AİT İKİ BELGE

BEKİR SITKI BAYKAL

Yayınladığımız bu iki belgenin asılları Cumhurbaşkanlığı Arşivinde bulunmaktadır. İlk bakışta anlaşılacağı gibi bu belgelerin önemi, biri Mütareke günlerinde Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'da düşmüş olduğu maddi sıkıntının bir yanını göstermesi ve ötekisi de genç generalin karakteri hakkında bilgi vermesi olmak üzere, başlıca iki noktada belirtilebilir.

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı sonunda bağlaşıklarımızdan Almanya'nın yenilerek savaştan çekilmesi üzerine, o sıralarda Filistin cephesinde *Yıldırım Ordular Gurubu* adı ile çarpışan Osmanlı birliklerinin komutanı olan Alman generali Liman von Sanders yurduna dönmek zorunda kalmış ve Yıldırım Ordular Gurubu komutanlığını Mustafa Kemal Paşa üzerine almıştı. Yeni komutan, yerli Arapların da desteği ile daha önce saldırıya geçmiş olan İngiliz ordusunun çok üstün kuvvetleri karşısında geri çekilmeğe zorlanan Osmanlı kuvvetlerini tam bir bozguna uğramak ve imha edilmekten korumayı ve Toroslara kadar geriye getirmeyi başarmıştı. Ancak, tam bu sırada Osmanlı Devleti de, yenilmiş olan bağlaşıkları gibi, İtilâf Devletleri ile Mondros'ta bir ateşkes anlaşması imzaladı (30 Ekim 1918) ve buna göre Yıldırım Ordular Gurubunu lağv etti. Komutanı Mustafa Kemal Paşaya da Başkente dönmekten başka yapacak bir iş kalmadı. Gerçi O ordudan ayrılmıyor ve Harbiye Nezâreti emrinde alkonuyordu, fakat artık fiili bir görevi yoktu.

İşte, böyle ağır koşullar altında İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa, *Mütareke Devri* dediğimiz o acı günlerde, herşeyin tam bir karanlık ve herkesin tam bir şaşkınlık içinde bulunduğu bir zamanda memleketin nasıl kurtarılabilceği üzerinde düşünür, görüşür ve plânlarını hazırlamağa çalışırken türlü güçlüklerle karşılaşmıştır. Aşağıdaki belgeler bu güçlükler ve sıkıntılardan bazı örnekler vermektedir. Görüyoruz ki Paşa, herşeye rağmen mevkii ve şerefi ile uygun düşmeyen bir duruma sokulmak istek ve girişimlerine karşı isyan etmektedir. Kimseye ve hiçbir olupbittiye boyun eğmemekte, kişiliğini herşeyin üstünde tutabilmektedir. Bu vesile ile de kendisinin kim ve ne olduğunu karşısındakilere anlatmak, kendini tanıtmak zorunluğunu duymuştur. Aslında Atatürk, hayatının sonuna kadar kendisinden söz etmeği sevmemiştir. Zaferleri ben kazandım, vatani ben kurtardım, devrimleri ben yaptım gibi kendini öven sözlerine rastlanmaz. Herşeyi millet yaptı, ben ve arkadaşlarım sadece görevlerimizi yerine getirdik, okadar, kanısında olan Atatürk, bu belgelerde, hiç değilse bir cephesi ile, kendi benliğini dile getirmekte, karakterinin bir yüzünü açığa vurmaktadır:

Ordu komutanlığı sıfat ve yetkileri saklı kalmak üzere zamanın Savunma Bakanlığı emrinde alıkonulduğuna, ordu komutanlığından istifa etmediğine, azl edilmediğine veya emekliye ayrılmadığına, açığa da çıkarılmadığına göre bundan böyle kendisine, bugüne kadar şeref ve başarı ile yapmış olduğu ordu komutanlığı veya buna denk bir görev ve mevki verilmelidir. Değeri (kadri) daha aşağı düşürülmemeli ve geçimi de günün koşullarına göre ayarlanmalı, katlanılması mümkün olmayacak bir düzeye indirilmemelidir. Ciddi ve önemli olmayan hiçbir görev teklifini kabul etmeyecektir. Eğer anlamsız görev tekliflerinden maksat kendisini devlet hizmetlerinden uzaklaştırmak ise izlenen yol yanlıştır. Çünkü kendisi, her halde gelişigüzel bir tuğgeneral (mirliva) değildir. O, ordu ve ordular gurubu komutanıdır. Ohalde hakkında uygulanacak işlem de bu sıfat ve memuriyeti üzerinden olmalıdır. Emsâl diye gösterilen kişilerden hiçbiri kendisine emsâl olamaz. Çünkü O, geçmişteki suçları yüzünden ne bir kanunî kovuşturmaya uğramıştır, ne tutuklanmıştır; ya da tutuklanmak korkusuyla kaçmış değildir. İngilizlerin etkisi ile hizmetten affı gerekenlerden, savaş alanlarında ordusunu perişan bir halde bırakarak İstanbul'da ve dışarda görev alan komutanlardan da değildir. Bugüne kadar namusu ile ve fedakârca vatanına hizmet

etmiş olmakla övünen bir komutandır. Eğer, kendisine söylendiği gibi, vatani tehdit eden para sıkıntısı, henüz seferberlik bitmeden kendi ödeneğinin kesilmesi ile hafifleyecek ve devletin malî durumu bununla feraha kavuşacaksa, değil ödeneğini, şimdiye kadar vatani uğrunda hiçbir dakika esirgemediği canını feda etmekle en büyük mutlular sırasına geçecektir. Bununla beraber kendisine ayrıcalı bir işlem yapılmasını değil, yürürlükteki kanunlara göre hakkının verilmesini istemektedir.

BELGELER

Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Kutu No. 1-4
Dosya No. 4
Fihrist No. 16-2

HARBIYE NEZÂRETİ

24-2-335

Suret

MÛLGA YILDIRIM ORDULAR GURUBU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

20-2-35 tarihli tezkere-i aliyyeleri alındı. Seferî kadroda ordu kumandanlarının ma'yetlerinde yaver-i zatî bulunacağı sarâhaten görülmekte ise de hazerî kadroda buna tekabül edebilecek olan ordu müfettişlerinin bile yaver-i zatileri bulunmamaktadır. Şu hale nazaran mülga ordu kumandanları nezdindeki yaver-i zatilerinin devam-ı memuriyetlerine bittabi' mahal kalmamış ve hakk-ı saadetlerinde tatbik edilen husûs emsâlleri hakkında da aynen tatbik olunmuştur. Muhassasât meselesine gelince henüz mülga olmayan makamâtın muhassasâtını tesviyede devam olunmak tabîf ve müsteşarlık muhassasâtının Meclis-i Mebusân-ı Osmanînin kararına mübtenî bulunmasıyla bunun ba'demâ da ol suretle tesviyesi bedihîdir. Esasen ibka muamelesinin ihtiyârı hem artık hazere rücû' olunmasına mebnî lüzumu kalmayan mühim kadroların tasfiyesi ve hem de vatani tehdit eden müzâyaka-i mâliyeden Harbiye Nezâretine isabet edecek kısmının tehvîni gibi bir maksad-ı meşrû' ve ma'kûle mübtenî bulunduğunu

herkes gibi zât-ı âlilerinin de takdir buyuracaklarından eminim. Bu suretle ma'rûz kalacakları sia-i maîşet tenezzülüne yalnız şahs-ı saadetlerinin hedef ittihaz edilmediğini teslim buyuracakları da şüphesizdir. Mesbûk hidemât-ı aliyyeleri ise hiçbir vakit taklil edilemeyeceği gibi taraf-ı senâveriden de bunun aksini gösterecek bir hale ma'rûz kalamayacağınıza teklif-i hizmet yolundaki teşebbüs-i âcizânemi işhâd ederim. Fakat bu teşebbüsüm ümmid ve intizârımın hilâfına olarak kabul buyurulmamıştır. Hidemât-ı sâbika ve muntazıralarına mebnî bugün hubb-i nefsi saadetlerini cerihadâr etmiş görünen ve hiç olmazsa iş'âr-ı saadetlerinden öyle anlaşılan tedbirin geçen harb senelerinde hidemât-ı ber-güzîdeleri mesbûk umum zevât-ı kirâm haklarında siyyânen cârî olması hasebiyle de mücerred teşkilât-ı hazeriyyeye rücû' olmak maksadiyle mecburiy-ül-ihtiyâr olan tedâbirin muvafık-ı hâl ve maslâhat görüleceğine müteferri' i'timadımı takviye ve te'yid buyuracaklarına intizâr eylerim.

Harbiye Nâzırı

ÖMER YAVER

Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Kutu No. 1-4
Dosya No. 4
Fihrist No. 16 ve 16-1

3-3-335

HARBİYE NEZÂRET-İ CELİLESİNE

Selef-i devletleri zamanında cârî muameleye ait son iki kıt'a tezkere suretlerini mütalâa buyurulmak üzere rabten takdim ediyorum. Nezâret-i celilece mazbût kuyûd ve muameleden müstebân buyurulacağı vechile âcizleri kumandanı bulunduğum Yıldırım Ordular Gurubunun lağvı üzerine ordu kumandanlık sıfat ve salâhiyetim mahfûz olarak Orduy-ı Hümâyûnca ve Devletce istihdâmıma lüzûm olur ihtimaline binâen olacak Nezâret-i celile emrinde alkonuldum. Her halde ordu kumandanlığından isti'fa etmedim, mezkûr kumandanlıktan azl ve infisâl veya tekaüd edilmedim, açığa dahi çıkarılmadım. Devletçe fi-mâ-ba'd tevdi' olunacak vazifenin dahi bugüne kadar inâyet-i Hakla bihakın kesb-i liyâkat eylemiş olduğum

ordu kumandanlığı veya buna muâdil olabileceği tabiidir. Binâen-aleyh âcizlerinin Orduy-ı Hümâyûnca muhafaza edilmekliğime lüzûm görülüyorsa kadrımın tenzîl edilmemesi ve maişetimin -kuyudât-ı askeriyyemin idâmesi halinde- bugünkü şerâite göre gayr-ı kabil-i tahammül bir derekeye indirilmemesi lâzımgeleceği mütalâasındayım. Ömer Yaver Paşa Hazretlerinin tezkeresinde teklif-i hizmet yolundaki teşebbüsün taraf-ı âcizânemden kabul edilmemiş olduğu hakkındaki fikra medlûlü muhtac-ı tefsirdir. Fil-hakika Yaver Paşa Hazretleri İstanbul'a gelmiş olan İngiliz kumandanı Allenby'nin İhsan Paşayı istemediğini esbâb-ı mûcibe serdine mecburiyeti olmadığı beyaniyle muhakkirâne bir tarzda bildirmiş ve yerine ta'yin olunacak kumandanı ertesi gün beraber alıp götürebileceğini ilâve eylemiş olduğunu ve İhsan Paşanın yerine âcizlerini münasip gördüğünü söyledi. Bu yoldaki teklife iki sebepten nâşi beyân-ı ma'zeret eyledim. Birincisi maddeten rahatsız bulunuşum, ikincisi mahiyet-i memuriyettir ki bunun tefsirini zâid görürüm. Birinci sebep olmamış olsaydı dahi ikincisi arz-ı i'tizâra bence kâfi idi. Bundan başka teklif olunan işbu hizmette ciddiyet ve mübremiyet dahi mefkud idi. Bu aynı zamanda altıncı ordunun lağv edilmiş olmasıyla taayyün etti. Böyle bî-ma'na tekliflerden maksat âcizlerini hizmet-i devletten tebâüde mecbur etmek idiye ta' kib edilmiş olan tarzın sekameti bedihîdir. Her halde âcizleri herhangi bir mirliva değilim. Ordu ve ordular gurubu kumandanyım. Hakkımda tatbik edilmek istenilen muamele bu sıfat ve memuriyetim üzerinden tatbik olunmak lâzımgeleceğini zannederim. Yâver Paşa Hazretleri hakkımda tatbik olunan muamelenin emsâlim hakkında da tatbik olunduğundan bahs ediyor ki bunda bir galat ve iğlâk olmak lâzımgelir. İsim tasrihine lüzûm görmem, fakat Yâver Paşa Hazretlerinin âcizlerine emsâl göstermek istediği zevâtın hiçbir emsâlim değildir. Âcizleri mesâvî-i maziyesinden dolayı hakkında ta' kibât-ı kanuniye icra edilen veya tevkif olunan veya tevkif olunmaktan ihtirâzen firar eden veya hasbe's-siyâse İngilizlerin te'siri ile hizmetten afvı lâzımgelenlerden, muharebe meydanında ordularını perişan terk edip İstanbul'da ve hariçte vazife alan kumandanlardan da değilim. Bugüne kadar vatanıma kemâl-i namus ve fedakârî ile hizmet etmekle mübâhî bir kumandanım. Şurasını da ilâveten arz edeyim ki âcizleri Yâver Paşa Hazretlerinin mevzû-ı bahs ettiği vatani tehdid eden müzâyaka-i mâliye-yi teşdid etmek istemem. Eğer muhassasât-ı âcizânemi daha

seferberlik hitâm bulmadan kat' etmekle müzâyaka-i mâliye-i devlet tehvîn olacaksa bu husûsta ben muhassasâtımı değil şimdiye kadar vatanım uğruna hiçbir dakika esirgemediğim hayatımı feda etmekle en büyük bahtıyarlar sırasına geçerim. Kanun ve hakk-ı müktesebim dairesinde tatbiki tasvib buyurulacak muameleye müsaade-i Nezâretpenâhileri ma'rûzdur.

Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyârî
Mülga Yıldırım Ordular Gurubu Kumandanı
Mirliva

M. KEMAL (imza).

سفره‌ی ختم برود در قطع ابتدا مفاصل و دست تا به انقباض او منقبض به گفته دگر
تعمیر به قد - و طم اخرونه هر وقت که در وقت است که خدا انقباض است بود خدا که
کرم. قافیه دهه تقسیم و آن سنده قیامه تقویه بود به همه معامه مستطاب تقیه بود
معرضه -

قوله یاد حقوق شهری
مفاد بدیع از در شهری قنادی

A	
D	
F	

A	<del></del>
D	<del></del>
F	<del></del>

Cevabın devamı

ATATÜRK'TEN ANILAR

HİKMET BAYUR

ATATÜRK ADI

Bunu *Atatürk Hayatı ve Eseri* adlı kitabımın önsözünde kısaca ele almıştım. Sonra karşılaştığım sorular dolayısıyla işin gerektiği gibi anlaşılmadığını gördüğümden daha açık yazmayı doğru buldum.

Bir akşam Atatürk, bu adı almaya karar verdiğini söyledi ve düşüncemi sordu.

“Mustafa Kemal adıyla parlak zaferler kazandınız, ün saldınız, çürümüş bir imparatorluktan dipdiri bir cumhuriyet çıkardınız, büyük devrimler yaptınız; bu adı bırakmak doğru olmaz.” dedim.

Atatürk yalnız şu karşılığı verdi: “İbn-i Sina’ya neden kızıyor-sun?” Ben işi anlamış ve “Doğru.” demiştim.

Bunun anlamı şuydu:

İbn-i Sina diye anılan Ebu Ali el-Hüseyin İbn-i Abdullah, Buhara yakınlarında Afşana’da doğmuştur. O sırada Mâveraü’n-Nehr bir Türk ülkesiydi. Orada doğanların Türklüğü değil, Türk olmadığı savı ortaya atılırsa bunun kanıtlanması gerekirdi. Ancak, hemen bütün Türk ünlülerinin Arap adları taşıması yüzünden karışıklıklar doğagelmektedir.

Bir karşılaştırma, durumu daha iyi anlamaya yarar.

Farabî de Mâveraü’n-Nehrlidir, ancak dedesinin adı Tarhan’dır (tam adı Muhammed ibn-i Muhammed ibn-i Tarhan Ebu Nasır el-Farabî’dir). Bu yüzden Türklüğü kabul edilmektedir.

Eğer Farabî’nin dedesi de “Ahmet”, “Muhammed” gibi bir ad taşıyaydı hiç kuşkusuz o da İbn-i Sina gibi Arap veya Fars sayılacaktı.

Atatürk bu adı almakla Türklerin de genellikle Türk adları taşımalarının gerektiğini belirtmek istemiştir.

HERRIOT İLE BİR GÖRÜŞME¹

1933 yazında Atatürk'ün İstanbul'da bulunduğu sırada eski Fransız başbakanlarından Herriot oraya gelmişti. Atatürk onu Dolmabahçe Sarayında kabul etti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da orada bulunuyordu. Genel Sekreter sıfatıyla tercümanlığı ben yaptım. Herriot çok saygılıydı ve her sözünde büyük bir yakınlık duygusu seziliyordu. Türlü devlet işleri ve layiklik üzerinde konuşulurken, eski Fransız Başbakanı: "Size nasıl hayran olmayayım? Halifeyi sınır dışı ettiniz; halbuki Papanın Paris temsilcisi (*nonce apostolique*) benim hükümetimi düşürdü." dedi.

BİR SAVAŞ BAĞLAŞMASI ÖNERİSİ

Atatürk'ün İstanbul'da bulunduğu bir sırada Rusya'ya komşu devletlerden birinin elçisi Atatürk tarafından kabul edilmek istemiş ve görüşme Dolmabahçe Sarayında olmuştu. Kabulde Genel Sekreter sıfatıyla ben tercümanlık yaptım. Elçi Rusya'daki düzenin kötülüğü, milyonlara varan toptan öldürmeleri ve öldürücü yerlere sürmeleri söz konusu ettikten sonra, Hitler'in bu düzeni yıkmaya azimli olduğunu, olayın bütün Rusya komşularını ilgilendirdiğinden alınacak tedbirler üzerinde görüşüp anlaşılmasının çok yararlı olacağını söyledi. Bu beklenmedik öneri bizleri şaşırttı.

Atatürk uzun bir öğüt vermeye koyuldu ve âdeta karşısında bulunan bir öğrenciye siyasal ders veren bir profesör gibi konuştu. Savaşların hiç umulmadık çok değişik talihler gösterdiğini, hiç yoktan bu gibi nedenlerle savaşa atılmanın sırf bir macera olacağını, Birinci Dünya Savaşının yenenleri de yenilenler kadar yıprattığını, barışın en büyük nimet olduğunu, bizim barış içinde gelişmekten başka bir amacımız olmadığını ve "yurtta barış, dünyada barış" parolasının siyasamızın ilkesi olduğunu, kendi ülkesi de bu ilkeye uyarırsa çok iyi edeceğini söyledi.

¹ Bir ara "Bursa nutku" hikâyesiyle ün yapmış olan R. R. Yücer, aynı risalede "Titülesko'nun enfiyesi ve Herriot'nun piposu" başlığı altında, Atatürk'ün Herriot'yu kabulünde, önüne birçok pipo serdiğini anlatmıştır. Oysa, bunun gerçekte hiç ilgisi yoktur. Titülesko'nun kabulünde bulunmadım, ancak ona ait hikâyenin de uydurma olduğunda kuşku yoktur. Öyle bir şey olmuş olsaydı duyardım.

Elçinin, bu öğütlerin ne ölçüde yerinde olduğunu anlamış bulunduğu kuşkuludur. Yüzünde, görevini başaramamış olmanın üzüntüsünden başka bir belirti yoktu.

MUSSOLİNİ'NİN ATATÜRK HAKKINDA BİR GÖRÜŞÜ

Belgrat'ta elçi bulunduğum sırada orada General Bodrero adında bir İtalyan elçisi vardı. Arnavutluk ve türlü sorunlar dolayısıyla Faşist Hükümet, Belgrad'a hep önemli kimseleri atardı. Doğal olarak Bodrero da bu partidendi ve Mussolini ile teması çoktu. Bir gün bana bu diktatör'ün Atatürk hakkındaki şu sözlerini nakletti:

“Rusya'ya karşı güdülmesi gereken siyasaı yalnız Mustafa Kemal ve ben anladık: dış siyasadada onunla dost olmak ve içeride komünistleri ezmek.”

Bunu kendisine anlattığımda Atatürk, “Doğrudur.” dedi.

O, genel olarak Mussolini'nin demeç ve sözlerine bakarak, “Bunlar bir delinin ağzından çıkmışa benziyor, ancak dış siyasadada davranışları hesaplı görülüyor, sonrasını bekleyelim.” derdi. Bu konuşma 1928 yılında olmuştu.

ATATÜRK'ÜN HITLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Atatürk, Hitler'in gerçek bir başarıya ulaşabileceğine inanmazdı ve durmadan yeni sorunlar ortaya atmasının kendisini bir gün yıkıma götürebileceğini söylerdi.

Bununla birlikte, Versailles Antlaşmasının kısıtlayıcı hükümlerini ortadan kaldırmak yolundaki çabalarını, Avusturya'yı Almanya ile birleştirmek istemesini doğal bulurdu. İki ülkede de aynı ulus aynı dili konuşuyordu ve Viyana'nın Germen İmparatorluğunun başkenti olduğu sıralarda ortak bir yaşantıları olmuştu. Çekoslovakya'nın sınırları üzerinde yaşayan ve Südet diye anılan Almanlar'ın geleceği konusu ortaya çıktığı zaman Atatürk çok hastaydı ve eski tertip sofra kurulmuyordu, bu konudaki düşüncelerini öğrenmek fırsatını elde edemedim.

Atatürk, Hitler'in tutumunun Genel Savaşı yakınlaştırdığını görmüştür. Ancak o yoldaki başlıca adımlar, yani Almanya'nın Çekoslovakya'ya ve İtalya'nın Arnavutluk'a el koymaları onun ölümünden sonra olmuştur.

ATATÜRK'ÜN HARBİYE NAZIRI OLMAK İSTEMESİ

1918'de Osmanlı Devleti bırakışma istemek zorunluğunda kaldığında, Atatürk, Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) olmak istemiş ve bu makamın ona verilmesi, gerek Padişah, gerekse Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ca uygun görülmemiştir.

Türk Devletinin Dış Siyaseti adlı eserimi yazarken kendisinden sormuştum: "Harbiye Nazırı olsaydınız ne yapardınız?" Karşılığı şu olmuştur: "İlk olarak Padişahla Hükümeti Eskişehir'e götürmek ve Mondros'taki bırakışma görüşmelerini oradan yönetmek."

HAVA KUVVETLERİNİ TEFTİŞ

Bir gün Atatürk Hava Kuvvetlerini teftiş etmiş, onların havada yaptıkları cambazlıkları ve toplu manevralarını seyretmiş, birçoklarıyla kendi usulüyle konuşmuş, pek çok şey öğrenmiş ve hükümler çıkarmıştı. O akşam iyi bir rastlantıyla ben de sofrada bulundum.

"Havacıları teftiş ettim, bunlar müthiş adamlar, ben korkmam, benden sonra gelecek olanlar düşünsün." dedi.

Kimse bir şey sormadı ve iş daha vuzuha kavuşamadı.

ATATÜRK VE DEVLET İŞLERİ

Eleştirici yaradılıştan olduğumdan Genel Sekreterliğim sırasında bu "hastalığım" çok teperdi. Sabırlı olan Atatürk bu işlerdeki ilkesini şöyle özetlemişti:

"Ben işleri sorumlusuna bırakır ve elde edilen sonuca göre hüküm veririm. Eğer bir işin behemehal yapılması gerektiği halde yapılmadığını görürsem işe karışır ve yol gösteririm. Normal olarak hükümet işleri iyi gitmezse Başbakanı, ordu işleri iyi gitmezse Genelkurmay Başkanını değiştiririm."

ATATÜRK ÖNEM VERDİĞİ BİR OLAYIN BÜTÜN YÖNLERİNİ İNCELEMEDEN GEÇMEZDİ

Buna iki örnek vereceğiz:

1932 yazında Dolmabahçe'deydik. O sırada İstanbul'da bulunan Yedek Subay Okulu öğrencilerinin bir kısmı Park'ta gösteri yapmışlardı.

Yemeklerin kötü ve disiplinin aşırı sert olmasından yakınıyorlardı. O sırada Genel Sekreterdim. Atatürk olayı duyunca: “Galiba bana İstanbul’da rahat bir yaz geçirtmek istemiyorlar.” dedi.

Toplantı yapan yedek subay adayları dağıtıldı. Atatürk elebaşlarının ilk soruşturmasının Dolmabahçe’de yapılmasını istedi. Çok ustaca sorular hazırlayıp gençlere bunların sorulmasını buyurdu. Kendisi de bitişik bir odadan söylenenleri dinliyordu. Bilmek istediği suydı: Bunlar gerçekten yemek ve disiplinden mi sızlanıyorlar, yoksa eski muhaliflerce iş çıkarmak için mi kışkırtılmışlardı?

Sorulara verilen karşılıklardan böyle bir olasılık bulunmadığına hükmederek, gösteri yapmak suçu dolayısıyla gerekenin yapılması için işin Savunma Bakanlığına bırakılmasını buyurdu.

Aynı yılda, Atatürk’ün yine ne denli önemsiz görülürse görülsün dikkatini çeken her işin derinliğine inmeğe verdiği önemi gösteren bir olayla karşılaşıldı.

Meclis ve Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe son derece cesur, atılgan, disipline bağlı ve Atatürk’e âşık denecek kadar onu seven bir subaydı ve birliğini iyi yetiştirirdi.

1932 yılında İstanbul’a geldiğimizde subayların üst rütbede olanlara selâm vermekte pek titiz olmadıklarını, nice teğmen ve yüzbaşının, binbaşı olan kendisine selâm vermediklerini göreyerek içlerle-mişti.

İstanbul’da Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa çok çetin bir savaşçı olduğunu İstiklâl Savaşında kanıtlamıştı. Ancak anlaşılan bu selâm işinde pek titiz değildi.

İsmail Hakkı Tekçe tutup Şükrü Naili Paşa’ya olayı anlatan ve disiplin eksikliğini belirten bir mektup yazar ve altına ad ve görevini belirten imzasını atar. Bir alay komutanının bir kolordu komutanına o yolda mektup yazması asker disiplinine hiç mi hiç sığmazdı. Bundan alınan Şükrü Naili Paşa, Dolmabahçe Sarayına gelip “Kimdir bu İsmail Hakkı Bey², bana nasıl böyle şeyler yazar?” yolunda konuşur.

Olayı öğrenen Atatürk, işi İsmail Hakkı Tekçe’nin aşırı gayretine vererek ona tembihlerde bulunmakla yetinebilirdi. Ancak O, bununla yetinecek bir kimse değildi. Akli bir noktaya takılmış, kendi kendine: “Acaba İsmail Hakkı’nın arkasında bir destekleyici kuvvet var da

² O tarihte henüz soyadı kanunu çıkmamıştı.

ona güvenerek mi bu derece disiplin dışına çıktı?" diye sormuştu. Bu düşünceyle onun hakkında hiç bir şey belirtmeyecek M.A.H. (şimdiki M.İ.T.) yoluyla incelemeler yaptırmıştı. Bir şey çıkmayınca, Atatürk'ün içi rahatladı; çünkü Tekçe'yi çok severdi ve ona çok güvenirdi.

ATATÜRK'ÜN DEVRİM İŞLERİNDEKİ
TUTUMUNA BİR ÖRNEK:
ŞAPKA KANUNU

Atatürk bir devrimi gerçekleştirmeyi düşününce konuyu ve onun yaratabileceği tepkileri inceden inceye araştırır, sezdirmeden yoklamalar yapar, onu tepkisiz veya en az tepki ile halka kabul ettirmek için gereken her tedbiri alırdı.

Atatürk özel hayatında olduğu gibi, toplum hayatında ve siyasa da büyük bir ruhbilim ustası idi. Konuştuğu kimsenin sorularına karşılık verirken, gösterdiği ilgi, duraksama veya tepkiler, başkaları için ne denli belirsiz olurlarsa olsunlar, onun için anlam taşırdı. Bir topluluk karşısında konuşurken de böyle yapardı. Dinleyenlerin yüzlerinden duygu ve düşüncelerini sezerdi.

O, bir devrime girişmeden önce bu konudaki olağanüstü yeteneğinden yararlanırdı. Ankara'da, İstanbul'da ve seçtiği illerde sofrasına çağırdığı kimseler ve görüştüğü halktan, onlara hiç sezdirmeden, yapacağı devrime karşı olanın tepkilerini büyük bir isabetle sezerdi.

Ondan sonra devrimin stratejisini saptardı ve "eşref saati" iyi seçerdi.

Şapka devrimi bu yolda iyi bir örnektir.

Esasa bakılırsa kavuğun, sarıgın, fesin ve şapkanın dinle hiç bir ilgisi yoktur. Agel ile kefiyeyi bırakıp kavuk ve sarık kullanmış olanlar nasıl "kâfir" olmamışlarsa, onların yerine fesi ve daha sonra şapkayı geçirenler de "kâfir" olmamışlardır.

Ancak şu var ki, gelenekleşmiş bir tutuma bağlı inançlar ne ölçüde dinle ilgisiz, hatta saçmanın saçması olurlarsa olsunlar, bir kere kütlenin kafasında kutsal diye yer aldılar mıydı onu söküp atmak son derece güç ve tehlikeli olabilir. Şapka giyen kimsenin "kâfir" ve halk diliyle "gâvur" olacağı inancı bu gibi saçmalar arasında yer tutmuş bir inançtı.

“Eşref saat”, 1925’te çalar. Türkiye’de Kurtuluş Savaşı yapmış olanlar iki takıma ayrılmışlardır. Esas kütleden ayrılanlar tutucu kuvvetleri yanlarına almaya çalışmaktadırlar, gerici kuvvetler ise kendilerine bir baş aramaktadırlar. Türklerin zaferini hazmedememiş olup onun sömürgelerdeki gitgide gelişen etkilerini önlemek için Türkiye’nin başına bir belâ getirmeye çalışan birtakım İngiliz sömürgeci çevreleri de, Kürtler arasında kışkırtıcı davranışlarını sürdürmektedirler. Şeyh Sait olayı, gericilik ve Kürtçülük akımlarıyla tutuculuk akımının bir kısmını³ bir çığır içine sokmuş, Cumhuriyet Türkiye’sini yıkmayı bile ummuş, ama çarçabuk ezilmişti.

Şapka kanunu bu zaferin ürünlerinden biridir.

O sıralarda Ankara’daki havayı belirtecek bir iki örnek vermek yararlı olur.

Ankara’da şapka giyileceği yolunda haberler dolaşmaya başlamış, birtakım genç gazete muhabirleri de şapka giymeye koyulmuşlardı. Şeyh Sait ayaklanması üzerine kurulmuş olan Ankara İstiklâl Mahkemesine de ünlü Ali Çetinkaya başkanlık ediyordu. Bu türlü şapka giyenlerin tümünü mahkemeden sert bir şekilde kovduruyordu.

Dışişleri Bakanlığının gardrobunda birkaç günden beri asılı bir şapka görüyordum. Kapıcıya kimin olduğunu sordum: “Bilmem beyim, birkaç gündür buraya bir gâvur dadandı.” dedi. Sonra öğrendim, İran’dan yeni gelmiş Müşfik Selâmi adında birininmiş.

Bunlar havayı belirtir.

Atatürk, hareketin stratejisini şöyle düzenler :

Önce Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe’ye yeni hazırlattığı bir er başlığını göstererek: “Bunu askerine giydirebilir misin?” diye sorar. O, “Giydiririm efendim.” karşılığını verince, Atatürk: “Bundan yaptır ve hazır ol!” der.

Daha sonra, ağustos ayı içinde eski Konya Çelebisi, Mevlâna Celâleddin soyundan Türk ve İslâm bilgini Velet Çelebi’yi yanına alır, ikisi de başlarında şapka Kastamonu ve çevresine gidip halka türlü konular ve bu arada şapka üzerinde demeçler verirler. Ankara’ya döndüğünde bütün Kurtuluş Savaşı boyunca kendisini desteklemiş olan Diyanet İşleri Başkanı ünlü Rifat Hoca (Börekçi) kendisini büyük

³ Doğal olarak, K. Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Bele gibi uzkişilerin bu macera ile ilgileri yoktu.

bir kalabalıkla hepsinin başı açık olarak karşılar, Atatürk onu arabasına alır ve başkente girer. O gün, muhafız birliği subay ve erleri şapka giymişlerdir.

Böylelikle şapkanın “küfür” olduğu kavramı ortadan kalkmış olur. Ancak bu yeterli değildi. Atatürk’ün sözleri ve verdiği örnek, Halk Partisi mebusları ile memurlar için şapka giymeyi zorunlu kılıyordu. Esasen bunlar için bir Bakanlar Kurulu kararı da çıkarılmıştı. O vakit şu sorun ortaya çıkar: Şapka giymeyenler arasında bazı kişiler kendilerini “Müslüman”, giyenleri “gâvur” gösterip ulus arasında bir ayrılık doğmasına yol açmazlar mıydı?

Bunu önlemek için şapka giymeyi zorunlu kılan kanun çıkarılır (28 kasım 1925).

KADINLARIN BAŞLARINI AÇMALARI

1928 yılında Afganistan Emiri Amanullah Han, eşi, iki kızkardeşi ve kalabalık bir kurulla Avrupa’yı dolaştıktan sonra Ankara’ya gelmişti. Bu bayanların tümünün başı açıktı. Oysa, kendi ülkelerinde “çadiri” denilen bir giysileri vardır ki, çadır gibi baştan aşağı vücudu kaplar, alt kısmı da ayakkabılarının içine girer. Bu giysinin yüz kısmı kafeslidir ve kafesin arkasında beyaz bir tülbent vardır. Öyle ki, ne göz ne ağız ne de bir şey görünür.

O yıla değin Ankara’da “Sosyete Hanımları”, denilen takım, başlarına sarık sararlardı ve buna sarığın Fransızca karşılığı olan “türban” adını verirdiler. Böylelikle” saçları kısmen örtülürdü.

T.B.M.M. Başkanı Kâzım Paşa (Özalp)’nın Amanullah Han ve yanındakilere bir çay daveti vardı. Biz Türk davetliler ev sahibi sayılmamız dolayısıyla az önce gelmiştik. Atatürk sarıklı bayanları gözden geçirdikten sonra bu giyimi doğru bulmadı. Havanın sıcaklığından, başı saran kumaşların sıkıcılığından söz ederek bunların çıkarılmasının daha iyi olacağını söyledi. Bayanlar sarıklarını çıkardılar, ayrı odalara giderek birbirlerinin saçlarını düzelttiler ve Afganlar gelince onları başları açık olarak karşıladılar.

Önce Ankara’da, sonra İstanbul’da, daha sonra başka yerlerde, bayanların baş açık ya da şapka ile sokağa çıkmaları böylelikle başlamış ve yayılmıştır.

ATATÜRK'ÜN AMANULLAH HAN'A ÖĞÜTLERİ

Amanullah Han, Atatürk'ten kendisine bir çeşit danışmanlık edecek birini istemiş, o da beni seçmişti. Kâbil'e büyükelçi atanmıştım ve Amanullah Han'ın başkentine varmasından az sonra yola çıkacaktım.

Yol hazırlıklarıyla uğraşırken, Amanullah Han'ın çarşıda kadınların çadırlarını polise yırttırmakta olduğunu ve bu yüzden mollaların (ileri derecede bulunan din adamlarının) kendisini görüp sızlandıklarını gazetelerde okuduk. Oysa, Atatürk ona güvenebileceği çağdaş bir ordu kurmadan başına iş açacak denemelerde bulunmak öğüdünü vermişti.

Gazetelerde görülen haber üzerine Atatürk bana: "İnsan başını kayaya çarpmamalıdır, ona bunu anlat." dedi.

Kâbil'e vardığımda türlü konular üzerinde konuşurken Amanullah Han'a "Ağabeyim" dediği Atatürk'ün bu yoldaki öğüdünü de uygun biçimde bildirdim: "Yazınız Ağabeyim'e, hiç endişe buyurmasınlar, bütün millet avucumun içindedir." dedi ve yumruğunu havaya kaldırarak avucunu sıktı.

Sonradan duydum ki kendi vezirlerine (bakanlarına): "Türkler korkuyor, bakın ben neler yapacağım ve onları şaşırtacağım." demiş.

Bir iki hafta sonra birkaç gün süren uzun bir söylev verdi. Kordiplomatik de çağrılmıştı. Eşi Süreyya Hanım da vardı. Başındaki büyük şapkanın üzerinden geçen birkaç kat muslin, yüzünü örtüyordu. Bir ara Amanullah Han bağırdı: "Süreyya, çıkar o yüzündekini!" Muslin çıkınca Süreyya Hanım bir Avrupalı bayan kılığında göründü.

Yine söylevinin bir yerinde yirmi kadar kız ve kalabalık erkek çocukları önümüzden geçtiler ve Amanullah Han: "Bunları kardeşim Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderiyorum, okutsun ve yetiştirsin..." dedi. Kızlar pek çocuk değillerdi, 16-18 yaşları arasında görünüyorlardı. Göreneğe göre "çadırı" giymeleri gerekiyordu, bunun yerine dizlerine gelen etekleri ve başlarında ufak bir bereleri vardı.

Bu kızlar bu kılıkla bir otobüsle Hindistan'a ve oradan Türkiye'ye gönderilirdi. Sınır üzerinde Abdülgaffar adında İngiliz uyruklu bir memur bu kızlar onuruna bir ziyafet düzenler; sınırın her iki yanında yaşayan Afgan oymaklarının ileri gelenlerini de çağırır ve bir söylevle işi pohpohlayarak ve överek anlatır. Amaç, kızları teşhir ve oymakları kışkırtmaktır.

Bir iki ay sonra Amanullah Han'ı kaçırmak zorunda bırakacak olan ayaklanma bu sınır üzerindeki oymaklar arasında başlar ve yayılır. Durumla başedemeyeceğini anlayan, daha doğrusu ürken Amanullah Han dışarı kaçmaya karar verir. Ancak sınır subaylarının kendisini bırakmamlarından korktuğu için kardeşi İnyetullah Han'ı görevle Hindistan'a gönderdiği yolunda bir ferman yazar ve yasaklamış olduğu çadırilerden birini giyip kardeşinin eşi ve kızları arasına karışarak yurttan çıkar.

TRABZON VALİSİNİN BİR BAŞVURMASI

Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) bulunduğum sırada eski Emniyet Genel Müdürlerinden olan Trabzon Valisi Rifat Bey, vilâyetindeki bayan öğretmenler arasında bir kısmının başörtü ile okula geldiklerini bildirip bunu bir emirle yasaklamamı istedi.

Mektubu Atatürk'e gösterdim. Şu yolda konuştu:

“Bu işe karışma, zamanla kültür ilerledikçe bunlar hep olacaktır; bu sırada bize düşen başörtü giymeye zorlayanlar varsa onlarla mücadeledir. Başörtü işi fes işi gibi kör bir taassubun sonucu değildir; insanlarda pek canlı olarak var olan ayrı bir duygunun, kıskançlık duygusunun da etkisi altındadır. Onunla mücadele apayrı bir konudur.”

Valinin mektubunu karşılıksız bıraktım.

ATATÜRK'ÜN FRANSIZCASI

Atatürk Fransızca'yı hele okurken iyi anlardı, karşısındaki çabuk konuşursa anlamadığı yönleri tekrarlattırır. Konuşmaya gelince, pratiği olmadığından tam gereken sözcüğü bulmakta güçlük çekerdi. Bu nedenle yabancılarla görüşürken tercüman kullanmayı daha uygun görürdü.

Genel Sekreterliğim sırasında, Armstrong'un *The Grey Wolf* (Bozkurt) adlı eseri gelince, kendisine en ilginç parçalardan birkaçını Türkçeye çevirerek okudum. Eser saçmalarla, yalan-yanlılarla doluydu, ama ilgi çekiciydi. “Bunun çevirisini yaptıralım.” dedim. “Uzun sürer, sen okuyarak çeviremez misin?” dedi. “Cümle kuruluşu büsbütün başka iki dil arasında sözlü çevirme çok güçtür, dersenem sizi sıkar, derseniz, Fransızcaya çevirmeyi deneyeyim.” karşılığını

verdim. “İyi öyleyse, başla.” dedi ve hemen o akşam başlayarak birkaç gün içinde çeviriyi sofraya başında bitirdik.

Atatürk'ün genel görüşü, eserin kendisiyle alayı kapsamla birlikte daha çok Türk ulusunu pek küçültücü olduğu ve kendisinin didinmelerine acıdığı yolundaydı.

ATATÜRK VE ALAFRANGA MÜZİK (BATI MÜZİĞİ)

Atatürk'ün müziğe çok merakı vardı ve keyiflenince türkü, şarkı, gazel söylemeyi ve söyletmeyi severdi. Ancak çocukluğundan beri hep alaturka müziği duymuş ve ona bağlanmıştı. *Alafranga* havalarından pek hoşlanmazdı. Saffet Arkan, Edip Servet Tör, Dr. Rasim Ferit Talay ve ben, ona operanın pek üstün bir zevk olduğunu anlatırdık.

Bir gün Stalin'den en iyi opera şarkıcılarından birkaç tanesini kısa bir süre için Ankara'ya göndermesini istedi. O da, en üstün ve her türlü sesi kapsamına alan kadın-erkek 7-8 kişilik bir kurul gönderdi.

Çankaya köşkündeki yemek odasına bir piyano kondu ve birkaç gün orada New-York Metropolitan veya Paris'in ünlü operaları ayarında müzik ve şan'ın en yüksek doruklarına çıkan bir ziyafetler dizisine tanık olduk.

Bunun üzerine Atatürk, “Şimdi alafranga müziğin ne demek olduğunu anladım.” dedi ve radyolarda alafranganın çoğaltılmasını buyurdu. Ancak kendisi eski zevkinden ayrılmadı. Nasıl olsa gelen sanatçılar ayarında dinleyecek kimseyi bulamıyordu.

TEKNİK ÖĞE (UNSUR) EKSİKLİĞİ

Zafer ve barıştan sonra kalkınma çabalarımızı destekleyen en büyük nedenin her kolda teknik öğe eksikliği olduğunu Atatürk söylendi. Kendi başına gelen bir olayı şöyle anlattı:

“Yeni edindiğim çiftliğin bir tarlasını sürdürüyordum. İşi de sözde bilenlere havale etmiştim. Bir köylü, sürme işine bakarak gülümser bir durum takınmıştı. Ona, neden güldüğünü sordum. “O tarlada ekin bitmez.” dedi. “Neden?” dedim. “Biz bir tarlanın verimli olup olmadığını anlamak için oraya gecedem su dolu bir testi gömeriz, eğer sabah testide su kalmamışsa toprak verimli demektir, kalmışsa

onu işe yaramaz sayarız. Ben vaktiyle bunu burada denemiş ve olumsuz sonuç almıştım.” karşılığını verir. Gerçekten de o yıl o topraktan bir şey alınamaz ve emekle tohum boşuna gider. Hiç kuşkusuz, teknik öğeler toprağın verimliliğini testi ile denemezler, daha güvenilir bilimsel usulleri vardır. Bunları bilmeyince, köylüler kadar bile olamıyorlar.”⁴

İSMET BEY (İNÖNÜ)'İN ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ OLMASI

1920 nisan sonlarında T.B.M.M. toplanınca hükümet kurma işine girişilir. Atatürk, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin (Genelkurmay Başkanının) Bakanlar Kurulu üyesi olmasını ve bu göreve Albay İsmet Bey'in atanmasını kararlaştırır.

Bunu öğrenen Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile Albay Refet Bey (Bele) Atatürk'ü görüp sorarlar: “Bu makam Osmanlı'da olduğu gibi Harbiye Nazırının (Millî Savunma Bakanının) buyruğu altında mı, yoksa imparatorluk Almanya'sındaki gibi ondan bağımsız bir makam mı olacaktır?”

Atatürk “Bağımsız olacaktır.” karşılığını verince, “Biz daha kıdemliyiz ve Millî Mücadeleye daha önce atıldık.” derler.

Atatürk'ün karşılığı şu olur: “Üçünüz de aynı çapta birliklere komuta ettiniz. Ben aranızdan onu seçtim.”

ATATÜRK VE DR. ADNAN ADIVAR

Bir akşam sofrada eski muhalifler üzerinde konuşulurken Dr. Adnan Adıvar'ın adı geçti. Dedim ki: “Onu çok yakından tanırım; uzun zaman bir evde kaldık. Bir süre de aynı odayı bölüştük. Kurtuluş Savaşı boyunca onun hep sizin yanınızda olduğuna ve siyasetinizi desteklediğine tanık oldum. Evdeki konuşmalarında da tutumu buydu.”

Atatürk şöyle dedi: “O karısı olmasaydı, Adnan benden ayrılmazdı.”

Bilindiği gibi Dr. Adnan Adıvar'ın eşi Halide Edip Hanım, Atatürk'e çok muhalefet etmişti. Uzun süreceği belli olan Sakarya vuruşması başlamadan önce Atatürk onu “Halide Onbaşı” olarak karargâhına götürmüştü. Amaç, arkada çetin bir muhalif bırakmamaktı.

⁴ Bu çiftlik, Atatürk için tarım işlerine nüfuz etmek yolunda bir araç olmuştur.

REFET PAŞA'NIN BİR SÖZÜ

Bilinen nedenler dolayısıyla “Terakkiperver Cumhuriyet Partisi” nin kurucularıyla Atatürk arasına giren “küskünlük” diyelim, oldukça uzun sürmüş, sonunda bazılarıyla barış olmuştu. Atatürk’ün son yıllarında Refet Paşa (Bele) da barışanlar arasındaydı. Atatürk bu konuda bir konuşmayı bana anlatmıştır: “Refet’e, “Sizler bana isyan ettiniz” dedim; o da şu karşılığı verdi: “Biz, size isyan etmedik; birini kıskandık.”

ATATÜRK’ÜN ADLİYEME SAYGISI VE
ALİ SAİP URSAVAŞ’IN SUİKAST İŞİ

Kurtuluş Savaşında Urfa bölgesinde önemli hizmeti görülmüş olan Ali Saip Ursavaş’ın Suriye sınırına yakın bir çiftliği vardı. 1935 yılında haber alma örgütleri o çiftliğe Suriye’den birtakım kuşkululu kimselerin gelip gittiğini ve bunlar arasında Atatürk’e suikast yapmak istediklerinden kuşkulananların bulunduğunu bildirirler. İşin bir kaçakçılık sorunu olasılığı üzerinde de durulur. Atatürk geniş haritalar üzerinde bölgeyi inceler ve A. S. Ursavaş’ı çağırıp sorguya çeker. O, gelip gidenlerin iş amacı güden kimseler olup, ne kaçakçılık ne de suikastla ilgili bir şey olmadığında direnir.

Atatürk’ün edindiği kanı, suikast olasılığının ağır bastığıydı. “Çünkü,” derdi, “bu gidiş gelişlerde mutlaka gizli bir neden olmalıdır. Eğer kaçakçılık olsaydı, Ali Saip bunu bana söyler ve af dilerdi. Bunu yapmayıp tüm inkâra sapsa suikast kuşkusunu pekiştiriyor.”

Bununla birlikte Atatürk adliyeye hiç karışmadı. Urfa Mebusu olan A. S. Ursavaş’ın dokunulmazlığı Meclisçe kaldırıldı ve Ursavaş mahkemede beraat etti.

Bu sonuç karşısında, Atatürk’ün tek sözü: “Böyle bir dava bu çocuk savcının eline bırakılır mıydı?” olur.

LA TAKREBÜ’S-SALÂTE⁵

Türk Tarih Kurumu, benim Kâbil elçiliğim sırasında kurulmuş ve ilk eser olarak *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı bir kitabı yalnız yüz nüsha olarak bastırıp gerekli gördüğü kimselere dağıtmıştı. Bunlar

⁵ “Namaza varmayın” anlamında olup âyetin tümü “Namaza varmayın, eğer sarhoş iseniz”dir. Güya Bektaşiler, âyetin yalnızca birinci kısmını okuyarak “Tanrı namazı yasaklıyor” bahanesiyle namaz kılmazlarmış.

arasında ben de vardım. Eseri bana göndermiş olan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu, düşünce ve eleştirilerimi bildirmemi de istemişti.

Kitabın amacı, her çağda kurulmuş olan uygarlıklarda ve devletlerde Türk etkisini ve Türklerin payını belirtmekti; bu konuda, benim görüşüme göre, aşırı gayret gösterilmişti. Şu da var ki, eser bir denemeydi; daha doğrusu ilerideki çalışmalara yön verecek çıkış noktalarını belirliyordu. O noktalardan başlayıp araştırmaları sürdürecektir olanlar elbette kesin kanıtlar ya da çok kuvvetli olasılıklarla karşılaşmadan hüküm vermeyeceklerdi.

Tevfik Bıyıklıoğlu'na yazmış olduğum karşılığın müsveddelerini bulamadığım için olaya genel çizgileriyle değineceğim:

L'Evolution de l'Humanité adını taşıyan eserler dizisinin eski çağlara ait bir cildinde, bir ulus hakkında "Filanca yazar bu ulusa Türk (veya Turan) asıllı demektedir ise de, böyle olmayıp..." gibi bir fıkra bulunuyordu. *Ana Hatları* yazarları, bunun bir kısmını alıp: "Filan yazar bu ulusa Türk (veya Turan) asıllı diyor" diye kesip atmışlar ve fıkrayı aldıkları eserin adını ve sayfasını belirtmişlerdi.

O eser Kâbil'de, bende de vardı, gösterilen yere baktım ve ikinci kısmın çıkarılmış olduğunu gördüm. Verdiğim uzun karşılığa, türlü görüşlerim arasında bu olayı da andım ve "La takrebü's-salâte" biçiminde nakiller yapıldığını imledim.

T. Bıyıklıoğlu'ndan Atatürk'ün yazımdan memnun olduğu yolunda bir karşılık geldi.

Aradan iki yıl kadar geçti; yeniden Genel Sekreter oldum. Bir gün tarih üzerinde bir çalışma sırasında Atatürk, "Sen benim *La takrebü's-salâte* tarzında nakil yaptığımı yazmıştın." dedi. "Ben onu sizin için değil, kitapta yazar olarak adları geçenler için yazdım." karşılığını verince: "Yok, yok hitap banadır." diyerek "*L'Evolution de l'Humanité*"nin o cildini açarak fıkrayı şu biçimde ele aldı: "Mademki bir tarihçi, o ulus için Türk (veya Turanlı) demiştir; her halde kanıtları vardır. Onun bu konu ile ilgili yazıları ele alınıp incelenmelidir ve onun düşüncesini beğenmeyenlerin yazılarıyla karşılaştırılıp bir hükme varılmalıdır. Benim istediğim bundan ibarettir." dedi.

Bu olay, Atatürk'ün iki güzel huyunu belirtmektedir: içtenlikle yapılan eleştiriye kızmamak ve çalıştırdığı kimseleri bilinçsiz birer araç gibi değil, inanmış arkadaşlar gibi kullanmaya önem vermek.

DIE GRUNDUNG DER TÜRKISCHEN REPUBLIK ANFANG DER REFORMEN KEMAL ATATÜRK'S

GOTTHARD JÄSCHKE

Als Mustafa Kemal Pascha am 16. Mai 1919 nach Samsun abreiste, um Anatolien von der fremden Besatzung zu befreien, wusste er, dass der grösste Teil des Volkes dem Sultan-Kalifen noch treu ergeben war. Darum sah er sich gezwungen, seine wahren Gefühle zu verbergen. Wiederholt versicherte auch er ihm seine Verbundenheit. Nur gegenüber seinen engsten Freunden erwähnte er, dass nach errungenem Siege die Regierungsform der Türkei die Republik sein werde. Dies ahnten auch einige weitsichtige Staatsmänner in Istanbul. So rief Grosswesir Ali Rıza Pascha in einem lichten Augenblick aus: "Sie werden die Republik errichten!" Mustafa Kemal aber zeigte ihnen, dass er nicht nur ein Revolutionär, sondern auch ein grosser Diplomat war, der sich darüber im klaren war, dass er sein Ziel nur schrittweise erreichen konnte.

Der erste Schritt auf dem Wege zur Republik war die Eröffnung der Grossen Nationalversammlung, der er die Aufgabe stellte, "das Hohe Kalifat und Sultanat, sowie die wohlbehüteten Kaiserlichen Länder aus den Händen der Fremden zu befreien." In seinem Rechenschaftsbericht über den bisherigen Verlauf der nationalen Bewegung vom 24. April 1920 betonte er, dass "unser Padischah als Kalif auch das Haupt der islamischen Welt sei. Daher könne man im Augenblick bloss "eine Regierung ohne Oberhaupt" bilden. Über diese hinaus gebe es jedoch keine Gewalt. In einer Note an die fremden Regierungen vom 30. April teilte er mit, dass ein Exekutivkomitee der Nationalversammlung die Regierungsgewalt übernommen habe. Ein Abgeordneter berichtete, dass in Anatolien eine böswillige Propaganda behauptete, Mustafa Kemal werde Präsident der Republik sein.

Der zweite Schritt, zu dem ihn die Grossmächte zwangen, indem sie die Regierung von Istanbul mit einer Unterdelegation Ankaras zur Londoner Konferenz über eine Revision des Friedensdiktats von

Sèvres einluden, war die Verkündung der Provisorischen Verfassung vom 20. Januar 1921, deren Artikel 3 feststellte. "Der Türkische Staat wird von der "Regierung der Türkischen Grossen Nationalversammlung (T.G.N.V.) geleitet." Damit erreichte Mustafa Kemal, dass ihr Aussenminister Bekir Sami den als Mindestforderungen für einen Friedensvertrag geltenden "Nationalpakt" vortragen konnte, nachdem ihm Grosswesir Tefvik Pascha das Wort abgetreten hatte.

Auch den dritten Schritt erzwangen die Grossmächte, indem sie trotz dem von der Ankara -Regierung allein geschlossenen Waffenstillstand von Mudanya (11. Oktober 1922) auch die Sultansregierung zur Friedenskonferenz nach Lausanne einluden. Nun fasste die Nationalversammlung den denkwürdigen Beschluss, dass "die Regierungsform von Istanbul (d.h. die Monarchie) seit dem 16. März 1920 (d.h. dem Tage der offiziellen Besetzung dieser Stadt) für immer der Geschichte angehöre." Aus Gründen der inneren und auswärtigen Politik liess Mustafa Kemal das Kalifat einstweilen fortbestehen, allerdings ohne irgendwelche Herrschaftsrechte, obwohl vorauszusehen war, dass einige Geistliche, die im islamischen Recht bewandert waren, beantragen würden, ihm solche Rechte beizulegen, wie ihm etwa nach dem Vorbild des englischen Königs eine rein repräsentative Stellung einzuräumen. Die in dieser Beziehung noch bestehenden Zweifel wurden auch durch seine Erklärungen auf der Pressekonferenz von Izmit (16.-17. Januar 1923) nicht zerstreut, wobei er u.a. sagte: "Die Frage des Kalifats und der Republik steht jetzt nicht zur Debatte. Ihre Zeit ist noch nicht gekommen. Wir wollen darüber schweigen. Jedenfalls gibt es heute einen unabhängigen und neuen Türkischen Staat. Er hat zum Kalifen keine (rechtlichen) Beziehungen."

Erst nach Unterzeichnung des Friedens von Lausanne formulierte Mustafa Kemal sein Programm, zunächst in einem vertraulichen Kreise und dann in einem Interview, das er dem Korrespondenten der "Neuen Freien Presse" gewährte: "Ankara ist die Hauptstadt der Türkischen Republik." Dies verwirklichte er in zwei Etappen:

1 — 13. Oktober 1923: "Die Stadt Ankara ist der Verwaltungssitz des Türkischen Staates." (Beschluss der T.G.N.V.),

2 — 29. Oktober 1923: "Die Regierungsform des Türkischen Staates ist die Republik." (Verfassungsänderndes Gesetz).

Er selber hat zusammen mit Ismet Pascha diesen Gesetzentwurf ausgearbeitet und nach kurzer Aussprache im Plenum der T.G.N.V. zur Annahme gebracht, wobei er betonte, dass eine von ihr gewünschte starke Regierung nur auf diese Weise zustandekomme. Unmittelbar darauf wurde er einstimmig zum ersten Präsidenten der Republik gewählt. In seiner Dankrede sagte er u.a.: "Dem Türkischen Staat wurde nun ein international bekannter Titel verliehen. Auf den guten Willen der Nation gestützt, werden wir alle zusammen in die Zukunft gehen."

Wenn es sich hiernach anscheinend bloss um eine Namengebung der schon seit 1920 bestehenden Regierungsform handelt, so zeigte es sich doch bald, dass nun auch die Kalifatsfrage gelöst werden musste. Denn neben einem Präsidenten der Republik hatte ein Kalif vollends keinen Platz mehr. Mustafa Kemal erkannte, dass der zu erwartende Protest der islamischen Welt nur von kurzer Dauer sein werde. Den von indischen Muslimen ihm nahegelegten Gedanken, selber das Kalifat zu übernehmen, lehnte er als lächerlich ab. Denn wie sollte er alle islamischen Länder bewegen, seine Vorschläge anzunehmen? Ganz richtig heisst es in der Begründung zum Gesetz, mit dem das Kalifat abgeschafft wurde: "Da das Kalifat im Sinn und Begriff von Regierung und Republik enthalten ist, wurde seine Institution aufgehoben." (3. März 1924).

Die Ausrufung der Republik kann man mit Recht als einen grossen Wendepunkt in der Geschichte der neuen Türkei bezeichnen. Denn während es bis zu diesem Tage der kraftvollen Persönlichkeit Mustafa Kemals gelungen war, ihre *Unabhängigkeit* gegenüber einer Welt von Feinden zu erkämpfen, so konnte er nun darangehen, seine tiefeinschneidenden *Reformen* (*Devrim* = Revolution) durch Fortschritte auf allen Gebieten durchzuführen und auf diese Weise der Türkischen Republik einen geachteten Platz in der Gemeinschaft der Völker zu sichern. Mit Recht schrieb der Leiter der Zeitung "Tevhidi Efkâr": "Unser Oberbefehlshaber (Titel seit der entscheidenden Schlacht am Sakarya 1921) war bis heute ein Glaubenskämpfer (Ehrenname eines heimkehrenden Kriegers), von jetzt ab ist er entschlossen, ein Erneuerer zu sein." Als einen solchen verehrt ihn auch heute das ganze türkische Volk.

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN İLANI ATATÜRK DEVRİMİNİN BAŞLANGICI

GOTTHARD JÄSCHKE

Türkçeye Çeviren: NİMET ARSAN

Mustafa Kemal Paşa, Sultan'ın iradesiyle mıntıkada dahilî asi-yişi iade etmek için, gerçekte Türkiye'yi yabancı işgalinden kurtarmak amacıyla, şaşılacak derecede geniş yetkiye (vâsi salâhiyete) sahip olarak¹ Samsun'a hareket ettiğinde, bunun ancak tek bir kararla mümkün olacağını anlamıştı: "Hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâ kaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek"². Bu maksatla Hükûmete ve Padişah'a karşı ayaklanması gerekiyordu. Fakat milletin büyük bir kısmı ona hâlâ canla başla bağlı olduğundan, gerçek hislerini saklamak zorunda kaldığını anladı. Bu nedenle Sultana sadakatını tekrarlayarak teyit etti ve Damat Ferit Paşa Kabinesiyle ilişkiler kesildikten sonra da bu durumunu devam ettirdi: "Namı namii Hazreti Padişahiye olarak kavanin-i mevzua dairesinde umur ve muamelât-ı devlet kemakân tedvir ve temşiyete devam olunacaktır"³.

Yalnız en yakın arkadaşlarına, zaferden sonra hükûmet şeklinin Cumhuriyet olacağını söylemişti⁴. İstanbul'da da "Cumhuriyet yapacaklar, Cumhuriyet!"⁵ diye bağırın Ali Rıza Paşa gibi bazı keskin görüşlü devlet adamları bunu anlamışlardı. Fakat Mustafa Kemal onlara yalnız *inkılâpçı* değil, aynı zamanda, kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak lâzım geldiğini bilen büyük bir *diplomat* olduğunu göstermiştir⁶.

¹ Nutuk (1934), I s. 7; Tarih Vesikaları, II s. 12 (F. R. Unat); M. T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, I s. 80; G. Jäschke, Auftrag und Vollmacht M. Kemals vom 6.V.1919 (WZKM, Bd. 62, S. 264).

² Nutuk, I s. 9.

³ Aynı eser, s. 104.

⁴ M. Müfit Kansu, Atatürk'le beraber, s. 35, 74, 131.

⁵ Nutuk, I s. 167.

⁶ Nutuk, I s. 11; G. Jäschke, Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk (V. Türk Tarih Kongresi, s. 14).

Cumhuriyete doğru giden yolda ilk adım Büyük Millet Meclisi'nin açılışı olmuştur. Meclis, "makam-ı muallâyı hilâfet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yeddi ecanipten tahlis" etmeyi kendisine görev edinmiştir⁷. Mustafa Kemal hesap verme raporunda millî hareket üzerinde durmuştur: "Makam-ı saltanat aynı zamanda makam-ı hilâfet olmak itibarile Padişahımız Cumhuru İslâmın da reisidir. . . . Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydıla dahi olsa bir hükümet reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek hiç bir suretle kabili cevaz değildir. Şu halde *reissiz bir hükümet* vücuda getirmek zarureti içindeyiz. Fakat Meclisi âliniz . . . iradei milliyeyi bilfiil mukadderatı vatana vâziülyed ettiği için . . . artık onun fevkinde bir kuvvet mevcut değildir"⁸. Yabancı Hükûmetlere "Millet Meclisinin bir İcra Heyeti'nin . . . memleketin idaresini . . . eline aldığı (un *Comite executif . . . de l'Assemblée Nationale . . . a pris . . . en main le gouvernement du pays*)" bildirdi⁹. Bir Milletvekili demecinde, "Mustafa Kemal Paşa . . . Reisicumhur olacak diye, Anadolu'da hakikaten fena propagandalar vardır. . . ." dedi¹⁰.

Galip Devletlerin İstanbul Hükûmetini B. M. M.'nden bir delegasyon ile Sevres anlaşmasında yapılacak değişiklik için Londra'ya davet etmeleri üzerine, 20 Ocak 1921 tarihli *Teşkilâtı Esasiye Kanunu*'nun ilânı, onların zorıyla atılan ikinci adım oldu. Kanunun 3. üncü maddesinde şu husus belirleniyordu: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti*" unvanını taşır"¹¹. Bu sayede Mustafa Kemal Hariciye Vekili Bekir Sami'nin Misakı Millî'ye ait istekleri açıklayabilmesini ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın aynı zamanda Sultan Hükûmeti adına konuşmak üzere katılmasını sağlamış oldu¹².

Üçüncü adıma yine Devletler zorladılar. Mudanya Mütarekesini yalnız Ankara Hükûmetiyle imzaladıkları halde, Lozan Barış Konferansına Sultan Hükûmetini de davet ettiler. Bu durumda B. M. M., İstanbul'daki şekli hükûmeti 16 Mart 1936/1920'den itibaren ve

⁷ T. B. M. M. Zabıt Ceridesi (1940), I s. 137 (2 sayılı kanun).

⁸ Zabıt Ceridesi, I s. 31-32.

⁹ G. Gaillard, *Les Turcs et l'Europe*, p. 172; Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol. XIII, No. 58.

¹⁰ Zabıt Ceridesi, I s. 53.

¹¹ 85 sayılı kanun.

¹² The Morning Post, 24 Şubat 1921.

ebediyen tarihe müntakil addeylediğine dair anmağa değer kararını verdi¹³. İç ve dış politika sebeplerinden dolayı Mustafa Kemal, halifelğin sürdürülmesine geçici olarak müsaade etti; fakat bir nevi şeriat üzerine bilgili kişilerin, halifeye haklar verilmesini deneyecekleri önceden bilindiği halde, gerçekten herhangi bir egemenlik yetkisine sahip değildi. Bunun sonucunda beliren kuşkuları Mustafa Kemal 16 Ocak 1923 günlü basın toplantısında pek mühim beyanatıyla giderdi¹⁴. Konuşmasının bir yerinde şunları söyledi: “Ankara pek alâ merkez olabilir, esasen hadisât da orasını merkez yapmıştır. . . Cumhuriyet şimdi mevzû-ı bahis değildir”¹⁵.

Ancak Lozan Barış Andlaşmasının imzalanmasından sonra Mustafa Kemal önce güvendiği bir çevrede, Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunur bir halk devletidir¹⁶, ondan sonra Muhabir Hans Lazar’ın ricası üzerine yapılan görüşmede; Ankara Türkiye Cumhuriyetinin payitahtıdır, şeklinde açık ifadelerde bulunmuştur¹⁷. Bu cümlelerin kapsadığı programı Türk milli ordusu İstanbul’a girdikten sonra iki aşamada uyguladı:

1 — 13 Ekim 1923: Türkiye Devletinin makarrı idaresi, Ankara şehridir (27 sayılı karar);

2 — 29 Ekim 1923: Türkiye Devletinin şekli hükümeti Cumhuriyettir (364 sayılı kanun).

1927 tarihli büyük Nutkunda Cumhuriyetin ilânının nekadar dramatik bir tarzda olduğunu ve B. M. M. görüşmelerinin sonunu ne ustalıkla bir karara bağladığını ayrıntılarıyla anlatıyor. 28 Ekimde arkadaşlarına: *Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz*¹⁸, demek için milletvekillerinin Fethi Kabinesinin çekilmesinden sonraki kararsızlıklarından yararlandı. Halk Fırkası grupunun toplantısında önce bulunmadığı sırada, birçok milletvekilleri dahilen ve haricen kuvvetli bir hükümete kesin ihtiyac olduğu üzerinde durdular¹⁹. İçeriye

¹³ 308 sayılı karar.

¹⁴ İsmail Arar, Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (1929’da Milliyet gazetesinde “Gazi ve İnkılâp” adı altında yayınlanan stenografların tuttuğu metinden alınmıştır).

¹⁵ İ. Arar, s. 32, 37.

¹⁶ Falih Rıfki Atay, Çankaya, s. 319.

¹⁷ Neue Freie Presse (Viyana), 23 Eylül; A. S. D. III s. 64.

¹⁸ Nutuk, II s. 268.

¹⁹ orada, s. 270.

davet olunduğunda, şimdiye kadar kuvvetli bir hükümet kurulmasının, vekillerin her birinin B. M. M. tarafından seçilmesini gerektiren kanunla engellenmiş olduğuna onları inandırdı²⁰. İsmet Paşa ile birlikte hazırladığı kanun lâyiha müsveddesile bu şöyle değişecekti:²¹ “B. M. M., Cumhurbaşkanını ve o, kabinesini kendisi kuracak olan Başvekili seçer”. Bu teklif kısa bir görüşmeden sonra kabul edildi ve buna göre hemen Mustafa Kemal oy birliğiyle Cumhurbaşkanlığına seçildi. Bir söylevle teşekkür ederken şunları söyledi: “. . . Türkiye Devletinin . . . mahiyeti beynelmilel marûf unvanile yadedildi. . . Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümetinin yeni ismile, cihanı medeniyete daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. . . Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz”²².

Burada görüldüğü üzere 1920’den beri mevcut olan idare şekline sadece adını koyma söz konusu olunca, çözümü gereken hilâfet sorunu da bu suretle kolayca anlaşılmış oluyor. Çünkü Cumhurbaşkanının yanında ayrıca bir halifenin artık yeri olamazdı. Mustafa Kemal İslâm âleminin beklenen protestosunun ancak kısa süreli olacağını anlamıştı. Hint Müslümanları onun halifeliği kendi üzerine almasını tavsiye ettiklerinde, fikirlerini gülünç bularak reddetti. Çünkü tüm İslâm âlemini kendi arzu ve tekliflerini kabul etmeleri için harekete getirebilir miydi?²³ Halifeliğin kaldırılmasına ilişkin gerekçe çok daha uygundu: “Hilâfet, hükümet ve cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır”²⁴.

Cumhuriyetin ilânı yeni Türkiye tarihinde hakkıyla bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Çünkü o güne kadar Mustafa Kemal çok güçlü kişiliğiyle düşmanlardan oluşan bir dünyaya karşı savaşarak onun *istiklâl*ini kazanmayı başarırken, her alanda ilerlemeyi öngören

²⁰ 3 sayılı kanun (2 Mayıs 1920).

²¹ Nutuk, II s. 269. Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, II s. 60’a göre M. Kemal önce birkaç Milletvekiline birer lâyiha hazırlattı. Fakat onları uzun ve çok zaman alıcı buldu: “Bu sebeple emrivaki tercih ettim”.

²² Nutuk, II s. 276-277.

²³ Nutuk, II s. 303.

²⁴ 431 sayılı kanun (4 Mart 1924).

büyük *devrimini* aynı başarıyla uygulamaya koymayı ve üstelik Türkiye Cumhuriyetine Avrupa milletleri topluluğunda önemli bir yeri sağlamayı bilmiştir. Ebüzziyazade Velid 21 Ocak 1923 tarihli Tevhidi Efkârda şunu yazdı: “Başkumandan bugüne kadar bir *mücahit* idi, bundan sonra bir *müceddit* olmaya azmetmiştir”²⁵.

²⁵ İ. Arar, s. 68.

CUMHURİYETİN 50. YILINDA TÜRK KADINI

PERİHAN ARIBURUN

Atatürk'ümüzün Türk kadınına sunmuş olduğu devrim, Cumhuriyetimiz kadar önemlidir.

Atamız: "Bir milletin yarısı, felce uğramış gibi bırakılmaz." demişti.

"Kadın denilen varlık, bizatihi yüksek bir varlıktır." demişti.

Cumhuriyetin ellinci yıldönümünde biz Türk kadınları, yuvamıza ve yurdumuza karşı sorumluluğumuzu nasıl anlıyor ve ne yapıyoruz?

Sorumluluğun ne olduğunu, Atatürk'ün günlerce yemeden, içmeden ve uyumadan yazıp, günlerce söylediği Nutkun sonunda belirmiş görüyoruz:

"Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen; Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir."

Bu sözlerin dünya insanlığına ve Türk gençliğine sunulabilmesi için, Türk milleti yüzyıllar boyunca şehitler vermiş ve bu şehitleri de Türk anaları doğurmuştur.

Biz, çocukluğumuzda, İstiklâl Savaşının kan ve duman günlerine yakın bulunuyorduk. Atatürk bizi, biz Türk kızlarını "yaratıcı düşünce"ye alıştırmıştı. Cumhuriyetin o ilk mutlu yıllarında, okul sıralarında, önlüklerimizin dirsekleri aşındığı zamanlarımızda, Atamızla birlikte ve onun için, onun Cumhuriyeti için çalışmakta olduğumuzu bilirdik. Bizler, Atatürk'ü görmesek bile, en büyük öğretmenimizin Mustafa Kemal olduğunu idrak etmiştik. Bu anlayışla omuzlarımıza aldığımız sorumluluğun ve başımızda taşıyıp yaşadığımız Cumhuriyetin hiç ihtiyarlamayacak ilk kuşağı olduğumuzu biliyoruz. Atatürk'ün, Türk İstiklâlini ve Türk Cumhuriyetini emanet ettiği bu kuşağın değeri, sorumluluğunu taşıdığı sürece, Cumhuriyet gibi artacaktır.

Çünkü biz Atatürk'le yetiştik. Cumhuriyetle doluyuz.

Bugün Türk kadını için mesele, bir yüksekokul bitirmekten, bir erkek gibi çalışmaktan çok daha önemli görünüyor. Tarih içinde Türk kadınının, yaratıcı düşüncesini, üstün değerini yayması gerekiyor. “Ben çalışıyorum, kazanıyorum. Çocuk da büyütüyorum.” demek yetmiyor biz Türk kadınlarına.

Atatürk: “Bundan sonra TÜRK, dünyayı kültürü ile fethedecek, artık kılıçla değil.” diye buyurmuştu.

Bu sözün verdiği sorumluluğu Türk kadını düşünmelidir.

Atatürk: “Bir memlekette yaşayan vatandaşların her biri, o memleketin idaresi ile yakından ilgilenmelidir.” demişti. Bu söz, her vatandaşın söz ve düşünce sahibi olması demektir. İnsan gelişiminin birçok durakları var. Her birimiz, kadın-erkek her birimiz, birer gelişim durağında bulunuyoruz. Bir duraktan ötekine yükselme çabası, yaşama boyunca sürüp gidiyor. Dün yaptığını bugün beğenmeyen, sözü özüne, özü sözüne uymayanlar ne yapsın? Gençliği tecrübesiz, yaşlıyı çaresiz görenler neylesin?

Atatürk, *Zabit ve Kumandanla Hasbihal* isimli eserinde “Yüksek bir aklın karşısında boyun eğmeyecek kimse yoktur.” diyor ve kendisi kendi dehası ile bu sözünü ispat etmiş bulunuyordu.

Cumhuriyetin ellinci yılında, biz Türk kadınına Cumhuriyet kadar, vatan kadar önemli bir devrim bağışlamış Ata’mıza bağlılığımızı öyle bir sorumluluk düşüncesi içinde araştırmalıyız ki, yanılmayalım, gaflete gelmeye tek tek yanılmayalım ve kurumlarımızla yanılmayalım ve tümümüzle yanılmayalım.

Elli yıl önce bir vatan bağışlandı. Türk kanı ırmak gibi akarak, Mehmetçiklerimiz, deşilen karınlarından çıkan barsakları elleriyle yerleştirmeye çalışarak, kağnısı başında cephan taşıyan ana: “Ben ölmem.” diye şehit olarak, babalarımız usla, akılla bu yurdu koruyarak...

Bugün, ellinci yılımızda, biz Türk kadınları olarak, yapabileceğimizin en üstününü yapmak, Atatürk’e karşı vicdan borcumuzdur. Çünkü bu kutsal vatan da Ata, kadına saygı göstermiştir. Kadını saymayı, ona yer vermeyi, ona kulak vermeyi bu millete öğretmiştir.

Doğrunun doğrusunu görmek ve doğrunun doğrusunu yapmak bizim, biz Türk kadınlarının sorumluluğumuzdur.

Bugün, evlât yetiştirmekteki anlayışımız ne olmalıdır, artık belirlenmelidir. Belirli konularda Türk kadınının görüşü nedir? Meslek

kadını bakımından Türkiye, dünyanın en zengin memleketlerinin başında geliyorsa da, milletimizin, memleketimizin başından geçen şeyler Türk kadınına:

Yüksel ki bunun da fevki vardır...

diyen şairi hatırlatmadan geri kalmamalıdır.

Atatürk: “Biz, güç işlerden korkmayız.” derdi.

Atatürk’ün kullandığı güç işlerden korkmamak yolu, doğru yoldur.

YUNAN İŞGALİNİN MEYDANA GETİRDİĞİ GÖÇ VE YUNANLILARIN YAPTIKLARI “TEHCİR” İN SONUÇLARI HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

CENGİZ ORHONLU

Paris sulh konferansında müttefiklerin Yunanlılar lehinde davranmaları sonucunda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararlaştırılmıştı. Mondros mütarekesinin 7. maddesindeki “İtilâf devletlerinin” emniyetlerini tehdit eden bir durum karşısında stratejik noktaları işgal edebilecekleri şıkkına dayanıyorlardı¹. Bu karar Avrupa çevrelerinde de tam bir tasvip görmedi. Çünkü, özellikle Aydın bölgesinin durumundan bahsederek bu bölge üzerinde bir Yunan himayesinin teessüs etmesinin Türklerle Yunanlılar arasındaki nefreti arttırmaktan başka bir netice vermeyeceği ifade edilmekte idi². Fakat bu bir sonuç vermedi ve Yunan işgali gerçekleşme yoluna girdi. Nitekim Sadrazam Ferit Paşa, kendisine bu hususta verilen notayı kabul etti; bu notada, mütarekenin 7. maddesine dayanarak İzmir istihkâmlarının işgal edileceği, daha sonra verilen bir ikinci notada da mütareke hükümlerine dayanarak İzmir'in Yunan askeri tarafından işgaline karar verilmiş olduğu bildirilmişti (14 Mayıs 1919)³; bu haber gazetelerde sansür edilerek çıkmış ve durum bir emr-i vâki halinde kabul ettirilmek istenmiştir⁴. Bu durum hakkında Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın mütalaası ibret vericidir. Ona göre bir hastalığın tedavisi için göze alacak ya katı bir ameliyatla hastalık nihayete erer, yahut ikinci derece olmak üzere bazı ilâçlarla önüne geçilmek istenir yahut da ihmal edilerek kendi haline bırakılır. Bir operasyon demek olan vuruşmayı mütareke yaptığımız için, yapamıyoruz, ilâç makamında olan notalarla işi durdurmak istiyoruz.

¹ Ali Türk geldi : *Mondros ve Mudanya mütarekelerinin tarihi*, Ankara 1948, s. 70.

² Gotthard Jaeschke : *Kurtuluş savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*, çev. C. Köprülü, Ankara 1970, s. 47-51.

³ Gotthard Jaeschke : a. g. e., s. 74, 75 vd.

⁴ M. Tayyib Gökbilgin : *Millî Mücadele başlarken*, Ankara 1959, s. 86, 87; krş. Gotthard Jaeschke : a. g. e., s. 77.

Çok ilerlemiş olan hastalığa notalar artık tesir yapamaz. Devlet yalnız, İzmir istihkâmlarının işgali için nota almıştır. O halde İzmir dışında vuku bulan Yunan işgallerini resmî kuvvetlerimizle karşılamak icap eder. Burada hâl-i hazır hükümet, bir taraftan müdafaa-dan menettiğimiz millete karşı kendisini hiç bir zaman mesuliyetten kurtaramayacak bir haldedir”⁵. Şevket Turgut Paşa gibi düşünen başka devlet adamları da olmasına rağmen Harbiye Nazırının tavsiye ettiği şıkka, yani İzmir dışına taşacak Yunan işgaline devlet kuvvetlerinin karşı durması hususuna, müracaat edilmedi. Bununla beraber artık diplomasi ile değil, davanın silâh ile mücadele etmekle kazanılabileceği hakkında düşünenler gittikçe artmaya başladı⁶.

Yunan işgali, 15 Mayıs 1919’da başladı⁷. Hükümet “İzmir’in İtilâf kuvvetleri tarafından işgaline dair olan Paris konferansı kararına itiraz etmezse de bir Yunan işgaline muvafakat etmeyeceğini, zira bu şehrin Yunanistan’la hiç bir ilgisi olmadığını, ahalisinin % 83 olan çoğunluğunun Türk olduğunu, bu sebeple en önemli şehirlerinden birinin katî işgalinin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir⁸. İzmir işgali, memlekette büyük bir teessür ve heyecan uyandırmıştır; birçok yerde protesto gösterileri, toplantılar düzenlenmesine sebep olmuştur⁹. İzmir’in işgalinden sonra birbirini takiben işgal faciaları cereyan etmiş, aralarında Askerlik Şubesi Reisi Miralay Süleyman Fethi, Gazeteci Hasan Tahsin Recep, Tüccardan Bakırcı-zade Hâfız Sabri Beylerle otuzdan fazla subay şehit edilmiştir. Kışla ve hükümet konaklarına yapılan taarruz ve yağmayı Türk mahalle ve dükkânlarına yapılanlar takip etti. Yunanlılar İtilâf donanmasının himayesi altında yaptıkları bu şenî hareketlerden sonra mütareke hükümleriyle hareket kabiliyeti yok edilmiş Osmanlı ordusunun âtil durumundan yararlanarak yedi, sekiz gün içinde İzmir’in iç taraflarını da istilâ ettiler. İzmir ve yöresinde o kadar zulüm ve tecavüz yaptılar ki

⁵ 16 Ramazan 1337 tarihli olup Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa’nın arzı.

⁶ Atatürk : *Nutuk*, İstanbul 1967, I., 2, 3; Gotthard Jaeschke : a. g. e., s. 78, 79; Kâzım Özalp : *Millî Mücadele*, 1919-1922, Ankara 1971, I, 4.

⁷ Bunun için bkz. G. Jaeschke: *İngiliz belgelerinin ışığı altında Yunanlıların İzmir çıkarması*, çev. Mihin Eren : *Bellekten*, XXXII/128 (1968), s. 567-576. Ayrıca bkz. B. S. Baykal : *İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ve bu olayın Doğu Anadolu’daki tepkileri*, *Bellekten*, XXXIII/132 (1969), s. 517-575.

⁸ Ali Türkgeldi : a. g. e., s. 113, 114.

⁹ M. Tayyib Gökbilgin: a. g. e., s. 87, 88, 89 vd.

akisleri yurt içinden dışına taşıtı, araştırılması milletlerarası bir mesele oldu. İzmir ve havalisinde yaptıkları zulüm hakkında, Amerika, İtalya, Fransa, İngiltere temsilcilerinden ibaret olup birer Türk ve Yunan müşavirinden oluşan Tahkikat Komisyonu kuruldu. Heyetin vuku bulan zararları tespit edebilmesi için Aydın vilâyetinin dosyaları ve münferit istidalar, Komisyon üyelerinin emirlerine verilmişti¹⁰. “İzmir Tahkik Komisyonu”, 12 ekim 1919’da verdiği raporda, şikâyet edilen olaylarda Yunanistan’ın mesul olduğunu tespit ederek İzmirin de dahil bulunduğu Aydın vilâyetinde çoğunluğun Türk olduğundan buralarda Yunan askeri yerine müttefik askerinin ikame edilmesini tavsiye ettiler. Bu rapor¹¹, görüşülmek üzere, müttefiklerarası kurulmuş meclise verilmesine rağmen fiili bir sonuç meydana getiremedi. Çünkü, Yunanlılar bu fırsattan yararlanarak gayelerini tahakkuk ettirmek için derhal faaliyete geçmişlerdi. Meselâ Edirne vilâyetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen, 14 kânunuevvel 1335 tarihli tahrirat Yunanlıların Batı Trakya’ya külliyetli göçmen getirmekte ve bunları iskân ettirmekte bulduklarını ifade etmektedir. Bundan anlaşıldığına göre, Yunanlılar programlı bir şekilde muhtelif vasıtalarla göçmen getiriyorlardı. Gelen göçmenleri, papaz, muallim, ihtiyat zabıtları ile birlikte iskân etmeye çalışıyorlardı. Burada şimdilik takip ettikleri bir siyaset de bölge kaymakamını ahalinin çoğunluğunu teşkil eden unsurdan seçmeleri idi¹².

Yunanlılar, İzmir bölgesine çıktıktan sonra az zamanda kuvvetlerini artırmışlardı¹³. Daha sonra iç taraflara da nüfuz etmeye çalışmışlar¹⁴ ve az zamanda büyük zararlar yapmışlardır. Bunun

¹⁰ Hariciye Nezaretinin 15 kânunuevvel 1335 tarihli ve 417 numaralı tezkireye cevabıdır.

¹¹ “İzmir ve mülhakatının Yunanlılar tarafından işgali üzerine icra-yı tahkikata memur olan müttefikin komisyonu”nun raporunun metni için bkz. *Türkiye’de Yunan fecâyi’i*, İstanbul 1337, “Dahiliye Nezareti: Muhâcirin müdiriyet-i umumiyesi neşriyatından: 4, 131-134, 281-287.

¹² 189 numara ve 30 teşrinisani 35 tarihli Kalem-i mahsus müdiriyeti ifadeyle vârid olan tahrirat-ı vezâretpenâhilerine cevabdır.

¹³ Yunan kuvvetlerinin yüz bini aştığı ve yerli Rumlarla işbirliği yaparak nüfuz dairelerini genişletmeye teşebbüsleri ve Yunanistan’ın muhtelif kısımlarından getirdikleri göçmenler için Aydın vali vekâletinden gelen 23 şubat 1336 tarih ve 180 numaralı tahriratın sureti (*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 6, Sayı 21 (Ankara 1957), vesika No. 545).

¹⁴ 9 şubat 1336 tarihli olup Dahiliye Nezaretine (*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, yıl 6, Sayı 21 (Ankara 1957), vesika No. 544).

üzerine, yer yer Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin teşekkül etmiş olduğu görülüyor. Merkezi İstanbul'da olan *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye* adlı cemiyet, Yunanlıların yaptığı bütün faaliyeti takip ederek yavaş yavaş mukabil tedbirler almaya başladı. Cemiyetin genel merkezi, Sadaret makamına Yunan işgal ve zulmü sonunda bölge halkının durumunu belirten bir tahrirat göndermiştir¹⁵. Buna göre, on binlerce kişi sefil ve perişan bir durumda olup Aydın ve havalisinden ayrılmak mecburiyetinde kalan soydaşların durumunun endişe verici olduğu belirtilmektedir. Şu ibareler hem bu muvakkat fakat mecburî göçün, hem de insanların o zaman içinde buldukları ruh hallerini vermesi bakımından ilgi çekicidir:

“Bi cürüm soğukların tesiri ile titreyen ve gündün güne kuvve-i hayatiyelerini gâib eden bu biçârelerin hâline bakıp da ağlamamak gayri-kabildir. Şimdiye kadar mevsim-i sayf hasebiyle şedâid-i havaîye ve emrâzdan masun kalan ve ömürlerini naz u ni'am içinde imrâra alışık bulunan evden yurtdan eşyadan mahrum . . . . . mevsim-i şitânın hulûliyle ferda-yı seyyâhin taht-ı tehdidinde” bulunmakta idiler. Bu şekilde yerlerini, yurtlarını bırakarak göç etmek mecburiyetinde kalanların ilk hamlede 80.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Yunanlıların zulüm ve baskılarından dolayı yerlerini terk etmiş olan Türkler yerlerine dönmek imkânından mahrum bırakılmışlardı. Buna ilâve olarak Aydın vilâyetindeki Rum unsurunu çoğaltmak maksadı ile birtakım Rum gruplar göç ettirilmişti. Bu hususlar İtilâf devletlerinin mümessillerine aksettirilmişti. Fakat İngiltere gibi yabancı devlet temsilcileri Rum göçmen getirilmesi meselesini başka şekilde tevil etmek suretiyle açıklamak ve Türkleri oyalama cihetine sapsmışlardı. Bu hususta İngiltere temsilcisinden alınan cevapta Kuva-yı Millîye tarafından işgal edilen kazalarda bulunan Osmanlı mültecilerinin durumlarını düzeltmek için ardından terhis edilmiş askere ait battaniye ve elbiselerin dağıtılması tavsiye edilmişti. Rum göçmenlere gelince I. Dünya Savaşından önce ve savaş sırasında 200-300 bin kadarı devlet tarafından göç ettirilmiş veya evlerini terke mecbur edilmişti. Bunun için onların da vilâyet içindeki Türk mül-

¹⁵ *Hareket-i Millîye Redd-i İlhak hey'eti* Aydın havalisi merkezinden gelen 3.XI.1335 tarihli telgrafname. Bu telgrafın sureti gazetelerde yayınlanmak üzere İstanbul'daki *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti* tarafından Sadaret makamına gönderildi.

tecileri gibi köylerine dönmek istedikleri bildirilmişti¹⁶. Buna karşılık Yunan hâkimiyetinin bölgede çoğunluğu temin için başka çarelere de başvurduğu görülmektedir. İşgal kuvvetleri bunun için Yunan hükümetinin verdiği son kararın uygulanmasına geçmişti. Buna göre, Balkan Savaşını takiben mubadele edilmiş olan Rumlarla askerlikten kaçmış olan Rumlar ve eski Yunanistan ve adalardan pek çok Yunanlı kendilerine arazi ve çiftlik verileceği vaadi ile Anadolu'ya nakledilmeye başlanmıştı. Rumlar, sahipli araziden zorla göç ettirilmiş Türklerin hanelerine ve çiftliklerine yerleştirilmekte idiler. Yunan hükümetinin işgal altında tuttuğu yerlerde yaşayan Türkleri imha siyasetini bu suretle İzmir bölgesinde de icra etmeye çoktan başlamıştı. Türlü bahanelerle masum insanları tevkif ve katletmekte, onlara türlü işkenceler uygulanmaktadır. İzmir Polis Müdüriyetinden bu hususta Dahiliye Nezaretine gönderilen mufassal rapora dayanılarak Osmanlı Devletinin Hariciye Nazırı hâlâ diplomasi kaidelerine riayet ve İtilâf devletlerinin dikkatlerini bu noktalara çekmek sureti ile yani diplomasi yolu ile meselelerin halledilebileceği kanaatinde idi¹⁷. Yunan makamlarının emellerini gerçekleştirmek için İzmir'deki Müslüman mahallelerinde Yunan devriye kollarını arttırmakta ve işgal ettiği diğer yerlerde de Rum çeteler teşkil edilerek Türk köylerine devamlı hücum ettirilmekte idi. Bu bakımdan İzmir'e yakın yerlerde oturanlar, Rum çetelerden dolayı emniyetsizlik yüzünden İzmir şehrine göç ediyorlardı. Bu göçmenler, Yunanlı memurlar tarafından sıkı muayeneye tabi tutuluyor, ayrıca İzmir Türk polisinin silâhları da toplanıyordu. Kuvayı Milliye ile temasta bulduklarından dolayı Tire eşraf ve memurlarından 40 kadarının Bayındır'daki Yunan Divan-ı Harbi'ne sevk edildiği görülmüştür. Yunanistan'ın işgal sınırlarını genişletmek hususundaki askerî hareketleri, artık diplomasi ile işin halledilemeyeceğini, nefsi müdafaa için silâhlı mücadelenin yapılması hususundaki kanaatleri daha da kuvvetlendirdi.

Silâhlı mücadele, Yunan işgalini hemen takiben fiilen başlamıştı. Bazı genç subaylar İzmir'e ne yolda yardım yapılabileceği hususunda İzmir işgalinden üç gün sonra toplanıp konuşmaya başla-

¹⁶ 4 şubat 1336 tarihli Hariciye nazırı'ndan Sadarete takdim edilen arıza.

¹⁷ Dahiliye Nezâreti'nden Mehmed Şerif Paşa imzası ile 3 rebiyülevvel 1338 ve 26 teşrinisanî 1335 tarihinde Sadaret makamına mahrem arıza.

mışlardı. Bunu takiben yavaş yavaş küçük mukavemet grupları teşekkül ederek içerilere ilerleyen düşmana mukavemet edip ve hatta onları geri atmayı başardılar¹⁸. Nitekim çoktan teşekkül etmiş olan millî çeteler bu yolda başarılar elde ederek kalplerde umutlar uyandırmıştır. Millet'in işbirliği ile elde edilen bu başarılar Kuvayı Milliye'nin kurulmasına ve gelişmesine yol açtı. Bilindiği gibi, bu yolda ilk çatışma Ayvalık'ta olmuştur¹⁹. Meselâ Salihli taraflarında bir Yunan alayının hücumu ile 43 saat süren bir çarpışma olmuş ve Yunanlılar 300 kişi zayıat vererek geri çekilmişlerdi²⁰.

Yunan işgalinin meydana getirdiği bu göç meselesinin bölgede ne gibi bir durum yarattığını Aydın Muhacir'in müdiriyetinden gelen yazı, gayet açık anlatmaktadır. Buna göre, Aydın'da göçmenlere ait muameleler, son olayların tesiri ile meydana gelen sel gibi göçmen akını dolayısıyla daha bir nezaket arz etmişti. Zira daha evvelki devirlerde vuku bulmuş olup vilâyetin muhtelif yerlerinde esasen yığılmış bir şekilde bulunan binlerce göçmen ve mültecilere, Müslüman ve Müslüman olmayan binlercesi daha ilâve olmuştu. Savaş sırasında başka yerlere nakledilen kimseler mütareke yapılır yapılmaz memleketlerine dönerek terk ettikleri mülklerine yeniden sahip çıkmış olup bunun sonucunda da onların yerlerine yerleştirilmiş on binlerce göçmen açıkta kalmıştı. Gerek bunların ve gerekse işgal dolayısıyla yerlerinden çıkıp, daha doğrusu kaçmak mecburiyetinde kalmış olan ve vilâyet içinde miktarı yüz elli bini aşan göçmen ve mültecilerin iskân ve iaşe ve yerleştirilmeleri, o zamanki şartlar içinde halledilmesi imkânsız önemli meseleler ortaya çıkarmıştı. Meselâ işgal kuvvetleri ile birlikte dönen Rum ve Ermenilere ait olduğu iddia edilen menkul ve gayri menkullerin sahiplerine iadesi meselesi ihdas edilmişti²¹. Bunun idaresi ve tasfiyesi işi de Muhacir'in idaresine

¹⁸ Kâzım Özalp : a. g. e., I., s. 12, 13 vd.

¹⁹ Ayvalık'ta, 172. Alay Kumandanı Kaymakam Ali Bey (Çetinkaya) bulunuyordu. 28 mayısta Ayvalık'a çıkarma teşebbüsünde bulunan Yunan kumandanına karşı koyacağını bildirdi. İzmir'den sonra Yunanlılarla ilk çatışma burada oldu (Kâzım Özalp : a. g. e., I., s. 14, 15).

²⁰ 10 safer 1338-9 teşrinisani 1335 tarihli olup Dahiliye Nezaretinden nazırın imzası ile Sadarete gönderilen arıza.

²¹ Aslında Yunanlıların faaliyetleri ileriye göre hazırlanmıştı. Bir taraftan Anadolu Rumlarından gizli bir şekilde askerî teşkilât kurmakta idiler. İşgal sahasındaki Rum nüfusunu arttırmak için Bursa, İzmit, Gelibolu, Konya, Ankara gibi yerlerden de metropolitler vasıtasıyla Rumlar, dikkati çekmeyecek bir şekilde ayrı

قائداطاری

تاریخ قضاة

عقده

فصل

مما ینزلنا من السماء ماء فنجعل به حیاة لکل شئی الذی یرزق وعلیٰ ذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون

وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون

وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون

وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون

وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون

وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون
وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون

وعلیٰ الذلک لعلکم تتقون

C. Orhonlu

دولت
خلایطاری

دیور سازمانه منزه تکیه

۱۳۶۷۲۹
۲۶۷۲۹

مدونه جاکرزید
 بزلامتند او ز کت کت و دست ایشه اولک آیره بلاجره عاده عادات آیره دست قودله ادرک سوجو تلمو بوسیده درقانه کت زلف ایله
 وودنیست انعام شمسنه زانا کتاف ماله و بولسا نه بکاره بلاجره و بیکه بدم دیوسرم دقا ریون نفوس انعام ایشه در عمو انا سه افری
 نفق ایزیلد انعامه سادو در مقام کتدی عورت و اموان و امدان شد کتله بیکه نفق ایزیلد اولی بولارده مضاربت رسته اولدی بیکه بلاجره دست آچینه
 قاطی ایله ایجریه کون بولون کون افعاله سادو تلمو بوسیده و برلانه جعتوبه جتا ج ذلت کتور افعاله آیره و اولی و لویو مقدره انعمه ایله ایله
 بولسا بلاجره بیکون اسکان و عاشره ابانه و سوزینه و کتدی عورت ایدر و در و اینک اموان منفرد و بوسوز لرینست اعادة و سوسوزده ساج
 اولوسر رت و قالیق نعل زهرانه شمس عمامتو ساسیه دست همه ایفاسی کتور سمن بولسا دو سوت سادو بلاجره بیکه اوباراره ده ماه قیر
 و فعلی ادر زانست نفق نفق کور و کتدی مقدره عا اولوسر در حده مازون و سدر نفقا قانق مقدره همه خدمت و بلاقی سوسه بیکه ادرک کتدی
 قانعلم سنی همه قانقه نعلت اجری ملور بچیب اولویک ادره سبه بیکه ساج سبزی قنجه ایله اولویک ادره قانقه و سوزده سادو کتدی

ایضا ایضا
 ساری ایضا
 ۱۷

ایضا ایضا
 ساری ایضا
 ۱۷

Res. 2 — Dahiliye Nazırı Ahmed İzzet Paşa'nın Yunan işgali sonucunda Aydın bölgesinde meydana gelen göç hakkında sadarete gönderdiği yazı

۴

ایراده شنبه

محمد صبیح

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي

صلى على سيدنا محمد وآله

ومبارك فيهم والثناء

والسلام على سيدنا محمد وآله

والسلام على سيدنا محمد وآله

۱۳۹۲

مخفی بولنامه آیدیه کجه بیه مدبرینه بکشره قانقمام ساجی حدینه نومه بک بقیده اولمشد.

ایسوارده شنبه ک اجاشنه داخده نالوی سائوره - ایسواغ اولمشلا ایسواغ اولمشلا

صاحب خفتم

محمد صبیح

داخده نالوی

محمد صبیح

Res. 3 — Aydın Muhacirin Müdüriyetine Hasan Faik Efendinin tayin edildiğine dair irade.

سدرت عظمى مکتوبى قلمى				تاریخى	سودى	اورداق نومردوسى
قلم نومردوسى	۱۰۵۴	مناجه ابدل	۱۰۵۴	تاریخ نویسی	۱۲	۴۴۸
مناجه ابدل				تاریخ نویسی	۱۲	۴۴۸
				تاریخ نویسی	۱۲	۴۴۸
				تاریخ نویسی	۱۲	۴۴۸

۴

خارجیه نقره ریه

یونانیلار ایواجیه و بیضا قضاوه مرکز و ملحقه آنه اشیا بیضیه و سالتیه
 اهالی اسلیمی بیلیجی و محل آخوه نقلای صند و صبا تیگره اولوقدی قلم
 سالتیه نقره قلم نه اشیا ایلمسه اولوقدی به بیضا بیجا به ایجا
 زوجه تشنه لازمده اجراسه قلمه رافیه نقره و کالت هییدنده
 وارد اولوب ۱۸ مار ۱۹۰۴ تیجه و ۹۰۰ نومردونو تکره مریه تی صوبه
 دولتمه تشنه قلمه و ندریات حازه اهمیت بولمسه (قلمه آقما سنه
 سربعا ایفا و ایبانه و ملحقه اول اماره نه همتس .
 باسار علی محمد قلمه

۱۰
 و تعداده دفعه و نه قلمه بیجا
 اهالی کجور قلمه کجور

Res. 4 — Yunanlıların Ayvacık ve Biga kazalarına tecavüzlerine ve ahaliyi başka yerlere "tehcir" ettiklerine dair Sadaret Mektubi kaleminden Hariciye Nezaretine gönderilen yazı

yüklenmişti. O zaman boş bulunan Aydın Muhacirin Müdürlüğüne eski Beyşehir Kaymakamı Hasan Fâik Bey tayin olunmuştur²². Yunan işgalinin meydana getirdiği bu mecburî göç hareketi yalnız İzmir ve Aydın bölgesine inhisar etmemişti. Ayvacık ve Biga kazalarının merkez ve mülhakatında tertip ettikleri eşkiya çeteleri vasıtası ile ahaliyi başka bölgeye nakletmekte idiler. Bu baskı ve zulümden kurtulmak isteyen ahali göçe mecbur ediliyordu²³.

Yunanlılar tertibat ve askerî teşkilâtları vasıtası ile Osmanlı idaresini zaafa uğratmak için her vesileden yararlanıyorlardı²⁴. Yunan işgal idaresi, bir müddet sonra da İzmir bölgesinde görev yapan kadı ve müftülerin tayin, azil ve değiştirilmeleri işine de karışmaya başladı. Vakıf muamelelerine ait, şer'î işler, İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiserliği tarafından Evkaf komisyonuna verilmesine teşebbüs edildi²⁵. İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiserliği unvanını Vali-i umumîliğe çevirmişler ve işgal ettikleri yerlerde Yunan kanun ve nizamlarını uygulamaya başlayacakları da duyulmuştu²⁶. Daha sonra olmakla beraber Yunan işgalinde bulunan arazide Yunan drahmisinin muayyen rayiçe yürürlüğe koymaları Osmanlı Devletinin bir başka diplomatik yoldan itirazlarına yol açmıştı²⁷. Bu bölgede teşekkül eden millî çetelerin Kuvayı Milliyeye dönüşmesinden sonra işgal devletleri temsilcilerinin bunlardan bahsediş tarzı da dikkati çekmektedir. Daha evvel de işaret edildiği gibi İngiltere Fevkalâde Komiserliğinden gelen 21 ocak 1920 tarihli bir yazıda Aydın vilâyeti'nin Kuvayı Milliyeye tarafından ele geçirilen kazalarındaki Os-

yollardan İzmir'e celbedilmekte idi (Aydın vilâyeti vekâletinden alınan 20 kânunusani 1336 tarih ve 47 numaralı tahriratın sureti: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 6, Sayı 21 (Ankara 1957), vesika No. 540).

²² Dahiliye Nazırından Sadrazam'a 6 rebiyülevvel 1339 tarihli.

²³ Sadaret Mektubî Kalemi'nden 10 ramazan 1339 tarihle Kale-i Sultaniye mutasarrıflığı tarafından bildirilmesi üzerine 18 mayıs 1337 tarihle gereğinin yapılması için Hariciye nezaretine.

²⁴ Aydın vilâyeti vekâletinden alınan 1 şubat 1336 tarihli tahriratın sureti (*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 6, Sayı 21 (Ankara 1957), vesika No. 541).

²⁵ Şeyhülislâm Nuri Efendi tarafından Sadaret makamına 19 recep 1340 tarihli yazışma.

²⁶ 16 rebiyülâhır 1339 tarihli Hariciye Nazırından Sadaret makamına.

²⁷ İşgal kuvvetlerinin subay ve memur maaşları için 1 drahmî 12,5 kuruşa eşit olarak kabul edilip bu uygulanmaya başlanmıştı (Hariciye Nazırı'ndan Sadaret makamına 20 zilkade 1339 tarihli).

manlı mültecilerinin felâketli durumları hakkında evvelce de birtakım raporlar verilmişti. Mültecilere yardım için evvelce de yapıldığı gibi Osmanlı ordusuna ait olup terhis edilmiş erlere ait bulunan külliyetli battaniye ve elbiselerin dağıtılmak üzere kendilerine — İngiltere Fevkalâde Komiserliği'ne — teslim edilmesini teklif ediyorlar; ayrıca İngiltere Komiserliği'ne sunulan suale cevaben tahririn ikinci kısmında Batı Anadolu sahillerindeki limanlara yapılan Rum göçü için de şu mütalaayı ileri sürmekte idi: Bunlar gerek I. Dünya Savaşından önce ve gerek savaş sırasında 200.000 ile 300.000 arasındaki Osmanlı Rumlarının devlet tarafından tehcir veya evlerini terke mecbur edilmiş kimseler olup 5-6 yıl çok müşkül şartlar altında hayatlarını sürdürmeye çalışıyorlar. Bunların Aydın vilâyeti içindeki Türk mültecileri gibi köylerine dönmek istedikleri kanaatinde olduğunu ifade ediyor²⁸. İngiltere Fevkalâde Komiserliği burada meseleyi basite indirgeyerek göçmen Türklerin memleketlerine dönmelerine karşılık Rumların dönmelerini kabul ettirme yolunda mütalaa beyan etmiştir. Bu şekilde Yunan emellerini zımnen destekler gibi bir tavır takınmıştır. Yunan işgalinden yurtlarını terk eden Aydın vilâyeti göçmenlerinin topraklarına dönemedikleri için işgal edilmiş yerlerin Yunanlılar tarafından tahliye edilmesi için tekrar siyasi teşebbüste bulunması, bu gerçekleştirilemediği takdirde Türklere yapılan tecavüzlerin menedilmesi hususunda diplomatik yoldan yeniden çalışmalar yapılmıştı²⁹.

Yukarıda gösterilen meselelerin hiç biri diplomatik yolla halledilmemiştir. Elinde hiç bir kuvvet olmayan Osmanlı Devleti, bunu bildiği halde müteaddit kereler bu yolla bu ve diğer meseleleri halle çalışmış fakat muvaffak olamamıştır. İşte bu durum, yurdu işgal altına girmiş olan Türklerin mevcut alternatifte yani Kuvayı Milliyeye katılmalarında büyük bir rol oynamıştır. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı Devletinin bu tutumu, onun Türk halkı indindeki nüfuzunu yok ederek yeni teşekkül etmekte olan millî hükümeti desteklemlerinde ve ona fiilen katılmalarında en büyük rolü oynamıştır.

²⁸ Hariciye Nazırından 4 şubat 1336 tarihli Sadaret makamına yazılan arz.

²⁹ İngiliz Fevkalâde Komiserliği'nden Hariciye Nezaretine 21 ocak 1920 tarihli gelen tahririn tercümesi.

I

Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir

Yunan işgâli üzerine kesb-i ehemmiyet ve vüs'at etmiş olan Aydın muhâcirîn mu'amelâtı hâdisât-ı ahîrenin tevlid eylediği sel-i hicret dolayısıyla de bir kat daha kesb-i nezâket eylemeğin ve vilâyetin ak-sâm-ı muhtelifesinde zâten mütekâsif bir halde bulunan binlerce muhâcirîn ve mültecilere müslim ve gayr-ı müslim daha bir çok nüfus inzımam etmiştir. Harb-ı umûmî esnâsında ahar mahalle nakl edilen eşhâsın mütârekeyi müte'akib memleketlerine avdetle emvâl ve emlâk-ı metrûkelerine yeniden tasarrufları bi't-tab'i buralarda mukaddemâ yerleşdirilmiş olan binlerce muhâcirinin açıkda kalmasını intâc eylediğinden gerek bunların gerek anfü'l-arz işgâl dolayısıyla de yerlerinden çıkup cenâb-ı re'fet-i hükûmete ilticâ eden ve dâhil-i vilâyetde mikdârı yüz elli bini mütecâviz bulunan muhâcirin ve mültecilerin iskân ve iâşe ve ibâte ve sevklerine ve memleketlerine avdet eden Rum ve Ermenilerin emvâl-i menkule ve gayr-ı menkulelerinin i'âdesi husûsunda muhâcirîn idâresine müretteb vezâifin ta'kib ve icrâsına müte'allik mu'amelât-ı esâsiyenin hüsn-i ifası zımında el-yevm münhal bulunan vilâyet-i müşârunileyha muhâcirîn müdfiriyetine umûr u idârede sâhib-i tecrübe ve fa'al bir zâtın ta'yini muktezi görülerek mekteb-i hukukdan aliyyü'l-a'lâ derece de me'zûn ve müte'addid kaza kaimmakamlıklarında hüsn-i hizmet ve liyâkatı mesbûk ve meşhûd olan Beğşehir kaimmakam-i sâbıkı Hasan Fâik Beğ'in icrâ-yı me'mûriyeti tensib ve olbabda ki irâde-i seniyye lâyiha sûreti leffen takdîm-i pîşgâh-ı sâmilere olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 6 Rebiülevvel sene 1339, ve fi 17 Teşrin-i sâni sene 1336

Dâhiliye Nâzırı

Ahmed İzzet

2

Hâriciye Nezâreti celîlesine

Yunanlıların Ayvacık ve Biga kazaları merkez ve mülhakatında eşkıya çeteleri vesâletiyle ahali-i İslâmiyeyi cem' ve mahall-i ahara nakl ile darb ve haps etmekte oldukları ve ta'addiyat-ı vâkı'adan ahalinin hicrete mecbûr kaldıkları Kal'e-i Sultaniye mutasarrıflı-

ğından iş'âr edilmiş olduğundan bahisle bu bâbda icab edenler nezdinde teşebbüsât-ı lâzımenin icrâsı hakkında Dâhiliye nezâreti vekâlet-i celîlesinden vârid olan 18 mayıs sene 1337 târihli ve 392 numrolu tezkire merbutatiyle savb-ı devletlerine tisyâr kılınmış ve münderecâtı hâiz-i ehemmiyet bulunmuş olmağla iktizasının serîan ifa ve inbâsına ve melfûfların i'âdesine.....

Bâ işâret-i aliyye-i hazret-i müsteşârî

3

Memâlik-i Osmaniye'nin ba'de'l-mütâreke işgal olunan veya tamamen işgal mahiyetinde olmaksızın düvel-i itilâfiye askeri bulunan menâtik ve mevâzi'de ve bilhassa Aydın vilâyetinin yunanlılar tarafından işgal edilmiş olan ve el'an işgalleri tahtında bulunan aksamında hukuk-ı düvel kavâidine ve işgal kuvvetlerince ri'âyet edilmesi lâzım gelen usûle muhalif olarak gerek devâir-i hükûmet ve gerek efrâd-ı ahali aleyhine îka' olunan zarar ve hasarın tetkik ve tesbiti zımında bâ emr-i sâmi-i sadaret-penâhî müteşekkil komisyonumuz 24 mart 336 târihinde mâliye nezâretinde bi'l-ictimâ' mukarrerât-ı atıye ittihaz olunmuşdur.

Gerek devâir-i resmiye ve gerek eşhâsa ba'de'l-mütâreke îrâs edilmiş ve edilmekte bulunmuş olan zararların tam olarak tesbiti hayli bir zamana mutavakkıf görülmekte ve halbuki hükümet-i seniyyenin sulh konferansına târih-i da'veti henüz ma'lûm olmağla beraber bunun karîben vuku'u melhûz bulunmakda olduğundan her dürlü isti'câl ve mesâ'ie rağmen bu işin kısa bir müddet zarfında yetiştirilmesi kabil olamaması mülâhazasıyla komisyonumuz bu cihetin şimdiden nazar-ı dikkate arzını zarûri görmektedir. Zarar ve ziyânların Aydın vilâyetine âid olan kısmı Muhacirîn Müdiriyyet-ı Umûmiyesi tarafından el-yevm ihzâr edilmekte bulunmuş ve Adana ve cihât-ı sâireye âid ba'zı dosyaların da Hâriciye nezâret-i celîlesine vürûd eylediği istihbâr kılınmış ise de gerek bu cihetlerde ve gerek Memâlik-i Osmaniye'nin aksâm-ı sâiresinde vuku'a getirilmiş ve getirilmekte bulunmuş olan hasara âid henüz elde tam ve kat'î hiç bir ma'lûmat ve vesâik mevcûd değildir. Binâ-naleyh işgaller neticesinde arazi-i meşgulede gerek devâir-i hükûmetin ve gerekse eşhâs-ı hakikiye veya hekimiyenin mal ve can i'tibariyle duçar oldukları bi'l-umûm zarar tamamen ta'yîn ve tesbît

edilebilmek üzere keyfiyet Dâhiliye nezâret-i celilesince usûlü dâiresinde alâkadârana ve bu meyânda Duyûn-ı umûmiye, Tütün rejisi, Evkaf ve Seyr-i sefâin gibi müesseselerle şirketlere ta'mîm edilerek zararlarını tesbit ve ihbâra da'vet olunmaları ve gerek Hâriciye nezâret-i celilesinde ve gerek Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmiyesinde bulunan ve devâir-i sâirede de bulunmak ihtimali vârid olan vesâik ve cedâvilden de komisyona seri'an ma'lûmat verdirilmesi tezekkür edilmiştir. Alâkadâranca ihbâr edilecek zarar ve hasarın yeknesak bir şekilde olması icab eylediğın hasarat-ı mâliye için melfûf (1) numrolu nümune hayat ve ırz mes'eleleri için melfûf (2) numrolu nümune mucibince cedveller tab' ve alâkadaranca makamat-ı âidesine vuku' bulacak ihbârât bunlara nakl edilerek vesâik-i asliyesiyle beraber komisyona i'tasının arzı münâsib görülmüştür. Elyevm taht-ı işgalde bulunup makâmât-ı âidesince mahallinden ma'lûmat ahzı kabil olamayan yerler için bir karar ittihazı ise rey-i sâmi-i sadaret-penâhî ye menût bulunmuştur.

Gerek Hâriciye nezâret-i celilesiyle Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmisi'nde elyevm mevcut evrak ve vesâiki tasnif ve kayd etmek ve gerekse Dâhiliye nezâret-i celilesince anfen ma'rûz olduğu üzere alâkadârana yapılacak ta'mîmi müte'âkib ve alınacak ma'lûmat ve vesâiki teslim ve kayd ve tasnif etmek üzere komisyon ma'iyetine derhal bir hey'et-i kalemiye terfiki ve iş bu hey'et-i kalemiyenin şimdilik Mâliye, Hâriciye ve Dâhiliye nezâret-i celileleri me'mûriyyetinden ittihaz buyurulacak şerâit-i lâzıme yi hâiz ikişer efendiden teşkili tezekkür ve tensib olunmuştur. Fî 24 Mart sene 1336

Bükreş (?) Mümessil-i Siyasisi   Aşâir ve Muhacirîn Müdir-i Umûmisi

Hey'et-i Teftişîye-i Mâliye
Müdür-i Umûmisi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DONANMASININ ELLİNCİ YILI

Emekli Tümamiral AFİF BÜYÜKTUĞRUL

Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye-i Şahaneye (Padişahın deniz okuluna) 1918 yılında en son bizim sınıf girmişti. Mütarekeden ötürü, ta Cumhuriyet dönemine kadar da başka öğrenci alınmamıştı. O yıl tepedeki Rum Ruhban Okuluna da el konulmuş ve bu binada, "Güverte ve Makina Namzed (Aday) Okulu" açılmıştı. İki yıl bu okulda hazırlık dersleri okunacak, ondan sonra da güverte öğrencileri Güverte Okuluna, makina öğrencileri de Makina Okuluna gideceklerdi.

Böylelikle Ada'da Deniz Kuvvetlerine ait dört okul olmuştu. İskelenin yanındaki Güverte Okulu ile Namzet Okullarının müdürü Yarbay Şevket, yukarıdaki Makina Okulu ile bunun yanındaki Mızıka Okulunun müdürü de Kıdemli Yüzbaşı Ferit idi. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, yönetim sorumluluğunu "Eti senin, kemiği benim" der gibi bu iki değerli subaya bırakmıştı. Onlar ne isterse yapacaklar, Cemal Paşa da bir dediklerini iki etmeyecekti. O kadar ki, öğrencilere ilişkin öğretim kurulunun verdiği kararların hiç bir temyizi yoktu, "kifayetsizdir" hükmü verilen her öğrenci bavulunu alıyor ve okulla ilişkisini kesiyordu.

Biz bu okula 1 Eylül 1918 günü Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın başkanlık ettiği büyük bir törenle girdik. Aşağıdaki okulda yapılan bu törenden sonra bir de dinî bir tören düzenlendi. Namzet Okulunun kapısından girdik ve okumaya başladık.

Okul müdürleri Batılı hayata uygun nitelikte deniz subayı yetiştirmekle çalışmaya başladılar. Onlara göre sadece savunma hizmetlerinde başarılı olacak subay yetiştirmek yeterli olamazdı. Mademki savaş gemisi yabancı sularda da sancak gösteriyor ve ulusu temsil edecek temaslarda bulunuyor, o halde deniz subayı da çok yüksek bir genel kültür içinde yetiştirilmeli idi.

Müdürler istediği için Bahriye Nazırı, birinci sınıf edebiyatçıları (aralarında Yahya Kemal Beyatlı ve Hamdullah Suphi Tanrıöver

de vardı), değerli müzisyenleri (aralarında Sinaniyan da vardı), tanınmış sporcuları (aralarında Ali Sami Yen ve aslan avcısı Sait de vardı), en kudretli sanat tarihçilerini (aralarında Ali Sami Boyar da vardı) okulda toplamıştı.

Okula değerli oda müzisyenlerinden üç kişi getirtilmişti. Bunlar yemeklerde klasik müzik çalıyor, haftada bir gün de izahlı müzik konseri veriyorlardı. Ayrıca müzik okulunun elli altmış kişilik bando, orkestra ve keman grubu da yukarıdaki Makina Okulunda aynı görevleri yapıyorlardı.

Öğrencileri Batı sosyete hayatına alıştırmak için, ayrıca, birer dans ve yemek öğretmeni getirtilmişti. Dans öğretmeni zamanın salon dansı kadril'in nasıl oynanacağını öğretiyor; yemek öğretmeni de, her yemekte, masalar arasında dolaşıp yemek sofrasında nasıl oturulacağını, çatal kaşık ve bıçağın nasıl tutulacağını, nasıl yemek alınıp yiyileceğini gösteriyordu.

Okulda çok büyük bir spor faaliyeti de vardı. Cemal Paşa Almanya'dan her öğrenciye birer tenis raketi, birer paten, sayısız spor malzemesi getirtilmişti. Yat Kulübünün bütün kotra ve futalarına el konulmuştu. Her öğrenciye birer takım deniz sporu, birer takım da öbür sporlar için elbise yaptırılmıştı.

Okulun öğretmenler kurulunu yabancı dil bilir sınıf birincileri oluşturuyordu. Eğitim görevlerini yürüten sınıf subayları da cepheye yorulan değerli genç subaylar arasından seçiliyordu.

Din eğitimini bile Batılı hava içinde yapıyorduk. Öğretmenimiz Aksekili Ahmet Hamdi (Cumhuriyetin ikinci Diyanet İşleri Başkanı) din dersleri verip bizi namaza götürüyordu. Ama oyun zamanında bizimle çocuk oyunları oynuyor, spor zamanında patenle kayıyor, tenis oynuyor, mayosunu giyip bizimle denize giriyordu. Onun kudretli ve inandırıcı konuşmalarıyla Din ve Allah'a daha iyi yaklaşmış; din ve devlet işlerini birbirinden ayırmayı bilmiştik.

Okul müdürleri, öğrencileri Batılı hayata daha çabuk ve anlayışlı alıştırmak için izinleri üç ayda bire kadar azaltmışlardı. Çünkü sık sık izine çıkmak o günlerin tutucu hayatı içinde eğitim amacı için zararlı olabilirdi.

Sonradan eleştirilecekti ama, o günlerde okul, kamuoyu arasında İstanbul'un en yeterli eğitim kurumu olarak tanınmıştı. Halk, okula, "Ada okulu" diye bir de ad takmıştı. Herkes ada okulunu görmek

için can atıyor, fırsat kolluyordu. Bundan ötürü cuma günleri çocuklarını görmeğe gelen veliler, mahalle komşularından birçoğunu da yanlarında getiriyorlardı.

Bu ziyaretler sadece çocuk görmekle kalmıyordu; tertemiz odalar, dershaneler, bembeyaz yatakhaneler, düzenli dolaplar görüldükten sonra kapalı jimnastikhane de toplanılıyor, velisi gelmeyen öğrencilerin yaptıkları spor, dans ve paten gösterileri izleniyordu. Bu gösteriler, o günlerde İstanbul'un hiç bir tarafında görülmeyen şeylerdi.

Eleştiri ve Cevabı

Bu yöntemli çalışmanın ruhunu kavrayamayanlar bu yeni eğitim düzenini eleştirmişlerdi. Halbuki eğitim, lüks için değil, uluslararası deniz eğitimine gerekli yöntemler uygulanarak yapılmakta idi.

Nitekim 1930 yılında İtalyan donanmasına staja, 1950 yılında da Malta adasına denizaltı gemilerini onartmağa gittiğim zaman bu devletin denizcilerini de aynı çaba içinde bulmuştum. İtalyan savaş gemilerinde yemekler bir ziyafet sofrası gibi hazırlanıyor, denizcilere fraklı, smokinli garsonlar hizmet ediyorlardı. İngilizler daha da ileri gitmişlerdi. Gemiler, parası devletten olmak üzere birbirine aparetif partileri veriyor ve subaylar akşam yemeği sofrasına resmî smokinlerle oturuyorlardı.

Bunun nedenini gemi ikinci komutanına sorduğum zaman aldığım cevap ilgi çekici oldu: "Savaş gemisi, devletin en kudretli temsil aracıdır. Siz, yabancı devlete gemi yollamazsanız yabancı devletler size yollar. Bir milletin sosyal ve kültür düzeyi savaş gemileri personelinin tutumlarından anlaşılır. Bundan ötürü deniz subaylarını bu düzeye hazırlamak bir zorunluktur... Görmüyor musunuz, yabancı bir limana inmeden önce, subayları nasıl konuşmaları gerektiğine hazırlıyor; onlara o limanın tarihi, kültürü, ticareti hakkında bilgi veriyor ve hangi konuları ne şekilde konuşacaklarına ilişkin öğütler veriyoruz..."

Müdürler, durumu bu şekilde düşünmüş olmalılar ki yetişme programını bu esaslara bağlamışlardı. Bu hizmetin ne kadar büyük olduğunu anlamak için Deniz Okulunun daha önceki tutumuna bakmak yetecekti. Rahmetli Rauf Orbay diyecekti ki (Okuldan 1897 yılında çıkmıştı): "Okulda pek gürültülü zamanlar geçirdik.

Sporlara ve oyunlara değer verilmediğinden öğrenciler çok zamanlar birbirleriyle çatışarlardı” (bkz. Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul 1970, cilt: II, s. 271). Albay Avni Taşan diyecekti ki (Okuldan 1909 yılında çıkmıştı): “Bizim öğrenciliğimizde okulda kahve ocakları vardı, kabadayılar vardı. Onlardan, subaylardan fazla korkardık...” Amiral Necati Özdeniz diyecekti ki (Okuldan 1912 yılında çıkmıştı): “Top oynarken de fesimizi başımızda tutmak zorunda idik, topa kafa vurmamak zorunda kaldığımız zaman fesi çıkarıp topa kafa vurduktan sonra hemen gene giyerdik. Giymeyen arkadaşlarımız ceza görürlerdi...”

Bunlar dinlendiği zaman Bahriye Mektebinin, kısa zamanda sosyal ve kültürel konuda nasıl geliştiği ve kuvvetli adımlar attığı kolaylıkla anlaşılır.

Mütareke Yılları

Bütün bu güzel hazırlıklar bir anda kayboldu. Bir sabah gözü-müzü açtık ki mütareke olmuş. Galip devletlerin donanmaları toplu halde İstanbul’a gelecekti...

Daha onların gelmesine vakit kalmadan Donanmamızın bütün gemileri Haliç’e bağlanmış, mürettebatı topluca terhis edilmiş, kömürleri ve cephaneleri boşaltılmış, top namlularıyla nişangâhları körletilmiş ve topların kamalarıyla kazanların kapakları alıp götürülmüştü.

Ada’da da bir gece içinde bütün evler ve dükkânlar Yunan renkleriyle boyanmış, Yunan bayraklarından geçilmez olmuştu. Parmaklıklara üşüşen ve yüzlerce sandalı dolduran Yunan taraflısı Rum vatandaşlar, hemen bize hakarete, günlerini de bizimle alay etmekle geçirmeğe başlamışlardı.

Makina Okulu ile Namzed Okulu hemen elimizden alınmış, Güverte ve Makina okulları iskelenin yanındaki okulda toplanmıştı.

Yavuz muharebe kruvazörüne gelince; hemen Almanlar gemiyi bize teslim etmişlerdi. Fakat gemi, boyutlarının büyüklüğünden ötürü Haliç’e sokulamamış ve İstinye’den İzmit’e çekilmişti. Deniz Kuvvetlerinin bütün mensupları, bu gemiyi İngilizler alıp götürecekler diye kan ağlamakta idi.

İlk izinli çıktığımız zaman Kabataş’tan Büyükdere ve Beykoz’a kadar Boğaz’ı galip devletlerin savaş gemileriyle dolu bulduk. İs-

panyol ve Japon gemileri bile gelmişti. Beyoğlu kozmopolit bir eğlence panayırı, buradan Kasımpaşa'ya inen yokuşlar da insan mezbahası haline gelmişti.

Bize de, "Resmî elbise giymeyin, geceleyin Kasımpaşa'ya gitmeyin" diye emir vermişlerdi. Özellikle Yunan savaş gemileri geçtiği zaman Boğaz'ın Rumeli kıyıları Rum vatandaşları ve Yunan bayraklarıyla doluyor ve taşkınlıklar en kuvvetli derecesine ulaşıyordu. Türklerin kafasından fesler kapılıyor, yerlerde çiğneniyor, sesini çıkaranlar dövülüyordu. Bizimkiler de kavgalarda onlardan geri kalmıyorlardı ama; onların serbest bırakılmalarına karşılık, bizimkiler karakollarda çürüyorlardı.

İstanbul'un fiili olarak işgal edilmesi ve İzmir'in elimizden çıkması her iki tarafı da kamçılıyordu. Artık okul önüne gelen Yunan savaş gemileri saç hedeflerini ta okulun önüne atıyor ve talim atışlarını böyle yapıyorlardı. İngiliz zırhlıları da okuldan Anadolu'ya silâh kaçırılmaması için akşamdan sabahlara kadar binaları ışıltak aramasına tâbi tutuyorlardı.

Dikkate değer olan taraf, subaylarımızın ve öğretmenlerimizin böyle ağır durumda bile eğitimi aksatmamaları ve yurtseverlik duygularımızı kuvvetlendirmeleri idi. Bir taraftan çok ciddi şekilde eğitime devam ederken, diğer taraftan da "düşmanla bir oldu" diye padişaha kızıyorlardık. Bu konuda ruhlarımız o kadar birleşmişti ki, bir araya gelmeden ve toplu bir danışma yapmadan, bir anda akşam selâmını değiştirmiştik: O zamana kadar borazanın verdiği "Tİ" işaretiyle "Padişahım çok Yaşa!" diye bağırırken, artık, "Padişahım başaşağı!" diye bağırıyorduk.

Ada'nın havası nasıl bir gecede değişmiş ise, aradan üç yıl geçtikten sonra gene bir gecede değişmişti. Türk ordusu İzmir'i geri alır almaz Ada evleri tekrar kendi rengimize boyanmış, hem Yunan bayrağı hem de Yunan tarafı Rumlar görünmez olmuştu. Biz fener alayı şenlikleri içinde Ada sokaklarını dolaşırken Rum mahallelerinde duyduğumuz tek ses "Yaşasın Mustafa Kemal Paşa!" olmuştu.

Ruhlarımız o kadar gururlanmıştı ki, Mudanya Mütarekesinden sonra General Refet Bele'yi Büyükkada'dan Heybeli'ye okulun yedi çiftesiyle getiren arkadaşlarımız, saatte sekiz mil hız yapan Ada vapurunu bile geçmiş, generali okula ulaştırmıştı. Bundan ötürü

General, verdiği nutukta: “Geleceğin genç amiralleri! Ben bugün Büyükada’dan buraya Türk donanmasıyla geldim!” demişti. Bundan sonra da genç devletin donanması kurulmağa başlamıştı.

Cumhuriyet Donanmayı nasıl buldu?

Cumhuriyet donanmayı, bütün Osmanlı tarihinde asla görülmedik şekilde zayıf ve güçsüz ve hatta kültürsüz bulmuştu. Bu donanma, hurda halinde olmak üzere, aşağıdaki gemilerden kurulu idi: 10.000 tonluk Turgutreis zırhlısı ve 3.250-3.805 tonluk Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri, 775 tonluk Peykişevket ve Berkisatvet torpito kruvazörleri;

616 tonluk Muavenet ve Numune, 290 tonluk Taşoz, Samsun ve Basra muhripleri;

270 tonluk Berkeşan, 200 tonluk Yunus, 160 tonluk Akhisar, Draç, Musul torpidobotları, gene 97 tonluk daha genç Sultanhisar ve Sivrihisar torpidobotları;

530 tonluk Aydınreis, Preveze, Sakız, Burakreis; 420 tonluk Hızırreis, İsareis, Kemalreis gambotları; 9 tane ufak motor gambot;

365 tonluk İntibah, 365 tonluk Nusret, 270 tonluk Selânik mayın dökme gemileri;

3 tane çok eski Zırhlı korvet (İclâliye, Muinizafer, Necmişevket);

3 tane askerî nakliye gemisi (Giresun, Reşitpaşa, Tirimüjgân).

23.000 tonluk Yavuz muharebe gemisi de Birinci Dünya Savaşında aldığı üç büyük yara ile Büyükada ile Tavşan adası arasında idi. Lausanne Antlaşmasından sonra Bebek koyuna atılan iki şamandıra arasına rıhtıma paralel olarak bağlanmış, Cumhuriyetten sonra tekrar İzmit’e götürülmüştü. Onun bordasında da Zuhaf gambotu yatıyordu.

Yakın tarihin üç savaşını faal geçiren ve mütareke yıllarında da bakımsızlığa bırakılan bu donanma, kesinlikle çok ince ve esaslı bir onarıma muhtaçtı. Fakat bütçe imkânsızlıklarından ötürü de onları bir anda, süratle onarmak mümkün görülemedi. Yunanlıların, bütün dünya tarihinde hiç bir düşmanın yapmadığı şekilde memleketimizin şehirlerini, kasabalarını, okullarını, ibadet yerlerini, ormanlarını ve tarlalarını yakmaları hükümeti zor duruma sokmuş, deniz kuvvetlerine yeter bir bütçe ayırlamamıştı. Sadece 2 milyon lira ile bu donanma onarılacak, gemiciler eğitilecek, kara tesisleri kurulacak

ve personel yedirilecek ve giydirilecekti. Gemileri onartmak şöyle dursun, onlara kadronun gerektirdiği sayıda asker vermek bile mümkün olamamıştı. Gemiler, bütçenin izni oranında onarılıp denize çıkarıldıkça asker de parça parça alınıp gemilere verilecekti.

İlk olarak Lausanne Antlaşması hükümleri gereğince Türk hükümranlığına iade edilen İmroz ve Bozcaada'ya sancak ve Jandarma götürmek için Hızırreis ve İsareis gambotları şöyle böyle onarılmış ve denize çıkarılmıştı. Sıra Okul gemisi olarak kullanılan Hamidiye kruvazörünün onarılmasına gelmişti. Bu gemideki asker sayısı da, kadrodaki 300 kişiye karşılık, nöbet ve kamarot hizmetleri yapacak kadar, 20-30 kişi idi. Geminin başka hizmetlerini deniz öğrencileri (bugünkü karşılığı Deniz Harp Okulu öğrencisi) ve Çıracık öğrenciler (bugünkü karşılığı assubay adayı) görüyorlardı.

Buna rağmen kurtuluş heyecanı, istiklâl kazanmaktan doğan gurur, geminin ciddi bir savaş gemisi haline girmesine yetmişti. Gerçi, Donanmanın elinde hiç bir savaş ve eğitim talimnamesi kalmamasından ötürü, eğitim, Genelkurmay ya da Bahriye Dairesinin (O dönemde Deniz Kuvvetlerinin en büyük makamı bu idi) direktif ya da planıyla değil, gemi subaylarının aklında kalan bilgilerle yapılıyordu ama; geminin yaptığı talimler hem Genelkurmay Başkanı ve Yüksek Askerî Şura üyeleri tarafından hem de kamuoyu tarafından zevkle seyrediliyordu.

Örneğin gemi talimleri, İkinci Komutan Kıdemli Yüzbaşı Ali Ülgen'in (Sonradan Deniz Kuvvetlerinin ilk komutanı Oramiral) vaktiyle İngiliz donanmasında staj yapmış olmasından, İngiliz usulüne dayanırken; top talim ve atışları, topçu subayının Almanların yanında çok bulunmasından ötürü Alman usulüne dayanıyordu. Başka gemilerde ise, asker verilmemiş olmasından, hiç eğitim yoktu.

Geminin onarımı da herhangi bir programa bağlanmamıştı. Şimdi çürümüş borda saçları değiştiriliyor, sonra çürüklüğü görülen baca fistanları değiştiriliyor, direkler değişiyor, kaptan yeri yenileniyor, onarım uzadıkça uzuyordu. Bu uzamada fabrikalarda henüz elektrikli perçin, keski aletlerinin olmayışı ve işlerin çekiç kuvvetiyle yapılması da etkili idi. Biz dersleri bile bu çekiç gürültüsü içinde yapıyorduk.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edildiği gün selâmlık topları da bu hava içinde atılmıştı. Gerçi uluslararası deniz geleneklerine göre güneşin batmasından sonra selâmlık atışı yapılmazdı; Cumhuriyetin ilân haberi de saat 20.00'de gelmişti. Buna rağmen 101 pare hartuç acele ile hazırlanmış, bunun yarısını Hamidiye kruvazörü, yarısını da Ertuğrul yatı atmıştı. Bebek limanındaki selâmlık atışını Yavuz muharebe kruvazörü atmıştı. Artık donanma "Cumhuriyet donanması" oluyordu.

Donanma Prensipleri

Donanma Cumhuriyet donanması idi, ama kuruluş prensibi devlete değil, Mareşal Fevzi Çakmak'a ait bulunuyordu. Çünkü Sayın İnönü'nün bizzat lütfetmek nezaketinde bulunduğu bilgilere göre Mareşal Fevzi Çakmak'a silâhlı kuvvetleri düzenlemek konusunda tam yetki verilmişti. Onun işlerine ne Cumhurbaşkanı, ne Başbakan karışacak, Büyük Millet Meclisi ile hükümet de karıştırılmayacaktı. Böylece donanma prensibi Büyük Millet Meclisinden geçmediği için yapılacak donanma "Mareşal Fevzi Çakmak donanması" olacaktı. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Hamidiye'nin şeref defterinde çok büyük donanmadan söz etmişti ama, zamanın denizci büyüklerine söylediğine (zamanın Donanma Komutan Vekili Amiral Fahri Engin'e) ve donanmada yaptığı manevra eleştirilerine göre onun için bu donanma çok uzun vade ile yapılacak donanma idi. Zaman için uygun bulduğu donanma, sadece Bursa ovasındaki kolordu emrinde çalışacak ve Çanakkale boğazını savunacak ufak bir donanma idi. Ne Yavuz'u onarmak, ne de büyük gemi almak istiyordu. İki tanecik denizaltı gemisi ve İstiklâl Savaşında getirtilen 300 kadar mayın, Mareşal'e göre deniz savunmasına yetecekti.

Onu böyle bir kaniya götüren iki neden olmalı idi. Bir kez aslında köhne silâhlarla başlanan İstiklâl Savaşı, kara ordusunu silâh ve teçhizat bakımından yeniden teçhiz etmek durumuna getirmişti. Kara kuvvetlerinin yeniden teçhizi de, bütçe imkânsızlıkları yüzünden, Mareşal'i zor durumda bırakmıştı. Kara ve deniz kuvvetlerini dengeli şekilde geliştirmek yerine ilkönce kara kuvvetini, yıllar sonra da deniz kuvvetini geliştirmek niyetinde idi. Diğer neden, Balkan savaşının Başkomutanlığından miras alınan fikirler olabilirdi. Donanma yerine

kara kuvvetinin stratejik manevra gücünü arttıracak demiryolu yapmak, Türkiye'ye daha güçlü bir savunma sağlardı. . .

İstiklâl Savaşının çok kahraman orgeneralleri muvacehesinde donanmanın sadece savunma kuvveti olmayıp memleket politikasına itibar kazandırıcı, ekonomik gelişmeye büyük hizmetler sağlayıcı, millet kültürünü dünyaya yayıcı, kara kuvvetlerine de stratejik manevra ikmal kolaylığı kazandırıcı bir güç olduğu fikrini savunmak, zamanın genç denizcileri için mümkün olamamıştı. Bunları sonradan Büyük Ata'mız sezecek ve devleti gerçek bir deniz programı içine sokacaktı.

Hamidiye'nin İlk Gezileri

Hamidiye kruvazörü, okul gemisi olarak 9 şubat 1924 tarihinde Haliç'ten çıkmış, fakat 300 askeri, bir gün önce geldikleri ve henüz resmî elbise giydirilmemiş oldukları için Dolmabahçe önüne demirleyememişti. Büyükada ile Tavşan adası arasına gidip orada harp gemisi kılıfına girmiş, seyir, emniyet ve ilkel harp talimlerini yapıp 15 şubatta Dolmabahçe'ye gelmişti. Hazırlığın bu kadar çabuk olmasındaki neden de istiklâl kazanmanın verdiği gurur ve kamuoyu huzuruna çıkmak isteğinin doğurduğu çabadan başka bir şey değildi. Bundan sonra gemi 20 şubat 1924'te İzmir, 30 mart 1924'te Karadeniz ve 2 ağustosta Marmara gezisine çıkmış, uğradığı her limanda halkın çok büyük sevgi gösterileriyle karşılanmış ve misafir edilmişti. Gemi âdeta sandalların yaptığı büyük bir ada içinde demirli duruyor, güverte ve top namlusunu öperek gemiye giren halk bir daha gemiden çıkmak istemiyordu. Çevre köylerden de halk İzmir'e günlerce yürüyerek gelmiş, üretebildiği maddeleri sırtında armağan olarak bize getirmişti.

Özellikle Balkan savaşındaki akın hareketi gemiye müstesna bir ün kazandırdığı için Hamidiye, tarihinin en nadir günlerini yaşamaya başlamıştı. Komutan ve vali olarak geminin şeref defterine yazarlar bu şanlı kahramanlığı daima başa almışlardı.

Atatürk Hamidiye'de

Fakat Hamidiye'nin en şerefli görevi Atatürk'ü 12 eylül 1924 tarihinde Mudanya'dan alıp Karadeniz illerinde dolaştırmak olmuştu. Aslında Hamidiye, İzmir'e de bu heyecan içinde gitmişti. Denizci genç kuşak, harp oyunlarından ötürü Atatürk'ün İzmir'de buluna-

bileceğini tahmin etmiş, Büyük Dâhi'nin bir gün önce şehirden ayrılması onu pek çok üzmüştü. Bundan ötürü şimdi Mudanya'ya çok büyük bir sevinç içinde gidiyordu: Ata'sını İstanbul halkından önce görecek ve ona hizmet edecekti.

Nitekim Boğaz'dan geçerken de İstanbul halkı rıhtımlara, kıyı evlerinin pencere ve teraslarına, vapurlara, motorlara, takalara, sandallara dolmuş; şehirde Atatürk'ü görmeye gitmeyen kalmamıştı. Bu vapurlardan imkân bulanlar, Hamidiye'yi Karadeniz boğazı dışına kadar izlemişti.

Atatürk, gemide kaldığı günler içinde fırsat buldukça denizcilerle konuşmuş, gemi talimlerini izlemiş ve devletin gelecek donanmasının temelini bu gemide atmıştı.

Projelene temelinde Atatürk'ün Hamidiye'nin şeref defterine yazdıkları pek önemli idi. Bu yazılar, oraya buraya deniz propagandasına hizmet olarak çok yazılmıştı ama; devlet çıkarı açısından pek de ele alınmış sayılamazdı. Nitekim Atatürk bu yazıları yazmadan önce yanındaki milletvekilleri aracılığıyla denizcilerin görüşlerini almıştı. Denizciler ondan Balkan denizlerine egemen bir donanma istemişlerdi. Milletvekili Kılıç Ali'nin söylediğine göre Ankara'daki denizciler de devletten 10 tane dretnot istemişlerdi (bkz. Raşit Metel: *Atatürk ve Donanma*, İstanbul 1966, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları). Resmen istenen ise "Gazi Paşa", "İsmet Paşa" ve "Fevzi Paşa" adları verilecek üç tane dretnottu (Amiral Ertuğrul'un özel notları). Lâkin devlet bütçesinin olanaksızlığı esas alınırsa bu isteğin bile mübalâğalı olduğu anlaşılırdı.

Bundan ötürü Atatürk, Hamidiye'nin şeref defterine: "Yakın tarihte başarılı deniz komutanlarının görülmediğini ve bundan ötürü de verilecek en iyi kararın ufak bir eğitim donanmasıyla yetinip ilkönce sevk ve idare adamlarının yetiştirilmek gerektiğini..." yazacaktı.

Atatürk'ün Hamidiye gezisinden doğan kararlar üç tane idi: 1) Bahriye Bakanlığının açılması, 2) Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleriyle Peyk ve Berk torpito kruvazörleri ve Taşoz, Samsun, Basra küçük muhriplerinden kurulu bir eğitim donanmasının teşkili ve Turgutreis zırhlısının okul gemisi yapılması, 3) Donanmaya bir Alman eğitim kurulunun getirilmesi...

Bahriye Vekâleti Faaliyeti

Bahriye Vekâleti teşkiline ilişkin kanun Büyük Millet Meclisinden 30 aralık 1924 tarihinde çıkmıştı. Mesele tarihin tartışacağı konuda bütün dünyanın Türkiye Cumhuriyetini taklit ederek tek bir savunma bakanlığı dönemine girip Harbiye ve Bahriye nezaretlerini kaldırdığı bir sırada devletimizin ayrı bir bakanlık kurmasının doğru olup olmadığı idi. Nitekim bizde de Bahriye Bakanlığı uzun ömürlü olmamıştı. Fakat Sayın İsmet İnönü'nün sonradan lütfettiği beyana göre Atatürk ve kendisinin deniz konusunda en büyük endişeleri rütbesiz deniz subaylarını, İstiklâl Savaşının kahraman or ve korgeneralleri muvacehesinde söz sahibi edebilmektir. Sayın İnönü "Bahriye Bakanlığını bundan açtık" diyecekti. Ne çare ki Bakanlığa eski İstiklâl Mahkemesi Reisi ve Topçu İhsan diye anılan Cebelibereket milletvekili getirilecek, bu kişi kendine özgü bir "Bahriye Vekili şapkası" uydurup yetkisi olmadığı halde savaş eğitimi teftişleri yapıp subayları görevlendirecek; Mareşal'i bile selâmlamağa lüzum görmeyecek, belki de Başbakan ile yarışa kalkacak, ya da böyle görünecek, Yavuz'un onarım pazarlığında da yetkisini kötüye kullandı gerekçesiyle Yüksek Divan tarafından cezalandırılacak, Bahriye Bakanlığının da kaldırılmasında etkili olacaktı.

Buna rağmen Bahriye Bakanlığı dönemi deniz kuvvetlerine hareket vermişti. İki denizaltı satın alınmış, Yavuz'un onarımına başlanmış, Gölcük tersanesi geliştirilmiş, bunların da üstünde olarak Alman subaylarının danışmanlığında hem donanmanın savaş ve eğitim talimnameleri yapılmış, hem de fiili olarak temelli bir savaş eğitimine başlanmış ve bir hayli de ilerlenmişti. Artık attığını vuran bir Türk talim donanması vardı. Genelkurmay Başkanı ya da ona vekâlet eden korgeneraller içten duygularını, donanma komutan gemisi olan Hamidiye'nin şeref defterine çok parlak ifadelerle yazmışlardı.

Yakın tarihin deniz komutanları başarısız mı idi?

Atatürk'ün Hamidiye şeref defterine "Yakın tarih savaşlarında başarılı deniz komutanları görülmedi" diye yazması gözle görünen bir gerçeğin ifadesi idi. Ama bunun nedenlerini ortaya koymak yarınki çıkarlarımız için millî bir görev oluyordu. Daha önceleri olduğu gibi İkinci Meşrutiyetten sonra da deniz sorunları, daha

doğrusu donanmanın savaşa hazırlanması, hiç bir zaman denizcilere emanet edilmemişti. Örneğin İkinci Meşrutiyetten sonra Yunan tehlikesini ilkönce denizciler sezmiş ve İtalyanların satmakta olduğu bir zırhlı kruvazörü satın almak isteğini Meclisi Mebusan'a kadar getirmişlerdi. Ne çare ki Dışişleri ve Maliye bakanları Yunan tehlikesini fark edememişler ve milletvekillerine olumsuz oy verdirmişlerdi (bkz. Bahriye bakanlığının açılmasına ilişkin Büyük Millet Meclisi tutanakları). Bu gemiyi Yunanlılar satın alıp ona "Giorgios Averoff" adını takacaklar ve böylelikle Osmanlı donanması üzerinde üstünlük elde edeceklerdi. Bu geminin topları dakikada üç mermi atarken bizim zırhlılarımız üç dakikada bir mermi atıyorlardı. Üstelik Başkomutanlık, donanmanın onarılmasına da izin vermeyecekti. Ne var ki Balkan Savaşı hezimetle bitince aynı Dışişleri bakanı, Meclisi Mebusan kürsüsünden denizcilerin gayri ciddi savaştığını söyleyecekti (bkz. Ali Fuad Türkgeldi: *Görüp İştiklerim*, Ankara 1951).

Birinci Dünya Savaşında da donanma "Eti onun kemiği bizimmiş gibi" Alman amiralinin emrine bırakılmıştı. Halbuki Rauf Orbay, Sultan Osman'ı İngilizlerin elimizden alması tecrübesini de geçirdiği için, kendisinin filotilla komodoru yapılması takdirde, Yavuz'u sarıp Almanları çıkaracağını söylediği halde (bkz. Ali İhsan Sabis: *Harp Hatıralarım*, İstanbul 1943, 1. cilt; 1951, 2. cilt) kendisi komutan yapılmayıp bir bahane ile Afganistan'a yollanmıştı.

Demek ki Yakın tarih savaşlarında başarılı deniz komutanı görülememesinin nedenini denizcilerde aramak doğru olmasa gerekti.

Türk - Yunan Sorunu

İstiklâl Savaşı kazanılmıştı ama, Büyük Zafer, Türk - Yunan sorunlarını çözümlenmeğe yetmemişti. Nitekim 1897 Osmanlı - Yunan savaşında da kahraman ordumuz üç haftada zafer kazandığı zaman Yunanlılar İstanbul'daki Yunan sempatizanı Rumlara, Patrikhane aracılığıyla olacak, "Türkler savaşı kazandı ama; deniz üstünlüğü bizde oldukça, er geç İstanbul'u alacağız" diye haber yollamışlardı (bkz. Teofanidis: *Amiral Konduriotis Yanında*, Çevirisi Deniz kuvvetleri tarafından yaptırılmıştır). 1926 yılında da Yunan Savunma Bakanı Kiryaku "Türklerin Ege denizindeki hayat yolunu kesecek donanma yapamazsak şimdiden almamız gereken Yavuz gibi bir geminin parasını Türklere veririz..." demişti (bkz. Cumhuriyet gazetesi, 1926 koleksiyonu).

Bunlar Yunanlı sorumluların verdiği demeçlerdi. Bir de Yunanlıların fiili tehditleri vardı: Adalar yanından geçen savaş gemilerimize tüfek atışı açıyorlar; telsizleriyle açık küfürler savuruyorlar (bkz. Gemilerimizin 1924-28 kayıt jurnalleri) ve Çanakkale boğazının karasularına kadar girerek orada manevra yapıyorlardı.

Demek ki İstiklâl Savaşı bu durumu bir çözüme ulaştıramamıştı. Halbuki Türk-Yunan sorunu, bölgenin coğrafi durumu açısından iki devlet arasındaki düşmanlığı değil, çok sıkı bir dostluğu gerektirmişti. Bunu Venizelos, vaktiyle Talât Paşa'ya, "Slav tehlikesi muvacehesinde menfaatlerimiz birlikte hareketi gerektirir..." şeklinde ifade etmişti (bkz. Ahmet Emin Yalman: *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*).

Atatürk ve Orta Doğu Politikası

Sayın Tefvik Rüştü Aras'ın belirttiğine göre Atatürk, Doğuda İran, Batıda da Yunan dostluğuna büyük önem vermişti. Çünkü iki devlet de bölgelerinin en kuvvetli devletleri idi. Bu dostluklar kurulursa tasarladığı Balkan ve Sadâbat paktlarını kurmak kolay olacaktı. Kendisi daha uzun ömürlü olsaydı belki de bu paktlardan federal bir Türk devleti bile çıkaracaktı. Sorun bu politikayı başarı ile uygulamakta idi. Gene onun, Tefvik Rüştü Aras tarafından belirtilen düşüncelerine göre bu politika, temelini bir deniz politikasında bulursa başarı süratli ve sağlam olurdu. Ancak bu politikaya başlamadan önce donanmanın ulaştığı seviyeye kifayetini bizzat görmeli idi. Donanmaya kendisinin ve Başvekilin de bulunacağı bir deniz manevrası yaptıracaktı.

Hafta sonu dolayısıyla mürettebatının yarısı izinli bulunan ve gemilerinin bir kısmı da bakımda bulunan donanmayı birdenbire manevraya çağırarak en zor şartlarda bulunan donanmanın savaşa hazırlık süresiyle savaştaki idare kudretini ölçecekti.

Atatürk 1 Eylül 1927 günü İstanbul'da bulunuyordu. O gün saat 14.45'te Ertuğrul yatıyla Çanakkale'ye hareket etmişti. Donanmanın bir kısmı Moda koyunda, bir kısmı İzmit'te ve denizaltı gemileri de Erdek'te tatil, ikmal ve bakımla meşguldü. Moda önündeki donanma komutan gemisi Hamidiye kruvazörüne birdenbire Başbakan Sayın İsmet İnönü gelmiş ve Atatürk'ün donanmayı manevraya çağıracağını haber vermiş, emrin Genelkurmay Başkanlığından da

telsizle geleceğini belirtmişti. Hatta bu manevrada kendisinin de Hamidiye'de bulunacağını söylemiş ve gitmişti (Zamanın Donanma Komutanı Amiral Fahri Engin'in lütfettiği mektubundaki bilgiler).

Donanma komutanı derhal izinlileri toplatmış, gemilerde açılan işleri kapatmış ve çeşitli limanlardaki gemilere harekete hazırlık emri vermişti. Donanmanın kifayetini gerçek olarak göstermek amacıyla de Donanmada bulunan Alman danışmanlarına haber vermemiş ve onları manevraya götürmemişti. Hareket emri geldiği zaman da, istenen saatte istenilen yerde bulunmak amacıyla Başbakanı da beklemeyen hareket etmişti.

Atatürk'ün donanma kifayetini sadece askeri yönden değil, politik yönden de ölçmek istediği donanma komutanına verdiği manevra faraziyesinden belli oluyordu. Çünkü manevra alanı içinde bulunan Çanakkale boğazı, Lausanne Antlaşmasına göre tarafsız bir bölge idi. Buradan da çeşitli milletlerin ekonomik çıkarları geçiyordu. Böyle bir durum içinde donanma, Gelibolu yarımadasını almış düşmanla muharebeler veren kara kuvvetlerine nasıl yardım edebilecek ve Marmara denizine giren düşman donanmasıyla nasıl çarpışacaktı?

Faraziyeler açık telsizle verilmiş ve cevaplar da açık telsizlerle bildirilmişti. Böylece donanmanın kifayeti bütün dünyaya gösterilmişti. Manevra sonunda Atatürk, gene açık telsizle Donanmaya şunları yazmıştı:

1. İçinde bulunduğunuz şartlara göre İstanbul'dan hareket için harcadığınız zamanı çok bulmadım,
2. Deniz ve kara ile ilgili olarak donanmaya verdiğim görevleri başarı ile yaptınız,
3. Gece harekâtında gösterdiğiniz dikkat beni hoşnut etti,
4. Özellikle son verdiğim faraziyeğe göre çeşitli durumlarda ve çeşitli tedbirlere ait kararlarınızı takdir ile karşılarım,
5. Donanmanın bugün gördüğüm intizamı ve gelişmesi beni çok hoşnut etti.

Donanma komutanına ve donanmanın başkomutan, subay ve bütün askerlerine teşekkür ederim. Bu tarzda himmet ve çalışmanın milletçe daima takdirle karşılanacağına şüphem yoktur.

Deniz Politikası

Donanmanın bu başarısı Atatürk'ü Balkanlarda üstün bir donanma yapmak kararına götürmüştü. Böyle bir donanma yapılırsa bundan sadece stratejik durum değil, hükümet politikası da yararlanacaktı; sadece Çanakkale boğazının savunmasına yetecek bir donanma ile yetinmek doğru olamazdı. Ancak, memleketin malî imkânları göz önünde tutulursa böyle bir donanma birdenbire değil, kademeli olarak yapılabilirdi: Birinci kademede Yavuz muharebe kruvazörü onarılıp 4 yeni muhrip ve 3 avcıbotu yaptırılmalı ve bundan sonra da 4 muhrip ve 8 denizaltı gemisi daha alınmalı idi. Bu arada Gölcük tersanesinin geliştirilmesine karar verilmiş ve bu işe 2 milyon lira ayrılmasını öngören kanun da çıkarılmıştı.

Bu kararın gereği olarak da 1931 yılında Yavuz muharebe kruvazörü, onarımı tamamlanarak hizmete girmiş; İtalyan tersanelerine ısmarlanan 4 muhriple 2 denizaltı gemisi ve 3 avcı botu 1932 yılında yurda gelip donanmadaki yerlerini almıştı. Bu gemilerin nitelikleri şunlardı:

Yavuz muharebe kruvazörü: 23.000 ton, 10 tane 28'lik, 10 tane 15'lik, 4 tane 8.8'lik top, 3 tane torpito kovanı ve 28 mil hız;

Adatepe ve Kocatepe muhripleri: 1.250 ton, 4 tane 12'lik, 3 tane 4'lük top, 6 tane torpito kovanı ve 38 mil hız;

Tınaztepe ve Zafer muhripleri: 1.206 ton, 4 tane 12'lik ve 3 tane 3'lük top, 6 tane torpito kovanı ve 36 mil hız;

Dumlupınar denizaltı gemisi: 920/1150 ton, 1 tane 10.2'lik top, 4 torpito kovanı ve 17.5 mil hız; 40 mayın;

Sakarya denizaltı gemisi: 610/940 ton, 1 tane 10.2'lik top ve 6 tane torpito kovanı, 9/12 mil hız;

Doğan, Martı, Denizkuşu avcıbotları: 30 ton, 1 tane 7.6'lik top, 2 tane torpito atma cihazı.

Bunlara ek olarak Gür denizaltı gemisi de satın alınmıştı: 750/960 ton, 1 tane 10.2'lik top, 6 tane torpito kovanı ve 20 mil hız.

Böylelikle Cumhuriyet donanması ilk kez, 1933 yılında Eğitim donanması hüviyetini bırakıyor, savaş donanması haline giriyordu. Pek büyük ilerleme idi bu... Bu önemli değişikliğin gereği olarak da donanma yeni baştan teşkilâta sokulmuştu: Taşoz, Basra ve Samsun ufak muhripleri kadrodan çıkarılmış, Yavuz ve 4 yeni muh-

riple “Harp filosu”; Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri ve Berk ve Peyk gemilerinden bir “İhtiyat filo”; 5 denizaltı gemisiyle bir “Denizaltı filosu”; üç gambottan kurulu “Mayın arama-tarama” ve üç avcıbotundan bir “Avcıbotu filotillası” meydana getirilmişti.

Eğitim donanması yerini bu filo ve filotillalara vermekle donanmanın hızı saatte 12 milden 35 mile, top çapı 15’likten 28’liğe; etkili top menzili 6 kilometreden 16 kilometreye çıkıyor; donanma elektrikli ölçme, hesap ve kontrol aletlerine kavuşuyordu.

Bir yandan da Deniz Harp Akademisi açılarak savaş sevküidare gücü arttırılmış; kara subaylarıyla deniz subayları arasında dayanışma sağlanmış, yüksek mühendis, askerî hâkim, askerî öğretmen, yüksek levazım subayı yetiştirilmek yoluna girilmişti.

Subayların meslek kültürleri o kadar artmıştı ki Almanya, Birinci Dünya Savaşından sonra tekrar silâhlanırken staj için denizaltılarını Türkiye’ye yollayacaktı. Sonradan “Büyük Amiral” olarak Alman Deniz Kuvvetleri komutanı olacak olan Yarbay Doenitz de bu filoda zevkle çalışmıştı. Alman subayları yönetiminde tecrübe dalışı yapan Batıray denizaltı gemisini batmaktan yüzbaşı Lutfi Kerem (rahmetli emekli albay) kurtarmış ve Almanların büyük takdirini kazanmıştı. Yüzbaşı Kemal Arkun (emekli tümamiral) elektrikli hesap makineleri kullanılarak yapılan atışta İtalyanların büyük övgülerini kazanmıştı. Kurmay olmayıp mesleğinde ilerlemiş olan Binbaşı Süreyya Kuntol ve Kenan Or (her ikisi de rahmetli emekli albay), birçok değerli topçu; Albay Mazlum Özar ve Vehbi Dümer, denizaltıcı ve bunun gibi pek çok yetenekli ve değerli genç subaylar yetiştirmişti. Nihayet Albay Safiyettin Dağa da, İspanya iç savaşlarında Gibraltar (Cebelitarık)’da teşekkül eden uluslararası kontrol filosunu yönetmede gösterdiği yüksek başarı ile İngilizlerin takdirini kazanmış ve bu takdir İngiliz hükümeti tarafından Dışişleri Bakanlığımıza resmen bildirilmişti.

Bu arada donanma, kıyılarımızda dolaşmakla milletin denizcilik ruhunu büsbütün kamçılıyordu. İkinci Cumhurbaşkanımız Sayın İnönü bile, Yavuz’da, Donanma Komutanı Ali Ülgen’e: “Türkiye’nin her tarafında bana ‘Yaşasın Cumhurbaşkanı’ diye bağırıyolar; burada ise kayboluyorum; halk ‘Yaşasın Yavuz’ diyor” diyecekti.

Yeni Donanmanın Politik Etkileri

Yeni donanmanın politik etkileri daha Yavuz'un onarım tecrübeleri sırasında başlamıştı. İstanbul'da Mecidiye kruvazöründe Yunan Başbakanı Venizelos'u getiren Averoff zırhlı kruvazörünün amiral ve subayları onuruna öğle yemeği veriyorduk. Yemek sırasında sürat tecrübesi yapmakta olan Yavuz, uzaklardan geçecekti. Bunu gören Yunanlı dostlar, yemeğin resmiyetini unutmuş, güverteye fırlamışlardı. Onlara, bakacak dürbün yetiştiremiyorduk. O kadar heyecanlanmışlardı ki amiralleri verdiği resmi nutukta: "Biz, Türklerle sadece dost kalabiliriz" demişti.

Yunan Dışişleri bakanı da bizim bakan Tefvik Rüştü Aras'a: "Aman, deniz kuvvetlerinden yana birbirimizle yarışa girmeyelim" demişti (bkz. Tefvik Rüştü Aras: *Görüşlerim*, İstanbul 1945). Yunan Donanma Komutanı Amiral Sakalariu ise Pire'de ve kendi gemisinde verdiği resmî yemekte: "Ben ve donanmam, Türk Donanma komutanının emrindedir" diyecek, Yunan kralı da donanmamızı resmen ziyaret edecekti.

Bu olaylar Cumhuriyet donanmasının, savunma görevlerinden başka devlete ne kadar büyük itibar sağladığını göstermeye yetmeli idi. Kamuoyu bu itibarı, her konuda olduğu gibi, Büyük Ata'mızın deniz politikasında da yüksek görüş ve anlayışına borçlu idi. Bundan sonra donanma Atatürk'ün önemli bütün politik hareketlerinin içinde yaşayacaktı: İngiliz kralı, İran şahı, Sovyet mareşalleri, Afganistan kralı ziyaretlerinde hep donanmaya önemli görevler vermiş; ilk kez olarak da donanmanın kişiliğinde şerefli bayrağımızı Malta ve Pire sularında dalgalandırmıştık.

Bundan sonra Yavuz muharebe kruvazörü Başbakan İsmet İnönü'yü Varna'dan alacak; Hamidiye kruvazörü Dışişleri bakanını Odessa'ya, Mareşal Fevzi Çakmak'ı Köstence'ye götürecektir, Adatepe muhribi gene Mareşali Yunan ve Yugoslav limanlarına götürecektir, Zafer muhribi Fransız başbakanını Köstence'den getirecek, Hamidiye okul gemisi olarak İskenderiye ve Kıbrıs'a gidecek; şerefli sancağımız yabancı limanlarda dalgalanarak itibarımızı yükselttikçe yükseltecekti. Donanma âdeta Balkan ve Sadâbat Paktlarının bel kemiğini teşkil etmekte idi.

Atatürk'ün Verdiği Soyadları

Atatürk bazen isteyenlere soyadı vermiş, bazen de kendiliğinden soyadı vererek kişileri şerefleştirmişti. Dikkati çeken nokta denizcilere verdiği soyadlarının üstün anlam taşıması idi: Şükrü Okan ve Fahri Korutürk... Bu soyadları Batılı anlamda hem denizcilerin devlet hayatındaki önemini ortaya koyuyor, hem de toplumun, gelecekte daha büyük sorumluluk alacak kişiler çevresinde toplanmasını tavsiye ediyordu. Atatürk'ün, yüksek zekâ kudretiyle, otuz, kırk yıl önce seçtiği kişilerden birincisi 17 yıl donanmaya komuta ederek yukarıda anlattığımız itibarları sağlamış, ikincisi de askerlikten başka yaptığı politik hizmetlerle de devlete çıkar sağlamış ve en sonunda Cumhurbaşkanlığına kadar yükselmiştir.

Bu hareketiyle Atatürk Büyük Türk ulusuna Batılı hayatın bir gereğini de öğretmek istemişti: Büyük insanların gelecekte devlete büyük hizmetler görecektir insanları sezip kamuoyunu onların etrafında toplanmaya hazırlamaları şarttı. Nitekim yabancı büyükler de, hatıralarını yazarken ilkönce maiyetinde çalışan gençlerin değerlerini belirtiyorlardı.

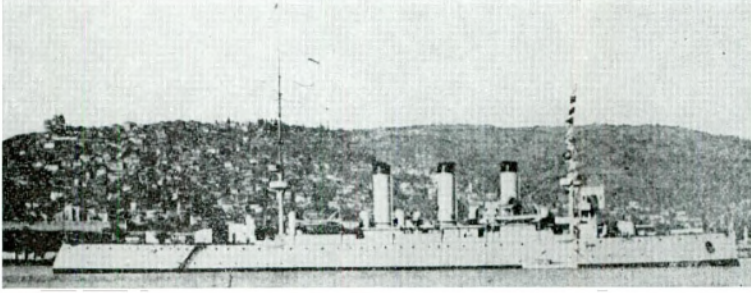
İkinci Kademe Gemi İsmarlamaları

1935 yılı Avrupa için çok önemli bir tarihti. Almanya, Versailles Antlaşmasının hükümlerini tek taraflı bozacak, büyük devletler yeniden silâhlanma yarışına girecek, diktatör devletlerin saldırı politikaları belirecekti. Bu durumda elbette Türkiye'nin deniz silâhlarını takviye etmesi gerekecekti. Bunun yanında bir de, tek taraflı olarak değil, fakat uluslararası konuşmalara dayanarak boğazlar sorununu bir sonuca bağlamak gerekiyordu. Artık boğazlar Türk hükümlerine geri gelmeli idi.

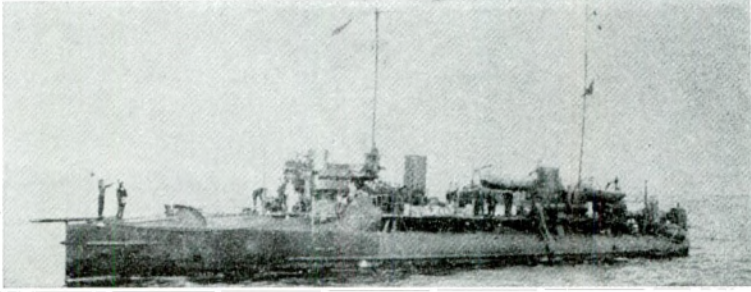
1936 yılında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Montreux'da boğazlar sorununu Türk politikasına itibar sağlayarak çözümlenmişti.

Diğer taraftan Deniz Müsteşarı Albay Sait Halman (rahmetli tümamiral), Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanını donanmanın takviyesi konusunda ikna etmişti. Böylelikle ilkönce Almanya'ya, ikisinin montesi İstanbul'da yapılmak üzere 4 denizaltı, sonra da İngiltere'ye 4 muhrip ve 4 denizaltı ismarlanmıştı. Bu gemiler şunlar idi:

1924 yılında Cumhuriyet Donanması

Res. 1 — Mecidiye kruvazörü

Res. 2 — Taşoz muhribi

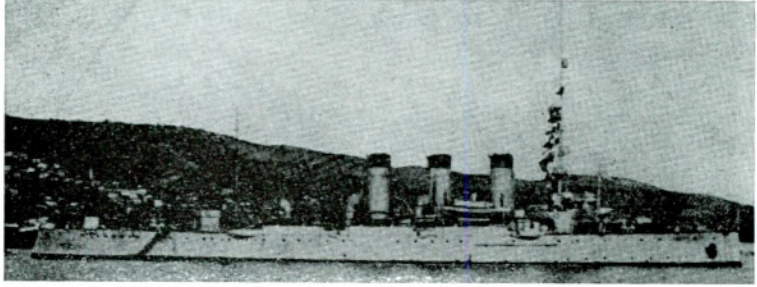
Res. 3 — Akhisar torpitosu

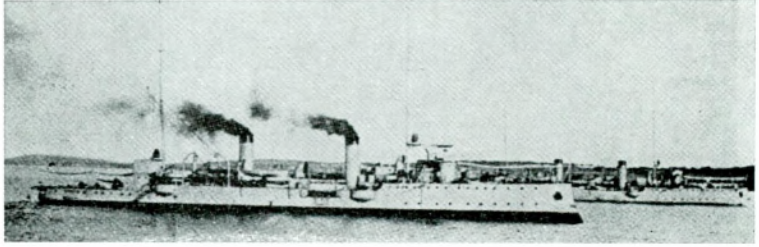
Res. 4 — Yunus torpitosu

A. Büyüktuğrul

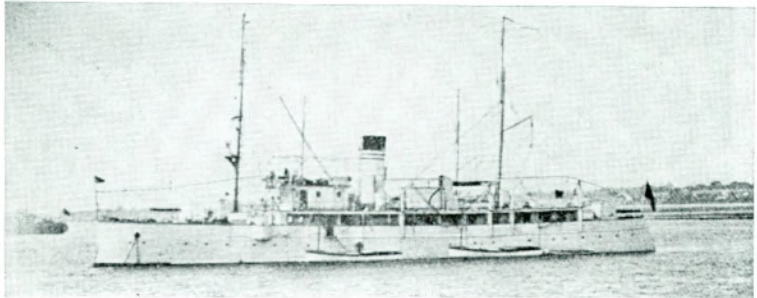
1927 yılına kadar hizmete katılanlar

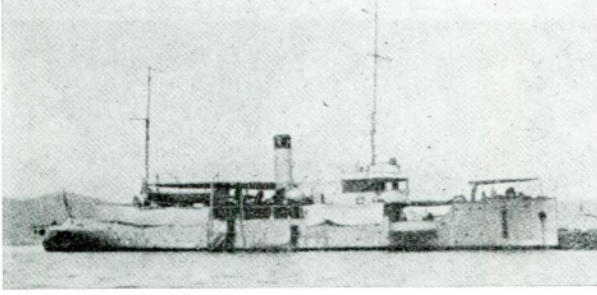
Res. 5 — Mecidiye kruvazörü

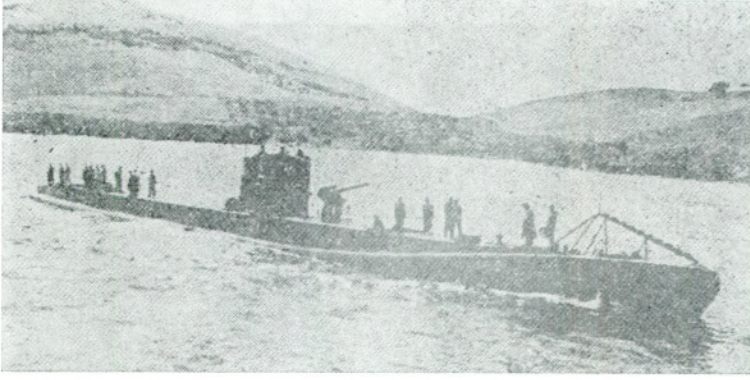
Res. 6 — Peyk ve Berk torpito kruvazörleri

Res. 7 — Sakız - Preveze, Aydınreis, Burakreis gambotları

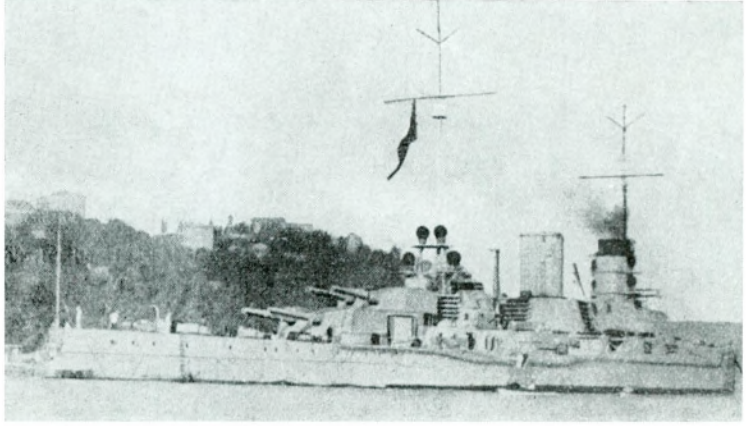
Res. 8 — Hızırreis, İsarreis, Kemalreis gambotları

Res. 9 — Birinci İnönü, İkinci İnönü denizaltı gemileri

A. Büyüktuğrul

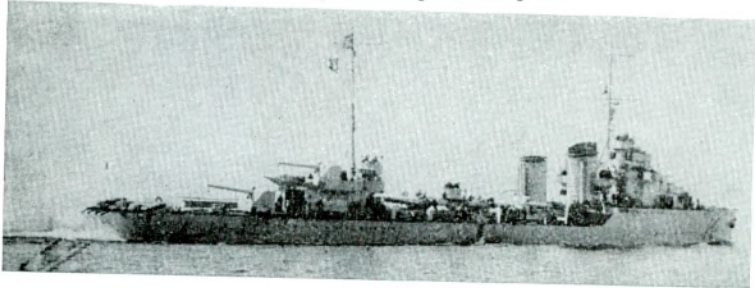
1932 yılında hizmete katılanlar

Res. 10 — Yavuz muharebe Kruvazörü

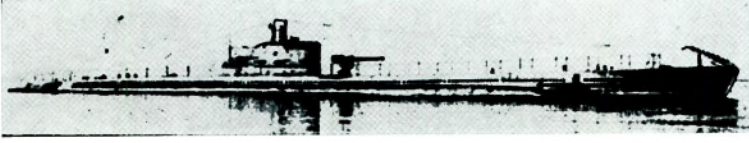

Res. 11 — Zafer, Tınaztepe muhripleri

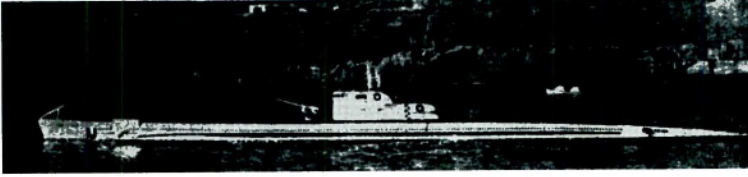

Res. 12 — Kocatepe, Adatepe muhripleri

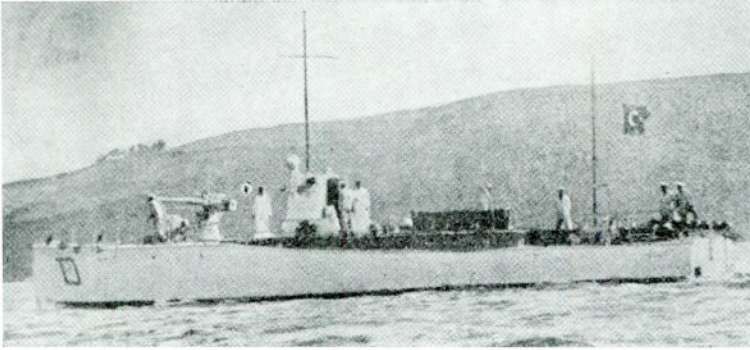

Res. 13 — Sakarya denizaltı gemisi

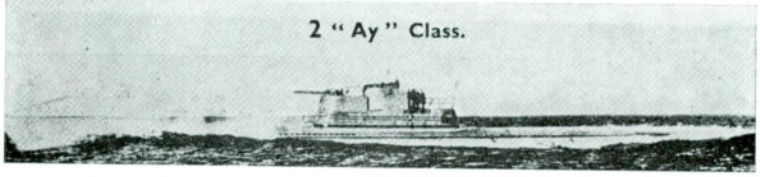
Res. 14 — Dumlupınar denizaltı gemisi

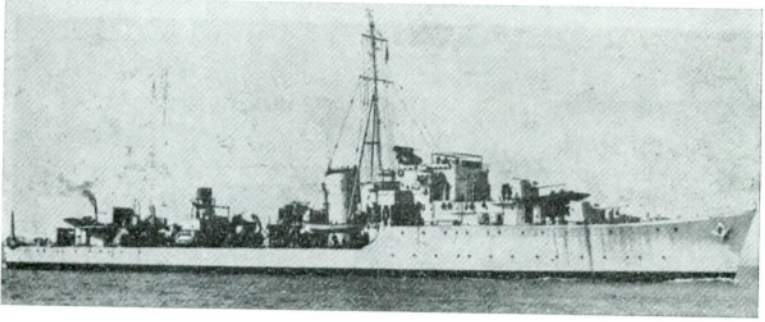
Res. 15 — Doğan, Martı, Denizkuşu avcı botları

A. Büyüktuğrul

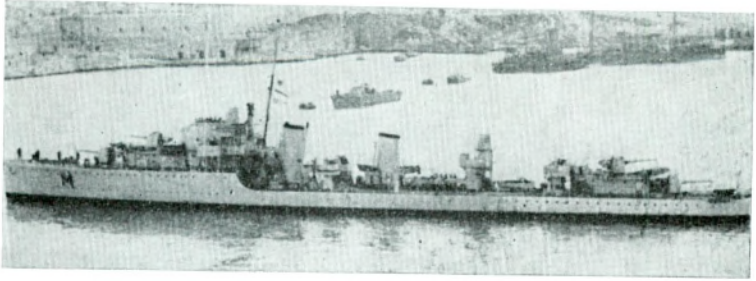
1939 - 1945'te hizmete katılanlar

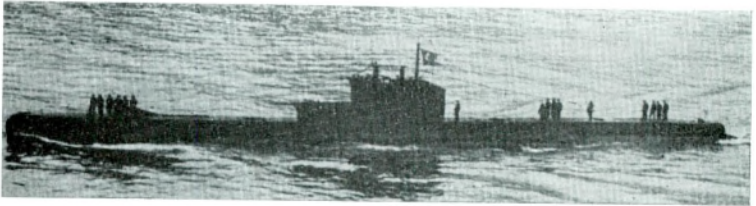
Res. 16 — Saldıray, Yıldıray, Atılay denizaltı gemileri

Res. 17 — Gayret muhribi

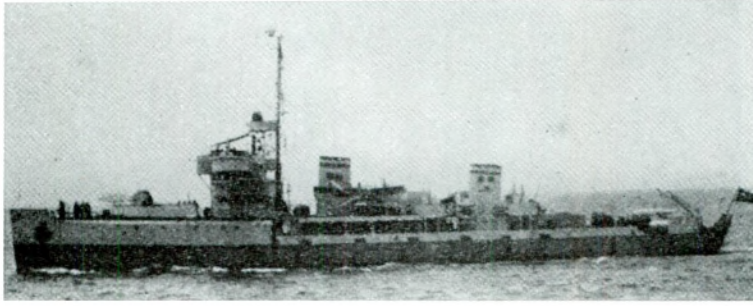
Res. 18 — Muavenet, Sultanhisar, Demirhisar muhripleri

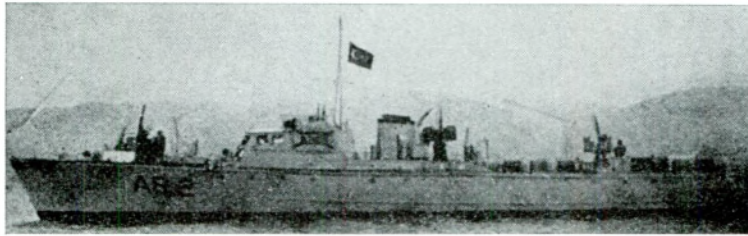
Res. 19 — Oruçreis, Muratreis, Burakreis denizaltı gemileri

Res. 20 — “Ayvalık” tipi mayın tarayıcılardan biri

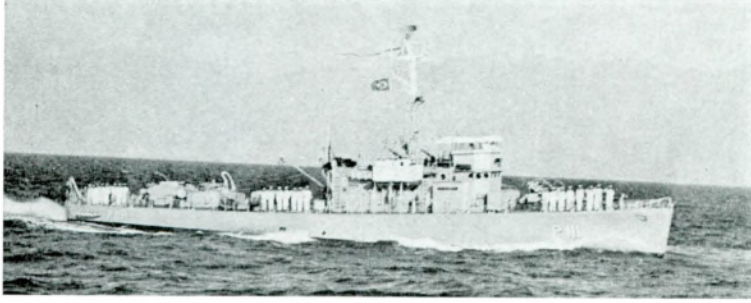
Res. 21 — “Çeşme” tipi mayın tarayıcılardan biri

Res. 22 — “A - B” tipi sekiz avcı botundan biri

A. Büyüktuğrul

Kartal gemileri

Res. 23 — Sultanhisar, Demirhisar, Akhisar, Sivrihisar, Koçhisar

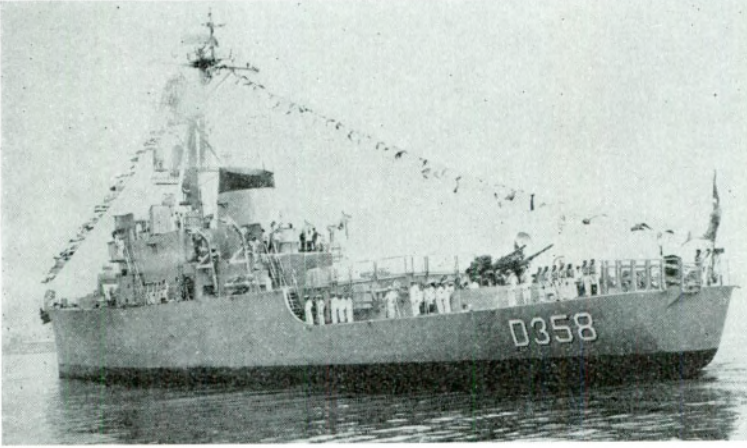

Res. 24 — Mareşal Fevzi Çakmak, Piyale Paşa, Uluç Ali Paşa, Alpaslan (1959'da hizmete girdiler, 1970 yılında kadro dışı bırakıldılar)

A. Büyüktuğrul

Res. 25 — Gelibolu, Gemlik, Giresun, Gaziantep

Res. 26 — Berk, Peyk (Gölcük tersanesinde yapıldılar)

A. Büyüktuğrul

1973 yılında donanma muhripleri

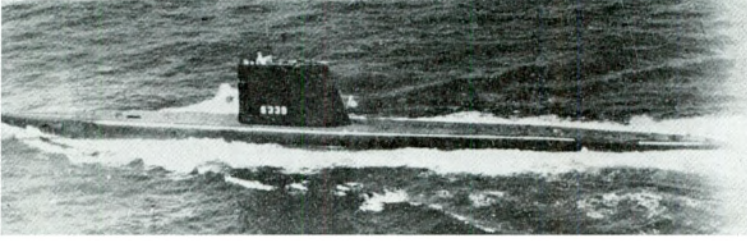

Res. 27 — Tınaztepe, Adatepe, Kocatepe, Muavenet, Zafer

Res. 28 — İstanbul, İzmir, İzmit, İskenderun, İçel

Denizaltı gemileri

Res. 29 — Muratreis, Oruçreis, Uluç Ali Paşa, Birinci İnönü,
Preveze, Cerbe, Burakreis, Dumlupınar

Res. 30 — İkinci İnönü, Sakarya, Gür, Çanakkale, Turgutreis,
Pirireis, Hızırreis

Muhrip adları henüz verilmemişti. Sonradan verilen adlar da Muavenet, Gayret, Sultanhisar ve Demirhisar idi. Bu gemilerin niteliği şöyle idi: 1.360 ton, 4 tane 12'lik ve 5 tane ufak top, 4 torpito kovani ve 34 mil hız.

Batıray denizaltı gemisi, aynı zamanda mayın atabilen bir denizaltı gemisi idi. Savaş çıkınca Almanlar bu gemiyi bize vermeyip kendi donanmalarında kullandılar. Savaş içinde de gemi battı.

Saldıray, Atılay, Yıldırıy denizaltı gemileri: 942/1.228 ton, 1 tane 10.5'luk ve 2 tane küçük top, 6 tane torpito kovani ve 20 mil hız.

Muratreis, Oruçreis, Burakreis, Uluçalireis denizaltı gemileri: 687/861 ton, 1 tane 10.2'lik top ve 6 torpito kovani, 13 mil hız.

İngilizler, savaş çıkınca muhrip ve denizaltılara el koymuşlar ve onları kendi donanma hizmetlerinde kullanmışlardı. Bunlardan bir muhrip ve Uluçalireis denizaltı gemisi savaşta batacak, ötekiler ise 1942 yılında ve daha sonra teker teker bize verilecekti.

Almanların yaptığı denizaltılara gelince: İlkönce Saldıray gemisi 5 haziran 1938'de yurda gelip hizmete girdi; Atılay denizaltı gemisi İstanbul'da 19 mayıs 1939 tarihinde denize indirildi, Donanmadaki görevine 1941 yılında başladı. 14 temmuz 1942 günü de Çanakkale dışındaki tecrübe dalışında kazaya uğradı ve battı. 6 subay, 18 assubay ve 16 er şehit olmuştu.

Yıldırıy gemisi Haliç'te 28 ağustos 1939'da denize indirilmişti. Savaştan ötürü malzeme eksikliğinden hizmete girmesi 15 ocak 1946 tarihine kadar uzamıştı. Fakat Amerikan tipi gemilerin katılmasından doğan personel eksikliği yüzünden fiilî kadroda ancak bir yıl kalmış, sonra kadro dışı bırakılmıştı.

Burada Tümamiral Sait Halman'ı da rahmetle anmak gerekecek ve hatta vicdanî ve millî bir görev olacaktır. Çünkü o, yalnız bu gemileri devlete aldırarak kalmamış, yaptığı savaş malzeme stoklarından ötürü, İkinci Dünya Savaşının malzeme sıkıntısı içinde, demir ve denizyollarının da düzenli işlenmesini ve ulaştırmanın aksamasından çalışmasını sağlamıştı.

Atatürk'ün Denizdeki Cenaze Töreni

Atatürk'ü biz, istiklâl havasından başkasına razı olmayan Büyük Türk ulusunu, yabancı yumruğundan kurtarıp Batılı hayata kavuşturan bir devlet adamı olarak tanırız. Bundan daha üstünü, onun,

dünya tarafından insan haklarının ilk kurucu ve koruyucusu uluslar arasındaki ilişkilerin barış yoluyla çözümlenebileceği görüşünün bayraktarı olarak tanınmasıdır. Bu deha ürünü hizmetleri, fani dünyayı terk etmesinden sonra da milletlerin kara ve deniz kuvvetlerini onun aziz huzuruna getirmiştir.

Onun ölümünde bile devletine kazandırdığı itibarların biri de Türk Donanma komutanına uluslararası bir filoya komuta etmek şerefini kazandırması olmuştu. Çünkü tören için limana demirleyen her gemi “Sizin emrinizdeyiz” demek nezaketini göstererek göreve başlamış, donanma komutanımızın planına göre demirlemiş, seyretmiş ve filodan ayrılmıştı.

Bu tören, bütün üzüntüleriyle birlikte, Büyük Türk ulusunun bütün Osmanlı imparatorluğu zamanında görmediği şekilde itibarlı olmuştu (Törenin ayrıntıları için bkz. Afif Büyüktuğrul: *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Ankara 1969).

İkinci Dünya Savaşında Deniz Kuvvetlerimiz

İkinci Dünya Savaşında Türkiye Cumhuriyeti savaşa girmemiş, tarafsız kalmıştı. Buna rağmen donanmamız barış zamanında asla görülmeyen sıkıntılar içinde yaşamıştı. Çünkü herhangi bir donanmanın kifayetini yüksek tutabilmesi, açık denizlerde eğitim yapmasına bağlı idi. Muharipler, çevremizdeki denizleri mayınlarla ve denizaltı gemileriyle çok tehlikeli hale sokmuşlardı. İçinde İngiltere’den alınacak dört denizaltı gemisinin kahraman mürettebatı dolu Refah ticaret gemisi de bu yüzden batırılmış ve çok büyük sayıda değerli denizci ve havacı şehit olmuştu.

Deniz savaşında moralin de büyük yeri vardı. Koskoca donanmanın mürettebatını Marmara denizinin dar sınırları içinde tutmak moral açısından tehlikeli idi. Bunun için Donanma komutanı, Genelkurmay başkanından emir çıkartarak denizaltı gemilerini teker teker Kuzey Ege denizinde tatbikata yollamış, gene denizaltı gemileriyle Sinop’a kadar tatbikat yaptırmıştı.

Savaş içinde deniz kuvvetlerimiz yeni gemi ve modern savaş aletlerine kavuşacaktı. Suyun altındaki düşman gemilerini bulup ona saldırılmasını kolaylaştıracak, uzak mesafelerdeki düşmanı görüp ona sıhhatli top atışı yapmağa imkân verecek ve boğaz ve limanlara yaklaşacak denizaltı gemilerinin bulunmasını ve imha edilmesini

kolaylaştıracak, mknatsız mayına karşı gemileri batmaktan kurtaracak elektronikli modern aletler, deniz kuvvetlerimize savaş içinde girmişti. Tabiatıyla personelin bu modern aletlere alıştırılması oldukça önemli sorun oluyordu. Hemen yeni kurslar açılıp, modern laboratuvarlar yapılp donanmayı yeni esaslara göre hazırlamak gerek-mekte idi. Denizcilerimizin yüksek kifayeti burada da görülmüş ve üç ayda donanmamız, bu konularda, elektronikle teçhiz edilmiş bir donanma halini almıştı.

Aradan bu kadar yıllar geçtikten sonra İkinci Dünya Savaşına ilişkin belgeli kitapları incelediğimiz zaman donanmamızın yetiştiği harp usulleri ve elektronik kifayetin birçok devletlerin aynı kifayetin-den üstün olduğunu görmek bizlere ayrı bir gurur verecekti.

Donanma İkinci Dünya Savaşında kendi sularında savaş görevleri de yapmıştı. Sovyet denizaltı gemileri ve Alman denizaltı gemileri bizim karasularımızda birbirinin motor ve ticaret gemilerine saldırı hareketi yapıyorlar ve bu arada bizim gemilerimize de, düşman sanısıyla hücum ediyorlardı. Özellikle Romanya'dan mülteci taşıyan motorlar çok saldırıya uğruyorlardı.

Sovyet ve Almanların attığı mayınlardan ipini koparıp kıyıları-mıza sürüklenenler de ciddi bir tehlike idi. Birinci Dünya Savaşından da savaş deneylerimiz vardı. O savaşta Boğaz'dan giren serseri bir mayın Kandilli burnunda patlayıp buradaki bütün yeni yapılmış ve tarihi yalıları yakmıştı.

Bunun için Deniz Kuvvetleri gerekli tedbirleri almak zorunda kalmış, muhripleriyle devamlı şekilde Boğaz'la Zonguldak arasında denizaltılara karşı koruma ve mayınları yakalayıp imha etme görevleri yapmıştı. Yalta Konferansına gitmekte olan Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'i götüren gemileri de Almanların muhtemel denizaltı taarruzlarına karşı korumuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaştan hemen sonra Cum-huriyet donanmasına katılan savaş gemileri şunlardı:

1941 yılında: Sivrihisar ve Yüzbaşı Hakkı mayın dökücü gemi-leri: 350 ton, 15 mil hız, 1 tane 7.6'lık top ve 1 tane ufak top, 40 mayın (Bu gemilerin hizmete girmesiyle eskiliklerinden ötürü Uyanık ve Nusret mayın gemileri fiilî kadrodan çıkarılmışlardı).

1942-1946 yıllarında: Sivrihisar, Demirhisar, Muavenet ve Gayret muhripleri.

22 ağustos 1946 günü: Alanya, Antalya, Ayvalık, Ayancık, Amasra mayın arama tarama gemileri: 650 ton, 15 mil hız, 1 tane 7.6'lık top ve 3 tane ufak top, 2 su bombası topu (Bu gemilerin hizmete girmesiyle mayın tarama hizmetinde kullanılan Hızırreis, İsareis ve Kemalreis gambotları kadro dışı bırakılmıştı).

1946 yılında: Bafra, Bandırma, Bodrum ve Bartın tahta mayın arama tarama gemileri;

1947 yılında: Çardak, Çeşme, Çandarlı, Çarşamba, Edremit, Ereğli, Edincik ve Erdemli mayın arama-tarama gemileri: 890 ton, 18 mil hız, 1 tane 7.6'lık ve 4 tane ufak top, 2 tane su bombası topu.

Bunlardan başka 8 liman savunma botu, 3 ağ gemisi ve 10 araba vapuru alınmıştı.

Amerikan Askerî Yardımı

İkinci Dünya Savaşının da dünyaya istenilen ebedî barışı getirememesi ve dünyanın Doğu, Batı ve Tarafsız blok olarak üçe ayrılması Türkiye'yi de yeniden silâhlanmaya zorlamıştı. Üstelik daha ittifaklar kurulmadan Boğazlarımıza el atmak ve Doğu illerimizi elimizden almak konusunda kuzey komşumuzun saldırı politikasına geçmesi karşısında Türkiye tek başına metanetle durmuş, Yunanistan ise kardeş savaşına sürüklenerek İngiliz ve Amerikan fiili yardımlarıyla badireyi atlatmıştı. Bu arada rahmetli Rauf Orbay, hiç bir resmî makama sahip olmamasına rağmen Amerika'ya gitmiş, gerçek duruma ilişkin bilgiler vermişti. Böylece Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım yapılmasını kapsayan Truman doktrini doğmuştu (bkz. Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, İstanbul 1970).

Bu yardım için Amerika Birleşik Devletleri Kongresinin çıkardığı kanuna göre bu devlet, verdiği silâh ve materyale iyi bakıldığını ve bunun yerinde kullanıldığını kontrol için iki devlete birer askerî komisyon yollamak zorundaydı. Bu komisyon, bir general ya da amiral başkanlığındaki Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinden kurulacaktı. Hepsinin başında gene bir general bulunacaktı.

Büyük Millet Meclisi de, yardımı, çıkardığı kanunla kabul edince yapılacak yardımın mahiyetini tespit üzere Amerika'dan

Türkiye'ye gene bir general başkanlığında Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinden kurullar gelmişti. Amiral Hermann başkanlığındaki deniz kurulu donanmaya gelerek kuruluş ve eğitim durumunu tespit etmişti. Böylece Türk ve Amerikan denizcileri arasında çok samimî bir çalışma birliği başlamıştı. Bu işbirliğinin Türkiye yönünden mutlu yanı deniz subaylarını İkinci Dünya Savaşının tecrübeleri, tekniği ve taktiği konusunda bilgi sahibi etmektir. Amerika Birleşik Devletleri ise Amerika - Sovyet ilişkilerinde kendisine samimî ve gönüllü bir dost, stratejik önemi pek büyük olan bir ileri karakol kazanıyordu.

Böyle bir durumu tahrik eden de Sovyet Rusya idi. Çünkü; bu devlet, İstiklâl Savaşı sırasında da büyük vaatlerde bulunmasına rağmen, fazla bir gemi ve materyal yardımı yapmamıştı (bkz: *İstiklâl Savaşı*, cilt V., Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi). İkinci Dünya Savaşındaki tutumu da Kırım Savaşından sonraki tutumunun aynı olmuştu. Sovyet Rusya ilkönce 25 yıllık Türk-Sovyet dostluk ve saldırmazlık anlaşmasını bozmuş, sonra Türkiye'yi pay konusunda ilkönce Hitler, sonra da Roosevelt ile gizliden anlaşmaya kalkışmış, onlardan aldığı ret cevabı karşısında da sorunu tek başına çözümlenmeğe kalkışarak resmen Türkiye'yi tehdide başlamıştı. Nitekim dünya, Kırım Savaşına da böyle gitmişti.

Türkiye Cumhuriyetinin durumu acele karar verilmesini gerektirmese Amerika askerî yardımı daha da verimli olabilirdi. Çünkü Anglo-Sakson uluslarının, hiç bir devleti denizlerde söz sahibi etmek istemeyeceği bir tarihî gerçektir. Nitekim İkinci Meşrutiyetten sonra İngilizlerin bize yaptıkları Sultan Osman zırhlısı da kendilerine yaptıkları kadar sağlam olmamıştı (bkz. Richard Hough: *Büyük Dretnot*). Üstelik bu, Birinci ve İkinci Dünya savaşları ittifak lideri devletlerin müttefiklerini de sömürdüğünü açıkça göstermişti.

Elde düşünecek zaman olsa ittifak pazarlığı da uzar ve her iki devletin çıkarlarına daha uygun bir deniz kuvveti elde edilebilirdi. Yoksa Amerikalıların ilk anda verdikleri 4 eski muhriple 4 denizaltı gemisi Türkiye'nin Sovyet Rusya muvacehesindeki stratejik duruma nasıl bir katkıda bulunabilirdi?

Amerika Birleşik Devletlerinin ilk ağızda verdikleri gemiler şunlardı:

Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya, Gür denizaltı gemileri (Bu gemiler Türk Deniz Kuvvetlerine 23 Mayıs 1948 günü teslim

edilmişlerdi) : 1.525/2.300 ton, 21 mil hız, 2 tane 12.7'lik ve 2 tane küçük top, 10 tane torpito atacak kovan;

28 nisan 1949 ve 18 ağustos 1949 günleri teslim edilen Gelibolu, Giresun, Gaziantep ve Gemlik muhripleri: 1.630/2.300 ton, 34 mil hız, 4 tane 12.7'lik, 6 tane küçük top ve 5 tane torpito kovana.

23 nisan 1948 günü teslim edilen "K" sınıfı 8 avcıbotu: 215 ton, 12 mil hız, 1 tane 7.6'lık ve 2 tane küçük top.

İki tane seyyar fabrika, 1 tane ağ, 1 tane akaryakıt gemisi...

Bundan ötürü yapılan kuvvet yardımı, ihtiyacı karşılar bir yardım olamamıştı. Bunun yerine Deniz fabrikalarının teknik gelişmesini sağlayacak bol malzeme verecekler ve Türk Deniz kuvvetlerine çok modern bir ikmal örgütü kazandırıp materyal tedarik ve dağıtımını daha teknik ve bilimsel esaslara bağlayacaklardı.

Bu gemilerin hizmete girmesiyle, personal ihtiyacından, eski Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya ve Gür denizaltı gemileriyle Zafer, Tınaztepe, Kocatepe ve Adatepe muhripleri kadro dışı bırakılmışlardı.

Amerikan askerî yardımıyla Türk Deniz kuvvetleri daha modern teknik ve taktik şartlara kavuşmuştu. O zamana kadar kullandığı materyal bozulduğu zaman onarmaya dayandığı halde artık yedek parça sistemi tatbik ediliyor, bozulsun bozulmasın, zamanını dolduran yedek parça değiştirildiği için personel daha emin çalışıyordu. Taktik sistemler de bilimsel esaslara dayanmıştı. Denizaltı gemileri ve muhripler daha sıhhatli hücum ve savunma yapmaya başlamışlar, attığını vuran gemi hüviyetini kazanmışlardı.

Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü'nün huzurunda yapılan deniz manevrasında bu başarı kesinlikle görülmüş ve gemiler takdir görmüşlerdi.

1950 Sonrası

Zamanın Başbakanı Celâl Bayar'a deniz sorunlarına uzak bir devlet adamı denemezdi. *Ben de yazdım* adını verdiği kitabında deniz sorunlarını da söz konusu etmesi bunu göstermektedir. Üstelik başbakan olur olmaz sık sık savaş gemilerine baskın ziyaretleri yapması, Yavuz gemisinin top atışlarında bulunması, Deniz Harp Akademisinin deniz harp oyunlarına katılması bu ilginin yakın bir delili idi. Değerli Deniz Binbaşı Baki Hüsmen'i bayyaver olarak seçmişti.

Lâkin aynı fikirler Cumhurbaşkanı Celâl Bayar için söylenebilir mi idi? Kanılarımıza göre bu kararı tarihe bırakmak daha doğru olacaktır. Çünkü 27 Mayıs İhtilâlinde on üç yıl geçtiği halde henüz Demokrat Parti sorumlusu belli edilememiştir. Kimi Celâl Bayar, kimi de Adnan Menderes diye yazıyordu.

Yalnız iki ifade Demokrat Partinin deniz hareketine kaynak sayılabiliirdi. Çünkü bu iki ifadeden biri Washington Büyükelçimiz Sayın Suat Hayri Ürgüplü'ye, öteki de Deniz Kuvvetleri Komutanı rahmetli Oramiral Sadık Altınca'nı aitti.

Sayın Ürgüplü lütfettiği bilgilerde Celâl Bayar'ın Amerika ziyaretinde Amerikan deniz kuvvetleri komutanından kruvazör istediğini, tercümanlığını da kendisi yaptığını söylemişti. Amiral Sadık Altınca ise milli ihtiyaç dolayısıyla yeni gemi satın alınmasını Celâl Bayar'a teklif ettiği zaman "Sırası değil..." cevabını aldığını belirtecekti. Bundan ötürü Amiral Altınca, "O halde ben deniz kuvvetlerinin ihtiyacı olan üs, fabrika, karargâh ve kışla, eğitim tesisleri, yollar, okullar, hastaneler yapayım; benden sonrakiler de donanma yapar" demişti. Gerçekten de Gölcük, Kasımpaşa, Yassıada, İstanbul, Boğazlarda yaptırdığı modern tesisler donanmaya hizmetten başka, Demokrat Parti hükümetinin propoganda hizmetine de yaramıştı. Hangi devlet adamı Türkiye'ye getirilirse hemen bu tesislere götürülüyor ve onlara gösteriliyordu.

Diğer taraftan Amerikan askerî yardımı, sonradan yapılan NATO çalışmalarıyla beraber Türk Deniz kuvvetlerinin etkisini çok kuvvetli bir şekilde artırmıştı. Personel, artık muhripten 200 tonluk tekneye kadar Amerika'dan almak için oraya gidiyor ve gemisini getiriyordu. Böylelikle şerefli bayrağımız Amerika'dan Pakistan suları ve kıyılarına kadar gitmiş, oralardaki deniz manevralarında da dalgalanmıştı. Bu büyük faaliyet ise, gene şerefli bayrağımızın gölgesi altında Türk kültürünü yaydıkça yaymıştı. Bir de Demokrat Parti, derin düşünüp de Kore savaşlarına, ikmalini Amerikan ikmal gemilerinden yapmak üzere, iki tanecik muhrip yollasaydı orada beliren kara kuvvetlerimizin dünya çapındaki kahramanlıklarına daha büyük gururlar eklenecekti . . .

Amerikan askerî yardımında beliren samimî dostluk Türk Deniz kuvvetleri ve devlet adamlarını hangi Amerikalıya rastlarsa ondan gemi istemeye sevk etmişti. Karşıdaki Amerikalının yetkisine bakıl-

mıyor, hemen "Bize gemi verin" deniyordu. Onlar ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi yeteri kadar deniz kuvveti vermemek kararlarını gizlemek için "Bizim büyük donanma gezdirmeye mali kudretimizin yetmeyeceğini neden olarak gösteriyorlardı. Altı yılda vere vere birkaç denizaltı gemisi daha vereceklerdi. Bu hal de Amiral Altuncan'ı hidetlendirecek ve hükümetten izin alarak İngiltere'den dört muhrip satın almaya götürecekti. Gerçi Amiral Rafet Arnom, kruvazörler ve muhripler satın almak üzere yola çıkarılmıştı ama, birbirini izleyen emirlerle alınan muhrip sayısı dörde indirilmiş, başka da gemi alınmamıştı. Alınan muhriplere de Fevzi Çakmak, Alpaslan, Piyale Paşa ve Kılıçalı Paşa adları verilmişti. Bu muhriplerin hizmete girmesiyle de Sultanhisar, Demirhisar ve Muavenet muhripleri kadro dışı bırakılmış, Gayret muhribi ise muhrip filotillaları komutanlığına karargâh gemisi yapılmıştı.

Bu Muhriplerin alınması Amerikalıları üzmüş ve bu, bizi suçlamalarına neden olmuştu: "Biz size gemi verecektik, bunları neden satın aldınız?" diye sormuşlardı.

Gerçekten de Amerikalılar NATO planları gereğince, sonradan bize aşağıdaki gemileri vermişlerdi:

- 3.000 tonluk Amerikan yapısı, Adatepe, Kocatepe, Tınaztepe, Muavenet, Zafer muhripleri;
- 2.050 tonluk İçel, İskenderun, İstanbul, İzmir, İzmit muhripleri;
- 1.526 tonluk Amerikan yapısı Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya, Çanakkale, Cerbe, Hızırreis, Pirireis, Preveze, Turgutreis denizaltı gemileri;
- 1.882 tonluk Amerikan yapısı Nusret mayın dökücü gemi;
- 280 tonluk Amerikan yapısı Akhisar, Koçhisar, Demirhisar, Sivrihisar, Sultanhisar, Yarhisar refakat gemileri;
- 160 tonluk Alman yapısı Kartal, Şimşek, Pelikan, Meltem, Denizkuşu, Kasırga, Atmaca, Albatros hücumbotları;
- 70 tonluk Doğan, Martı hücumbotları;
- 743 tonluk Amerikan yapısı Marmaris, Meriç, Mürefte, Mordoğan, Mersin mayın dökücü gemileri;
- 540 tonluk Mehmetçik mayın dökücü gemi;
- 390 tonluk Tirebolu, Tekirdağ, Trabzon, Terme mayın tarayıcı gemi;

320 tonluk Samsun, Sapanca, Sarıyer, Saros, Seddülbahir, Selçuk, Seymen, Sığacık, Silifke, Sinop, Sürmene, Sincan mayın tarayıcı gemileri.

Ayrıca 42 çıkarma gemisi.

Tabiatıyla aynı adı taşıyan bir gemi hizmete girdikçe daha eski sistem materyale dayanan eskisi hizmetten çıkarılıyordu. Böylelikle Birinci İnönü, İkinci İnönü, Muratreis, Cerbe denizaltı gemileri Türk donanmasında aynı adı taşıyan üçüncü gemiler olmuştu.

NATO ve CENTO İttifakları

NATO ve CENTO muhtemel saldırılara karşı korunmak için kurulmuş savunma ittifakları idi. Başta gençlerimiz olmak üzere Türkiye Cumhuriyetinin bu ittifaklara girmesini eleştirenler de az olmamıştı. Lâkin silâh, teknik ve hatta savaş şekillerinin gelişmesi göz önünde tutulursa bu eleştirilerin ne kadar yersiz olduğu kolaylıkla anlaşılabilirdi. Zamanla savaşların kesin sonuç alacak alanı olan karalarda savaş hızlanmış ve bu harp “Hareket savaşı” halini almıştı. Bunun sonucu olarak savaşlar çok materyal harcamasını gerektiren, hatta stratejik çekilmelerde düşman tarafına çok miktarda materyal bırakılan bir silâhlı mücadele halini almıştı. Bu bakımdan, böyle bir mücadeleye katılacak Türkiye Cumhuriyetinin kendi kara ve hava kuvvetlerini besleyecek denizyollarının güvenliğine hazırlanması şart oluyordu.

Diğer taraftan ittifaklar da gelişmişti. Mütteliklerin savaştan önce birleşik harekâta samimî şekilde hazırlanabilmeleri için birleşik strateji ve taktik doktrinler bulmaları, materyal standartları hazırlamaları, dil sorunlarını çözümlenmeleri bir zorunluktuktu. Bunları savaş başladıktan sonra hazırlamağa kalkışmak savaşı kaybetmek demektir. Özellikle coğrafi durumu Doğu ve Batı blokları arasında temas noktası ve Karadeniz ile Akdeniz arasında irtibat noktası olan Türkiye bu sorunu ciddiyetle ele almalı idi. Bundan ötürü de tarih Türkiye’yi ittifaklara sokanları eleştirmeyecek, tam tersi takdir edecekti. Balkanları ve Orta Doğu’yu federal ya da konfederal bir devlet haline getirmediği ve bu devlete çok büyük bir sanayi gücü kazandırmadıkça, başka da yol yoktu.

İttifakın ilk sorunu da Akdeniz’deki askerî denizyollarının güvenliğini sağlamaktı. Fakat Boğazlar gibi çok ciddi stratejik noktaya sahip Türkiye’ye bu ciddiyetin gerektirdiği yardımı yapmamak

NATO'nun, belki de, en zayıf noktasını teşkil etmişti. Türkiye'ye vaktiyle böyle bir yardım yapılmış olsaydı bugün Doğu donanmasını Akdeniz'de görmek mümkün olamayacaktı.

Her ne olursa olsun NATO karargâhlarında çalışan Deniz subaylarıyla bu ittifakın deniz manevralarına katılan gemilerimiz, şerefli bayrağımıza büyük itibarlar kazandırmışlardı. Böylelikle Deniz kuvvetlerimiz memleket kültür ve değerlerini etrafa tanıtmak görevini NATO ve CENTO ittifakları içinde de yapmıştı.

Ve 27 Mayıs Sonrası

27 Mayıs sonrası yedi yıl, millet ve silâhlı kuvvetlerin başka parçaları gibi, Deniz Kuvvetlerini de yeniden yerine oturtmakla geçmişti. Bundan sonra Deniz Kuvvetlerinde deniz-hava kuvvetini teşkil (deniz-hava kuvveti, yalnız denizde savaşmak üzere yetiştirilmiş hava kuvveti demektir) ve deniz kuvvetini roket çağına sokmak gibi iki mutlu olay meydana gelmişti.

Deniz-hava kuvvetini, özellikle bunun denizyolları güvenliğinde ana silâhlardan biri olduğunu anlayan bazı büyük devletler İkinci Dünya Savaşından önce kurmuşlar; bazıları da İkinci Dünya Savaşının gerçek derslerine dayanarak sonradan böyle bir kuvvet yapmışlardı. NATO deniz manevralarında bizden başka bütün devletlerin deniz-hava kuvvetleri vardı.

Bizim geri kalmamızdaki neden ise malî imkânsızlığımız olmuştur. Değerli havacılarımız hava kuvvetlerine tahsis edilebilen küçük bir bütçe ile hem vatan sathının hava savunmasını sağlayacaklar, hem de kara ve deniz savaşına yardım elini uzatacaklardı. Deniz-hava kuvvetinin kurulamaması hiç kuşkusuz, onların da üzüntüsü idi. Nihayet bu zorluk da çözümlenmiş ve 1971 yılında deniz-hava kuvvetinin temeli atılmıştı. Bu birlik gelecek savaşlarda en önemli varlığını özellikle denizyollarımızın güvenliğinde gösterecekti.

Diğer taraftan roketsiz bir donanma, yaşadığımız şu yıllarda donanmadan sayılamazdı, çünkü elektronik güçle 50-100 mil mesafeye tahrip gücünü yetiştiren bir donanma karşısında ancak 8 mile mermi atabilen bir donanmadan başarı beklemek mümkün değildir. Üstelik zamanın ulaştığı teknik güce hazırlanamamış donanmalar, yaptıkları savaşlardan sonra, uluslarını da haksız suçlamalara açık bırakırlar : İtalyan donanmasının İkinci Dünya Sava-

şından sonraki durumu gibi... Türkiye Cumhuriyeti deniz kuvvetlerinin gemilerden ve karalardan deniz hedeflerine doğru roket kullanması milli bir zorunluktur. Donanmamız bu çağa 1973 yılında girecekti.

Konuyu Kaparken

2 eski kruvazör ve 5 eski küçük gemiyle 1924 yılında çalışmaya başlayan Cumhuriyet donanması 1973 yılında, yani Cumhuriyetin ellinci yılında 14 muhrip, 11 denizaltı gemisi, 10 hücumbotu, 6 refakat gemisi, 7 mayın dökücü gemi, 23 mayın tarayıcı gemi ve 42 çıkarma vasıtasına yükselmişti. Bu donanmanın yanında bir hayli yardımcı gemi de vardı: Karargâh gemisi, fabrika gemisi, yatak gemisi, akaryakıt, cephane gemileri, su taşıyıcı gemiler gibi ...

Bu donanmanın gemi yapım gücünde iki tersanesi olduğu gibi çok mükemmel dört hastanesi ve modern ikmal tesisleri de olmuştu. Deniz Kuvvetlerinin, biri Yassıada'da, öteki de Gölcük'te olmak üzere, iki de elektronik eğitim alet ve laboratuvarlarını kapsayan büyük eğitim merkezi, bir de Denizaltı Okulu olmuştu.

Donanmanın Yavuz muhribinden yoksun kalması, bu tip gemilerin tarihe karışmalarından ötürü, kifayet düşüklüğü sayılamazdı.

Demek ki Atatürk, bizzat bulunduğu ve idare ettiği deniz manevrasından sonra denizcilere "Millet sizinle iftihar edecektir ve gururlanacaktır ..." demesi hedefine elli yıl sonra varan bir ata sözü olmuştur.

Eğer elli yıldır ihmal edilen iki çalışmaya Cumhuriyetin ellinci yılında önem verilirse Cumhuriyetin yüzüncü yılı daha büyük gururlar içinde kutlanabilecektir:

1. Türk Tarih Kurumu ve Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesinin, uzmanlar tedariki ile deniz tarihinin tarihimiz üzerindeki etkilerini araştırıp yayınlaması;

2. Eğitim Bakanlığı ve Üniversitelerimizin, başka devletlerde de olduğu gibi "Deniz politikası" kürsüsünü açması ve bu kürsüye değerli profesörler yetiştirmesi ...

ATATÜRK ULUSÇULUĞU VE GELENEKSEL KÜLTÜR

DOĞAN KUBAN

Cumhuriyetin ilânından elli yıl sonra geleneksel kültürü ulusçulukla eşdeştirmeye çabalarına tanık oluyoruz. Atatürk'ün en büyük amacı olan Ulus bütününe gerçekleştirme, yeni Osmanlılık taraftarlarının düşüncelerinde, değişik bir yorumla, bütün tükenmiş geleneksel tutumları neredeyse yeniden restore ederek varılacak bir olgu haline dönüşüyor. Bu bakımdan Atatürk'ün tanımladığı ulus kavramını gelenekle doğru ilişkiler içine yerleştirmek önemli bir sorun oluyor günümüz Türk kültüründe. Sadece bir ulus yaratmak değil, fakat geleceğin dünyasında erimeyecek bir kültür varlığına sahip olmak da bugüne kalmış Osmanlıların kurtulamadıkları kavram kargaşasından kurtulmakla kabil olabilir.

Kurtuluş Savaşı Atatürk'ün "lider"liğinde anti-empyrialist bir büyük uğraş idi ve bütün ekonomik, politik, sosyal ve kültürel koşulları Geç Osmanlı toplum yapısı içinde oluşmuştu. Gerçek savaş ondan sonra başladı. Bu, kültür ortamının değişmesi, kültür dönüşümü savaşıydı; bir tanımlar savaşıydı. Bu savaş günümüzde, ve ne yazık ki Atatürk'ün güçlü politikasından mahrum olarak, sürdürmek zorundayız.

Köklü kültür dönüşümünü devrim dediğimiz eylemlerle gerçekleştirmeye çalıştık. Devrimlerin hepsi İslâm kültür ortamından Batı kültür ortamına geçmeyi gerçekleştirecek araçlar olarak Atatürk tarafından uygulama alanına getirildi. Batılı bir Türk toplumu, çağdaş dünyada yerini bulacak ve kendi kendine yetecekti. Aradan elli yıl geçtikten sonra çağdaş olmanın sadece Batılı olma demek olmadığı, Batı'nın da daha evrensel değerlere yöneldiği ileri sürülebilir. Fakat bu yeni eğilimler de Atatürk'ün bizi ulaştırmak istediği birinci aşamayı reddetmediğine göre Batılı olma bizim için değerini henüz yitirmemiştir. Bu elli yıl içinde, bütün yoğun uluslararası ilişkilere rağmen çağdaş da olduğumuz söylenemez. Toplumun çağdaş dünya kültürü içinde tüm yaşantısı, hele düşüncesi ile yer bulması isteği daha gerçekleşmedi.

Bu yolda çabalar da Atatürk çağına göre niteliksel olarak çok zayıfladı. Öğretim örgütlenmesi nerdeyse Ortaçağı davet eder niteliktedir. Atatürk'ün hiç kuşkusuz gerçekleştirdiği layık devlet her seçimden biraz daha hırpalanmış çıkmaktadır. Bugün içimizde çok şüpheler var. Demokrasi, bizdeki uygulamalarla layık devleti yok etmeğe yönelirse, sadece devrimlerden değil, fakat gerçek çağdaş demokrasiden de olacağız. Ama biz yine bu kadar kötümser olmadan kavramları açıklığa çıkarmağa çalışalım.

Devrimler doğrultusunda kültür değişiminin nitelikleri, özellikle ulusçuluk ve gelenek ilişkisi sorunu ve buna bağlı birçok başka sorun bugüne değin yeterince aydınlanmadığı için konuya bir ölçüde ampirik, dolayısıyla öznel bir tutumla yaklaşmak zorundayız. Cevabi verilmemiş sorunlar genellikle toplumun kültürel yapısı ve onun dış etkenler karşısındaki tepkileriyle ilgilidir. Türkiye'de kültür değişmelerini harekete getirmek için bu yapının niteliklerini bilmek zorundayız. Devrimlerin hızı geçtikten sonra, sistematik olarak yapılması gereken bu araştırma ve kavramlaşma gerçekleşmemiştir. Bu eksiklik sadece yeni dönüşmeleri teşvik edici ortamı yaratmayı zorlaştırmakla kalmamakta, fakat Atatürk'ün çabalarının sonuçlarını değerlendirmeyi de olanaksız hale getirmektedir.

Yoğun tarih mirasının koşullandırdığı bir toplumsal tepkiler ortamında kültür yapısı, yukarıdan empoze edilen kültür değişmesini nasıl ve ne yönde sınırlıyor? Bu sınırlama toplum dokusunun yapısal özelliklerine bağlandığına göre, gözüpek hamlelerle gerçekleştirilen devrimler, toplum yapısının hangi ataletlerine karşı çıkıyor, hangi dinamiklerini harekete getiriyorlar? Devrimler hangi duyarlığa seslenmiş, hangi sağır duvara çarpmıştır? Devrimlerin harekete getirdiği mekanizmalar hangi sosyal ve ekonomik açıklara, hangi evrensel gereksinmelere cevap vermiştir? Geleneksel kültür yapısının dokusunu değiştirmek için kullanılan yöntemler uygulamada hangi biçimlere büründüler ve hangi oranlarda uygulandılar? Bunca yıllık tartışmalardan sonra bu sorulara doyurucu cevaplar verilmemiş, verilenler de yaygın bir anlaşma düzeyine oturtulmamıştır. Son yıllarda toplumun ekonomik yapısını açığa çıkaran özlü çalışmalar yayınlandı. Fakat doyurucu bir geleneksel kültür analizi yapılmadı. Bu türlü soruların yeterince cevaplandırılmamış olması, yine geleneksel kültürün ayırıcı olmayan yapısının aydınlarımızın çabalarına yansımından başka bir şey değildir.

Her şeye şu ilk soruyu sorarak ve bunu cevaplandırarak başlamak zorundayız: Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren Türk toplumunu ulus bilincine ermiş sayabilir miyiz? Cevap olumlu değildir. Ermiş olsaydı, Atatürk devrimlerinin çoğu anlamsız olurdu. Atatürk, Kurtuluş Savaşının yarattığı mücadele ortamında toplumu yeni bir kimlik savaşına, bilinçlenmenin, aydınlanmanın, kişiliğini tanımlamanın yoluna sokmuştur. Savaştan sonra Atatürk'ün, kültür yapısı dönüşümüne öncelik tanıdığı bir gerçektir. Ekonomik ve sosyal gerçekler açısından düşmanını iyi seçmediği şeklindeki sayısız yoruma rağmen, İslâm kültüründen Batı kültürüne geçişin, çağdaş dünyaya ulaşmakta, ekonomik yapı değişimi kadar önemli, hatta, belki de onu bir ölçüde belirleyici olduğu kanısından uzaklaşmış değilim. Şüphesiz zaman parametresi bu ilişkileri değiştirmektedir. O gün için doğru olan bugün için yeter olmayabilir. Fakat, özellikle Arap ülkelerinde görüldüğü gibi, yapısal değişmeyi kültür yapısına dokunmadan gerçekleştirme çabaları, hatta oldukça yoğun sosyalizan tedbirlere rağmen, istenilen sonuçlara ulaşamıyorsa bunda kültür değişimi gerekliliğine inanmamış olmanın etkisi az değildir. Çünkü çağdaş uygarlık bir tanedir. Tanımı, hoşça gitmese de, Batı düşüncesiyle beraber yapılabilir. Çağdaş uygarlığı beğenmeyebiliriz. Bu dünya varolabilecek dünyaların en iyisi değildir. Fakat çağdaşlığı ancak bir şekilde tanımlayabiliriz. Şimdi çağdaşlığa karşı çıkanlar, ulusçulukla gelenekçiliği birbirine eşdeğer yapıp, çağdaş olmaya yönelen çabaları ulusçuluk karşıtı olarak göstermeğe özeniyorlar. Sorunu genel çizgilerinden ayırıp ayrıntılara geçerek giyim kuşama, dinî vecibelere saygılı olmaya ya da başka, sözde manevî, değerlere, ulusçuluğun, gerçekte ise tutuculuğun silâhı olarak sarılıyorlar. Sorunları, çağdaş kültür dünyasında birinci derecede simge olması olanağı kalmayan geçmiş değerleri değişik amaçlarla kullanmaktır. Burada hemen belirtmek gerekir ki kişinin yaşantısında geleneksel simgeleri sürdürmesi ile, toplumun bir genel tutum içinde dünyaya Batılı gibi bakmağa yönelmesi arasında niteliksel farklar vardır. Bunu çevremizde izlemek her zaman kabil: Örneğin beş vakit namaz kılan, inançlı annem bir Atatürk devrimcisidir. Kişinin geleneklere bağlılığı, onların değişebilir ya da değişmez olduğu şeklindeki yorumuna göre iki ayrı anlam taşımaktadır. Değişmezlik yargısı tutucudur. Karşıtı ise olumlu, işlenebilir ve yaratıcıdır. Biz kültür değişiminin niteliklerini ancak, değişebilirlik kapısını açık bırakanlarla tartışabiliyoruz. Gerçi bu kapı, bazılarının sandığı gibi, hiç bir zaman

toptan kapanmamıştır. Özellikle Anadolu'nun tutuculuk için hiç de uygun olmayan bir geopolitik ortam olduğu ileri sürülebilir. Gerçi, bu yargıyla beraber, Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük coğrafi bölgelere egemen olmuş bir politik strüktürün merkezi olan Anadolu'nun uzun bir atalet çağı geçirmiş olduğu gerçeğini de unutmamalıyız.

Anadolu'nun özellikle XVI. yüzyıldan sonraki atalet çağında, ulusçuluk, kültürün belirli bir özelliği olmamış, devletin egemen güçlerinin politikasında hiç bir anlam taşımamış ve bu tutum İttihat ve Terakki dönemine kadar ulaşmıştır; hatta resmî politika olarak Kuvay-ı Milliye'ye kadar. Oysa ulusçuluk, çağımızın en güçlü politik gerçeğidir. Batı düşüncesinin biçimlendirdiği davranışlar ortamında bir ölüm kalım davası sayılmaktadır. Sonunda Türkler de ulus kavramının birleştiriciliğine sığınmak zorunda bırakılmışlardır. Fakat bizi buna zorlayan geleneksel kültür olmadığını hatırlamak gereklidir. Osmanlı dünyasının batılılaşma çabaları, uluslaşmayla beraber gitmediği için imparatorluk, belki de önüne geçilmez sonuna daha çabuk itilmiştir. İttihatçıların ulusçuluğu da, dinî dogmadan kurtulamadığı için çağdaş bir gelişimi zorlayamazdı. Atatürk, bu nedenle, Ulus'a seslenirken bazı kapıları kapatma gereğini de göstermiştir. Bugün ulusçulukla gelenekçiliği karıştırıyorlarsa, ya Atatürk'e karşı oldukları içindir, ya da kuramsal bir boşlukta yüzdükleri için.

Gelenekle çağdaş ulusçuluk arasındaki ilişkileri doğru saptamağa bir kere daha çalışalım:

Geleneksel değerler Ulus'un tanımında kullanılacaktır. Kullanılmaları zorunlu ve yararlıdır. Ulusun, başka koşullar içinde de olsa, yaratıcılığının simgeleridir. Birleştirici özellikleri vardır. Onların bizim olduğunu tekrar etmek gerekliliğini de unutmuyoruz. Fakat çağdaş Türk Ulusunu sadece geleneksel değerlerle tanımlayamayız. Geçmiş simgelere yenilerini devrimlerle kattık ve daha da yenileri katılmaktadır. Türk Ulusu olmak için Osmanlılığı reddediyoruz. Bunu Ondokuzuncu Yüzyılın Romantikliliği ile değil, Yirminci Yüzyılın sosyo-politik ve ekonomik nedenlerinden ötürü yapıyoruz.

Türkiye'deki birçok kavga bu noktanın açıklığa kavuşmamasında yatmaktadır. Hem Ulusçu, hem Abdülhamit ya da Sultan Selim çağı efendisi olamayız. Müslüman olabiliriz. Fakat hem Ulusçu, hem İslâmcı olamayız. Atatürk, yeni harfleri, layikliği, Türkçe Kur'an'ı, kadın haklarını, arı dili, Medenî Kanunu ve başka yenilikleri getirdiği için ulusçudur.

Bütün gücünü ulusüstü bir dünya görüşünden alan bir kültür, güçlü bir ulus yoğuracak bir ortam için elverişli olamaz. Bize din ve ulusçuluğun yan yana gittiği halleri gösteriyorlar. Bunlar gerçekten var: bugünün Arap ülkelerinden, Yunanistan'ından, İrlanda'sından, hatta Japonyasından örnekler verilebilir. Fakat bütün bu örnekler Türkiye'deki benzer girişimcilerin cesaretlerini kıracak örneklerdir. Çünkü hepsinde bizde olmayan çok önemli bir özellik var: Arap ulusçuluğu, İrlanda ulusçuluğu, Yunan ulusçuluğu din kanalıyla oluşturulmuşlardır. Japon ulusçuluğu ile geleneklerini beraber tanımlamak zorundasınız. Oysa, Araplar için birleştirici olabilen İslâm dini, Türklerde ulusçuluğa karşıdır. Türk ulusu İslâm'dan önce vardı; İslâmî kültür ortamında ulusal kimliği unutturulmuştur, ya da unutmak zorunda kalmıştır. İslâm kültürü de, Batı kültürü gibi ulusüstü bir nitelik taşır; ulusçu bir kimliğe, Arapçanın egemenliği yüzünden, Araplar için bürünebilir ya da İranlı için Şîî yorumuna sığınır. Bizim için ulusu reddettirici bir rol oynadığını savunmak bile gereksizdir. Gerçi çağdaş Batı kültürü de ulusüstü niteliktedir. Fakat Batılı'nın kendi ulusal kimliğine sıkı sıkıya sarılmış olduğunu da görmemezlikten gelemeyiz. Türk ulusu için layiklik, bu nedenle, ulus olmanın alt koşulu, Atatürkçülüğün toplumu yaratacak temel ilkelerinden biri olarak kalıyor. Atatürk ulusçuluğunun geleneksel kültürle ilişkisi ancak bu düzeyde anlaşılabilir. Gerisi zorlamadır, gerçek dışıdır. Ve sadece Atatürkçülüğün reddi anlamına gelmez, bize çağdaş dünyaya katılmanın yollarını da kapatmak anlamına gelir.

Ulus'a salt sosyolojik bir kavram olarak bakmanın da yeterli olmadığını tekrarlamak zorundayız. Tarihi örneklerle bakacak olursak gerçek ulusal bütünleşme, ekonomik ve politik örgütlenme tam olarak gerçekleştiği zaman güçlü olabiliyor, üretici oluyor. Bu özellik, yani ulus olmanın ekonomik tabanı sorunu da bizim kuramcılarını fazla düşündürmüştü benzemiyor. Oysa bugünün koşulları bu sorunu irdeleyip açıklığa kavuşturmayı gerektiriyor.

Osmanlı ekonomisi ulusal ekonomi değildi. İmparatorluğun kozmopolit yapısı bu gereksinmeyi doğurmamıştır. Belki de doğuramazdı. Anadolu'nun bir ölçüde homojen, en azından çok daha yoğun Türk olan sosyal ortamına indirgendiği ve emperyalist güçler tarafından sıkıştırıldığı zaman, ne kadar ilkel olsa da, bir ulusal ekonomi biçimlenme istidadı göstermiştir. Bu bütünlük ulusal bütünlüğün tamamlayıcısı ve tanımlayıcısıdır. Atatürk tarafından da böylece değerlendirilmiştir.

dirilmiştir. Ekonomik bütünleşmeyi sağlamadan ulusal bütünlüğü sağlamanın ne denli kabil olduğu tartışmasını bir kenara bırakalım. Fakat uluslaşma süreci içinde olduğumuz şu sırada uluslararası ilişkilerin ulus olmaya olumlu ya da olumsuz etkilerini saptamakta, ekonomik olgular geleneksel kültürle ilişki kadar aktüel ve önemli sorunlardır.

Günümüzde bütün dünyada, hatta ulusüstü bir ekonomik aşamaya yönelen büyük Batılı endüstri ülkelerinde bile, ulusal ekonomi ulus tanımının köşe taşı olmakta devam ederken biz kendimizi tanımlıyacak bu en önemli araca yeterince egemen olmadan, ulusüstü bir yeni kimliğe itiliyor, uluslararası ilişkilere girmek zorunda kalıyoruz. Bu gelişmeler Türk toplumu için yeni bir kimlik sorunu yaratacaktır. Sonucu ulusal kültür için yeni bir ölüm kalım savaşı da olabilir.

Ulusal olmayan Osmanlı kültür ortamından, ulus bilincini yoğuracak verilere yeterince sahip olmadan, uluslarüstü bir kültür ortamına geçme belirtileri günlük yaşantımızı sarıyor. Anadolu'dan kopan köylüler Batıya işçi olarak yerleşiyorlar. Onların içine girdikleri ekonomik koşullar kültürlerini ulusdışı yapmaktadır. Belki geleneklere bağlılık hemen sökülüp atılmıyor. Ama onların yeni yaşantılarının burada tanımlamağa uğraştığımız ulus kavramına bir şey katmayacağı açıktır. Başka ülkelere çalışmağa çıkan köylü ve işçilerimiz gibi, uluslararası ekonomi çarklarına katılan Türkiye de, kısa sürede, bizim gençliğimizi dolduran heyecanlardan uzaklaşmış, her şeyin birbirine karıştığı bir kültür ortamı olabilir.

Tarihi koşulların bu yorumu olumsuz sayılabilir. Acaba yeni Türk ulusçuluğu bu zorlayıcı koşullarda değişik bir kişilik yorumu ile yeniden güçlenir mi? Ulusu yoğurmak ve onu daha ileri aşamalara hazırlamak için zamanımız kaldı mı? Yoksa, Batı, ulusüstünü zorladığı için, batılılaşmanın anlamı, içinden kuşaklar boyu çıkamayacağımız bir “yabancılaşma” mı olacak?

Çözüm bekleyen ikilem süper kavramlar dünyasında Ulus'un yeridir. Bunun çözümüne, eğer varsa, kavramlar yerine sözcüklerle yetinen yarı aydınlar yolundan varmak olanaksızdır. Ulusal kültürün kavram üretme gücü de, uluslararası ilişkilerin karmaşık baskıları altında, sağda, ortada ve solda okadar cesaret verici gözüküyor.

MİMAR SİNAN'IN İLK ESERLERİ¹

Asosye Prof. Dr. APTULLAH KURAN

Sinan ibni Abdülmennan, Kanunî Sultan Süleyman zamanında on dokuz yıl yeniçeri olarak Osmanlı ordusunda çalışmış ve başarılı bir askerlik hayatını izleyen uzun mimarlık döneminde pek çok sayıda eser vererek dünya mimarlık tarihinin kütüğüne adını büyük harflerle kazdırmış bir yapı ve sanat dehasıdır. Sinan yeniçeri olduğuna göre çocukluk ya da gençlik çağında devşirme asker ocağına alınmıştır. Devşirme çocukların kütükleri Yeniçeri Ağasınca saklanırdı. Bu defterler bugün elde yoktur. Ya yanmış, ya da yeniçeriliğin II. Mahmut zamanında Vak'ay-i Hayriye diye anılan hareketle ilgasında yeniçerilere ait her şey gibi bunlar da yok edilmiştir. Bu yüzden Sinan'ın gerçek yaşı, Hıristiyan adı, anasının ve babasının adı bilinmemektedir.

Mimar Sinan'ın çocukluk çağına ait kesin bilgimiz yoksa da bu konuda bazı ipuçları vardır. Yakın arkadaşı olduğu anlaşılan Şair Nakkaş Mustafa Sa'î tarafından Sinan'ın son yıllarında ve onun ağzından kaleme alınan *Tezkiret ül-Ebniye* ile *Tezkiret ül-Bünyan*'da, Asarî tarafından Sa'î'nin yazdığı tezkereler esas alınarak hazırlanan *Tuhfet ül-Mi'marin*'de ve Sinan'a ait vakfiyelerde duruma ışık tutan bazı bilgilere rastlıyoruz. Örneğin, *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*'nin manzum bölümünde "Anın (Şehi âlem Selim bin Bayezid Han)² devşirmesiyim ben kemine"³ mensur bölümünde "...magfürünleH Seyfülislâm Sultan Bayezid Han aleyhirrahmeti velgufran Hazretlerinin zamanı saltanatlarında devşürme gelüb..."⁴ denmekle Sinan'ın Yavuz Sultan Selim zamanında, yani 1512 ile 1520 yılları arasında devşirildiği belirtilmektedir. Devşirme çocukların taşra hizmeti süresinin üç ilâ sekiz yıl⁵, acemi oğlanlık süresinin de normal olarak

¹ Bu makale yazarın hazırlamakta olduğu ve birinci cildi önümüzdeki yıl yayımlanacak olan *Mimar Sinan* kitabının Giriş bölümünden derlenmiştir.

² Mısra 15. Rifkî Melûl Meriç: *Mimar Sinan-Hayati, Eseri*, Ankara 1965, s. 56.

³ Mısra 20. a. g. e., s. 56.

⁴ a. g. e., s. 69-70.

⁵ İbrahim Hakkı Konyalı: *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948, s. 47.

yedi, sekiz yıl olduğu göz önünde tutulacak olursa Sinan'ın I. Selim'in cülûsundan hemen sonra devşirildiği, taşra ve acemi oğlanlık hizmetlerini en kısa süreler içerisinde tamamlayarak kapıya çıktığı sonucuna varırız.

Sinan'ın taşra hizmeti ve acemi oğlanlık dönemi 1512 ile 1521 yılları arasında en fazla dokuz yıl sürmüştür⁶. Yavuz Sultan Selim'in saltanatına rastlayan bu yıllar zarfında İran ve Mısır Sefer-i Hümayun'ları ve bu seferlerde Çaldıran (1514), Merc-i Dâbık (1516), Hân Yûnus (1516), Rıddâniye (1517) meydan savaşları yer alır. Bu savaşlarda yeniçeri kaybı fazlaca olmuştur. Dolayısıyla acemi oğlanların yeniçeri ocağına, taşra hizmetindeki devşirme çocukların da acemi ocağına terfileri hızlandırılmış olmalıdır. Sinan da en çok dokuz yıl içinde bu kademeleri aşarak kapıya çıkmış, 1521 Belgrad Sefer-i Hümayun'una yeniçeri olarak katılmıştır⁷.

Risale-i Tezkiret ül-Ebniye'den öğrendiğimize göre, Sinan daha sonra sırasıyla Rodos, Mohaç, Viyana, Irak, Korfu ve Pulya ve son olarak Boğdan seferlerine katılmıştır⁸. Rodos ve Mohaç seferleri arasındaki sürede (1523-1526) atlı segbân⁹ yapılan Sinan'a Mohaç Seferinden sonra yayabaşı¹⁰ ve zemberikçibaşı¹¹ rütbeleri verilmiş, Irak Seferinden dönüşte de Haseki'liğe¹² yükseltilmiştir.

⁶ a. g. e., s. 48.

⁷ "Çalıştım tâ tufuliyet çağından
Yetiştim Hacı Bektaş ocağından
Rodos ile Beligrada azimet
İdüb geldim yine sağu selâmet"
Tezkiret ül-Ebniye, Mısra 38-41. Meriç: a. g. e., s. 57.

⁸ "Yolumla eylediler sekban
Sefer kıldı Muhaca Şahı devran
Yine Şah eyledi azmi Alaman
Gözüne (düşmenin) teng oldu meydan
Gelüb Bağdada itdik sonra azmî
Kızılbaşile itdik nice rezmi
Seferden geldi çün Şahile a'yan
Yolumla Haskilik oldu ihsan
Dahî Korfozu Pulya azmin itdik
Gelüb andan Karabuğdana gittik"
Mısra 42-53. a. g. e., s. 57-58.

⁹ Segbân, "av köpeği bakıcısı" anlamına gelir. Önceleri Saraya bağlı olan Segbânlar daha sonra yeniçeri ocağına aktarılmış ve ocağın bir sınıfını teşkil etmiştir.

¹⁰ Piyade subayıdır.

¹¹ 82. yeniçeri ortası komutanı.

¹² Hassa birlikleri çavuşu (subayı).

Sinan'ın katıldığı askerî seferler bir yandan onun yeniçeri ocağı içerisinde yükselmesini sağlarken bir yandan da geleceğin mimarına o çağın önemli şehirlerini ziyaret etme imkânını veriyordu. Sinan gibi bir mimarlık dehasının sefer güzergâhları üzerinde bulunan eski yapıları incelediğini, değerlendirdiğini ve elde ettiği bilgiyi ileride yararlanmak üzere kafasında topladığını düşünmek yersiz olmaz. Çünkü, Sinan'ın askerlik hayatının bir noktasında hassa mimarlığına atanması bir tesadüf eseri değildir. Sinan, mimar olmayı, mimarbaşı olarak atandığı 1538 yılından çok önce kafasına koymuştur¹³ ve biraz sonra göstereceğimiz gibi Sinan'ın mimarlık çalışmaları ve mimarî eser vermesi bu tarihten en az sekiz yıl öncesine gitmektedir.

Mimar Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiği ilk mimarî eser olarak Haseki Hürrem Camii gösterilir. Bu cami 945 H. (1538/1539) tarihidir. 1538 yılının Sinan'ın mimarlık hayatında bir dönüm noktası olduğu muhakkaktır. Ölen Mimarbaşı Acem Ali'nin yerine Sinan 1538 yılında Mimarbaşılığa (Reis-i Mi'maran-ı Dergâh-ı Âli) getirilmiş, 1539 yılı başlarında Hürrem Sultan'ın camiini inşa ederek iyi bir mimar olduğunu ispatlamış ve bundan dört yıl gibi kısa bir süre sonra Şehzade Camiini projelendirip bu önemli eseri 1548 yılında bitirerek gelmiş geçmiş en büyük mimarlardan biri olduğunu ortaya koymuştur.

Sinan'ın bir mimarlık dehası olduğu açıktır. Fakat en üstün kabiliyetin dahi kendiliğinden eser veremeyeceğini, üstün eser verebilmenin iyi ve sağlam bir eğitim ile tecrübeye dayandığını unutmamak gerekir. Acemi oğlan ve yeniçerilik dönemlerinde Sinan'ın yapı işleriyle uğraştığını, dülgerlikte usta olduğunu biliyoruz. Asıl acemi ocağına kayıtlı efrat devlete ait yapı işlerinde, kayıklarda, İstanbul'a odun getiren gemilerde hizmet ederlerdi¹⁴. Daha sonraki mimarlık hayatı göz önünde tutularak Sinan'ın acemi oğlanlık yıllarında yapı hizmetinde kullanıldığını ileri sürmek yersiz olmaz. Nitekim, kendi de Sa'i'nin ağzından: "Benim üstadım kim aferin bad / Beni neccar-

¹³ "Murad idindim olam ta ki mi'mar

Kemalimle koyan âlemde âsâr
Dir idim ki müyessir eylese hak
Bana bir âli beytullah yapmak"

Risale-i Tezkiret ül-Ebniye, mısra 60-63, Meriç : a.g.e., s. 58.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı : *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1964, c. II., s. 555.

lıkta kıldı üstad”¹⁵ diyerek bir ustadan marangozluk öğrendiğini söylemektedir. Sinan’ın hayat hikâyesini anlatan *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*’nin nazım bölümünde yazılı olan bu beyit yeniçeriliğe yükselip Rodos ve Belgrad seferlerine katıldığını anlatan mısralardan önce geldiği ve risale tamamıyla kronolojik olduğu cihetle Sinan’ın dülgelik sanatını acemi oğlanlık döneminde elde ettiğini kesinlikle söyleyebiliriz.

Sinan’ın yapı sanatıyla ilişkisi yeniçerilik döneminde de devam etmiştir. Hassa mimarlığına atanması sebepsiz olmayıp kabiliyet ve ustalığını bilfiil göstererek Kanunî’nin Sinan’ın ustalığını şahsen görmesi 1538 Boğdan Seferine rastlar. Bu Sefer-i Hümâyün 8 temmuzda başlar. Osmanlı ordusu temmuz ayında Edirne ve Dobruca üzerinden Tuna’ya varmış, Tuna’yı geçmiş ve ağustos ortalarında Prut ırmağına erişmişti. Irmağa varıldığında buradaki köprünün, arazi bataklık olduğundan çökmüş olduğu görüldü. Orduyu karşı sahile geçirmek için acele bir köprü yapmak gerekiyordu. Bu görev II. Vezir Damat Lûtfi Paşa’nın delâletiyle Sinan’a verildi. Lûtfi Paşa Kanunî’ye: “Sa’adetlu Pâdişahım” demiştir. “Köprü bina olması Sinan Subaşı denilen kulunuzun kadr-u itibarı ile olur . . . Gayet üstâd-ı cihân ve mi’mar-ı kârdândır”¹⁶.

Sinan son derece kaygan olan zemin üzerine on üç günde köprüyü kurmuş, Osmanlı ordusu 31 ağustosta köprüden geçerek sefere devam etmiştir. Burada önemli bir noktaya dikkati çekmek isteriz. Lûtfi Paşa Sinan’ı Kanunî’ye tanıtırken “mi’mar-ı kârdândır”, yani, işinin ehli usta mimardır, diyor. Sinan’ın Lûtfi Paşa’nın bu iltifatına mazhar olması için 1538 yılından önce ustalığını göstermiş, kabul ettirmiş bulunması ve bunun için de Sinan’ın daha yeniçerilik yıllarında eser vermiş olması gerekir sanırız.

Bir ihtimal, Sinan’ın 1538 yılından önce Lûtfi Paşa için bir bina yapmış olmasıdır. *Tezkiret ül-Ebniye*’de Lûtfi Paşa adına yapılmış yalnız bir bina yer alır: “Yenibağçede Merhum Lûtfi Paşa Hamamı (13-12)”. Lûtfi Paşa Hamamı bugün mevcut değildir. Yapılış tarihi de bilinmemektedir. Ancak, bu hamamın 1536 ile 1541 yılları arasında yapıldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, Lûtfi Paşa 1533-1536 yılları arasında sırasıyla Karaman, Anadolu ve kısa bir süre Rumeli Beyler-

¹⁵ *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*, Nazım bölümü, satır 34, 35. Meriç: a. g. e., s. 57.

¹⁶ T. Yılmaz Öztuna: *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1964, c. V., s. 222.

beyliği yapmıştı. Dolayısıyla İstanbul'da bulunmuyordu. 1536 yılında III. Vezirliğe atanarak İstanbul'a geldi. 1538'de II. Vezir, 1539 yılında Ayas Mehmet Paşa ölünce, onun yerine Vezir-i âzam oldu. Sadareti iki yıldan az sürmüş, Vezir-i âzam olduktan sonra evlendiği Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan'a el kaldırdığı için Kanunî tarafından azledilmiş, hayatının geri kalan yirmi iki yılını Dimetoka'daki malikânesinde ilimle uğraşarak (*Osmanlı Tarihi, Âsafnâme* adlı eserleri vardır) geçirmiştir. İstanbul'da bulunan hamamı sadareten azledilip Dimetoka'ya çekildikten sonra yaptırmış olması ihtimali azdır. 1537 ve 1538 yılları da gerek Lûtfi Paşa gerek Sinan için müsait değildir; çünkü her ikisi de önce Korfu ve Pulya Seferine, hemen sonra Boğdan Seferine katılmışlardır. O halde, Lûtfi Paşa Hamamı ya 1536 yılında ya da 1539 ile 1541 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Lûtfi Paşa'nın eserini Vezir-i âzam olduğu süre içerisinde yaptırmış olması akla daha yakındır. Ancak, Paşa'nın Sinan hakkında "üstâd-ı cihân ve mi'mar-ı kârdândır" demesi için Sinan'ın, hamamı 1536 yılında yapıp Lûtfi Paşa'nın itimat ve teveccühünü kazandığını düşünmek de yersiz olmasa gerektir. Diğer bir ihtimal de, Lûtfi Paşa'nın Sinan'ın başkaları için yaptığı bina veya binaları bilmesi ve tanınmasıdır. Konuyu etraflıca inceleyebilmek amacıyla Sinan'ın yeniçeri ocağına katıldığı yıllara döneceğiz.

Tezkiret ül-Ebniye ve *Tezkiret ül-Bünyan*'da zikredilmemekle birlikte *Tuhfet ül-Mi'marin*'de birinci bölümün birinci sırasında kayıtlı olan¹⁷ Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'daki cami ve türbesini Sinan'ın yapmış olması her bakımdan imkânsızdır. Yavuz Sultan Selim 22 eylül 1520 günü İstanbul'dan Edirne'ye giderken ölmüş, cenazesi 30 eylül günü İstanbul'a getirilerek ertesi gün, sonradan Sultan Selim adını alan semtte toprağa verilmiştir. Kanunî, cenazesinin gömüldüğü yere bir türbe ve türbenin yanına da babası adına bir cami inşa ettirmiştir. Caminin temeli 17 mayıs 1521'de atılmış¹⁸ ve ertesi gün Kanunî ilk Sefer-i Hümâyun'una çıkmıştır. Bu, Belgrad Seferidir. Belgrad 29 ağustos 1521'de alınmış, Ordu 19 ekim'de İstanbul'a dönmüş, kış II. Sefer-i Hümâyun'un hazırlıklarıyla geçirilmiş, 16 haziran 1522'de Rodos Seferine çıkılmıştır. Kanunî 29 aralıkta

¹⁷ "Evvelâ nefsi İstanbulda Sultan Selim Han camii ve imareti ve türbesi ve medresesi — Medrese 1, Mekteb 1 — Türbe-i Sultan Selim Han — Türbe-i Hascki Sultan. Nev'i Evvel, Bina olunan cevamii beyan ider." Meriç: a. g. e., s. 23.

¹⁸ Öztuna, a. g. e., c.V., s. 147.

Rodos şehrine girmiş, 29 ocak 1523'te İstanbul'a dönmüş ve döndüğünde Sultan Selim Camiini bitmiş bulmuştur.

Sinan'ın Kanunî'nin bu iki Sefer-i Hümayun'una da katılmış olduğunu biliyoruz. İki sefer arasında İstanbul'da idiye 20 ekim 1521 ile 16 haziran 1522 tarihleri arasında inşaatta görev almış olması mümkün, fakat cami ile türbenin mimarı olarak inşaatı yürütmüş olması maddeten imkânsızdır. Kaldı ki, aynı *Tuhfet ül-Mi'marin*'in mukaddimesinde "...bu âne dek üç padişahı azımüşşan a'ni Sultan Süleyman Han ve Sultan Selim Hanı Sani ve Sultan Murad Han Hazretlerinin eyyamı hümayunlarında temhid olunan binalardan ancak Sultan Süleyman Han aleyhrahmeti velgufran Hazretlerinin cülûsı saadetme'nuslarından sonra babaları Padişahı cennetmekân Sultan Selim Hanı Evvel üzerine bina olunan imareti şerifeden gayri bilcümle bu kullarının mübaşeretleriyle vaki olmuştur"¹⁹ demekle Sultan Selim cami ve türbesinin Sinan yapısı olmadığı açıkça belirtilmiştir.

Gebze'deki Mustafa Paşa Külliyesinin de Sinan tarafından inşa edilip edilmediğini tespit etmek gereklidir. *Tuhfet ül-Mi'marin*'in birinci bölümünde (nevi evvel) 31. sırada, "Camii şerifi Mustafa Paşa Mirimiranı Mısır der Geğbüze ve İmaret ve Medrese ve Türbe"²⁰ şeklinde kayıtlı olan külliyenin medresesi ve imareti aynı eserin bu bina türlerine ayrılmış bölümlerinde de ayrıca yazılmıştır²¹.

Cami, medrese ve imaret *Tezkiret ül-Ebniye*²² ve *Tezkiret ül-Bünyan*'da da kayıtlıdır; fakat her iki tezkerede de türbeye yer verilmemiştir. *Adsız Risale*'de ise "Hamamı Geğbüze"²³ ibaresiyle Gebze'de Sinan tarafından yapılan bir hamamdan söz edilmektedir.

Orta yerdeki cami ile türbenin etrafını kuşatan avlulu bir medrese, bir sıra halinde kubbeli hacimlerden kurulu imaret, tekke ve kervansaray'dan oluşan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Osmanlı

¹⁹ Meriç, a. g. e., s. 17.

²⁰ a. g. e., s. 25.

²¹ Medrese: üçüncü bölüm (nev'i sâlis), 26. sırada; İmaret: dördüncü bölüm (nev'i râbi), 10. sırada. a. g. e., s. 34, 37.

²² Cami: birinci bölüm (bab-ı evvel), No. 44; Medrese: üçüncü bölüm (bab-ı sâlis), No. 24; İmaret: altıncı bölüm (bab'ı sâdis), No. 16. a. g. e., s. 80, 96, 107.

²³ a. g. e., s. 7.

klasik mimarisinin önemli eserlerinden biridir. Tezkerelerde kayıtlı olan cami, türbe, medrese ve imaret Sinan yapısı mıdır? Yoksa Sinan daha önce yapılan bu binaları onarmış ve Ahi Çelebi ya da Bâli Paşa camilerinde olduğu gibi, sonradan kendine mi mal etmiştir? Problemi açıklığa kavuşturmak için Çoban Mustafa Paşa'nın hayatını kısaca gözden geçirerek adını taşıyan külliye ait binaların hangi tarihlerde inşa edilmiş olduğunu ya da olabileceğini inceleyelim.

Çoban Mustafa Paşa 1517 yılında Anadolu Beylerbeyi idi. 1521'de Kanuni'nin kız kardeşi Hafisa Sultan ile evlendirilerek II. Vezirliğe yükseltildi. 1522 yılı sonlarında Mısır Beylerbeyliğine atandı; fakat İstanbul'dan ayrılamayan zevcesinin ısrarıyla beş ay sonra Mısır Beylerbeyliğinden alınarak İstanbul'a dönmesine izin verildi. Bu tarihten 1529 yılına kadar İstanbul'da bulunan Damat Çoban Mustafa Paşa Viyana Seferi başlarında öldü.

Eldeki bu bilgiye göre, Çoban Mustafa Paşa'nın Gebze'de bulunan külliyesini II. Vezir ve damat olduğu 1521 yılında planlamış ve inşaata 1521 ya da 1522'de başlanılmış olması mümkündür. Diğer bir ihtimal, bu büyük teşebbüse, Paşa Mısır'dan döndükten sonra, 1523 yılında girilmiş olmasıdır. İnşaatin 1521-1523 yılları arasında başlayıp Çoban Mustafa Paşa'nın öldüğü 1529 yılına kadar sürdü-rüldüğünü kabul etmek makul olur; ancak bu tarihler arasında Sinan'ın Çoban Mustafa Paşa Külliyesini projelendirip inşa etmesi imkân dahilinde değildir.

Burada şu soru ortaya çıkıyor: 1523-1529 yılları arasında külliye bütünü ile tamamlanmış mıdır? Yoksa, bu yıllarda birkaç binaya başlanılmış, bunlar bitirilmiş fakat külliye oluşturulan binalardan bazıları daha sonra mı yapılmıştır? Hiç bir tezkerede kervansarayın ve tekkenin adları geçmediğine göre Sinan'ın bu binalar ile ilişkisi olmadığı bellidir.

Kapısının üstündeki kitabeden caminin 1523/24 yılında tamamlandığını²⁴ biliyor, medresenin kapı kitabesinde de aynı tarihi buluyoruz²⁵. Bu durumda, her iki binanın da Sinan tarafından inşa

²⁴ Caminin Arapça olan kapı kitabesinin tarih terkibi "hayren hasena" (خير الحسناء) dır. Bu terkip Ebced hesabıyla 930 (1523/24) yılını veriyor.

²⁵ Medresenin kapısı üstündeki dört satırlık Arapça kitabedeki tarih terkibi de "hayren hasena" olduğundan bu binanın da cami ile birlikte aynı yılda tamamlandığı anlaşılıyor.

edilmiş olması ihtimali ortadan kalkmaktadır²⁶. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1521-1524 yıllarında Sinan Belgrad ve Rodos Sefer-i Hümâyun'larına katılmaktadır. Sultan Selim Camii ve Türbesi için olduğu gibi 20 ekim 1521 ile 16 haziran 1522 tarihleri arasında inşaatta çalışmış olması mümkündür; fakat Çoban Mustafa Paşa Camii ve Medresesinin adlarının tezkerelerde geçmesini Sinan'ın bu binaların inşaatında çalışmış olmasından çok, daha sonraki bir tarihte bunları onarmış olmasına bağlamak daha akla yakın olur.

Külliyenin geriye kalan iki binasına, imaret ile türbeye gelince, bunların inşa tarihleri hakkında karar vermek zordur. Her ikisi de kitabesiz olan bu yazılardan türbenin, Çoban Mustafa Paşa'nın öldüğü 1529 yılında yapılmış olması bir ihtimaldir. Mustafa Paşa Viyana Seferinin başlarında seksen yaşlarında iken ölmüştür. Sinan ise bu Sefer-i Hümâyun'a katılmıştır. Dolayısıyla, eğer türbe Paşa'nın ölümünü takiben inşa edilmişse Sinan'ın İstanbul'da bulunmadığı bir zamanda yapılmış demektir. Diğer bir ihtimal de türbenin 1520 başlarında külliye'nin öteki binalarıyla birlikte inşa edilmiş olmasıdır. Camilerin kible tarafına konulan türbelerin kapıları II. Bayezid, I. Selim türbeleri gibi Sinan'dan önce olsun, Şehzade Mehmed, Kanunî Sultan Süleyman, Kılıç Ali Paşa türbeleri gibi Sinan yapısı olsun, Fâtiḥ Sultan Mehmed Türbesi gibi XVIII. yüzyılda yapılmış olsun caminin kible eksenini üzerinde değil, kible eksenine dik olarak konulmuştur. Bu yüzden, Çoban Mustafa Paşa Türbesinin camiden sonra ya da cami ile birlikte yapılmış olmasına imkân veremiyoruz. Nitekim kible ekseninin güneyden 56° doğuya dönük olması da caminin daha önce teşekkül eden bir eksen üzerinde 34° hatalı olarak yönlendirilmesi sonucunu doğurmuştur²⁷. Yukarıda açıkladığımız görüşlere dayanarak Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa Türbesinin camiden daha önce inşa edildiği, türbenin kervansaray ile birlikte planlandığı, cami ile medresenin daha sonra külliyyeye ilâve edildiği ve cami ile medrese 1523/24 yılında tamamlandığına göre, kervansaray ile türbenin Yavuz Sultan Selim zamanında inşa edilmiş oldukları sonucuna varıyoruz.

²⁶ Godfrey Goodwin külliye'nin I. Selim tarafından 1517 yılında İstanbul'a getirilen Mısırlı Mimar Şahabeddin Ahmed'in eseri olabileceğini söylüyor. *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 190. Caminin sen cemaat yeri duvarı, kapısı ve mihrabında gördüğümüz renkli mermerle yapılmış Mısır tarzında süsleme bu görüşü destekler mahiyettedir.

²⁷ Gebze'ye göre kible güneyden 22° doğudadır.

Öte yandan bütün tezkerelerde kayıtlı olan imaretin 1530 yılı başlarında yapılmış olması ve bu takdirde bu binanın 1538 yılında ölen Hafisa Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılması imkânsız değildir. Çünkü mevcut belgeler Sinan'ın 1530 yılları başında mimarlığa başlamış olduğunu kesinlikle aydınlığa çıkarmış bulunmaktadır.

Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiğini bildiğimiz ilk bina Karagümrük'te bulunan Üçbaş Mescididir. Yanındaki L biçiminde medrese ile birlikte inşa edilen bu küçük mescid-medrese topluluğunun avlu kapısı üstündeki Arapça kitabenin tarih satırı Ebced hesabıyla 937 H. (1530/1531) yılını vermektedir. Kumkapı'da bulunan Muhsine Hatun Mescidinin kitabesi ise Ebced hesabıyla 939 H. (1532/1533) tarihini verir. Bugün mevcut olmayan fakat Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin caminin üzerinde görüp naklettiği 1134 H. (1722) tarihli tamir kitabesinin metni içinde aslı 940 H. (1533/1534) yılında yapıldığı yazılı olan²⁸ Kasım Paşa Camiinin de yine Sinan'ın ilk eserlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

1530-1534 yılları arasında inşa edildiğini kesinlikle söyleyebildiğimiz bu iki mescid, bir cami ve bir medrese sonradan yenilenmiş ve XVI. yüzyıl mimarî karakterini kaybetmişlerdir. Ancak, bugün kârgir kubbeli olarak XIX. yüzyılda yeniden yapılmış olan Kasım Paşa Camiinin aslında, "çar köşe bir duvar üzre çarpuşta tahta kubbeli tahtanî eski bir cami"²⁹ olduğunu Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. XIX. yüzyılda yenilenen ve orijinal görünüşünü kaybeden Muhsine Hatun Mescidi ile son yıllarda onarılan fakat sonradan kapalı hale getirilen son cemaat revakı dışında XVI. yüzyıl mimarî karakterini az çok koruyan Üçbaş Mescidi de sakıflı binalardır. Hücreleri önünde ahşap direklere binen revakı ve kârgir beden duvarları üstü kiremit kaplı ahşap çatı ile örtülü olan Üçbaş Medresesi de yine aynı türde sade bir mimarinin ürünüdür. Aslında Mimar Sinan'ın ilk eserlerinin daha çok ahşaba dayalı olması akla yakındır; çünkü Sinan'ın yapı sanatına girmesi dülgerlik yoluyla olmuştur. Kabiliyet ve ustalığını marangozluk alanında göstermiş ve sonra beden duvarlarının yanı sıra üst örtüsü ve revakı da kârgir olan bina yapmaya başlamış olması gerekir. 1534 Bağdat Seferinden dön-

²⁸ *Hadikat ül-Cevami*, c. II., s. 3; Konyalı: *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, İstanbul 1950, s. 125.

²⁹ *Seyahatname*, c. I., s. 418.

dükten sonra yine İstanbul'da bulunduğu 1535 ve 1536 yıllarında bütününüle kârgir yapılara el attığı ve bu yıllarda Lûtfi Paşa Hamamı ile Çoban Mustafa Paşa İmaretini inşa etmiş olması mümkündür.

Yine aynı yıllarda (1536/1537) Sinan'ın Halep'te Hüsreviye Külliyesini inşa ettiği kabul edilegelmiştir³⁰. "Deli" Hüsrev Paşa tarafından yaptırılan bu külliye tek kubbeli bir cami ile iki medreseden oluşur. *Tuhfet ül-Mi'marin*'in birinci bölümünde, "Camiî Hüsrev Paşa der Haleb, Medrese 1"³¹ deniliyorsa da gerek aynı eserin medreseler bölümünde, gerekse *Tezkiret ül-Ebniye* ve *Tezkiret ül-Bünyan*'da adı geçmeyen medreselerin Sinan yapısı oldukları şüphelidir. Mimari kuruluş ve karakterleri bakımından bu binaları Sinan'a yakıştırmak doğru olmaz. Öte yandan, caminin Sinan ile ilişkili olduğu da açıktır.

Sokullu Mehmed Paşa'nın akrabası, Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyi olan Hüsrev Paşa³² 1534-1538 yılları arasında Şam Beylerbeyi idi. 1539'da Rumeli Beylerbeyliğine getirilmiş, daha sonra Mısır Beylerbeyi olmuştu. 1541 yılında Vezir-i âzam Lûtfi Paşa azledilip Süleyman Paşa sadarete geçince Hüsrev Paşa II. Vezirliğe yükseldi. 1544 yılında Divan'da çıkan bir olay üzerine II. Vezirlikten azledilen ve başka bir görev verilmeyerek emekliye sevk edilen Hüsrev Paşa bu duruma katlanamamış, açlık grevi yaparak 1545 (952 H.) yılı başlarında intihar etmiştir.

Hüsrev Paşa'nın Halep'teki camiini Şam Beylerbeyi olduğu 1534-1538 yılları arasında yaptırmış olması mümkündür. Ancak, bu yıllarda Sinan'ın Halep'e giderek Hüsrev Paşa Camiini inşa etmiş olması uzak bir ihtimaldir. Osmanlı ordusu Bağdat Seferi dönüşünde 1535 yılının 24 kasım - 2 aralık günlerinde Halep'te konaklamıştı. Sinan'ın bu Sefer-i Hümayun'a katılmış olduğunu biliyoruz. Bu yüzden, sekiz gün Halep'te kaldığı ve bu arada Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın yaptırmayı düşündüğü cami konusunda Sinan'a danışmış olduğu düşünülebilir. Fakat, Sinan'ın ordu İstanbul'a hareket ettiği zaman Hüsrev Paşa Camiini inşa etmek üzere Halep'te

³⁰ Aslanapa: "Sinan Maddesi", *aynı yerde*; Kuban: *aynı liste*, s. 36; Goodwin: a. g. e., s. 202; Aslanapa: *Turkish Art and Architecture*, London 1971, s. 217.

³¹ Meriç: a. g. e., s. 28.

³² Goodwin, Hüsrev Paşa için "of royal blood" diyerek onu Bosna Beylerbeyi ve Kanuni'nin hala oğlu Sultanzade Gazi Hüsrev Paşa ile karıştırmıştır. a. g. e., s. 202.

kaldığını düşünmek dayanaktan yoksun olur. Caminin Hüsrev Paşa'nın II. Vezir olduğu 1541-1544 yılları arasında İstanbul'da Sinan tarafından planlanıp Sinan'ın Halep'e gönderilen çıraklarından biri tarafından inşa edildiğini düşünmek daha akla yakındır. Beden duvarları kubbe çapına göre alçak, nispetleri bozuk ve işçiliği kaba olan Hüsrev Paşa Camiine Sinan'ın şahsen nezaret etmediği bellidir. Kaldı ki külliyyede bulunan tek kitabe üzerindeki tarih 1536/1537 olmayıp 1546 (953 H.) tarihidir. Yani, inşaat Hüsrev Paşa'nın ölümünden hemen sonra tamamlanmış olmalıdır.

1538 yılında Osmanlı İmparatorluğunun başmimarlığına atanan Sinan'ın askerlik hayatı biter ve 1588 yılında ölümüne kadar aralıksız sürecek olan mimarlık hayatı başlar. Sinan'ın büyüklüğünü sadece altmış yıla yakın bir sürede verdiği eserlerin sayısı ile ölçmek yeterli değildir. Sinan, XIV. ve XV. yüzyıllarda gelişen Osmanlı mimarisinden Anadolu Selçuklu mimarisinin son unsurlarını söküp atmış, yapı sanatını belirli kurallara bağlayarak Osmanlı klasik mimarisini kurmuş, bir mimarlık dehası olmak yanında üstün bir teşkilâtçı ve değerli bir hoca olarak tarihe geçmiş bir sanat adamıdır. Kurduğu mimarlık teşkilâtı ve yarattığı mimarî üslup ölümünden sonra yüz elli yıl düzenli bir biçimde sürdürülmüş ve ancak Lâle Devri ile başlayan Avrupa mimarisi ve sanatını taklit etme modası yaygınlaştığı zaman gücünü kaybetmiştir. Sinan'ın ve onun mimarisini ölümünden sonra bir buçuk yüzyıl yaşatanların eserleri İstanbul'da, Edirne'de, Osmanlıların gittiği her yerde hâlâ yaşıyor.

EARLY WORKS OF THE ARCHITECT SINAN¹

Assoc. Prof. Dr. APTULLAH KURAN

(Translated by Prof. David A. Garwood)

Sinan ibni Abdülmennan, after nineteen years of distinguished service as a Janissary in the Ottoman Army of Süleyman the Magnificent, went on to a long career as architect, during which the large number of his works won for him the name of a builder and artist of genius whose name is writ large in the history of world architecture. Being a Janissary, Sinan was taken in his childhood or youth as a levy into the military corps. The registers of children taken in these levies were by the Aga of the Janissaries but they have not survived, having either been burned or perhaps destroyed along with everything else pertaining to the Janissaries, during the Vak'a-i Hayriye, the abolition of the Corps in the time of Mahmud II. For this reason, neither the date of Sinan's birth, nor his christian name, nor those of his parents are known.

Although we have no certain knowledge of the architect Sinan's childhood, there are some clues. In the *Tezkiret ül-Ebniye* ("Book of Imperial Buildings") and the *Tezkiret ül-Bünyan* ("Book of Buildings") written down by his close friend the poet Nakkaş Mustafa Sa'i at Sinan's dictation, in the *Tuhfet ül-Mi'marin* ("Masterpieces of Architecture") compiled by Asari on the basis of Sa'i's works, and in Sinan's own deeds of bequest, we encounter certain facts which shed light on the matter. For example, in the verse part of the *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*, we read: "I was of the levy of Selim, the Son of Bayazid Khan, the Lord of the Universe.." ² and in the prose part, "I came as recruit in the time of the sovereignty of the august successor to the deceased Sword of the Sovereignty of Islam Sultan Bayazid

¹ This article was compiled from the Introductory Chapter of a book on the Architect Sinan written by the author, the first volume of which is expected to appear in 1974.

² Line 15, Rifkî Melûl Meriç, *Mimar Sinan/Hayati, Eseri* (Ankara, 1965), p. 56.

Khan (on whom be God's mercy!)"³. These statements indicate that Sinan was selected as recruit in the time of Sultan Selim I (i.e. between 1512 and 1520). Bearing in mind that the term of service in the provinces of the recruited children was between three and eight years⁴ and that as cadets (*acemi oğlan*) was seven or eight years⁵, we must conclude that Sinan was recruited immediately after the accession of Selim I, completed his provincial and cadet terms in the minimum possible time, and was appointed to the military service.

The period of Sinan's service in the provinces and as cadet lasted at the most nine years between 1512 and 1521. During these years, which coincided with the reign of Yavuz Sultan Selim (Selim I), the Persian and Egyptian campaigns were carried on and the battles of Chalderan (1514), Merc-i Dâbık (1516), Hân Yûnus (1516) and Ridania (1517) took place. The losses among the janissaries during these campaigns were considerable. For this reason, the rate of promotions among the conscripts from provincial service to the cadet corps and from the cadet corps to the janissary corps had to be hastened. Sinan too passed through these stages within at most nine years and entered the imperial service. In 1521 he took part as a janissary in the imperial campaign against Belgrade⁷.

As we learn from the *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*, Sinan later took part successively in the campaigns of Mohacs, Vienna, Iraq, Corfu and Apulia⁸. Between the Rhodes and Mohacs campaigns (1523-

³ Line 20. *loc.cit.*

⁴ *Op.cit.*, pp. 69-70.

⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, *Mimar Koca Sinan* (Istanbul, 1948), p. 47.

⁶ *Op.cit.*, p. 48.

⁷ "From childhood on I worked
I attained maturity in the fraternity of Hacı Bektaş
Departing to Rhodes and Belgrade
I returned from these remote places safe and sound."
Tezkiret ül-Ebniye, Lines 38-41, Meriç, *op.cit.*, p. 57.

⁸ "In time they made me an officer
The Sultan of the time set forth against Mohacs
Then he resolved to combat in Germany
The enemy were choked on the battlefield
Returning, we set forth against Baghdad
And frequently battled the Redheads
The Sultan returned with his notables

1526) he was an *atlı segbân*⁹; after the Mohacs campaign he was appointed *yayabaşı*¹⁰ and *zemberekcibaşı*¹¹ and after the return from the Iraq campaign he was promoted a *Haseki*¹².

The campaigns in which Sinan participated on the one hand assured his rise within the ranks of the Janissaries and on the other gave him opportunities to visit the cities of greatest importance to his future development as an architect. It would not be far-fetched to assume that an architect of Sinan's genius would examine the old monuments along the campaign routes, would evaluate them, and store away in his mind all the information which came to him for use in his future work. For the assignment of Sinan as an architect at a point during his military career was not a mere coincidence. Sinan had conceived the idea of becoming an architect long before his appointment as Chief Architect in 1538¹³ and, as I shall show below, his architectural work goes back at least eight years earlier.

The Haseki Hürrem Mosque in Istanbul is cited as the first architectural work built by Sinan. The date of this mosque is 945 A.H. (1538/1539). It is certain that the year 1538 was a turning point in Sinan's architectural career. To replace the deceased Chief Architect Acem Ali, Sinan in 1538 was appointed Chief Architect to the Ottoman Court (*Reis-i Mi'marân-ı Dergâh-ı Âli*); he proved his excellence as an architect with the construction of the Mosque of Hürrem Sultan begun the next year, 1539, and within the short space of four years after this he designed the Şehzade Mosque and

And made me an imperial guard officer
We went on campaign to Corfu and Apulia
From where we went on to Moldavia."
Lines 42-53, *op.cit.*, pp. 57-58.

⁹ *Segbân* formerly meant keepers of the hunting dogs. Originally attached to the Seraglio, they were transferred to the Janissary Corps and became a class of officers therein.

¹⁰ Infantry officer.

¹¹ Chief catapult officer (Commander of the 82nd Janissary company).

¹² Sergeant-at-arms in the Imperial Guard.

¹³ "I desired and prayed to be an architect

To leave to the world works of perfection

I used to pray for divine help

To build an exhalted house of prayer."

Risale-i Tezkiret ül-Ebniye, Lines 60-63, Meriç, *op.cit.*, p. 58.

demonstrated at its completion in 1548 that he belongs among the greatest architects of all time.

It is clear that Sinan was an architectural genius. But one must not forget that even the greatest talent cannot produce works all by himself and that excellence in achievement depends on good and sound training and experience. We know that Sinan during his period as a cadet and a janissary worked on construction jobs and was trained as a master carpenter. The people registered in the original cadet corps were regularly employed on state construction works, on the caiques, and on the boats that brought wood to Istanbul¹⁴. Bearing in mind his later career as an architect, it would not be out of place to assert that Sinan was employed during his years in the cadet corps on construction work. As a matter of fact, he states in the words of Sa'î: "The pride of craftsmanship was given me / By him who also taught me carpentry"¹⁵, and thus implies that he learned the craft of carpentry from a master. This couplet from the versified section of the *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*, which relates the story of Sinan's life, comes before the lines that tell of his promotion to the janissaries and his participation in the Rhodes and Belgrade Campaigns and since the *Risale* is entirely chronological in arrangement, we can conclude that Sinan acquired his mastery of the art of carpentry while a member of the cadet corps.

Sinan's concern with the art of building continued during his service as a janissary. That his appointment as Imperial Chief Architect was not without reason and that his ability and mastery of his craft had been personally observed by Sultan Süleyman in 1538 are shown by an incident on the Moldavian Campaign. This campaign began on July 8. The Ottoman army reached the Danube via Edirne and Dobruca in July, crossed the Danube and by the middle August reached the river Pruth. On arrival at the river it was seen that because of the swampy land on which the bridge had been built, it had collapsed. For the army to cross to the other bank a bridge had to be made in a great hurry. This duty was given to Sinan on the intervention of the Second Vizier Damad Lûtfi Pasha. Lûtfi Pasha is said to have declared to the Sultan, "Your Majesty, the construct-

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara, 1964), vol. II, p. 555.

¹⁵ *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*, versified section, Lines 34, 35. Meriç, *op.cit.*, p. 57.

ion of the bridge can be realized thanks to the ability of your slave known as Subaşı Sinan. He is a highly experienced architect and a universal expert”¹⁶.

Sinan erected the bridge over the slippery ground in thirteen days, and the Ottoman army crossed the bridge on August 31 to continue the campaign. Here an important point is to be noticed. Lûtfi Pasha in introducing Sinan to the Sultan used the phrase “*mi-mar-ı kârdândır*” that is, an architect qualified by experience as an expert. For Sinan to be thus the object of Lûtfi Pasha’s consideration would imply, it seems, that before 1538 he had shown his mastery of the profession, had been accepted as an expert, and thus that Sinan already during his years as janissary had produced some works.

One possibility is that Sinan had erected a building for Lûtfi Pasha before 1538. In the *Tezkiret ül-Ebniye* there occurs only one building made in the name of Lûtfi Pasha: “The Bath of the Late Lûtfi Pasha in Yenibağçe (13-12).” This building does not exist today, and the date of its construction is likewise not known. However, we can state that this bath was built between 1536 and 1541. That is to say, between the years 1533 and 1536 Lûtfi Pasha was governor-general, respectively, in Karaman, Anatolia, and, for a short time, Rumelia. Thus he could not have been in Istanbul. In 1538 he was made Second Vizier and in 1539 on the death of Ayas Mehmet Pasha, he replaced him as Grand Vizier. His term of office lasted less than two years: after becoming Grand Vizier he married Shah Sultan, daughter of Sultan Selim I and because he raised his hand against her, Süleyman dismissed him and he spent the twenty-two remaining years of his life on his country estate at Dimetoka occupied with scholarship (he wrote an *Ottoman History* and an *Âsafnâme* - “Book of the Grand Vizier”). It is not at all likely that the bath in Istanbul was built after his dismissal from office and retirement to Dimetoka. The years 1537 and 1538 seem unsuitable both for Lûtfi Pasha and for Sinan, for both of them took part first in the Corfu and Apulia campaigns and immediately afterwards in the Moldavia campaign. Thus, the bath must have been built either in 1536 or between 1539 and 1541. It is more reasonable to suppose that Lûtfi Pasha’s building was built while he was Grand Vizier. However, it is also not impro-

¹⁶ T. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi* (Istanbul, 1964), vol. 5, p. 222.

bable to consider that the Pasha's reference to Sinan as "a highly experienced architect and universal expert" indicates that he had won the trust and favor of Lûtfî Pasha in 1536 by building the bath for him. Still another possibility is that Lûtfî Pasha came to know and acknowledge a building or buildings that Sinan had built for someone else. In order to investigate this matter in detail, let us return to Sinan's years in the Janissary Corps.

From every point of view it is clear that the mosque and tomb of Sultan Selim I in Istanbul, listed in the first line of the *Tuhfet ül-Mi'marin* but not mentioned in either the *Tezkiret ül-Ebniye* or the *Tezkiret ül-Bünyan*¹⁷, cannot have been built by Sinan. Sultan Selim I died on September 22, 1520 while traveling from Istanbul to Edirne; his body was brought to Istanbul on September 30th and buried the following day in the district later called Sultan Selim. Süleyman had a tomb built where the body was buried and beside it a mosque in the name of his father. The foundations of the mosque were laid on May 17, 1521,¹⁸ and on the next day the Sultan left on his first imperial campaign. This was the Belgrade campaign. Belgrade was taken on August 29, 1521, the army returned to Istanbul on January 29, 1523 and found the Sultan Selim Mosque completed.

We know that Sinan also participated in these two campaigns of Sultan Süleyman. If he was in Istanbul between the two campaigns, it would have been possible for him to have worked on the construction between October 20, 1521 and June 16, 1522, but that he directed the construction of the mosque and its tomb as an architect is virtually impossible. Moreover, it is clear from the following passage in the preface to this same *Tuhfet ül-Mi'marin* that the Sultan Selim Mosque and Tomb are not Sinan's work: "... up to this time, of the buildings erected during the period of the reigns of the three most glorious sovereigns, namely their excellencies Sultan Süleyman Khan and Sultan Selim Khan the Second, and Sultan Murad Khan, only the noble building which Sultan Selim Khan (May God's blessed

¹⁷ First in Istanbul proper the mosque and the imaret and the tomb and the medrese of Sultan Selim Khan — Medrese 1, School 1 — the tomb of Sultan Selim Khan — Tomb of Haseki Sultan (his wife). First chapter sets forth the list of mosques built. Meriç, *op.cit.*, p. 23.

¹⁸ Öztuna, *op.cit.*, vol. 5, p. 147.

mercy be upon him!) after his accession in accustomed felicity, established for his father the Sultan Selim Khan the First of blessed memory, was not begun entirely by this slave¹⁹”.

It is also essential to determine whether or not the Mustafa Pasha Complex in Gebze was built by Sinan. The *medrese* (school) and *imaret* (public kitchen) of this complex, which are registered in the first chapter of the *Tuhfet ül-Mi'marin* at line 31 as the sacred mosque of the Governor of Egypt Mustafa Pasha at Gebze and its *medrese* and *imaret* and tomb²⁰ is separately included in the same work in a section set aside for buildings of this type²¹. The mosque, *medrese*, and *imaret* are also registered in the *Tezkiret ül-Ebniye*²² and the *Tezkiret ül-Bünyan*, but the tomb is not mentioned in either document. And in the *Adsız Risale* (anonymous treatise) a public bath built by Sinan in Gebze is referred to as the “Hamam-ı Geğbüze²³”.

The Çoban Mustafa Pasha Complex is an important example of classical Ottoman architecture, with its *imaret*, *tekke* (monastery) and caravanserai made up of rows of domed spaces and the *medrese* with its courtyard surrounding the mosque and tomb in the center. However, there being no inscriptions it is not definitely known when the various buildings of the complex were constructed. Are the mosque, tomb, school and kitchen mentioned in the *Tezkeres* Sinan's work? If not, did Sinan repair these buildings constructed previously, and—as in the case of the Ahi Çelebi or the Bâli Pasha mosques—appropriate them to himself? In order to shed light on the problem, let us briefly review the facts of Çoban Mustafa Pasha's life and investigate the time in which the buildings of the complex which bears his name were or might have been built.

Çoban Mustafa Pasha was Governor-General of Anatolia in 1517. In 1521 he married the sister of Sultan Süleyman, Hafisa Sultan, and was promoted to be Second Vizier. At the end of 1522 he was

¹⁹ Meriç, *op.cit.*, p. 17.

²⁰ *Op.cit.*, p. 25.

²¹ The *medrese*: 26th item in the third section; The soup-kitchen (*imaret*): 10th item in the fourth section. *Op.cit.*, pp. 34, 37.

²² The mosque: No. 44 in the first section; the *medrese*: No. 24 in the third section; the *imaret*: No. 16 in the sixth section. *Op.cit.*, pp. 80, 96, 107.

²³ *Op.cit.*, p. 7.

appointed Governor-General of Egypt, but at the insistence of his wife who could not leave Istanbul, after five months he was relieved of the Governorship of Egypt and given permission to return to Istanbul. Remaining in Istanbul from this time until 1529, Çoban Mustafa Pasha, now a relative of the imperial family by marriage, died at the beginning of the Vienna campaign.

According to these facts, the complex at Gebze might possibly have been planned in 1521, when Mustafa Pasha was Second Vizier and married into the royal family, and actual construction begun either in 1521 or 1522. Another possibility is that the Pasha might have embarked on this great enterprise after returning from Egypt in 1523. It is reasonable to suppose that the construction was begun between 1521 and 1523 and continued up to the time of Çoban Mustafa's death in 1529; however, it is not possible that during these years Sinan could have designed and constructed the Çoban Mustafa Pasha Complex.

Here the question arises, was the entire complex of buildings completed during the years 1523-1529? Or were some of the buildings begun during these years and completed while other buildings included in the complex were built later? Since neither the caravan-serai nor the monastery appear in any of the *Tezkeres*, it can be assumed that Sinan had nothing to do with these buildings. We know from the inscription above its door that the mosque was completed in 1523/24²⁴, and find the same date on the inscription of the *medrese*²⁵. Consequently, it would not be possible for Sinan to have built either of these buildings²⁶; for as I have already pointed out, Sinan was participating in the Imperial Campaigns of Belgrade and Rhodes in the years 1521-1524. He could have worked on the construction between October 20, 1521 and June 16, 1522, but it would be more logical to conclude

²⁴ The chronogram of the mosque's Arabic inscription is (خيرًا حسنا). Enumeration by letters of the alphabet gives the date 930 A. H. or A. D. 1523/24.

²⁵ The four-line inscription in Arabic on the *medrese's* door has the same chronogram indicating that the *medrese* was completed along with the mosque.

²⁶ Godfrey Goodwin states that the complex may be the work of the Egyptian architect Şahabeddin Ahmed, brought to Istanbul in 1517 by Selim I. *A History of Ottoman Architecture* (London, 1971), p. 190. The Egyptian style of marble decoration seen on the porch wall, door and mihrab of the mosque lends support to this contention.

that the mention in the *Tezkeres* of the Çoban Mustafa Pasha mosque and *medrese* refers to Sinan's restoration of these buildings at a later date.

As for the remaining two buildings of the complex, it is more difficult to date them with accuracy because neither is inscribed. One possibility is that the tomb was built after Çoban Mustafa Pasha's death in 1529. Mustafa Pasha died in his eighties at the beginning of the Vienna campaign in which Sinan took part. For this reason, if the tomb was built soon after the Pasha's death, then it was erected while Sinan was away from Istanbul. A second possibility is that the tomb was constructed in the early 1520's along with the other buildings of the complex.

Where the founder's tomb is built on the kibra side of his mosque, such as the tombs of Bayazid II or Selim I, built before Sinan, or tombs like those of Şehzade Mehmed, Süleyman the Magnificent or Kılıç Ali Pasha, built by Sinan, or the eighteenth-century tomb of Sultan Mehmed II (the Conquerer), we find that the tomb's entrance is not located on the kibra axis of the mosque but at right angles to it. For this reason, it seems impossible to me that the tomb of Çoban Mustafa Pasha was built either together with or subsequent to the construction of the mosque. As a matter of fact, the axis of the kibra being turned 56 degrees to the east of south results in the mosque being aligned on a previously-established axis which is wrong by 34 degrees²⁷. The evidence explained above leads me to believe that the tomb of Çoban Mustafa Pasha was built before the mosque, that the tomb was planned together with the caravanserai, that the mosque and *medrese* were later added to the complex, and that since the construction of the mosque and *medrese* were completed in 1523/24, the caravanserai and tomb must have been built during the reign of Selim I (1512-1520).

On the other hand, it is not impossible that the *imaret*, which is registered in all the *Tezkeres*, was built in the early 1530's. If this be the case, Hafisa Sultan, who died in 1538, could have commissioned Sinan to build it; for existing documents clearly indicate that Sinan began his architectural career during this period.

²⁷ At Gebze the proper direction of the kibra is 22 degrees east of south.

The first building that we know Sinan built in Istanbul is the Üçbaş Mescid in Karagümrük. Above the courtyard gate of the little mosque, constructed together with an L-shaped *medrese* beside it, is an inscription in Arabic which gives in a chronogram the date A.H. 937 (1530/1531). The chronogram of the inscription at the Muhsine Hatun Mescid at Kumkapı gives the date A.H. 939 (1532/1533). It is clear from the text of an inscription concerning repairs dated A.H. 1134 (1722) and which was transferred to the Ayvan-saraylı Hüseyin Efendi's mosque and contains as the actual date of its construction as A.H. 940 (1533/1534) that the Kasım Pasha Mosque, now no longer standing²⁸, was also one of Sinan's earliest works.

These two small mosques (*mescid*), one mosque, and one *medrese* built between 1530 and 1534 were later renovated and lost their sixteenth century character. However, we learn from Evliya Çelebi that the Kasım Pasha Mosque, rebuilt in the nineteenth century a brick dome, was originally "an old one-story mosque with a wooden dome over a four-cornered wall²⁹". The Muhsine Hatun Mescid, renovated in the nineteenth century and deprived of its original appearance, and the Üçbaş Mescid, repaired in recent years but which, except for its porch (*son cemaat yeri*) which has been closed in, retains more or less its sixteenth century architectural character, are flimsy buildings. The Üçbaş Medrese, with its porch mounted on wooden columns in front of the cells and its wooden roof covered with tiles above a stone main outer wall, is also an example of this same simple type of architecture. It is essentially reasonable that most of Sinan's early works should be supported by wooden timbers, for Sinan's apprenticeship in the building profession was way of carpentry. He showed his capacities and skill in the field of carpentry, and it is natural that later, as well as the foundation walls, he began to make the roofs and porches also of brick or stone. In 1535 and 1536 when he was again in Istanbul, after returning from the 1534 Baghdad campaign, he turned his hand to building entirely of brick and stone, and it is possible that in these years he built the Lûtfi Pasha Baths and the public kitchen of the Çoban Mustafa Pasha Complex.

²⁸ *Hadikat ül-Cevami*, Vol. II, p. 3; Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri* (Istanbul, 1950), p. 125.

²⁹ *Seyahatname*, vol. I, p. 418.

It is also agreed that during those same years (1536-1537) Sinan built in Aleppo the Hüsreviye Külliye³⁰. This complex built for *Deli* (crazy) Hüsrev Pasha, consists of a single-domed mosque and two *medreses*. Although there is a reference in the first section of the *Tuhfet ül-Mi'marin* to the "Cami-i Hüsrev Pasha der Haleb, Medrese 1,"³¹ they are not mentioned in the *medreses* section of the same work nor in the *Tezkiret ül-Ebniye* or the *Tezkiret ül-Bünyan* and thus it is doubtful that they are Sinan's work. Looked at from the point of view of their arrangement and character, it would be wrong to attribute these buildings to Sinan. On the other hand, it is clear that the mosque does owe something to Sinan.

Hüsrev Pasha³², elder brother of Lala Mustafa Pasha and a relative of Sokullu Mehmed Pasha, was Governor of Damascus from 1534 to 1538. In 1539 he was transferred to the governorship of Rumelia and later was Governor of Egypt. In 1541 when the Grand Vizier Lûtfi Pasha was dismissed from office and Süleyman Pasha took over the post, Hüsrev Pasha was promoted to Second Vizier. In 1544 as a result of an incident in the Divan he was dismissed from this post and sent into retirement. Unable to bear this situation, he committed suicide by a hunger strike in early 1545 (952 A.H.)

It is possible that Hüsrev Pasha's Mosque in Aleppo was built during the years 1534-1538 while he was governor of Damascus. However, it is very unlikely that Sinan went to Aleppo during those years to build the Hüsrev Pasha Mosque. The Ottoman army on its return from the Baghdad campaign in 1535 was billeted in Aleppo from November to December 2. We know that Sinan took part in this imperial campaign. For this reason, it is conceivable that he stayed in Aleppo during these eight days and was consulted by Hüsrev Pasha about the mosque which the latter had already decided to have built. But it would be unwise to assume that Sinan stayed in Aleppo in order to construct the Hüsrev Pasha Mosque when the army departed for Istanbul. It is more logical to consider that the

³⁰ Aslanapa, "Sinan Maddesi", *loc.cit.*; Kuban, *op.cit.*, p. 36; Goodwin, *op.cit.*, p. 202; Aslanapa, *Turkish Art and Architecture* (London, 1971), p. 217.

³¹ Meriç, *op.cit.*, p. 28.

³² Goodwin, referring to Hüsrev Pasha as "of royal blood", confuses him with Sultanzâde Gazi Hüsrev Pasha, the Governor of Bosnia and cousin of Süleyman the Magnificent. *Op.cit.*, p. 202.

mosque was planned by Sinan in Istanbul during the years from 1541 to 1544 while Hüsrev Pasha was Second Vizier and built by an apprentice of Sinan sent to Aleppo for the purpose. It is clear from the facts that the main structural walls are too low in relation to the dome and that the proportions are awkward and from the poor quality of the workmanship that the Hüsrev Pasha Mosque cannot have been personally supervised by Sinan. Moreover, the only inscription to be found on the entire complex bears not the date 1536/1537 but 1546 (953 A.H.). That is, the construction was finished shortly after Hüsrev Pasha's death.

Upon his appointment in 1538 as Chief Imperial Architect, Sinan's military career came to an end, and from then until his death in 1588 he pursued without interruption his career as an architect. To measure Sinan's greatness it is not enough merely to enumerate the works he produced over a period of nearly sixty years. Sinan transcended and overcame the last elements of Anatolian Seljuk architecture as they had developed in fourteenth and fifteenth century Ottoman architecture and applying rational principles to the existing architecture, he founded the classical Ottoman architectural style. He has gone down in history not only as an architectural genius but also as a superb administrator and an inspiring teacher. The architectural organization he established and the architectural style he created continued to be followed in an orderly fashion for a century and a half after his death and lost its dominance only when the fashion of imitating European art and architecture began to grow in the Tulip Period. The buildings of Sinan and those of his successors who for a hundred and fifty years kept his influence alive are still living in Istanbul, Edirne and wherever the Ottomans went.

SUMER, BABİL VE ASSUR'LULARDA HUKUK, KANUN VE ADALET KAVRAMLARI VE BUNLARLA İLGİLİ TERİMLER

MEBRURE TOSUN

Prof. Dr. Sumeroloji Kürsüsü
Dil ve Tarih - Coğ. Fa., Ankara

Çivi yazısı dünyada ancak 20. yüzyılın içinde yani son yüzyıl içinde çözülmüş ve okunabilmiştir. Belgelerinin bir çoğu vatanımızda bulunan ve yurdumuz ve tarihimiz ile doğrudan doğruya ilgisi ve bağı olan çivi yazısı ile insanlığa intikal eden zengin tarihi kaynakların Türk ilim adamları tarafından okunması, incelenmesi ve tarihi sentezler yapılabilmesi, milli bir kıvanç ile uluslararası araştırmalara katkıda bulunabilmesi ise, Atatürk'ün her alanda olduğu gibi tarih ve dil araştırmalarında da milli bir amaç ile ileri görüşlülüğü sayesinde ancak son otuzbeş yılın hazırlıkları sonucu mümkün olabilmektedir.

Sumeroloji Assyrioloji ve Hititoloji gibi birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak birbirine bağlı bu ilgili sahalara Almanya'dan davet edilen en yetkin otoriteler tarafından Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde 1936 yılında açılırken, bir taraftan da, bir çok ilim adamının bir an evvel yetişebilmesi için, bu sahaların araştırma merkezlerinin bulunduğu Almanya'ya da Türk gençleri gönderilmiştir. Bugün gerek Almanya'da gerekse yurdumuzda yetişmiş olan bu ilim adamları Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde kendilerinden sonra gelecekleri, yetiştirici durumundadır.

Nedense zaman zaman meslek sahalarımızın, Türklüğümüz ve yurdumuz tarihi ile doğrudan doğruya olan ilişkisi unutulmuş hatta Atatürk'ün irşad ve direktifleri sonucu, bu sahaların üniversitemizdeki kuruluş gayeleri bile unutulmuş Sumeroloji, Assyrioloji ve Hititoloji birer lüks saha olarak görülmüş ve gerek idareciler katında gerekse öğrenci tarafından "geçersiz" telakki edilmiştir.

Mucib sebep olarak ta dış ülkelerde bu bölümlerin dünyanın ancak sayılı üniversitelerinde okutulduğu ve sayılı kişiler tarafından meslek edinildiğidir.

Dış ülkelerde bu böyle olabilir. Fakat bizim için gerçek böyle olamaz. Biz bu eski dillerin ve bu kültürlerin maddî kalıntılarının incelenmesi vasıtasıyla, yurdumuzun en eski çağlara inen tarihini ve yine bu diller ve temsil ettikleri kültürler vasıtasıyla Türk dilinin tarihi ve bu eski dillerle olan akrabalığını, saptamağa ve aydınlatmağa çalışıyoruz.

Bu bizler için millî bir ödev olduğu kadar, bu sahalar için bizi azamî maddî fedakârlıklarla yetiştiren yurdumuza şükran borcumuzdur.

Başka ülkeler ve milletler için bu sahalar, kendilerinin olmayan yabancı ülkelerin tarihidir. Fakat bizim için yurd tarihi, Türk Dili tarihi, Türklüğün tarihidir. Böyle bir konu bizim için lüks bir konu telakki edilebilir mi?

Atatürk'ün direktifleriyle evvela Almanya'da sonra da Ankara'da çivi yazısı ve kültürlerinin incelenmesine otuzbeş yılını vermiş bir kimse olarak, çalışmalarımın bir parçasını yazıya çevirdiğim zaman kendimi hem millî bir ödev yapmış sayıyor hem de yurduma ve Atatürk'e bir şükran borcu ödediğimi zannediyorum.

Cumhuriyetimizin 50. yılına adanmak üzere bütün Sumer, Babil ve Assur kanunlarının Sumer'ce ve Akkad'cadan transkripsiyon ve dilimize çevirisini bir kitap halinde T. T. Kurumuna sunmuş buluyorum.

Bu makalem de son iki yılda yoğun bir şekilde üzerinde durduğum kanun metinlerinden esinlenerek hukuk ve adâlet kavramları üzerinde bir çalışma oldu. Aynı konu 1973 yılı Atatürk seri konferansları arasında verilmişse de Belleten'in bu nüshasına bir makale halinde yayınlanmasını mümkün kılan T.T.K.na tekrar teşekkürlerimi sunarım.

Dil, düşüncenin belirtilmesi için bir araçtır denir. Biz bunu başka türlü belirtmek istiyoruz. Dil düşüncenin ifâde aracı değil, düşüncenin aynasıdır demek gerçeğe daha yakın olur. İnsan özellikle ilkel insan, çevresini dil yoluyla düzenler. İnsanlar çeşitli dillerle evreni düzenlerler. Her insan topluluğunun kendine göre seçtiği dünyasının içinde bir takım kültür müesseseleri teşekkül eder. Bu şekilde kavramlar ve her dil için önemli olan unsurlar kökten ayrılıklar gösterir. Meselâ Sumer'ler için konuşmak demek düzenlemek demektir. Düzenleme fikri yalnız dillerinin değil düşünüşlerinin de esasını teşkil eder. Bu

şekilde dil yapısı düşünce yapısı olur. Ve bundan da ruh ve kültür yapısına geçilir. Bu suretle bir kültürün kavranması için en evvela dil incelemelerine kıymet vermek lâzım gelir. Ancak, bu temelden hareket etmek üzere bir kültür yapısına nüfuz etmek mümkün olabilir. Böylece bazı görüş ve düşünce tarzlarının en eski zamanlardan bugüne kadar varlığını koruduğu görülür. Şayet bir dilin bünyesi değişmiş ise bu dili kullanan topluluğun düşünce tarzında değişmeyi lüzumlu kılan ve içeriden dışarıya ve ya dış etkilerle meydana gelen tarihi bir harekete delâlet etmiş olması lâzım gelir.

Binaenaleyh dil bir kültürü tanımak için başlıca araç oluyor. Dil, kültür cereyanlarında ana hatları değişmemek şartıyla, olduğu gibi kalabiliyor. Dil değişmedikçe düşünce de değişmiyor. *Din, hukuk ve san'at ve ilh.* gibi *kültür müesseselerini yalnız dıştan tariflerle izah etmek kâfi gelmemektedir. Acaba bu müesseseler hakkında bir Sumer'li bir Sami Akkad'lı nasıl düşünürdü? Bunlara nasıl adlar vermişti?* Bir insan topluluğunu tanımak için, onun düşünce yapısını, onun maneviyatını, iç dünyasını bilmek lâzımdır. Bütün kültür müesseselerinin hepsini ayrı ayrı tanımak lâzımdır. Bazı bilim dallarının yapmak istediği gibi bir tek kültür unsuru ile bütün bir kültürü tanıyamayız, hele bir ad hiç veremeyiz.

Mezopotamya'da başka olaylarla karşı karşıyayız. Burada dil ve kavimler bir değil iki, hatta ikiden de fazla. Fakat hepsi bir kültür, bir Mezopotamya kültürü altında toplanıyor.

Anadolu'da kültür mes'eleleri daha da karışık. Buraya bir çok dil ve kavimler hâkim olmuş. Burada Mezopotamya'da olduğu gibi bir Mezopotamya kültürü değil, çeşitli kültür alanları ayırmak lâzım gelecek. (Surya, Filistin ve daha geç devirlerde İsrail'de milli bir kültürün yetiştiğini gördüğümüz gibi.)

Biz bugün Mezopotamya'da hukuk müessesesi ile ilgili "Philologique-historique" bir araştırma yapmağa çalışacağız. Bir az sonra daha geniş anlamda çivi yazısı hukuku tabirini kullanacağız. Bu kavramı anlatmağa başlamadan bir az çivi yazısından bahs edelim:

Çivi yazısını, dolayısıyla bu yazı ile yazılmış tabletlerin, belgelerin, okunuşu anlaşılması ve incelenmesi son yüz yıl içinde olmuştur. 19. yüzyılın başlangıcında Persepolis kitâbeleri hâlâ çözülmemiş ve dolayısıyla çivi yazısının anahtarı henüz bulunamamıştır. Bu belgelerin okunuşu bize M.Ö. IV. Binyıl'dan Milâd'a kadar dört bin yıl gibi uzun bir

zamanı kapsayan yeni bir dünyayı önümüze sermiştir. Ve bu yeni dünyanın hepsi de Milâddan önce olan yıllardır. Bu uzak yıllar ve bu devirlerde yaşamış olan insanlar, ve bu insanların kurdukları koca imparatorluklar hakkındaki bilgimiz, bu insanların bıraktıkları ve toprak altından çıkarılan ve hâlâ çıkarılmakta olan, ve yüz yıl öncesine kadar hiç kimsenin okuyamadığı bir yazı ile yani çivi yazısı ile yazılı vesikaların okunmasını ve ondan sonra da insanlığın ilgisini bekliyordu. İşte bu son yüz yıl içinde çivi yazısı çözüldü filologlar kelime ve metin araştırmalarına başlayıp bu dillere ve dolayısıyla bu dilleri konuşanların manevî âlemlerine nüfuz ettiler. Ve böylece Assyrioloji-Sumeroloji ilmi doğmuş oldu. Yalnız İncil menkabelerinden tanınmış olan Orta Doğu'nun efsane ülkeleri birer birer belirmeğe başladı. Ve Eski Çağ Tarihinin bu karanlık devirleri birer birer aydınlanmağa başladı. Arkeologlar bu geçmiş uygarlıkların maddî kalıntılarını gün yüzüne çıkararak bize, kültürün araştırılmasında, dil araştırmalarıyla milletlerin maneviyyatına nüfuz ederken, maddî taraflarını da meydana çıkardı; çünkü yalnız maddî kalıntılar çoğu zaman zannedildiği gibi bu eski medeniyetlerin "interpretation"ında yeterli "determinante"lar belirtiler değildir. Bir Sumer sanat eseri ile bir Babil ve ya Assur hatta Mısır, Anadolu-Hitit sanat eseri arasında büyük farklar olabilir. Olabilir fakat çeşitli uygarlıklar arasında asıl ince farkları onların düşünce yapıları (dil yapıları) ve dolayısıyla devlet ve kanun anlayışları ve bunlarla ilgili kavramlar bir uygarlığın belli damgasını vururlar. Ve *tarihi işte bunlar yoluyla anlarız*. Her ikisini yani maddî kalıntılarla dil araştırmalarını birlikte işleyerek tarih sentezi yapma ve bir adım daha ileri giderek kültür tarihi seviyesine çıkabilme imkânını elde ederiz. Çivi yazısı bir ihtisas alanıdır. Hangi ilim sahasının kaynaklarını, tarihini yazmak icap etse bunu çivi yazılı kaynaklara baş vurmadan yapmak mümkün değildir. *Biz filologlar kelimelerin prehistoryası ile meşgulüz. Bugün onun Hukuk sahasındaki örneklerini vermeğe çalışacağız. Filologlara çok iş düşmektedir*. Fakat bir hukuk tarihi, bir din tarihi, bir tarım tarihi veya bir sanat tarihi üzerinde araştırma yapılacaksa, ancak bu sahalarda mütehasısları ile işbirliğinden en verimli sonuçlar elde edilebilir. Bizim sahamızda bu işbirliğinin en güzel örneğini aslında Roma Hukuku bilgini olan P. Koschaker ile hocamız B. Landsberger vermiştir. Bu işbirliğinden mukayeseli hukuk tarihinin en güzel örnekleri meydana gelmiş ve bir çivi yazısı hukuku sahası diye bir ihtisas sahası ortaya çıkmıştır. Biz bugün hukuk nazariyatı veya mu-

kayeseli hukuk tarihi üzerinde durmayacağız. Amacımız filolojik-historik bir metodla genellikle kanunlar üzerinde durup ilgili bazı kavram ve terimler üzerinde açıklamalar yapmağa çalışmaktır. İşte belgeler, işte terimler, işte bunların etimolojik izahı: Amaçım budur. Bundan sonraki takdir ve değerlendirme mukayeseli hukuk ve kültür tarihi bakımlarındandır.

Çivi yazısı ile yazılmış belgelerin büyük bir kısmını hukuk ve iktisad konusunda olanlar teşkil etmektedir. Bu belgeler alış verişi, bir çok ticaret mektupları (Assur-Kaniş) hesap listeleri kira mukaveleleri, ödünç muameleleri gibi günlük hayatın iktisadî ve ticarî münasebetlerini aks ettirdiği gibi mahkeme zabıtları gibi de hukuki konular üzerindedir. Bu hukuk ve iktisada ait belgeler arasında bil-hassa devlet muahedeleri de ayrı bir önem ve yer işgal etmektedir. Bunların dışında kanun kitapları ve kanun yerine geçen fermanlar bulunmaktadır. Bu şekilde çivi yazısı hukukunun başlıca kaynaklarını hukuk ve iktisad belgeleri ile kanunnâmeler teşkil etmektedir. Yazılı belgeler arasında sayıları bakımından en büyük yeri tutan bu tip vesikaların bulunuşu, çivi yazısı ile meşgul olanları önemle bu iktisadî ve hukukî konular üzerinde durmağı mecbur etmiştir.

Ne için çivi yazısı hukuku terimini kullanıyoruz? Bu yerinde bir terim midir? Evvelâ daha da ileri giderek şunu belirtelim ki Sumer-Babil ve Assur uygarlıkları yerine bir tek Mezopotamya Uygarlığı tabirini kullanmak daha yerinde olacaktır. Çünkü ayrı ayrı etnik topluluklar olan bu kavimlerin dil, siyâsî hudud gibi ayrııcı unsurlarının yanında bunları birleştirici unsurlar daha fazla idi. Bu birleştirici unsurların en başında hukuk ve kanun ile devlet anlayışları gelir. Ve daha da geniş bir görüşle Mezopotamya uygarlığı Fırat ve Dicle havzalarını da aşarak, İran'da Elam'lıları, Musul-Kerkük havalisinde Hurri'leri, Anadolu'da Hitit'leri, Suryalıları Hukuk, Kanun, İdâre ve devlet anlayışı hususlarında etkisi altında bırakmıştır. Çivi yazısı hukuku adı¹ görülüyorki isabetli bir addir. Mezopotamya'nın yalnız Sumer ve Akkad'lıları, yani Babil ve Assur'lıları, çivi yazısını ve Akkadça'yı kullanmamış, bir çok komşu kavimler, Elamlılar Hurri'ler ve Anadolu'da Hititler gibi kavimler de çivi yazısını kullandıkları gibi hukukî ve iktisadî vesikalarını da Sumer-Babil örneklerine göre tanzim etmişlerdir: Ve bu belgeler, kavramlar

¹ P. Koschaker, Keilschriftrecht, ZDMG 89, (1939) s. 32 v.d.

şekil bakımından Sumer - Babil örnekleriyle esaslı benzerlikler göstermektedirler. Hatta daha da ileri giderek İsrail hukukuna ve hatta aynı toprakların daha sonraki mirascıları olan İslam kavimlerinin hukukuna da tesir etmiştir diyebiliriz.

Binaenaleyh, hukukçu P. Koschaker'in ilk defa kullandığı bu Çivi Yazısı hukuku tabirini bütün çivi yazısı mütehasısları kabul etmek zorunda kaldılar. Yalnız bir Sumer - Babil Uygarlığı ve hukuku yok, ancak bir çivi yazısı hukuku tabiri Basra körfezinden Anadolu'ya kadar yayılmış olan bu belgeleri içine alabilir ve bu geniş çivi yazısı çevresini ifade edebilir dendi. Ve bu şekilde bir çivi yazısı hukuku sahası diye bir ihtisas sahası ortaya çıkmış oldu.

Mesopotamya uygarlığının hukuk ve devlet anlayışı gibi iki önemli faktörü komşu kavimlere yalnız bu alanlarda değil, aynı zamanda *din*, *sanat*, ve *edebiyat* alanlarında ve toplumun çeşitli tutumlarında da etkisini göstermiştir. Anadolu'da çivi yazısı ile yazılmış Hitit kanunları ile, ta Mesopotamya'dan başlayan bir Uygarlık zincirinin Anadolu'da bir halkasını bulmuş oluyoruz. Mesopotamya-Anadolu sıkı ilişkisine Anadolu'daki Assur Ticaret kolonileri ve bilhassa Kayseri-Kültepe, eski adıyla Kanış'te bulunan binlerce çivi yazılı belge de (çoğu hukukî-iktisadî) ayrıca bu *Anadolu - Mesopotamya kültür yayılmasına şahit olmaktadır*.

İşte Koschaker'in ilk damgaladığı bu *çivi yazısı hukuku* tabirini bütün çivi yazısı mütehasısları kabul etmek zorunda kaldılar. Ve ancak bu tabir, bu geniş sahaya yayılmış olan bu belgeleri içine alabilir ve bu geniş çivi yazısı çevresini ifade edebilirdi.

Filologların ilk işi 19. yüzyılın sonunda çivi yazısı ile yazılmış belgeler arasında hukukî ve iktisadî olanlarını tanımak ve ayırd etmek olmuştur. Bu şekilde çok sayıda hukuk metinleri işlenmeğe hazırlandı.

Fakat 1901-2 yılına kadar elimizde henüz bir kanun veya kanun-nâme çeşidinden bir metin yoktu. Binaenaleyh, ancak hukuk vesikalara-rından memlekette geçer olan kanunları canlandırıp bunlar üzerinde fikir yürütebiliyorduk.

Çivi yazısı hukukunun başlıca kaynaklarını hukukî ve iktisadî belgelerin yanında kanunnâmeleri teşkil eder.

Kanunlara bir göz atalım: Daha yetmiş yıl öncesine kadar kanun adını verebileceğimiz hiç bir metin elimizde yokken, Sus'ta Fransız arkeologlarının himmetiyle birden bire elimize *Mesopotamya*

kanunları içinde bu ada en çok hak kazanan Hammurabi kanunlarının yazılı olduğu bir diorit stel elimize geçmiştir². Sonraki araştırmalar zamanla bize Hammurabi'den önce de sonra da kanunların bulunduğunu meydana çıkarmıştır.

Yalnız yanlış anlaşılması için bir noktaya dikkatinizi çekmek isterim: Kanun ve kanun mesabesinde metinler 1901-2 de ve daha sonra elimize geçmiştir. Halbuki 19. asrın sonlarında yapılan ilk kazıların sonuçları M.Ö. 9 ve 7. yüzyılların Asur krallarının saray ve kütüphanelerinin maddi kalıntılarıyla, yazılı belgelerini meydana çıkarmıştır. Bu arada Babylonia'da yapılan kazılar da bize *günlük yaşantıyı* aks ettiren, *mektup, mukavele, hibe, hesap kayıtları* cinsinden olan *belgeleri* bir o kadar daha arttırmıştır. *Fakat kanun nevinden bir vesika ilk defa 1901-2 de Fransız arkeologlarının Sus'taki kazısı ile ortaya çıkmış ve Hammurabi Kanunları ilim dünyasında duyulmuştur.*

Biz şimdi Hammurabi Kanununu da ele alacak şekilde bu kanunların istinsah edilmiş sırasıyla değil de meydana geliş sırasına göre kısaca bir eleştirisini yapalım:

En eski kanun koyucusu adını verebileceğimiz kimse Lagaş Kralı Urukagina'dır. Yeni kronolojiye göre M.Ö. 2350 yıllarında yaşadığını kabul ettiğimiz bu Sumer'ce yazan Sumer kralının kanun parçalarından daha doğrusu *sosyal reformlarından* bahs eden metin, üç kil koni şekli üzerine bir de oval plaka üzerine yazılmış 3-4 version halindedir. Bütün bu parçalar 1878te Lagaş'ta (Tel-Loh) Fransızlar tarafından kazılarında meydana çıkarılmıştır. Ve ilk kopya ve tercümesini François Thureau-Dangin yapmıştır. Metin, *Urukagina'nın* kâtipleri tarafından bir yeni kanalın açılış ve adanması münasebetiyle kaleme alınmıştır. Metnin her tarafı eksik ve kırıktır. Geri kalan kısımlardan çıkarığımız anlam şudur: Lagaş'lılar Ur-Nanşe sülalesinin zulmünden ve baskısından bıkararak, başka bir soydan gelen *Urukagina'yı* başlarına getirirler. Kral *Urukagina*, ancak sekiz yıl hüküm sürebilir. Ve kendinden evvelki idârelerin sonucu meydana gelen yolsuzlukları ve halkın huzursuzluğunu ve hoşnutsuzluğunu ortadan kaldırmak için bir adâletname, bir islahat fermanı ilan eder. Bunu yaparken Tanrı Ningirsu ile bir sözleşme bağlar. Bu sözleşmeden bahs etmeden evvel metinde geçen çok ilginç Sümer'ce kavramlar üzerinde duralım:

² V. Scheil, Memoires de la déléation en Perse, IV, 1902.

Urukagina halkın huzursuzluğunu ortadan kaldırmak istemiştir; bu da ancak adil olmakla mümkündür. Metnin giriş kısmında *Urukagina*'nın bir takım dini icraatından bahs edildikten sonra ülkedeki yolsuzluklar teferruatı ile sayılır ve “*u₄-ul-lî³-a-ta numun-è-a-ta u₄-bi-a³* = yani, en eski günlerden, tohumun fişkırdığı zamandan beri bir başka deyimle, *Urukagina*'dan evvel memlekette geçerli olan durum sayılıyor, ve *PÍ - LUL - DA* = Akk. *billudu*) *u₄- bi - ta e - me - a* geçerli olan örf ve âdet böyle idi deniyor. Yani kötü idare devrinde âdet böyle idi deniyor. Fakat vakta ki *Urukagina*'ya tanrı *Ningirsu* Lagaş kirallığını ona verdi; VII.29 *u₄ Nin-gir-su ur-sag* ⁴*En-lil-lá—ke₄VIII₁, uru-ka-gi-na-ra nam-lugal ŠÎR-BUR-LA-ke₄ e-na-sum-ma-a ve nam-tar-ra u₄-bi-ta e-šè-gar*; eski günlerin kesin hükümlerini tesis etti: *inim lugal-ni* ⁴*Nin-gir-su-ke₄ e-na-du₁₁-ga ba-tuş ma-ta*: *Ningirsu*'nun ona söylediği (kıralın sözleri) memlekette yerleşti. Bundan sonra *Urukagina*'nın reformları ve ıslahları sıralandıktan, birçok fiat ayarlamaları yapıldıktan ve vergi zorbalığı kaldırıldıktan sonra borçluları ve borçları af (*lah* = mesû = yıkama tabiri kullanılır) ettikten sonra *Urukagina*, “*ama - gi₄ - bi i-gar* = hürriyeti tesis eder - koyar - denir. özgürlük karşılığı olarak kullanılan Sumerce kelime “*ama-ar-gi₄*” = anaya dönüş demektir. Bu kelimenin “özgürlük” manasına geldiği kabul edilmekle beraber “eşitlik” anlamı da teklif edilebilir. Çünkü anaya dönüşte yani herkesin ilk doğduğu zamanki haline dönüşte bir eşitlik anlamı da görülebilir.

En sonra *Urukagina* tanrı *Ningirsu* ile bir sözleşme akd eder, “⁴*Nin-gir-su-da Uru-ka-gi-na-ke₄ inim-bi-ka-e-da-keš*, = *Ningirsu* ile birlikte *Urukagina* bir sözleşme bağlar.

Bu kısa tahlilde üzerinde durulacak noktaları tekrarlıyalım: *Urukagina*'dan evvel ülkede nizamsızlık ve adâletsizlikler hüküm sürüyordu. Lagaş'lılar medenî haklarının zedelenmesinden ve kuvvetlinin zayıf ezmesinden şikâyetçi idiler. Özgürlüğü özlüyorlardı. *Urukagina* gelinceye kadar bundan mahrum bırakılmışlardı. *Kırallık Lagaş'ın baş tanrısı* ⁴*Ningirsu tarafından ona verildikten sonra kesin hükümler (kanunlar) teessüs etti* ve kıralın sözleri ülkede yerleşti. *Lagaş'lılara hürriyetleri* (eşitlikleri) *verildi*, ve *kıral ile Tanrı arasında bir sözleşme yapıldı*.

Adâleti tesis için kıral tanrı karşısında mesul ve onun tarafından görevli görünüyor.

³ törü, törö, töre — Clauson 531* traditional, customary unwritten law —

- Kegel B. C VII s. 26^{3a} S. 26⁴ *Pİ - LUL - DA*
 VIII 2-4 *nam-lugal ... e-na-sum-ma-a ...*
 7-9 *nam-tar-a ... e-še-gar*
 XII 21-22 *ama-ar-gi₄ i-gar*
 XII 28 *imim-bi ka-e-da-keš*

Urukagina'dan ikiyüz yıl sonra M.Ö. 2100 yıllarında yine Lagaš'ta bir başka reformcuyu görüyoruz. *Ensi Gudea*. Lagaš şehrini kalkındırırken, Eninnu mabedinin yapılışı vesilesiyle iki yazılı silindirinden başka on küsur de heykel ve steli mabede diktirir. Bunlardan kendi heykeli olan B. heykelinin üzerinde bir takım sosyal reformlardan esir ve kölelerin serbest bırakılmasından, zengine fakiri, kuvvetliye zayıfı ezdirmedigiinden bahs ederek, bu heykelini, herkesin görebileceği bir yere yani şehrin baş tanrısı Ningirsu'nun Eninnu Mabedine diker.

Nitekim tıpkı Osmanlıların ve daha önceki hükümdarların, bir takım haksızlıkların, bilhassa haksız vergilerin kaldırıldığını ilân eden hükümleri herkesin görebileceği şekilde büyük camilerin duvarlarına veya şehirlerin giriş kapılarına taş kitâbeler halinde koyması gibi⁵.

Gudea'da Lagaš şehrinde tanrısı Ningirsu'nun *me = parşu = فرض* larını yerine getirir. Gudea, *siba-zi*, sadık çobandır. Sürü halkıdır. Sürünün sahibi tanrıdır. Gudea, tanrının buyruğunu yerine getirir *du₁₁-du₁₁-a... Nin-gir-su-ka-ke₄... šu-zi im-mi-gar⁶. =*

Ningirsu'nun... sözlerini... sadakatle yerine getirdi.

u₄ nig-si-sá mu-na-ta-è⁷ =

Vakta ki (Gudea) adâleti tecelli ettirdi.

Burada üzerinde durulacak kelime adâlet = *mēšarum* karşılığı olan *nig-si-ša* kelimesidir. *nig*, kelimeleri "abstractum" yapmak için kullanılan bir ön ektir. Bu ek ayrıca şey anlamına gelir. *sí = qarnu* arab. قرن boynuz, anlamına gelir. *sí-sá = sá* işâretinin esas anlamı doğrultmak, hükmetmektir. Boynuz doğrult-, adâlet yapmak, hükmetmek Abstraktum ön eki ile doğruluk adâlet anlamlarına gelmek-

⁴ Th. Dandin, SAKI. s. 50

⁵ Belgeler — Türk Tarih Kurumu, Cilt II Sayı 3-4, 1965 s. 51, Halil İnalçık, Adaletnâmeler.

⁶ Gudea Stat B - 7, sat. 7-9.

⁷ u... nig-si-sá mu-na-ta-è Cyl. B. 18, 10

tedir. Bir az sonra sürü, çoban, boynuz ve daha bunun gibi bir takım kavramlara tekrar döneceğiz:

Şimdi kanun metinlerine devam edelim:

Eski Sumer çağında yaşamış olan ilk reformcu *Urukagina* ile ondan 200 yıl sonra yine aynı şehirde Sumerliliğin tekrar canlanmasından hemen önce gördüğümüz ikinci reformcu *Gudea*'dan sonra *ve Hammurabi'den* önce Sümer'ce yazılmış, kötü korunmuş bir tablet elimize geçmiştir. Üzerinde okunabilen 9 kanun maddesi bulunmaktadır⁸. Maddeler medenî ve ceza hukukuna aittir. Hammurabi öncesi diğer bir Sumer kanunu belgesi de bugün İst. Eski Şark Eserleri Müzesinde 3191 No.su altında korunmaktadır. Kötü korunmuş bir tablettir (20×10).

Fakat okunabilen kısımlarına göre tablette bir prolog-epilog yok-ve 6-7 kanun maddesinden ibarettir. Kanun koyucu III. Ur Sülalesinin ilk hükümdarı (M.Ö. 2130) *Urnammu'dur*.

Girişteki dinî ve tarihî bahislerden sonra *Urnammu* kanununun maddelerine girmeden evvel idârî yolsuzlukları ve onların kaldırılması için yapılan reform icraatı çeşitli ölçü ve ayarların tanzimi ve nihayet zayıfın, fakirin zalim ve zenginden korunması için alınan tedbirler gelir. Kanun maddelerinin yazıldığı kısım çok kırık ve eksiktir. 22 madde olarak tamamlanması tableti ilk okuyan (1954) S. N. Kramer tarafından teklif edilmekle beraber ancak 6-7 si okunabilmektedir. Bunlarda büyücülük, kaçak köleler ve yaralama gibi sivil ve ceza konularını ele alır.

Fakat bu Sumer kanununda da *Urnammu*: [u₄-ba

Ur - ^d]nammu [nitah-kalag]-ga

[lugal-uri^{ki}-] ma

[lugal-ki-en-gi] -ki-uri

[á-^d]nanna

[lugal-ur]u-ta

... na

... ta

[nig - si]-sá

[kalam - ma hu]- mu - ni - gar

[nig - erim] [nig-á-zî] st [tuk]ul he -mi -gi₄

şöyle der:

⁸ Albert, T. Clay. Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonian Collection, YOS, Babylonian Texts Vol. I. No. 25 Kanunların Uruk nüshasında 9 Nipur nüshasında ise 18 madde vardır. bak UMBS. ¹₂ 100-102.

O zaman *Urnammu*, kuvvetli erkek Ur kralı, Sumer ve Akkad kralı Nanna'nın desteği ile şehrin kralından, ... memlekette adâleti koydu, kötülük ve zulmü, silâhla geri çevirdi.

Urnammu memlekette adâleti yerleştirdi, tesis etti. Bu kavrama bundan sonra da çok rastlıyacağız.

Hammurabi öncesi diğer kanunlardan bahs etmeden evvel, bir seri metne dikkatinizi çekmek isterim. Gerek Sumer gerekse Akkad'lı kâtipleri yetiştirmek, Sumer kâtiplerine Akkad'ca, Akkad'lı kâtiplere Sumer'ce ve çivi yazısı öğretmek bu arada da onlara dil ve yazı yoluyla başka bilgi çeşitlerini de öğretmek gayesiyle liste şeklinde metinler hazırlanırdı. Bu öğretici tabletlerden bir çeşidi Landsberger'in tabiri ile bir "Lehrtext" in Nippur ve Assur kopyaları elimize geçmiş bulunmaktadır⁹.

Bu arada bu seri metinden bahs etmek isteyişim şu sebepten dolaydır: Bu serinin tanzim gayesi, kâtiplere hukuk belgelerinin tanziminde kullanılacak ifâdeyi öğretmek, bir başka deyimle hukuk formüllerini öğretmektir. Sumerce formüllerin Akkad'ca tercümelemi verilmiştir. Babil okullarında kâtiplere okutulan seri halindeki metinlerin en iyi korunandır¹⁰.

Hammurabi öncesi yazılmış kanunlara bir tanesini daha katarak bu da H. den yüzelli yıl önce yaşamış olan *Isin kralı Lipit-Iştar'a* ait olan, Sumerce kanunlardır.

Hammurabi'den 150 küsur yıl önce bir Sami merkezi olan, fakat Sumerliliğin henüz canlı ve kuvvetli olduğu bu şehirde yerli geçer kanunlar Sumer'ce kaleme alınmış olup, tanzim tertip ve maddelerin konuları bakımından Hammurabi kanunlarına prototiplik yaptığı aşikârdır. Yegâne fark H. K.nın daha mufassal oluşudur¹¹:

⁹ B. Landsberger - *die Serie ana-ittişu* MSL Bd I - Roma 1937.

¹⁰ Eski Babil Çağı Nippur ve Assur kopyaları olarak 2 nüsha halinde elimize geçmiştir. Landsberger'e göre Isin Sülâlesi zamanında yazılmıştır. Hatta Nippur'un Hammurabi tarafından fethinden sonra.

¹¹ Lipit-Iştar Kanunu.

Prolog - 100 satır

Kanunlar - 38.

Epilog - 50 gerisi kırıktır.

Karşı H.K - Prolog - 303 st.

K. - 282.

Ep. - 495 st.

*u₄ Li-pi-it-iš₄-tar sipad-giš-tuku mu-pàd-da ^dnu-nam-nir-ra níg-si-sá kalam-
ma gá-gá-dè*

Vakta ki Lipit-Ištar, akıllı çoban, Enlil tarafından adı seçilen tayin edilen, memlekette adâleti tesis etmek için,

ka -ta ku-lam-e-dè

ağızdan şikâyetleri silmek,

níg-erim níg-á-zi

^{sis}-tukul gi₄-gi₄-dè

düşmanlık ve isyanı silâhla çevirmek (geri döndürmek),

ki-en-gi ki-uri

kuš-ba du₁₀-ge-dè

Sumer ve Akkad'lıların bedenlerini hoş etmek için

an-ne ^den-lil-le

^dli-pi-it-iš₄-tár

nam-nun-kalam-ma-šè

mu-un-pàd-dè-eš-a-ba

Anu ve Enlil tarafından memleketin hükümdarlığına çağırıldı(ğ) zaman)

u₄-ba ^dLi-pi-it-iš₄-tár

(bir sürü ünvan sıralanır)

inim- en-lil-lá-ta

[níg]-si-sá

ki -en-gi ki-uri

[ba-ni-]in -gar-ra-aš^{12, 13}

O zaman (sen) Lipit-Ištar Enlil'in sözü ile adâleti Sumer ve Akkad'da tesis ettin.

ve üzerlerine *esirlik* konan Nippur'luların, Ur'luların ve Isin'lilerin *ama -ar-gi₄-bi¹⁴* özgürlüğünü, eşitliğini temin ettin. Burada metin kırık

Epilog'ta:

[inim-gi]-na - ^dutu -da

[ki]-en-gi ki-uri

di-gi-na hí-bi-dib

ka-ta-è-^den-lil-ta

¹² Gram. bakımından izah edilemiyor.

¹³ Prolog. - Col I st 20-55.

¹⁴ ibid Col II, st. 13.

li-pi-it-is₄-tár
dumu-^aen-líl₄-lá-me-en
níg-erim níg-á-zi
KA-gi hé-mi-gi₄
ír a-nir I.AN.UTU DI -bi
níg-gig-ga hé-ni-tu
níg-zi níg-gi-na pa-è-hé-mi-ag
kuš-ki-en-gi-ki-uri hu-mu-düg.

Tercemesi:

Tanrı Utu'nun doğru sözü ile, ona uygun olarak, Sumer ve Akkad'da adâlete bağlı olunsun. Enlil'in ağzından çıkan (sözle) ben Lipit-Iştar Enlil'in oğlu, ağlama, şikâyet ve isyanı kapıdan çevirdim, ağlamayı, inlemeyi yasak bir şeye döndürdüm (Yasak ettim). Gerçek ve doğruluğu tecelli ettirdim. Sumerli ve Akkad'lıların bedenini hoş ettim.

Hammurabi öncesi kanunlar arasında bir tane Akkad'ça yazılmış olanı vardır. Bu da Götze tarafından Tel Abu Harmal (eski Şadup-pum) kazılarında bulunup 1948 de yayınlanan *Eşnunna kırallığı kanunudur*. Ve elimize geçen ilk Akkad'ça kanundur.

Gerek Lipit-Iştar kanunlarının geçer olduğu Isin şehri gerekse Eşnunna bölgesi, herikisi de sonradan Hammurabi'nin imparatorluğu içine alınmıştır. *Eşnunna kanunlarının* ilk 11 paragrafı fiat ve kira bedelleri ayarlaması üzerinedir. Diğer maddeler medenî ve ceza hukuku konularına aittir. Bu kanunların hemen dörtte biri aşağı yukarı doğrudan doğruya Hammurabi Kanunlarında tekrar edilmektedir. Yalnız bir kaç tane madde değişik konuları ele alır. (bir adam yanlışlıkla başka birinin kayığını alırsa, ve ilh gibi.)

Bu eski Akkad kanunlarını gerek H. Kanunları ile gerekse Sumer veya sonraki Assur kanunları ile karşılaştıracak olursak hatta İbran kanunları ile, bütün bu bölgede Mesopotamya da bir müşterek töre¹⁴ olduğunu iddia etmek hiç te yanlış olmaz.

Elimizde bulunan reform ve kanun metinlerine göre demek oluyor ki, eski Mesopotamya'da Hammurabi'den önce de kanunlar vardı, hukuk ve adâlet kavramları vardı, fakat bu kadar mufassal, uzun bir prologu = Önsözü 282 kanun maddesi ve 495 satırlık epilogu = son sözü ile bir kanun abidesi yoktu. Fakat bu ilk kanun örneği

¹⁴ Karş. Not 3ü.

değildi. Bu kanunnâmenin kendinden evvelkileri nasıl içine aldığı ve bunu yaparken ne gibi bir metod kullandığı ayrı bir inceleme konusudur.

Eski Babil soyunun onbir kralının altıncısı olan *Hammurabi* bu hükümdarların en ünlüsüdür. Bu hükme şu iki sebepten ötürü varıyoruz : *Hammurabi* Mezopotamya'nın büyük küçük şehir devletlerini birer birer zapt ederek Sumer ve Akkad ülkelerini bir imparatorluk halinde birleştirip merkezî bir hükümet kurmuştur. İkinci sebep te, ülkesinde geçer olan örf, âdet ve kanunları derleyip ve hatta kısmen de bunların üzerinde reformlar yaparak, hakkıyla kanunnâme adını verebileceğimiz bir kanun kodexi meydana getirmiş olmasıdır.

H. nin kesin tarihi hâlâ tartışma konusu ola dursun, biz kısa kronolojiyi¹⁵ kabul edip 43 yıllık saltanatını M.Ö. 1728 ile 1686 yılları arasına yerleştirelim.

Başkent olarak *Babil* bu yıllarda en parlak devrini yaşamış ve Mesopotamya tarihinin hiçbir devrinde Babil şehri bu derece önemli bir rol oynamamış ve önderlik yapmamıştır. *H.* yi büyük bir fatih, devlet adamı ve kanuncu olarak belirtirken merkezî bir devlet kuruculuğu yanında merkezî bir din de meydana getirdiğini söylemek yerinde olur.

1901-102 yıllarında Fransız arkeologları, V. Scheil'in başkanlığında¹⁶ Elâm'ın baş şehri olan *Sus'ta* H. Kanunlarının çivi yazısı ile yazılı bulunduğu bir diorit steli yapılan bir kazıda üç büyük parça halinde meydana çıkardılar. Bunların birleştirilmesinden 2.25 m. yüksekliğinde 1.65 m. çapında bir stel ortaya çıkmıştır. Bugün bu stel Louvre Müzesindedir. Stel'in en üst kısmında aynı zamanda adâlet tanrısı ve güneş tanrısı olan tanrı bir taht üzerine oturmuş, elinde alâmetleriyle tasvir edilmekte önünde de *Hammurabi*'yi dua eder vaziyette kabul etmektedir. Kanunların metni tanrı *Şamaş* ve *Hammurabi* tasvirinin altına çepe çevre yazılmıştır.

Bu stelin Babil veya Sippar'dan Susa'ya gelişi büyük bir ihtimalle Scheil'in tahminine göre şöyle olmuştur: Elam'lılar Babil'i istila ettikleri zaman (M.Ö. 1207-1171) bu steli harp hatırası olarak alıp

¹⁵ M. Tosun. Ham.nin Toprak Kanunları; Fak. Dergisi Cilt XXI, Sayı 3-4. 1964.

¹⁶ V. Scheil - Memoires de la délégation en Perse. IV 1902.

Sus şehrine getirmiş olmalıdırlar¹⁷. 1901-1902 de bu stel bulununca ilim dünyasının bütün ilgisi Eski Babil soyunun 6. *kıralı Hammurabi*'nin üzerine çevrilmiş oldu.

Hammurabi kanunlarının yazılı olduğu steli teşkil eden 3 diorit parçadan başka, aynı yerde Scheil, yine üzerinde kanun maddeleri bulunan 3 küçük diorit fragmanı da bulmuştur. Bunların incelenmesi sonucu bu parçaların, kanunların bir başka (duplikat) nüshasından parçalar olduğu sonucuna varılmıştır.

Scheil'in *Sus'ta* bulduğu kanun maddelerini ihtiva eden parçalardan başka *Eski Babil*, *Yeni Babil*, *Orta Assur* ve *Yeni Assur* gibi çeşitli devirlere ait Ham. Kanunlarının yazılı olduğu kil tablet fragmanları ele geçmiştir¹⁸. Bunlara ilave olarak Louvre'deki Hammurabi Kanunları stelinden en aşağı bin sene sonra yazılmış olan yeni Babil devrine ait bir tablet British Müzesinde bulunmuştur (BM-34914)¹⁹. Bu tablet üzerinde H. K. nın prolog'u bulunmaktadır. Daha evvelkilere nazaran çok değişiklikler göstermektedir.

Bütün bu değişik nüshalar bu kanunların geniş ve uzun bir zaman ve mekân içinde nekadar yayılmış olduğunu göstermektedir.

Hammurabi Kanunlarını evvela form bakımından bir eleştirisini yapalım:

Kodex H. başta bir 303 satırlık prolog = Önsöz ve sonda da 495 satırlık bir epilog = son söz olmak üzere 282 kanun maddesinden ibarettir. Bu maddeleri muhteviyatı bakımından fasıllara ayırmak mümkün olabilir. Ve nitekim hemen hemen aynı prensipler göz önünde tutularak birçok kimseler tarafından yapılmıştır. Kanun maddelerinin orijinal metindeki sıralanışı bugünkü hukuk ilmi prensiplerine göre yapılmış olmayabilir. Bir sistem içinde tasnif edilmemekle beraber yine de kendine göre bir tasnife tabi tutulmuştur. Birbiriyle ilgili maddelerin mümkün merteye yan yana bulunmaları ile başlıksız yalnız bazı yerlerde bir colophon ile yetinerek bir takım fasıllardan ibaret olan bu kanunlar mecmuasına "*Rechtsbuch-Kanun kitabı* değil, daha yerinde olarak *Kanun Kodex'i* adı verilmiştir.

¹⁷ Cf. Driver — Miles, The Babylonian Laws. Vol. I, s. 28 vd.

¹⁸ Cf. Driver — Miles, The Babylonian Laws. Vol. I, S. 30 vd.

¹⁹ D.J. Wiseman, The Laws of Hammurabi Again, Journal of Semitic Studies, Vol. 7, No. 2, 1962.

Bu ada bundan evvelki ve bundan sonraki kanunlar arasında yegâne tam olarak hak kazanan eser bu H. Kanunlarıdır.

H. Kanunlarına “Codex” denir mi denmez mi, bunun tartışması çok yapılmıştır²⁰. Codex’in anlamı: Webster’e göre: “*Any systematic body of law, one given statutory force*: Codex Juris Canonici: an official codification of church legislation”dir. Biz bu tartışmalara burada girmeyeceğiz. Kısaca genellikle tanımlandığı gibi *Kodex Hammurabi diyeceğiz*. Gerek Hammurabi’ye gerekse eserine büyük değer veren Koschaker’e²¹ göre Hammurabi Kanunları eski Sumer kanunlarından tadilli ve ıslahlı bir derlemedir. Mütecanis olmıyan üslûbu, tekrar ve tezadları derleme olduğunu tekid eder.

Elbette ki Hammurabi Kanunları merkezî bir devlet haline getirilen çeşitli gelenek ve kanunları olan Sumer ve Akkad şehirlerinin yasa ve törelerinin bir karışımı olacaktır. Hammurabi’den önceki zamana ait olan Sumer ve Akkad kanunları da bize H. kanununun dayandığı esasları vermekte ve bu suretle elimize karşılaştırma malzemesi geçmiş olmaktadır.

Codex H. nin gerek Prologu gerekse Epilogu arkaik edebî bir üslûb ile yazılmıştır. Bu üslûb destan ve ilâhilerin yazıldığı edebî bir diyalektin üslûbudur²².

Kanun maddeleri ise fasih ve klasik bir Babil’ce ile yazılmış ve arkaizmden uzaktır. Yazı ise prolog ve epilog da dahil Eski Babil yazısıdır.

Kanun maddelerinin birçok ilgili kitaplarda bulabileceğimiz sınıflandırmasına değinmeden prolog ve epilogun bugünkü konumuzla ilgili yönünden izahına geçelim:

Kanunların prolog ve epilogunu birçok yönlerden değerlendirmek zorundayız. Bir defa prolog önemli tarihî bir kaynaktır. Ham-

²⁰ P. Koschaker - Ein altassyrisches Rechtsbuch. 1922, S. 1, de H.K. için “Gesetzbuch” Kanun Kitabı tabirini kullanır.

B. Landsberger ise: “Symbolae Koschaker” 1939 s. 219. da “Gesetzkodex” Kanun Kodex’i der.

A. Götze - JAOS 69, s. 115 de “a legal code - Hukuk kitabı der. Driver — Miles - The Babylonian Laws Vol. I. S.45 Hammurabi’nin eseri . . . “geçerli olan kanunların bir kısmını tadil ve tekrarıdır” der.

²¹ P. Koschaker - Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurabi’s s. 3d. s. 26f, s. 73d.; Ehelolf-Koschaker, Ein altassyrisches Rechtsbuch, s. 7vd.

²² W. von Soden: ZA XL ve XLI. (1932-1933).

murabi, kanunlara yaptığı bu önsöz vesilesi ile, yeni meydana getirdiği veya tekrar canlandırdığı eski Kült yerlerini sayarken aynı zamanda kırallığı içindeki şehirleri de birer birer saymış oluyor. Bu şehirlerin adlarının sayılması ve bunların fethi bu kanunların Hammurabi'nin saltanatının 32-33 yıllarında yazılmış olduğunu bize dolayısıyla ispat etmiş oluyor²³. 32-33 saltanat yıllarında derleyip ilân ettiği kanunların önsözünde bu surette zapt ettiği şehirlerin adları, sırası ve o yıllarda geçen önemli olaylar anılmış olmaktadır. Üzerinde durulacak önemli diğer bir nokta da Hammurabi bu devrin (syncretique) = çeşitli inanışları uzlaştırarak meydana getirdiği baş tanrısı tanrı Marduk'a övücü sözler söyler ve Babil şehrini baş şehir olarak tanrılara takdis ettirip ülkenin baş tanrısı tarafından bu şehrin başına getirildiğini beyan eder. Halbuki stelin üzerinde Hammurabi ile tanrı Šamaš birlikte resm edilmiştir. Tanrı Marduk ise stelde resm edilmiş değildir. Buna sebep Šamaš'ın adâlet tanrısı oluşudur. Nitekim epilog'ta bu açıkça ifâde edilmiştir.

Epilogue, Col. XXV b sat. 84-88

i-na-qi-bi-it Šamaš(UTU)
da-a-a-nim ra-bi-im
ša šamê ú eršetim(Kİ)
mi-ša-ri i-na mātım (KALAM)
li-iš-te-pi

Tercümesi: Yer ve göğün büyük hâkimi (yargıcı) tanrı Šamaš'ın emriyle adâletim memlekette tecelli etsin.

Yine başka bir yerde:

Epilogue Col. XXVII b satır 14-18

Šamaš(UTU)da-a-a-nu-um ra-bi-um
ša- ša-me-e ú er-ši-lim
mu-uš-[te]ši-ir ša-ak-na-at
na-pi -iš-tim

Tercümesi: Yer ve göğün büyük yargıcı, canlıları doğru yolda idâre eden tanrı Šamaš.

Tanrı Samaš yalnız yer ve göğün büyük yargıcı değil aynı zamanda gerçeklerin de sahibidir.

²³ Babil kıralları her saltanat yıllarını o yılın (daha doğrusu bir evvelki yılın) en önemli olayı ile tarihler.

Epilogue Col. XXV b- satır 95-98

Ha-am-mu-ra-pi
šar mi-ša-ri-im
ša ^dŠamaš ki-na-tim
iš-ru-ku-šum a-na-ku

Tercümesi: Tanrı Šamaš'ın ona gerçekleri verdiği adâlet kralı Hammurabiyim ben.

Demek oluyor ki gerçekler adâlet tanrısı Šamaš'tan geliyor ve kral onun namına ülkede nizamı ve adâleti yürütüyordu.

Prologun sonunda ise Col Va satır 14-24.

14 — *i-nu-ma*
 15 — ^d*Marduk* (AMAR.UTU)
 16 — *a-na šu-te-šu-ur ni-ši*
 17 — *mātim* (KALAM) *ú-si[im]*
 18 — *šu-hu-zi-im*
 19 — *ú-wă-e-ra-an-ni*
 20 — *ki-it-tam*
 21 — *ù mi-ša-ra-am*
 22 — *i-na pi(KA)ma-tim*
 23 — *aš-ku-un*
 24 — *ši-ir ni-ši ú-ti-ib*

Tercemesi:

Vakta ki ^dMarduk halkı adilâne idare etmek ve memleket idaresini ele almakla beni görevlendirdi, gerçeği ve adâleti memleketin diline koydum²⁴. Halkı memnun ettim, der ve ondan sonra kanun maddelerine geçer.

Yine prologun diğer bir yerinde:

Prolog: Col Ia - 27-49

inu-mi-šu Ha-am-mu-ra-pi
ru-ba-am na-a'-dam pa-li-ih
i-lí ia-ti mi-ša-ra-am

²⁴ ina pi mātim - memleketin (dilinde de olabilir), diline yani adâlet ve hakikat kavramlarını memleketin diline yerleştirdim anlamına geldiği gibi merkezî bir hükümet kurmak ve yerli kanunları derleyip bir tek kanunu yürürlüğe koymak için çeşitli şehirlerin diyalektleriyle yani memleketin yerli dili ile kanunları koydum, anlamı da anlaşılabilir.

i-na ma-tim a-na ſu-þi-i-im
ra-ga-am ù ſi-nam a-na hu-ul-lu-qi -im
dan-nu-um en-ſa-am
a-na la ha-ba-li-im
ki-ma ^dŠamaſ a-na (SAG-GI₆)
ſalmat qaqqadim wa-ſi-e-im-ma
ma-tim nu-wu-ri-im Anum (AN) u ^dEllil
a-na ſi-ir ni-ſi
þu-ub-bi-im ſu-mi ib-bu-ú

Tercümesi: O günde, öğulmuş prens, tanrı korkusu olan ben H. yi, ülkede adâleti tecelli ettirmem kötüyü ve fenayı yok etmem için, kuvvetlinin zaifi yok etmemesi için güneş gibi karabaşların (halkın) üzerinde yükselmem memleketi aydınlatmam insanların hoşuna gitmem için Anum ve Enlil adımı andılar (çağurdılar).

Görülüyor ki, gerek Sumer kanunlarından gerekse Akkad kanunlarından anladığımıza göre, belirtmeğe çalıştığımız terimler kanunların uygulanmasına ait terimler değildir. Ne de nazariyatına aittir. Biz burada bu kanunların örf ve âdet derlemeleri midir, uygulanmış veya uygulanmamıştır konusunu da tartışmıyoruz. Az sonra kısaca ele alacağımız Assur kanunlarını da bu yönden incelemeyeceğiz. Burada üzerinde durduğumuz konu Sumer ve Akkadlıların dil ve düşünce yapılarında bu gibi terimlerin ne şekilde kavrandığı ve ifade edildiğidir.

Halk sürüdür, Kıral ise çoban. Halkın idâresini kıral tanrı buyruğu ile eline alır. Sürünün sahibi tanrıdır: Kıral bu idâreyi yürütebilmek için tanrıdan hakikatleri = *kinâtim*'i alır. Kıral memleketin kanunlarını vaz'eder. Bu kanunlar yoluyla hâkimlerin belli belirsiz örf ve âdete göre değil kanunlara göre hareket etmesini kıral temin eder. Ham. kanunları hâkimlere ve idârecilere olduğu kadar halka da hitab etmektedir. Mabet avlusuna abide dikilmiştir. Davacı gelsin kendi durumunu kıyaslasın diye.

Hammurabi K. Epilogue Col. XXIV b-1-8
di-na-a-at mi-ſa-ri-im ſa
Ha-am-mu-ra-þi ſar-ru-um li-ú-um
ú-ki-in-nu-ma ma-tam ú-sa-am
ki-nam ù ri-dam dam-qa-am
u-ſa-aſ-bi-tu.

Tercümesi: Kudretli kiral Hammurabi'nin te'sis ettiği adil kanunlarla memleketi sağlam bir idâreye ve iyi bir göreneğe kavuşturan — (mükemmel kiral H.yim ben.)

yani:

usu kēnu ile *ridu damqu* = gidiş, görenek *doğru idare* ile *iyi âdet* memlekette hâkim olsun diye — Bundan da şu manayı çıkarabiliriz: Hammurabi kanunların tesisi ile doğru idâre ve iyi göreneğe erişecek. Bu da halkın ahlak kavramlarını etkiliyecek. Zaten *Pİ-LUL-DA* = *billudu* kelimesi ile de gördüğümüz gibi bu ahlak örf ve töre kavramları Sumer ve Babil edebiyat dilinde vardı. Bu kelimenin yanında dinî anlamda olan SUM. *me* = Akk. *parşu* kelimesini de (= فرض arab) hatırlamak lâzımdır.

Landsberger'in dikkatimizi çektiği gibi²⁵ bu üç kavram *kanun*, *örf ve âdet* ve *farz* = *parşu*, birbirlerinden tamamen ayrı kalmışlardır.

Elimize geçmiş bulunan Hammurabi öncesi Sumer Kanunlarının yazıcı okulları mahsulü olduğunda şüphemiz yoktur. Bu kanunlar hakkında verdiğimiz bilgiden sonra, Hammurabi sonrası kanunlarını da görelim: Kanunların en mufassal ve "authentic" olanı Hammurabi Kanunu ile diğer kanunlar arasında mukayeseli çalışmalar ancak bütün bu belgelere hâkim olunduktan sonradır ki başhyabilmiştir. Ve Landsberger-Koschaker işbirliğinden H. Kanunlarının terkiбі mahiyeti ortaya konmuştur.

Hammurabi Kanunlarından sonra Eski Mesopotamya'nın en önemli hukuk belgesi *Orta Assur* devrine ait (M.Ö. 1450-1250) olması istidlal edilen *Assur Kanunlarıdır*. Hatta Weidner'e göre ve bu tarihlenmeyi kabul eden Landsberger'e²⁵ göre bu Kanunlar I. Tiglatpileser devri olan M.Ö. 1100 yıllarını yansıtır.

Almanlar tarafından 1903-1914 yıllarında Assur'da (yeni adı Qal'at Şargat) yapılan kazılarda 9 tablet veya tablet parçası meydana çıkarılmıştır. Bugün bu tabletler Berlin Müzesindedir. Otto Schroeder'in ilk yayınladığı 9 tableten²⁶ başka daha sonra E.F. Weidner²⁷ tarafından 5 tablet parçası daha yayınlanarak bunlara ilâve edilmiştir. Şu nokta üzerinde bir daha duralım: Assur Kanunlarını ihtiva eden tabletler ve tablet parçaları tek bir el tarafından ve aynı

²⁵ Landsberger - Die Babylonische Termini für Gesetz und Recht, Symbolae Koschaker 1939, s. 223.

zamanda ve aynı yerde kaleme alınmamışlardır. Fakat mütecanis tek bir metnin ayrı ayrı parçaları oldukları hissini vermektedirler.

Kanunlara gelince: Esas metinde 59 madde vardır. Bütün Assur Kanunlarını temsil etmezler, fakat bu kanun metni başkent Assur'da yürürlükte idi. Kanunların başlıca konusu kadın ile ilgili suçlar ve kadınların mülkiyet hakları hakkındadır. İfade tarzı geleneksel Sumer-Babil Kanun maddeleri tarzındadır. Daha sonra bulunan (1939) *K* ve *L* fragmanları bu kanunlara giriş kısmını ihtiva etmektedir. Fakat bu giriş daha evvelki kanunlarda gördüğümüz üslûpta değil, kıralın, hâkimlere ve belki başka görevlilere talimatnamesidir. Elimizdeki buluntulara dayanarak *Assur kanunlarına Kanunlar Mecmuası* adını rahatça verebiliriz.

Eski Babil Kanunları Sumer Kanunlarını örnek olarak derlenmiş kanunlarken, *Assur Kanunları*, daha evvel geçerli olan kanunlardan daha etraflı daha sistematik olup hukukçuların şerhlerini ihtiva etmektedir. Bu kanunlar üzerinde araştırmalarda bulunan Koschaker ve Landsberger'e göre²⁸ bir hukuk bilgini ile ilk defa karşılaşırız. Zaten Hammurabi'den 500 yıl sonra tedvin edilmiş olan Assur Kanunlarının daha müttekâmil bir devlet anlayışı içinde olan Assur devletinde geçerli olması için zamana ve Assur'lulara uymuş olması da lâzım gelirdi. Ve bundan dolayı da Assur bünyesine uymak zorunluğundan kanunlar çok daha sert, ifâde ise çok daha çıplaktır.

(M.Ö. 625-539) *Yeni Babil devrinden kalma* üzerinde 8-10 kanun maddesi bulunan bir kırık tableti de andıktan sonra, *ferman veya adâletnâme diyebileceğimiz kanun ayarında başka bir vesika çeşidine de bir göz atalım*:

Fermanlar veya adâletnâmeler, halkın üzerinden zulmü gidermek, can ve malını emniyette bulundurmak, bilhassa kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek bazen de ağır vergilerden dolayı meydana gelen suçları af etmek için memurlara yazılan bildirilerdir. Bu çeşit vesikaların en güzel örnekleri Orta Assur Çağına ait Amarna Çağı (M.Ö. 1362-1074) sonrası 9 kıralın saray işleri ve harem ka-

²⁶ Assur Kanunları için bak: O. Schroeder, KAV (1920) Nr. 1-6 143, 144, 193.

²⁷ E.F. Weidner - AfO XII, (1937).

²⁸ bak. Symbolae Koschaker - B. Landsberger. Die Babylonischen Termini für Gesetz und Recht, s. 233 v.d.

dınları ile görevlilerin görevlerini ve protokolunu inceden inceye düzenleyen fermanlardır²⁹.

Şehrin Belediye reisinin mesuliyet ve görevlerini tespit eden diğer bir ferman da Nuzi'den çıkmıştır³⁰.

Fakat Eski Babil devrinde de bu tip belgelerin bol olması lâzım gelirken elimizde yalnız Hammurabi soyunun sonndan bir evvelki kiralı olan (H.den aşağı yukarı 100 yıl sonra yaşamış olan) Ammişaduqa'ya ait olanı vardır. Bu belgenin bir kırık nüshası British Müzesinde (B.M. 78259 de Exemplar B) yine kırık, fakat Londra nüshasından daha az kırık olan diğer bir nüsha da İstanbul'da (Ni. 639) bulunmaktadır. F.R. Kraus 1958 yılında bu nüshayı 260 sahifelik bir kitap halinde yayınlamıştır³¹. Eserin kopyasından sonuna kadar işlenmesi ve hazırlanmasında Landsberger'in büyük ilgisi ve yardımı olduğundan, bu belge Assyriolog ve Sumerologlar için bir kat daha ilgi çekici olmaktadır. Fermanın esas konusu, hoşnutsuzluk ve huzursuzluğu kaldırmak için halkın bazılarının bazı vergilerinin affını ilân etmektir.

Buraya kadar kanun ve kanun benzeri metinleri gözden geçirdik ve geçen önemli kavramlara ve terimlere dikkati çekmeğe çalıştık. Bunları tekrar derleyip topladıktan sonra, kanunlar ve adâlet hakkında kullanılan terimleri belirtelim:

Görülüyor ki Mezopotamya hukuk terimleri üzerine bize bol malzeme bırakmıştır. Fakat hukuk nazariyatı hakkında Assur Kanunlarındaki şerhlerden başka elimizde delil yoktur. Yani diğer bir deyimle "Jurisprudencia" henüz kesinlikle yok.

Kıral, baş tanrısının sadık bir çobanı. Kırallık ona halkı, yani Kara-baş sürüyü idâre etmek için gökten tanrısı tarafından verilir. Tanrı ona hakikatleri — *kittum* — *kinâtım*'i verir. Demek oluyor ki *kittum*'un kaynağı tanrı. Fakat kiral bunu uygularken *Akk. mēšarum*'a *SUM. niġ-si-ša*'ya ihtiyacı vardır. *niġ-si-ša* = boynuz doğrultmak, adâlet = *mēšarum* kavramları sürünün kanunlar vasıtasıyla zapt-u-rapt altına alınması demektir. Buradan *šar mēšarim* adil kiral tabiri doğmakta bununla birlikte *mēšaram šakānu* adaleti koyma, tesis etme diye bir

²⁹ E. Weidner - Hof und Harems Erlässe Assyrischen Könige aus dem 2. Jahrtausend v.chr. AfO 17 (1954-1956) s. 257-93.

³⁰ Harvard Semitic Studies 15, No. 1.

³¹ F.R. Kraus, - Ein Edikt des Königs Ammi-šaduqa von Babylon Leiden 1938.

kavram doğmaktadır. Bu kavramla birlikte *şimdatam şakānu* diye de bir ikinci kavram da vardır.

Akk. şimdatum = SUM. di kelimesinin kök anlamı çok ilgi çekicidir.

Akkad'lı kafası hak ve kanun kavramlarını nizam, yola getirmek, öküzü boyunduruğa almak kavramları ile ifâde ediyor. Nasıl serbest bir hayvan taşkınlık yaparsa ve boyunduruğa alındıktan sonra uysallaşırsa, halk sürüsü de *şimdatu* = kanun ve nizamlar vasıtasıyla, içtimaî bir topluluk haline gelir. *Şimdatu* kelimesi *şamādu* kökünden = boyunduruğa almak, hazırlamak, *naşmadu* = koşum anlamlarına gelmektedir.

şimdatum — Verbal Nomen, konkret anlama gelen bir Nomina actionisdir.

Bu Sami düşünce şeklini arapça حَكَمَ = hüküm verdi, men etti, kelimesinde de görüyoruz.

Lisan al Arab, Ibn Manzûr al — Ifrîkî al — Anşârî al — Hazracî 15. nci cüz, Bulak. 1303 H. lugatinde hakemetül — licam حَكَمَةُ Hayvanın iki çenesini çevreleyen yular anlamına gelmektedir. Bu yular onu hızlı koşmaktan men' eder.

Kıral kitâbelerinde kıralın insanların dizginini elinde tuttuğunu okuyoruz³².

Şerret nişi kullu HW Delitzsch. 576a. = halkın dizginini tutmak;

Şerretu, asâ diye tercüme ediliyorsa da yanlıştır. Bazen Fiil *malû*'dan = (eli dolu olmak elinde bulundurmak) *umallu* ile hatta Landsberger'e³³ göre bir yerde, bir sığır gibi = *kima alpi* tabiri ile birlikte bile geçer.

Şimdatu kelimesinin kavramı Sumerler'ce de bilindiği halde tam Sumerce tercemesi yoktur. Karşılığı vardır. *di-dibba* = Gewährter Rechtsspruch, Rechtssatzung = geçerli kanun, kanun hükümleri.

Kullanıldığı yerlere ve beraberindeki preposition'lara göre, yalnız kanunlar içinde değil kanunlar ve hükümdarlar hakkında halk tarafından kullanılan bir kavram olan *şimdat şarrim*, *awat şarrim*, *inim-lugal*, karşılığı, kıralın hükmü, (hüküm sultanî), iradesi kavramına gelmektedir. *mîşaram şakānum* = adâleti tesis etmek ve *şimdatum* (*nadir*

³² B. Landsberger, Symbolae Koschaker, S. 228.

³³ B. Landsberger, ibid s. 228.

olarak *şakanum* ile) tabirleri kırallar hakkında en çok kullanılan iki kavramdır.

mēşarum = adâlet ile kanunlar yürürlüğe girer. Bu kelimenin kök manası *eşēru*, *iaşāru* = doğrultmak, stat. doğru, düz adil'dir.

Adâlet kavramı ile düz ve doğru kavramları çok birbirine bağlıdır. Hâkimiyet ile adâlet birbirine sıkı sıkıya bağlı iki kavram olarak görünüyor.

Kutatgu Bilik de dahi³⁴ :

budun baylıkrıya törü tüz kodum, der — Halkın zengin olması için doğru kanunlar konulmalıdır der.

Fakat *kittum* = gerçek, kavramının menşei ilâhîdir. Tanrı vergisidir. «Şamaş bunun sahibidir. Arkeolog arkadaşlarıma hitap etmek istiyorum: «Şamaş'ın elinde gördüğümüz asâ ve halka için belki birer isim teklif edebileceğiz. H. Epilog, Kol. XXIV b. sat 42-5 de şöyle bir ifade var: *a-na-ku-ma rē'um mu-ša-al-li-mu-um* şa ¹⁸ *haṭṭa-* (GİDRI) *šu i-ša-ra-at*. Ben (Ham.) barışçı, çoban, asası doğru (adil) olan. *Asa*, doğruluk = *mēşarum* timsali oluyor. Halka da hayvanın zaptı için burnuna takılan halka olması bu kavramlar içinde akla çok yakın gelmektedir.

Andurarum, Sum.*ama-ar-gi*₄ kavramı ise üzerinde durulması lâzım gelen bir başka kavram: = İlk defa Urukagina reform yazısında gördüğümüz gibi kanun ve fermanlar da rastladığımız bir kavram. Fakat özgürlük veya eşitlik anlamına gelen bu kelime kölelere verildiği gibi bütün bir şehre ve ülkeye de bağışlanabiliyor.

Sözlerimi özetlerken: Kanun ve kanuna benzer metinlerde geçen örf, âdet, özgürlük — eşitlik, adâlet, doğruluk-gerçek idâre, (*usu-kēnu*) kanun (*dīnu*, Pl. *dīnat*), ve farz gibi önemli terimlere dikkatinizi çekmeğe çalıştım.

Kıral adâleti koyar. *mēşarum şakānu*. Veyahut adâleti koydum diyebiliyor. Kendinden bahs edildiği zaman adâleti koydu denebiliyor. Fakat bir de *şimdatum* kelimesi var ki kök bakımından boyun-duruğa almak ile ilgili. Bu kavram kıralın kendisi tarafından değil, onun hakkında bahs edilirken kullanılıyor. Bağlandığı bir çok Prâp.a göre, kıralın hükmü, kıralın iradesi anlamına geliyor.

³⁴ Kutatgu Bilik R.R. Arat neşri Ankara 1947 beyit 2057-2059.

Kanun metinlerinde geçen terimleri özetledik.

Şimdi gerek kanunlarda gerekse ilgili metinlerde geçmeyen kavramların bir kaçına dikkatinizi çekmek isterim: Soyut olarak *hak* kelimesi yok. Bir Sumerli bir Akkad'lı "benim hakkım" diyemiyor. Bunun yerine "*dini*" benim mahkememin hükümleri diyor. Kanun maddesine göre veya maddesi hilafına, kanuna aykırı, kanuna karşı gelmek gibi ifadeleri de kullanamıyor.

Buna rağmen var olan terimler Sumer ve Akkad'luların adâlet ve kanun anlayışı hakkında bize bir fikir verebildiği kanısındayım.

YAKIN TARİHİMİZLE İLGİLİ BİR BELGE :
ESAD FUAD TUGAY'IN İNGİLTERE BAŞBAKANI
BALFOUR'A YAZDIĞI MEKTUP

ŞADAN KARADENİZ

Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşı izleyen Türk Kurtuluş ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında önemli yurt içi ve yurt dışı görevlerde bulunmuş olan diplomat, yazar ve gazeteci Esad Fuad Tugay, 15 Aralık 1920 tarihinde, İngiltere Başbakanı Balfour'a, İngiliz başdelegesi olarak, Milletler Cemiyeti (*Cemiyet-i Akvam*)'nin birinci Genel Kurul toplantısı sırasında, 22 Kasım 1920'de yaptığı konuşmayı eleştiren bir mektup yazmış, bu mektubun birer kopyasını Milletler Cemiyeti delegelerine de göndermiştir. Yakın tarihimize bir bakıma ışık tutan bir belge niteliği taşıması nedeniyle üzerinde durulmaya değer bulduğumuz bu mektubu yayımlama hazırlıkları içindeyken, E. F. Tugay'ın, 31 Temmuz 1973'te, 89 yaşında, İstanbul'da vefat ettiğini üzüntüyle haber aldık. Ömrünün son günlerinde, söz konusu mektubun, *Bellekten*'in, Cumhuriyet'in 50. kuruluş yıldönümüne adanan özel sayısında yer almasını sevinçle karşılayan E. F. Tugay'ın anısını saygıyla anıyoruz.

* * *

E. F. Tugay, "Deli" lakabıyla anılan Fuad Paşa'nın¹ oğludur. Dedesi, İncirköylü Hasan Re'fet Paşa, huzur hocalarından Şakir Efendi'nin aracılığıyla Saray hasekileri arasına katılmış, ordunun yenileştirilmesi sırasında yüzbaşı olmuştur. 1839'da Osmanlı ordusu, Nizip'te Mısır ordusu ile çarpışırken, Hasan Re'fet Bey, binbaşı rütbesiyle Ağa Hüseyin Paşa'nın yaveriydi. O sıralar yaver karşılığı

¹ Fuad Paşa ve ailesi hakkında geniş bilgi, Esad Fuad Tugay'ın kardeşi Ahmet Hulûsi Tugay'ın eşi ve ünlü Osmanlı kumandanlarından Mahmut Muhtar Paşa'nın kızı olan Emine Fuad Tugay'ın şu eserinde bulunmaktadır: *Three Centuries. Family Chronicles of Turkey and Egypt. With a foreword by the Dowager Marchioness of Reading*. London, 1963.

olarak Fransızca “*aide de camp*” deyimini kullanılıyordu. Ağa Hüseyin Paşa'nın, dili dönmediği için, yaverlerini, bu arada Hasan Re'fet Beyi, “Dukkan bey” diye çağırıldığı söylenir. Bir aralık terfi ederek İzmir redif alayı komutanlığına atanan Hasan Paşa, daha sonra Mısır'a gönderilmiş, burada kaldığı süre içinde ferikliğe yükselmiş, Cebel-i Lübnan ayaklanmasının bastırılmasında gösterdiği yararlıktan ötürü Sudan valisi olmuştur. İstanbul'a döndükten sonra, 1887'de müşir rütbesini almıştır.

İncirköylü Hasan Paşa'nın oğlu Fuad Paşa, 1293 (1877-78) Osmanlı-Rus savaşında gösterdiği yararlıklarla tanınmış, II. Abdülhamid döneminde dürüst ve özgürce davranışlarıyla halkın sevgi ve saygısını kazanmış bir kişidir. Hasan Paşa'nın Mısır'da bulunduğu sırada doğmuş olan Fuad Paşa, ilk öğrenimini Mısır'da, orta öğrenimini İstanbul'da yapmıştır. Hasan Paşa'nın yeniden Mısır'a gönderilmesi üzerine, Fuad Paşa, Abbasiye okuluna girmiş, süvari subayı olarak okulu bitirdikten sonra, aynı okulda ders vermiştir. Mısır'da albaylığa yükselen Fuad Paşa, 1869'da İstanbul'da Dâr-ı Şûra-i Askeriyye'ye atanmış; 1872'de liva (general) rütbesiyle Irak'ta patlak vermiş olan Hemavend aşireti ayaklanmasını bastırmak için Kerkük'e gönderilmiştir. İki yıl sonra Yanya fırka komutanlığına atanan Fuad Paşa, 1876'da İşkodra ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilmiş; Karadağ savaşında gösterdiği yararlıktan ötürü Tuna ordusuna nakledilmiş; 1293 Osmanlı-Rus savaşında büyük başarıları görülmüş, Osmanlı kuvvetleri dağılınca fırkasını düzenli bir biçimde geri çekmiş; bu savaşlardaki başarılarından ötürü, 1878 yılında müşir rütbesiyle başkomutan yardımcılığına atanmıştır. Antlaşma'nın imzalanmasından sonra, Rusların Rumeli'de boşaltacakları toprakları ordu ile işgal etmek için gönderilen Fuad Paşa, daha sonra yaver-i ekrem'liğe atanmış, ardından da olağanüstü elçi olarak Avusturya ve Rusya'ya gönderilmiştir. Abdülhamid döneminin ilginç şahsiyetlerinden biri olan Fuad Paşa, Abdülhamid'in siyasetini kimseden çekinmeksizin uluorta eleştirdiği için “Deli Fuad Paşa” diye anılıyordu. Davranışlarıyla Abdülhamid'in kuşkusunu uyandırmış; Damat Mahmut Celâleddin Paşa'nın Avrupa'ya kaçması dolayısıyla ünlü hafiye Fehim Paşa, Padişah'a karşı, Fuad Paşa'nın da katıldığı bir gizli örgüt kurulduğu yolunda ihbarda bulunmuş, bir gün Fuad Paşa'nın evini gözetlerken, Fehim Paşa'nın hafiyeleriyle Fuad Paşa'nın adamları arasında çarpışma olmuş, bir kaç kişi vurulmuştu. Bunun üzerine,

Fuad Paşa, devlet memurlarına karşı koyduğu gerekçesiyle Divan-ı Harb'e verilmiş, idama mahkûm edilmiştir. Ancak, Abdülhamid, bu cezayı sürgün cezasına çevirmiş; rütbe ve nişanları sökülerek Şam'a sürülen Fuad Paşa, orada altı yıl gözetim altında yaşadıkdan sonra, 1908'de Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a dönerek Âyân Meclisi üyesi olmuştur. Balkan Savaşı bozgununun ardından, Askerî Meclis'te, düşmanı Çatalca'da durduracağını söyleyen ve o sıralarda 77 yaşında olan Fuad Paşa, Sazlıdere savunma hattını kurmuştur. 1915 yılında, olağanüstü bir heyetin başkanı olarak Berlin ve Viyana'ya gönderilmiş, Millî Mücadele'ye yaşının ve durumunun elverdiği oranda yardımcı olmuştur.

Esad Fuad Tugay, 1884 yılında İstanbul'da Çamlıca'da doğdu. İlk öğrenimine Kuşdili'nde başladı ve 1902 yılında Saint Joseph okulunu bitirdi. Son sınavını verdiği gün, rıhtımdan geçerken, yabancı bir gemiyle Avrupa'ya kaçacağı sanılarak tutuklandı. 15 günlük hapis cezasını doldurduktan sonra iki yıl gözetim altında bulundurulmuş E. F. Tugay, bu süre içinde, zamanını yabancı dil öğrenmeye, kendini yetiştirmeye adanmıştı. 1905 yılında Robert College'e girdi. Beşinci yılın sonunda, garip bir rastlantıyla, gene Galata rıhtımından geçerken bir kez daha tutuklandı. Üç hafta alakonduktan sonra, sözde bir hastalık nedeniyle evinde gözaltına alındı. Altı ay, yalnız kadınlarla görüşmesine izin verildi. Kadın öğretmenlerin yardımıyla, Almanca, hukuk vb. çalışarak diplomatik mesleğine hazırlandı. 1909 yılında hariciye sınavını başarıyla verdi. Altı ay sonra, ikinci kâtip olarak Petersburg elçiliğine² atandı. İki yıl Rusya'da kaldıktan sonra Atina'ya gönderildi. Balkan Savaşı patlak verince, Atina'dan İstanbul'a döndü. Bu kez, üç ay süreyle Tahrirat-ı Hariciyye dairesinde çalıştı. Ardından Sadaret tercümanlığı'na geçti. Üç sadr-ı a'zamin (Mahmud Şevket Paşa, Said Halim Paşa ve Talât Paşa) tercümanlığını yaptı. Savaş boyunca, Talât Paşa ile birlikte Almanya, Avusturya, Bulgaristan'a gitti. İstanbul'a döndükten sonra, Rusya ve dört bağlaşıklık devlet (Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, Avusturya ve Bulgaristan) arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Antlaşma'nın, diplomatik ilişkilerin yeniden ku-

² G. K. Söylemezoğlu, 30 *Senelik Siyasi Hatıralarının Üçüncü Cildi, Kısım I* 1918-1922, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1953, s. 133-134.

rulmasını öngören maddesi uyarınca Sovyet Rusya'ya elçi olarak atanan Galip Kemali (Söylemezoğlu)'nin başkanlığındaki heyete katılarak Moskova'ya gitti. 6 Temmuz 1918'de Almanya'nın Moskova Büyükelçisi von Mirbach'ın bir suikast sonucu büyükelçilikte öldürülmesi, bu olaydan sonra siyasî durumun gerginleşmesi ve Rusya'da doruk noktasına ulaşan iç karışıklıklar nedeniyle Alman ve Bulgar elçilerinin Rusya'dan ayrılmaları üzerine, G.K. Söylemezoğlu, İstanbul hükümetinin onayını alarak, hem bağlaşık devletlerle dayanışma içinde olduğumuzu göstermek, hem de durum hakkında hükümete bilgi vermek için 9 Ağustos'ta Rusya'dan ayrılırken, E.F. Tugay'ı maslahatgüzar olarak bırakmış; siyasî durumdan ötürü, E.F. Tugay, Moskova'da kalmıyarak, aynı gün Petersburg'a gitmiştir³. E.F. Tugay daha sonra Helsinki'ye atandı. Ancak, bir süre sonra eşinin⁴ hastalığı nedeniyle Berlin'e gitti. E.F. Tugay'ın Berlin'e gidişi, Almanya'nın kargaşalık dönemine (1918) rastlar. Daha sonra Berlin'den İsviçreye geçen E.F. Tugay, memuriyetten ayrılarak Lozan barışına değin, İsviçre'de gazetecilik yapmağa başladı. Kamuoyunu Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı konusunda aydınlatmak amacıyla sürekli olarak yazılar yazdı. Bu arada Hint ulusal akımıyla ilgilendi ve *Âlem-i İslâm* dergisi ile bağ kurdu. Hint ulusal akımı konusunda bir de Fransızca kitap yazdı (1922).

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye'ye dönen E.F. Tugay, 1927-34 yılları arasında Robert College'de fahri olarak İslâm tarihi dersleri verdi. Çok iyi İngilizce, Fransızca ve Almanca bilen E.F. Tugay, çeşitli konularda kitaplar yazmıştır. Bunlar arasında, *Rusya Tarihi I* (İstanbul 1948) ve *Les Origines du Mouvement Nationaliste Indien* adlı kitaplarla; *Belleten*'de yayımlanmış olan "Rusların İstanbul ve Boğazlar hakkındaki gayeleri üzerine bazı hatıralar" ve "1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra Balkanlarda durum" adlı makalelerini⁵ sayabiliriz⁶.

* * *

³ G. K. Söylemezoğlu, a.g.e., s. 133-134.

⁴ Emine Fuad Tugay'ın yukarıda adı geçen eserinde, 3. No.lu soy kütüğünde görüldüğü gibi, Esad Fuad Tugay, ünlü Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın soğundan gelen Ziba hanım (doğ. 1865) ile evliydi.

⁵ Bkz. *Belleten* XXXIII/130 (1969) 216-224 ve *Belleten* XXXVI/141 (1972) 16-30.

⁶ İncirköylü Hasan Paşa ve Fuad Paşa'nın yaşamöyküleri ile ilgili bilgileri, Emine Fuad Tugay'ın yukarıda adı geçen eseri ile İbrahim Alâeddin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (s. 145 ve 188)'den, E. F. Tugay'ın yaşamıyla ilgili bilgileri ise kendisinden sağladık.

E.F. Tugay'ın, İsviçre'de bulunduğu sırada, İngiltere Başbakanı ve Milletler Cemiyeti'nde İngiliz baştemsilcisi olan Balfour'a yazdığı ve birer nüshasını Milletler Cemiyeti üyelerine gönderdiği mektup, daktilo ile ve "Yörük Mehmet" takma adıyla yazılmış olmasına rağmen, İngilizlerin kuşkularına yol açmıştır. Bu kuşku, E.F. Tugay'ın, daha önce gazetelerde İngiltere'nin tutumunu eleştiren yazılar yayımlamış olmasından ileri geliyordu. İsviçre hükûmetine ve polise başvuran İngilizler, E.F. Tugay'ın, Rusya'dan geldiği, Bolşevik olduğu ve kışkırtıcı davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle hakkında koğuşturma açılmasını istemişlerdir. E.F. Tugay'dan edindiğimiz bilgiye göre, günün birinde, Territet'deki evine çıkagelen Lozan Polis Müdürü, bir rastlantıyla oradan geçmekte olduğunu, E.F. Tugay'dan, arabasıyla Lozan'dan geçerken fazla sür'at yaptığı için kesilmiş olan 10 Frank'lık para cezasını almak için uğradığını söylemiş. Oysa, sonradan, polis müdürünün görünüşü kurtarmak için sözde araştırma yapmak üzere E.F. Tugay'ın evine gittiği anlaşılmış. Gerçekten de, polis müdürü, E.F. Tugay'la ilgili olarak düzenlediği raporda, söz konusu mektubun onun makinesinden çıkmadığını bildirmiş.

Kurtuluş Savaşı tarihimiz bakımından ilginç bir belge sayılabilecek olan bu mektubu ve İngiltere Başbakanı Balfour'un Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşmayı, asılları ve Türkçe çevirileriyle birlikte yayımlıyoruz.

BALFOUR'UN KONUŞMASI⁷

Mr. BALFOUR (British Empire) - I understand there are two proposals before us for dealing with this most pressing question of the Armenian massacres, the one moved by Lord Robert Cecil and the other moved by the Honourable Representative of Belgium. Lord Robert Cecil has told us that he is prepared to withdraw his suggestion in favour of the Belgian amendment, and, if I am to speak

⁷ Société Des Nations, Actes de la Première Assemblée. Séances Plenières (Séances du 15 Novembre Au 18 Décembre 1920). Genève 1920 (Milletler Cemiyeti, Birinci Genel Kurul Toplantı Tutanakları - 15 Kasım - 17 Aralık 1920 Tarihlerinde yapılan Toplantılar), Cenevre 1920, s. 187 - 200'den alınmıştır.

Bu metni sağlayan Birleşmiş Milletler Kitaplığı (Cenevre)'na teşekkür ederiz.

my mind on this subject, I entirely agree with Lord Robert. I think with M. Branting that it is the second proposal, or the first proposal as modified by the second, which is the one which the Assembly ought to adopt.

M. Tittoni has already explained the great anxiety which the Council of the League has felt throughout to find some method of dealing with this tremendous problem, and he has also briefly adverted to the difficulties with which the Council have been faced. These difficulties, indeed, are of the most serious kind, and I am of opinion that if the Assembly can find a method of overcoming difficulties which so far have foiled the Council, they will speak with especial authority. There are special grounds for desiring their intervention in this matter.

Consider, if you will, for a moment not the general need for helping the Armenians if we can, but the practical difficulties which lie in the way. Good intentions by themselves are perfectly useless unless means can be found for carrying them into effect. I hope my colleagues at the Assembly will notice that one of the most serious difficulties which the Council have had to face, and which, in its turn, the Assembly will have to face, is that the machinery of the League, as embodied in the Covenant, was not contrived to deal with the sort of situation with which we are confronted in Armenia.

The condition of things which the framers of the Covenant had specially in view were organised States with clearly marked frontiers open to the action of the public opinion of the civilised world, and in the last resort open to threats of economic pressure. Those were the conditions and the main conditions under which it was felt that the League of Nations could contribute to the peace of the world, could prevent disputes developing into wars, could see that either by arbitration or by some other means controversies between civilised States were never again to be permitted to develop into the horrors of a great war. But observe that not one of these conditions is fulfilled by the state of things with which we have got to deal in Armenia at the present moment. We are not dealing with States with clearly marked frontiers. There is no clearly marked frontier for Armenia. President Wilson has accepted the responsibility of laying down these frontiers, but so far nothing that I am aware of has been completed in that

respect. Again, we are not dealing with the action between civilised States; we are not dealing with people who are open to public opinion, to whom the publicity to which we attach so much importance will in the least appeal. What does Mustapha Kemal care about the opinion of the League of Nations, or the opinion of the civilised world, or the fact that before any tribunal of humane people his action will be condemned? To all these considerations he is perfectly indifferent. Again, one of the main weapons, the most important of all the weapons open to the League, is undoubtedly economic pressure. What economic pressure can you put upon Mustapha Kemal? He is not responsible for the finances of an organised State; he is not responsible for the commerce of Turkey-in-Asia; he is the leader for disorganised bands of brigands who are utterly insensible to all the motives to which the League of Nations most naturally appeals, and to which it looks in the first instance.

Now, that being so, we of the League of Nations have special difficulties to deal with. How are we going to deal with them? There seems to me to be no method at all of dealing with them unless you find a mandatory or some country or other which will fulfil the duties of a mandatory. And the reason why a mandatory is necessary is that unity of action is necessary. You cannot run an expedition in Asia Minor; you cannot have all the centralised effort required for an operation of difficulty or importance unless it is under a single Power. Ladies and Gentlemen, all the other mandatories have accepted the position of mandatory willingly and in the full belief that they have the power as well as the will to carry out from their own resources all the responsibilities which the position of a mandatory involves. Where are you going to find a mandatory who will, out of his own resources, carry out the work with regard to Armenia which France, for example, is ready to carry out with regard to Syria, or Britain is prepared to carry out with regard to Mesopotamia, or any other mandatory is prepared to carry out with regard to its mandated territories? If America had been ready and willing, she has the resources, she has the public spirit, she has the men, the money and the enthusiastic feeling which would have made her an ideal mandatory. She has not seen her way to accept that position, and it follows from that that you will have to look elsewhere to obtain the assistance which a mandatory alone can give you. And so far as the Council

are aware, you cannot find such a mandatory in any State of the world unless the other States of the world are prepared to guarantee it against loss, to provide it with the necessary financial assistance, and to provide it probably with the necessary aid in men and munitions.

That is a very difficult problem, and it is the problem which, if this resolution is carried, as I hope it will be carried, the Committee of the Assembly will have to face. I think that it must be evident to everybody that if anything effective is to be done, if we are to do more than receive telegrams, and, as the Hon. Representative of Serbia suggested, send telegrams, the Members of the League, the forty-one nations represented in this room, will have to give their assistance effectively in carrying out that great object. Now, if I am right in that, evidently the appeal can best be made to these forty-one nations by the Assembly of the League rather than by the Council of the League. The Council of the League has already made the attempt, in another connection and for another object, to collect money for what is deemed to be a great international purpose. The response has been inadequate. Perhaps it was that the Council could not speak for all the Members of the League in the same full sense that the Members of the League themselves collected in this room can speak. That may have been one reason. It may have been that the object itself did not appeal so strongly to the conscience of the world as the case of Armenia appeals. But however all that may be, the fact is that the only appeal as yet made for financial aid has not been a great success, and without financial aid, financial aid in which, as I think, all the nations of the League should take their part, I believe that we shall be confined and limited to protestations of goodwill without any effective action. Mr. President, let me say that protestations of good intentions and good-will are things which have been lavished on Armenia for a generation at least. For many, many years, all statesmen who have considered this question have felt the gravity of the problem; they have all in their separate measure endeavoured to do what they can, and what they have been able to do has been, I grieve to say, insignificant. It is a tragic situation. We stand like people on the shore looking at the survivors of a wreck holding on to their ship which is about to be finally foundered. We give them words of encouragement, we express our horror at their position and our

sympathy with their misfortunes, but so far we have not been fortunate enough to find a method of giving them effective aid. May the six gentlemen who will advise their colleagues of the Assembly if and when this motion is carried be more successful than their predecessors. I can assure them that, if they are, none will rejoice more than the Members of the Council and that the Members of the Council will be ready to give them every assistance in their power.

M. René VIVIANI (France)

Mr. BALFOUR (British Empire). - Mr. President, I only desire to clear my own mind and perhaps the minds of other members of the Assembly. I am right, I suppose, in thinking that M. Viviani and the French Delegation desire to see immediate steps taken by the Assembly, and that negotiations should at once be set on foot by some Power with Mustapha Kemal with the view of preserving the Armenians. If that is the proposal, it is surely one we should understand more clearly before accepting it. How can you negotiate or ask anyone to negotiate with Mustapha Kemal unless he has something to offer to Mustapha Kemal? How can our negotiator be in a position to offer anything until anxious consultation has gone on with the Powers concerned in the Turkish Treaty and the arrangements in Asia Minor? What likelihood is there that Mustapha Kemal, who, after all, is merely the head of an irregular band of brigands, what probability is there you have anything to offer him that he will take? You can only offer him one of two things: you can offer him money or you can offer him territory. Are you going to offer him either of those two things? If you are not, what possible means of persuasion do you think you have over him? These are questions which should be considered. There may be an answer to them; I do not deny it. I should like to see immediate steps taken, but I agree with M. Viviani that the idea of sending an expedition of sixty thousand or eighty thousand men to Armenia is of so difficult a character that we may well shrink from it, and if, therefore, negotiation will get us out of the difficulty, let us take that course and take it quickly. I am entirely in favour of that view, but I should like to know, before accepting the principle, what the French have in their minds, and to let them know, as we understand it, what negotiation is. Negotiation is a discussion between two civilised Powers in which one offers something to the other with a

mutual accommodation of interests. But in the position which exists at present in Asia Minor what can we do? Can we treat Kemal as a civilised Power; have we anything to offer him which he will take? We surely ought to consider these questions before committing ourselves to a scheme which may prove on examination to be inherently impossible. I should like to know exactly what the French Delegation mean by negotiation and how they propose to deal with the difficulty I have mentioned.

E. F. TUGAY'IN BALFOUR'A MEKTUBU

37 Boulevard James Fazy
Geneva
15.XII.20

To the Honorable
Mr. Balfour
Sir,

Owing to the difficulties of the voyage from Anatolia I could not reach here in time to be present at the inauguration of the League of Nations. It is only now that I have seen the account of your speech delivered on the 22nd of November and I feel compelled to make the following remark, copies of which I am forwarding to your colleagues:

The great war has revealed in a striking manner the emptiness of the much-praised European civilisation. The shameful degree to which the so-called Christian Powers of Europe have debased themselves in treating one another has proved beyond any doubt that the external appearance of that civilisation is merely skin deep. Hatred engendered by material greed proved to have sufficient power to blind even the most prominent intellectual and political leaders among you. But all the same your utterances in Geneva on the 2nd of November are most astonishing, emanating as they do from a ripe political leader who is reputed to have devoted as much of his activity to science and philosophy as to politics.

What justification have you Sir, to call Moustapha Kemal Pasha "a brigand", you who have acted in Turkey worse than any brigand

has ever done? Your incredible behaviour produced such an effect as to make a nation weary of fighting to summon all its energies and to rise as one man against your schemes of spoilation with an unflinching will to conquer her freedom. Are you going to answer my accusation in that customary hypocritical manner which is in vogue in your Parliament and Imperialist Press and pretend that your occupation has done nothing wrong in Turkey? I will give a brief summary of your misdeeds and if they appear in any way exaggerated, your position will enable you to make an inquiry and learn much more than I can say here.

After having signed the armistice and obtained passage through the Dardanelles which remained closed in your face as long as fighting continued (and where, by the way, the distinguished general whom you so unchivalrously call brigand has led the defense in a heroic manner against your monster engines of destruction), you have dishonoured your signature and landed troops contrary to the condition of the armistice. Your soldiers of civilisation inaugurated their landing by shooting sleeping Turkish soldiers at Shahzade Bachi Barracks and then you have indulged in a series of persecutions which surpass in horror all that you were pleased to attribute to the savage 'Huns' during the war. Hundreds of prominent men including ex-ministers, senators, deputies, writers, etc. were treated brutally and deported to Malta, simply because you knew them to be patriotic people.

You have also debased yourselves to the incredible degree of deporting to the same island some distinguished soldiers whose only guilt has been their fighting stubbornly against you.

You have interfered with the internal affairs of the country and after training the guns of your fleet on the disarmed city you have closed the parliament, upset ministries and brought to power traitors and succeeded in finding a non-Turkish delegation devoid of any legal credentials composed of a lunatic Mesopotamian, a comic Albanian and an Armenian renegade * to go to sign the shameful

* General Hadi Pasha was being treated in a private asylum only two months before going to Paris. Dr. Rıza Tevfik has been a paid clown in private societies of Constantinople, who has run away from the country since his return from Sèvres. The third delegate, Reshad Habys, is the proud son of a Sivas Armenian and a spy of Damad Ferid.

Treaty of Sèvres prepared in your Foreign Office. Of late the world had the opportunity of learning the contents of the archives of three foreign offices of Imperialist Russia, Germany and Austria, and we sincerely hope that in the very near future by the accession to power of a genuine Labour Party in England the contents of your Foreign office too will be revealed to the world without giving you a chance to destroy them. It is only then that with the collapse of that mighty fabric of lies built up by your cunning propaganda that the whole of the world including the most simple-minded people will realise the stupendous dose of your hypocrisy and see you in your true and sinister face(?).

You have implanted treacherously the Greeks in Smyrna and allowed them to indulge in fearful massacres during thirty six hours under the protection of your fleet.

The fall of Venizelos has also revealed the fact that not satisfied with asking the Greeks to invade Turkey, after having disarmed her by treachery, you have been supplying them with money and arms in order to enable them to continue the amputation of our homeland.

Awfulness is still ripe in Constantinople two years after the conclusion of the armistice and your occupation has been nothing short of a great calamity for the city. You still continue to turn out of their houses into the streets, without allowing them to take away their belongings, helpless people, patients, war widows and orphans, and you still refuse to pay them a penny for rent or for broken or stolen furniture.

If you are not aware of the facts enumerated above, your position allows you to order an enquiry and find out the above summary is only a part of the sad truth. As the representative of the country which is perpetrating all these crimes, you ought to have been the last man on the face of the earth to insult a distinguished patriot like Moustapha Kemal Pasha, who has already become one of the Chief artisans in a great and irresistible movement which is aiming at freeing a large area of the globe from the clutches of insatiable vultures.

What adjectives may I ask will you use then to qualify your famous compatriot General Dyer of Amritsar fame (*sic*) or the late Field-Marshal Lord Kitchener, who, not satisfied with the unparalleled

Mr. BALFOUR (British Empire). — Mr. President, I only desire to clear my own mind and perhaps the minds of other members of the Assembly. I am right, I suppose, in thinking that M. Viviani and the French Delegation desire to see immediate steps taken by the Assembly, and that negotiations should at once be set on foot by some Power with Mustapha Kemal with the view of preserving the Armenians. If that is the proposal, it is surely one we should understand more clearly before accepting it. How can you negotiate or ask anyone to negotiate with Mustapha Kemal unless he has something to offer to Mustapha Kemal? How can our negotiator be in a position to offer anything until anxious consultation has gone on with the Powers concerned in the Turkish Treaty and the arrangements in Asia Minor? What likelihood is there that Mustapha Kemal, who, after all, is merely the head of an irregular band of brigands, what probability is there you have anything to offer him that he will take? You can only offer him one of two things: you can offer him money or you can offer him territory. Are you going to offer him either of those two things? If you are not, what possible means of persuasion do you think you have over him? These are questions which should be considered. There may be an answer to them; I do not deny it. — I should like to see immediate steps taken, but I agree with M. Viviani that the idea of sending an expedition of sixty thousand or eighty thousand men to Armenia is of so difficult a character that we may well shrink from it, and if, therefore, negotiation will get us out of the difficulty, let us take that course and take it quickly. I am entirely in favour of that view, but I should like to know, before accepting the principle, what the French have in their minds, and to let them know, as we understand it, what negotiation is. Negotiation is a discussion between two civilised Powers in which one offers something to the other with a mutual accommodation of interests. But in the position which exists at present in Asia Minor what can we do? Can we treat Kemal as a civilised Power; have we anything to offer him which he will take? We surely ought to consider these questions before committing ourselves to a scheme which may prove on examination to be inherently impossible. I should like to know exactly

crime of ordering the killing of thousands of wounded dervishes on the battlefield of Omdurman, had dugged out the shrine of the Mahdi and thrown his remains into the Nile? I suppose these and similar criminals of your race who can subjugate defenseless people and annex new lands to your blood-stained empire are the men you consider heroes and great soldiers worthy of civilised empires, but in the opinion of the rest of the world they are nothing more than awful criminals and the nation that can subscribe thousands of pounds to a general Dyer or commemorate the hideous crime of Omdurman by raising its author to the rank of a national hero cannot but deserve the greatest contempt and horror of the human race.

Why should Moustapha Kemal Pasha care about the opinion of what you call civilised people or any tribunal of humane people? Who are the civilised people you are referring to and where and how do they express their opinion? And where are we to find the tribunal of humane people?

If any such people and such tribunals exist surely they cannot condemn a nation that is defending its existence heroically. Let them condemn you for having by your injustice driven Moustapha Kemal to fight against the high-handed brigandage which is striving to dismember Turkey and render us slaves of the despicable Greeks, whom you have treacherously implanted in our homeland; let them condemn you for not respecting your solemn pledges and dishonouring your signature and above all for being the permanent cause of misery and bloodshed in so many parts of the globe.

But what do you, you 'civilised people' care about the opinion of any League of Nations worthy of that name, or about the opinion of civilised people or the fact that your action would be condemned by any tribunal of humane people? Where are the Fourteen Points which were to constitute the foundation of the League of Nations, which you have disfigured so much that even the United States do not recognize it? Are you not ashamed to come here with such a hypocritical mask, after having distributed against their will millions of human beings including Germans, Austrians, Russians, Hungarians, Turks, Bulgarians, Montenegrains, etc. etc., and after having annexed to your abominable empire the countries of millions upon millions of human beings whose blood you are shedding daily in the most barbarous manner and advocate a plebiscite for Upper Silesia

and I don't know what microscopical part of Europe or to cry over the fate of some hundred thousands of Armenians who persistently create trouble for their neighbours and aim at grabbing other people's lands?

Why instead of posing hypocritically as the defender of the weak and meddling even for imaginary pretexts invented by your shameless imperialist Press or jingo politicians in the name of justice and humanity, with the affairs of all the nations of the world far or near whose strength you do not consider sufficient to harm you, why I say don't you apply plebiscite to Ireland, Egypt, Mesopotamia, India, etc., etc. and allow hundreds of millions of human beings who are groaning under your tyrannical exploitation to obtain their freedom? Why do you trouble yourself and journey in mid-winter to Geneva to occupy yourself with trifles while far more important problems are awaiting solution at home? Why do you turn a deaf ear to the heart-rending groans of hundreds of millions of your fellow-creatures enslaved by your merciless imperialism, which are filling with horror and compassion the hearts of the rest of mankind and invent atrocities outside your frontiers?

Why instead of occupying yourself with insignificant or imaginary questions don't you turn to Ireland, to . . . , to Mesopotamia? Why don't you turn to history and gaze at the ghastly sights of Denshevai, where perfectly innocent men of venerable age older than yourself are murdered by hanging in full sight of their grand children? Why don't you visit the battlefields of Omdurman, where your brave tommies are heroically bayonetting thousands of men wounded while defending their country against your aggression. Take your nephew and visit the concentration camps in South Africa and see how helpless women and children can be made to suffer, think of the Opium war waged for forcing the Chinese to consume the deadly drug, and ask your Belgian satellite Mr. La Fontain to invite you to Congo to show you how your distinguished allies are worthy of you. But the list is too long to be enumerated here in full and if you have not already felt a shudder and become overwhelmed by a deadly shame for having been the Prime Minister of that colossal structure of tyranny called the British Empire, go on heedless until watchful Providence, who knew how to punish Kitchener and bury him alive

in the storm of the Icy Sea for having buried the remains of the Mahdi in the Nile, will right all the wrongs committed by your vile greed and smite you too in that exemplary manner which is customary to him.

BALFOUR'UN KONUŞMASININ TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

Mr. BALFOUR (Britanya İmparatorluğu) — Önümüzde, ivedikle ele alınması gereken Ermeni kırımları sorunu ile ilgili olarak; biri Lord Robert Cecil, öteki ise, saygıdeğer Belçika temsilcisi tarafından sunulan iki öneri var. Lord Robert Cecil, Belçika önerisi lehine, kendi önerisini geri almaya hazır olduğunu söylemiş bulunuyor. Bu konudaki görüşümü açıklamama izin verilirse, Lord Robert'e tamamiyle katılıyorum. Kurul'un, ikinci öneriyi, ya da başka bir deyişle, ikinci öneriyle değiştirilen birinci öneriyi kabul etmesi gerektiği konusunda, M. Branting'in görüşünü paylaşıyorum.

M. Tittoni, Milletler Cemiyeti'nin bu çok büyük sorunu ele almanın bir yolunu bulmak için duyduğu kaygıyı dile getirerek, Konsey'in karşı karşıya bulunduğu güçlükler kısaca değindi. Gerçekten de, bu güçlükler son derece ciddi olup, kanımca, Kurul, bugüne değin Konsey'i başarısızlığa uğratan bu güçlükleri yenmenin yolunu bulabilirse, sesini daha büyük bir yetkiyle duyuracaktır. Kurul'un bu konuda aracılık etmesini istemek için bir çok neden vardır.

Bir an için, elimizden gelirse Ermenilere yardım etme gereksinmesini bir yana bırakarak, bizi engelleyen pratik güçlükleri düşünelim. İyi niyet iyi siyasetin temelidir; ama gerçekleştirme yolu bulunamazsa, başlıbaşına iyi niyet hiç bir işe yaramaz. Kurul'daki arkadaşlarımın, Konsey'in karşılaştığı ve sırası gelince Kurul'un da karşılaşacağı en önemli güçlüklerden birinin farkına varacaklarını umarım. Bu güçlük, Antlaşma'da ifadesini bulan Milletler Cemiyeti örgütünün düzenlenişinde, Ermenistan'da karşılaştığımız türden bir durumun öngörülmemiş olmasıdır.

Antlaşma, sınırları açık seçik belli, uygar dünya kamuoyunun etkilerine ve son çare olarak başvurulacak ekonomik baskı tehdidinde açık olan, düzenli devletler gözönünde bulundurulacak hazırlanmıştır. Milletler Cemiyeti'nin dünya barışına katkıda bulunabileceği, anlaşmazlıkların savaflara dönüşmesini önleyebileceği, uygar devletler arasındaki uyuşmazlıkların büyük bir savaşın dehşetine dönüş-

mesini yargıcılık (hakemlik) ya da başka yollarla engelleyebileceği başlıca koşullar bunlardı. Bu koşulların hiç birinin şu anda Ermenistan'da ele almamız gereken duruma uymadığını görüyoruz. Kesin sınırları olan devletlerle karşı karşıya değiliz. Ermenistan'ın sınırları kesinlikle saptanmış değildir. Başkan Wilson bu sınırların saptanması sorumluluğunu üstüne almıştı. Ancak, bildiğimce, bu konuda bugüne değin hiç bir şey yapılmamıştır. Söz konusu olan, uygar devletler arasındaki ilişkiler de değildir; kamuoyuna karşı duyarlı ve bizim öylesine önem verdiğimiz kamuya açık olmanın en küçük ölçüde bile olsa etkileyebileceği insanlar karşısında da bulunmuyoruz. Mustafa Kemal, Milletler Cemiyeti'nin ya da uygar dünyanın görüşüne, yahut insancıl bir yargı kurulunun, davranışlarından ötürü kendisini kınamasına aldırır mı? O, bütün bunlara karşı tam anlamıyla ilgisizdir. Kuşkusuz, Milletler Cemiyeti'nin elindeki silâhların en önemlisi ekonomik baskıdır. Mustafa Kemal'e nasıl bir ekonomik baskı yapabilirsiniz? O, ne, düzenli bir devletin malî işlerinden, ne de Asya Türkiye'sinin (Anadolu'nun) ticaretinden sorumludur; Milletler Cemiyeti'nin en doğal olarak seslendiği ve birinci planda önem verdiği güdülere (saiklere) karşı alabildiğine duyarsız olan düzensiz bir eşkıya takımının başıdır.

Bu durumda, Milletler Cemiyeti üyesi olan bizler özel güçlüklerle karşı karşıya bulunuyoruz. Bu güçlüklerin üstesinden nasıl geleceğiz? Bana öyle görünüyor ki, bir mandater devlet, ya da mandater devletin görevlerini yerine getirecek bir ülke bulmadıkça bu güçlükleri yenmenin yolu yoktur. Bir mandatere gerek duyulmasının nedeni, davranış birliği sağlama zorunludur. Ön Asya'ya bir sefer yapamazsınız; güç ve önemli bir harekât için gerekli çabaları, bir devlet üstlenmedikçe, tek bir merkezden yönetmek olanaksızdır. Bütün mandater devletler, mandaterliği gönüllü olarak ve mandaterliğin içerdiği tüm sorumlulukları yalnız kendi olanaklarıyla üstlenme gücüne ve iradesine sahip olduklarını tam bir inançla kabul etmişlerdir. Salt kendi olanaklarıyla Ermenistan'da; örneğin Fransa'nın Suriye'de, ya da İngiltere'nin Mezopotamya'da yahut başka bir mandaterin, mandası altındaki ülkede üstlenmeye hazır oldukları görevleri yerine getirecek bir mandater devleti nerede bulacaksınız? Eğer Amerika bu konuda gönüllü ve hazır olsaydı, gerekli olanaklara, kamu ruhuna, insan gücüne, paraya ve bir mandater devlette aranan tüm niteliklere sahip bir devlet olarak, ideal bir mandater

olurdu. Oysa, Amerika, bir manda kabul etmeyi uygun bulmamıştır. Bu nedenle, sizler, ancak bir mandaterin sağlayabileceği yardımı bir başka yerde aramak durumunda bulunuyorsunuz. Ancak, Konsey, dünyanın öteki devletleri, uğrayabileceği zararlara karşı kendisine güvence vermeye, gerekli malî yardımı sağlamaya, insan gücü ve mühimmat gereksinmelerini karşılamaya hazır olmadıkça, böyle bir mandayı kabul edecek hiç bir devletin bulunamayacağını bilincindedir. Bu önerge kabul edilirse —ki kabul edileceğini umuyorum —Kurul, bu çok çetin sorunla karşı karşıya kalacaktır. Yalnızca telgraflar almanın ve saygıdeğer Sırbistan temsilcisinin belirttiği gibi, telgraflar çekmenin ötesinde, gerçekten etkili bir şey yapmak istiyorsak, kanım şudur ki, bu salonda temsil edilen Milletler Cemiyeti'nin kırk bir üyesinin, bu amacı gerçekleştirmeye yardımcı olmaları gereği herkes için açıktır. Bu görüşüm doğruysa, bu kırk bir ülkeye, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin değil, Milletler Cemiyeti Kurulu'nun çağrıda bulunmasının çok daha uygun olacağı açıktır. Konsey, daha önce başka bir konuda ve başka bir gaye ile önemli bir uluslararası amacı gerçekleştirmek üzere para toplamak için üye devletlere çağrıda bulunmayı denemiştir. Ama beklenen sonuç alınamamıştır. Bunun nedeni, belki de, Konsey'in, Cemiyet'in bütün üyeleri adına, bu salonda toplanmış bulunan Milletler Cemiyeti üyelerinin kendilerinin duyurabilecekleri ölçüde tam anlamıyla sesini duyuramamış olmasıdır. Belki de, güdülen amaç, Ermenistan'ın durumu ölçüsünde güçlü bir biçimde dünyanın vicdanına seslenmiyordu. Ama, nedeni ne olursa olsun, bugüne değin, malî yardım konusunda üye ülkelere yapılmış olan tek çağrı pek de başarılı olmamıştır. Milletler Cemiyeti'nin bütün üyelerinin katılmalarını gerekli gördüğüm malî yardım olmaksızın, etkili bir sonuç doğurmayan iyi niyet gösterilerinin ötesine geçemeyeceğimize inanıyorum.

Sayın Başkan izin verirlerse, yıllardır Ermenistan için beslenen iyi niyetlerin bol bol dile getirilmiş olduğunu söylemek isterim. Yıllar yılı bu konuyu inceleyen devlet adamlarının hepsi de, sorunun ağırlığını duymuşlar, kendi adlarına ellerinden geleni yapmak için çaba harcamışlar, ama üzülererek söylüyorum, yapabildikleri çok önemsiz olmuştur. Trajik bir durum söz konusudur. Bizler, kıyıda durmuş, bir deniz kazasından nasılsa kurtulan, ama eninde sonunda batması kaçınılmaz olan gemiye tutunmaya çalışan yolcuları seyredenlere benziyoruz. Onları yüreklendirici sözler söylüyoruz; durum-

larından kapıldığımız dehşeti, felâketlerinden ötürü duygularını bölüştüğümüzü dile getiriyoruz; ama bugüne değin onlara etkili bir biçimde yardım etmenin yolunu bulabilmiş değiliz. Önerge kabul edilecek olursa, seçilecek altı kurul üyesinin kendilerinden önceki meslekdaşlarından daha başarılı olmalarını dileyelim. Bu başarıdan, hiç kimsenin Konsey üyeleri kadar sevinç duyamayacağı ve Konsey üyelerinin onlara ellerinden gelen her türlü yardımı sağlamaya hazır oldukları konusunda kendilerine güvence verebilirim.

(M. Réne VIVIANI [Fransa]'nin konuşması)

Mr. BALFOUR (Britanya İmparatorluğu) — Sayın Başkan, yalnızca görüşümü ve bu arada belki de öteki üyelerin görüşlerini açıklığa kavuşturmak istiyorum. Anladığıma göre, M. Viviani ve Fransız delegasyonu, Kurul'un hemen gerekli tedbirleri almasını ve Ermenileri korumak için bir devletin Mustafa Kemal'le görüşmelere girişmesini istiyorlar. Önerilen bu ise, böyle bir öneriyi kabul etmeden önce niteliğini daha açık seçik olarak anlamamız gerekir. Mustafa Kemal'e önerilecek bir şey olmadıkça, onunla nasıl görüşebilir, ya da başka birinin onunla görüşmesini nasıl isteyebilirsiniz? Mustafa Kemal'le görüşmek üzere seçeceğimiz devlet, Türkiye ile Barış Antlaşması'nı ve Küçük Asya (Anadolu) ile ilgili anlaşmaları imzalayan devletlere danışmadan, ona nasıl bir öneride bulunabilir? Eninde sonunda düzensiz bir eşkiya takımının başı olan Mustafa Kemal'e, kabul edebileceği bir öneride bulunma olasılığı var mıdır? Ona ancak iki şey önerebilirsiniz: para ya da toprak. Bunlardan birini Mustafa Kemal'e önerecek misiniz? Önermiyecekseniz, onu ikna etmek için başka ne gibi bir yol düşünüyorsunuz? Bunlar, üstünde düşünülmesi gereken sorulardır. Bu sorulara bir karşılık bulunabilir; bunu yadsımıyorum. Gerekli tedbirlerin hemen alınmasını ben de diliyorum, ama M. Viviani'nin, Ermenistan'a 60,000 ya da 80,000 kişilik bir kuvvet göndermenin çok çetin bir girişim olacağı, bu nedenle de bundan kaçınmamızın doğru olacağı yolundaki görüşüne katılıyorum. Güçlüklerin üstesinden görüşme yoluyla geleceksek, hiç vakit kaybetmeden görüşmelere başlayalım. Bu görüşe tamamiyle katılıyorum. Ancak, görüşmelere başlanmasını ilke olarak kabul etmeden önce, Fransızların görüşünün ne olduğunu bilmek ve bizim, görüşmeden ne anladığımızı açıklamak istiyorum. "Görüşme" iki uygar devlet arasında olur ve bu devletlerden biri, ötekine, iki tarafın karşılıklı

çıkarlarını uzlaştırıcı bir öneride bulunur. Küçük Asya'nın bugünkü durumu karşısında ne yapabiliriz? Mustafa Kemal'e uygar bir devlete davrandığımız gibi davranabilir miyiz? Ona, kabul edeceği bir öneride bulunabilir miyiz? Bir kez daha incelendiğinde, özü gereği uygulanamayacağı ortaya çıkabilecek olan bir tasarıya girişmeden önce bu sorular üstünde düşünmemiz gerekir. Fransız delegasyonunun, "görüşme" sözüyle neyi anlatmak istediklerini ve az önce sözünü ettiğim güçlüğü nasıl yenmeyi önerdiklerini tam olarak bilmek isterdim.

E. F. TUGAY'IN BALFOUR'A MERTUBUNUN TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

37 Boulevard James Fazy
Cenevre
15.XII.20

Sayın Bay Balfour,

Anadolu'dan dönüş yolculuğumda karşılaştığım güçlükler nedeniyle buraya zamanında varamadığım için, Milletler Cemiyeti'nin açılışında bulunamadım. Bu nedenle de, 22 Kasım'da yaptığımız konuşmanın metnini ancak şimdi görebildim. Bu konuda, birer nüshasını meslekdaşlarınıza gönderdiğim, aşağıdaki açıklamayı yapmak zorunluğunu duyuyorum:

Büyük savaş, öylesine övülen Avrupa uygarlığının boşluğunu çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur. Avrupa'nın sözde Hristiyan devletlerinin birbirlerine karşı davranışlarında kendilerini utanç verici ölçülerde alçaltmaları, bu uygarlığın dış görünüşünün yüzeysel olmaktan öte bir anlam taşımadığını kuşkuya yer vermeyecek bir biçimde kanıtlamıştır. Madde açlığının doğurduğu nefretin, içindeki en seçkin aydınların ve siyasal önderlerin bile gözlerini kör etmeye yetecek güçte olduğu ortaya çıkmıştır. Gene de, 22 Kasım'da, Cenevre'de söylediğiniz sözler, sizin gibi, çabalarını siyasete olduğu kadar bilim ve felsefeye adamakla ün yapmış olgun bir siyaset adamının ağzından çıktığı için çok şaşırtıcıdır.

Mustafa Kemal'e "eşkiya" demek için nasıl bir gerekçeye sahipsiniz? Siz ki, Türkiye'de, gelmiş geçmiş tüm eşkiyalardan çok daha kötü davrandınız. İnanılmaz davranışlarınız, savaştan yorgun

düşmüş bir ulusun, yağma planlarınıza karşı tüm güçlerini toplayarak sarsılmaz bir irade ile, özgürlüğünü kazanmak için tek bir insan gibi ayağa kalkmasına yol açmıştır. Bu suçlayışma, Parlamento'nuzda ve emperyalist basınınızda öylesine beğenilen her zamanki ikiyüzlülüğünüzle karşılık vererek, işgalinizin Türkiye'ye hiç bir zarar vermediğini mi söylemeye yelteneceksiniz? Size, davranışlarınızın kısa bir özetini vereceğim. Söylileceklerim herhangi bir biçimde abartmalı görünecek olursa, durumunuz, size, bir araştırma yaparak, benim burada söyleyebileceklerimden çok daha fazlasını öğrenme olanağı sağlayacaktır.

Ateşkes Anlaşması'nı imzalayıp da, savaş süresince yüzünüze kapatılmış olan (sizin, mertliğe sığmaz bir biçimde "eşkıya" diye nitelediğiniz seçkin generalin, dev tahrip makinelerinize karşı yiğitçe savunduğu) Boğazlardan geçiş hakkını elde ettikten sonra, imzanızı hiçe sayarak, Anlaşma koşullarına aykırı bir davranışla birliklerinizi karaya çıkardınız. "Uygar" askerleriniz, karaya çıkışlarını, Şehzadebaşı kışlarındaki Türk askerlerine uykuda ateş ederek kutladılar. Sonra da, savaş sırasında, vahşi "Hunlara" yüklemekten tat duyduğunuz bütün davranışları aşan bir dizi korkunç kovuşturmalara giriştiniz. Aralarında eski bakanların, senatörlerin, mebusların, yazarların vb. bulunduğu yüzlerce seçkin insan, sırf onların yurtsever olduklarını bildiğiniz için zulüm görmüşler, Malta'ya sürülmüşlerdir.

Tek suçları size karşı dirençle savaşmak olan seçkin askerleri Malta'ya sürerek, kendinizi utanılacak derecede alçalttınız. Ülkenin işlerine karıştınız. Donanmanızın toplarını silâhsız kentin üstünde denedikten sonra, Meclis'i kapattınız; bakanlıkları karıştırdınız; hainleri işbaşına getirdiniz. Sonra da, Dışişleri Bakanlığınızda hazırlanan utanç verici Sèvres Anlaşması'nı imzalatmak için, deli bir Mezopotamyalı, gülünç bir Arnavut ve dönme bir Ermeniden⁸ oluşan ve hukuk açısından hiç bir temsil gücü olmayan bir heyet kurmayı başardınız. Son zamanlarda, dünya, üç devletin; emperyalist Rusya, Almanya ve Avusturya dışişleri bakanlıklarının arşiv-

⁸ Hadi Paşa, daha Paris'e gitmeden iki ay önce özel bir klinikte tedavi ediliyordu. Dr. Rıza Tevfik, İstanbul'da, özel topluluklarda parayla soytarırlık yapan biri olup, Sèvres dönüşü ülkeden kaçmıştır. Heyetin üçüncü üyesi olan Reşat Halis ise, Sivas'lı bir Ermeninin kendini beğenmiş oğlu ve Damat Ferit'in casusu idi. (Bu not, E. F. Tugay'ındır).

lerinin içeriğini öğrenme olanağını bulmuştur. Umarız ki, çok yakın bir gelecekte, İngiltere’de gerçek bir İşçi Partisi’nin işbaşına gelmesiyle, Dışişleri Bakanlığımızdaki belgeler de, size onları yok etme olanağı verilmeksizin, dünya kamuoyuna açıklanacaktır. Ancak o zaman, sinsi propagandanızın kurduğu, temeli yalanlardan oluşan o kocaman yapının çökmesiyle bütün dünya, en safdil olanlar bile, ikiyüzlülüğünüzün ne şaşılacak ölçülere vardığını anlayacak, sizi gerçek ve uğursuz yüzünüzle (?) görecektir.

Yunanlıları İzmir’e yerleştirerek, donanmanızın güvencesi altında otuz altı saat boyunca korkunç kırımlara girişmelerine izin verdiniz.

Venizelos’un düşüşü, Türkiye’yi haince silâhsızlandırdıktan sonra, Yunanlıların Türkiye’yi istilâ etmelerini sağlamakla yetinmediğinizi, yurdumuzu parçalamayı sürdürebilmeleri için onlara para ve silâh verdiğinizi de ortaya koymuştur.

Ateşkesin imzalanmasından bu yana iki yıl geçmesine karşın, İstanbul’da dehşet hâlâ sürmektedir. İşgaliniz, İstanbul kenti için büyük bir felâket olmuştur. Çaresiz insanları, hastaları, savaş dul ve yetimlerini, eşyalarını almalarına bile izin vermeksizin, evlerinden çıkarıyor, sokağa atıyor, kira ya da kırılan yahut çalınan eşyalarına karşılık tek kuruş bile ödemiyorsunuz.

Yukarıda sıralanan gerçekleri bilmiyorsanız, bir araştırma yaptırarak, özetini verdiğim olayların, acı gerçeğin yalnızca bir kısmı olduğunu öğrenebilirsiniz. Bütün bu suçları işleyen devletin temsilcisi olarak, yeryüzünün büyük bir bölümünü, doymak bilmez akbabaların pençesinden kurtarmak amacını güden büyük ve karşı durulmaz bir hareketin başlıca yürütücülerinden biri olan Mustafa Kemal Paşa gibi seçkin bir yurtsevere hakaret edebilecek en son insan olmanız gerekirdi.

Yurtdaşınız General Dyer’i, ya da Omdurman (Ümm-ü Dürmân) savaş⁹ alanında binlerce yaralı derviş’in öldürülmesi için buyruk vererek eşine rastlanmayan bir cinayet işlemekle yetinmeyip, Mehdî¹⁰ nin mezarını kazdırarak cesedini Nil’e atan Mareşal Lord Kitchener’i¹¹

⁹ Ümm-ü Dürmân savaşı 2 Eylül 898’de oldu.

¹⁰ 1881’de kendisini Mehdî olarak ilân eden Muhammed Ahmed b. es-Seyyid Abdullah (ölümü: 22 Haziran 1885).

¹¹ Sir (sonradan Lord) Herbert Kitchener, 1899’a kadar Sudan Genel Valisi idi.

nitelemek için hangi sıfatları kullanacağınızı bilmek isterdim. Kanımca, savunmasız halklara boyun eğdirerek, kanla yoğrulmuş imparatorluğunuza yeni topraklar katabilen, sizin soyunuzdan gelme bu ve benzeri canileri, uygar imparatorluklara lâıyk büyük askerler, kahramanlar olarak görüyorsunuz. Ama bütün dünyanın gözünde bu gibi kimseler korkunç canilerden başka bir şey değıldirler. İnsanlık, bir General Dyer'e binlerce sterlin ayıran, ya da iğrenç Omdurman cinayetini, bu cinayeti işleyen kişiyi bir ulusal kahraman düzeyine yükselterek kutlayan bir ulus karşısında ancak küçümseme ve dehşet duyar.

Mustafa Kemal, sizin "uygar dünya" diye nitelediğiniz ulusların, ya da herhangi bir "insancıl yargı kurulu"nun görüşüne ne diye önem versin? Sözünu ettiğiniz uygar insanlar kimlerdir? Düşüncelerini nerede ve nasıl dile getiriyorlar? İnsancıl kimselerden oluşan bir yargı kurulunu nerede bulacağız?

Eğer böyle insanlar ve böyle yargı kurulları varsa, bunların, varlığını yiğitçe savunan bir ulusu suçlayamayacakları kuşkusuzdur. Türkiye'yi parçalamaya, bizleri haince yurdumuza yerleştirdiğiniz Yunanlıların tutsağı durumuna düşürmeye çalışan eşkıyalığa karşı Mustafa Kemal'i savaşımaya iten haksızlığınızdan ötürü, asıl sizleri suçlayacaklardır. Verdiğiniz sözleri yerine getirmediğiniz, imzanızı hiçe saydığınız, en çok da, dünyanın bir çok yerlerinde sürekli olarak büyük acılara ve kan dökülmesine yol açtığınız için suçlayacaklardır sizi.

Siz "uygar insanlar", adına lâıyk bir uluslar cemiyetinin ya da gerçekten uygar olan insanların görüşlerine, yahut davranışlarınızın insancıl bir yargı kurulunca suçlandırılmasına aldırır mısınız ki? Milletler Cemiyeti'nin temelini oluşturan on dört ilke, öylesine değiştirip bozduğunuz, Amerika Birleşik Devletleri'nin bile artık tanıyamaz olduğı on dört ilke nerede kaldı? Milyonlarca Alman, Avusturyalı, Rus, Bulgar, Türk, Macar, Montenegrolu (Karadağılı) vb. vb.'yi iradelerine rağmen dağıttıktan, her gün en vahşî bir biçimde kanlarını akıttığımız milyonlarca insanın ülkelerini iğrenç imparatorluğunuza kattıktan sonra, yüzünüze iki yüzlü bir maske takarak buraya gelip, Yukarı Silezya'da, ya da Avrupa'nın bilmem hangi mikroskobik parçasında plebisit istemeye, yahut komşuları için sürekli olarak mesele çıkaran ve başkalarının topraklarını zorla ele

geçirmeyi amaç edinen bir kaç yüzbin Ermeninin alinyazısı için gözyaşı dökmeye utanmıyor musunuz?

İkiyüzlülük edip güçsüzlerin savunucusu gibi görünmeye yeltenecek, utanç duygusundan yoksun emperyalist basınınızın, ya da aşırı ulusçu politikacılarınızın uydurdukları hayal ürünü bahanelerle, size zarar verebilecek güçte görmediğiniz dünyanın uzak yakın bütün uluslarının işlerine karışacak yerde, niye İrlanda'da, Mısır'da, Mezopotamya'da, Hindistan'da, vb. vb. plebisit uygulayarak, zorbaca sömürünüz altında inleyen yüz milyonlarca insanın özgürlüklerini kazanmalarına izin vermiyorsunuz? Kendi ülkenizde çok daha önemli sorunlar çözüm beklerken, neden, küçücük işlerle uğraşmak için, bu kış kıyamette bunca sıkıntıya katlanıp, bunca yolu göze alarak, ta Cenevre'ye gidiyorsunuz? Niçin, acıma bilmez emperyalizminizin tutsağı olan yüz milyonlarca insanın, sizden başka tüm insanlığın yüreğini dehşet ve acımayla dolduran yürek delici inleyişlerine kulaklarınızı tıkayarak, sınırlarınızın dışında kıyımlar yaratıyorsunuz?

Önemsiz ya da hayal ürünü sorunlarla uğraşacak yerde, neden İrlanda'ya, . . . 'ya¹², Mezopotamya'ya dönüp bakmıyorsunuz? Niçin gözlerinizi tarihe çevirip, hiç mi hiç suçu olmayan sizden yaşlı insanların, torunlarının gözleri önünde asıldıkları Denshevai'nin dehşet verici görünümüne bakmıyorsunuz? Niçin Omdurman savaş alanlarını, saldırganlığınıza karşı yurtlarını savunurken yaralanan binlerce cesur erleriniz tarafından yığıtçe! süngülendikleri yerleri gidip görmüyorsunuz? Yeğeninizi yanınıza alıp Güney Afrika'daki toplama kamplarını ziyaret edin. Çaresiz kadınlarla çocuklara nasıl acı çektirilebileceğini göreceksiniz. Çinlileri öldürücü afyonu almaya zorlamak için açılan afyon savaşını düşünün. Belçikalı uydunuz Bay Lafontaine'e söyleyin: sizi Kongo'ya çağırıp, seçkin dostlarınızın size ne denli lâıyk olduklarını göstereyin. Bütün bunların listesi burada sıralanamıyacak kadar uzun. Anlattıklarım, Britanya İmparatorluğu denen o dev zulüm yapısının Başbakanı olduğunuz için öldürücü bir utançla ürpermenize yetmediyse, Kitchener'i Mehdi'nin cesedini Nil nehrine attığı için Buz Denizi'nde çıkan fırtınada diri diri sulara gömerek cezalandıran, o gözünden hiç bir şey kaçmayan Tanrı, doymakbilmezliğiniz yüzünden işlediğiniz tüm kötülükleri iyiliğe dönüştürerek, ibret alınacak bir biçimde sizin de belâmızı verinceye dek, hiç bir şeye aldırılmaksızın bildiğiniz yolda yürümeğe devam edin.

¹² Burada bir kelime okunamamıştır.

ÜÇÜNCÜ SULTAN SELİM ZAMANINDA YAZILMIŞ
DIŞ RUZNÂMESİNDEN 1206/1791 VE 1207/1792
SENELERİNE ÂİT VEKAYİ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Malûm olduğu üzere pâdişahların biri şahsına ve diğeri devlet işlerine dair iki ruznâmeleri vardır. Şahıs yani iç ruznâmeleri kendisinin oğünkü hayatı hakkında olup doğrudan doğruya şahsîdir. Dış yani devlet işleri ruznâmesi şumullü olup vak'a-nüvis tarihlerinde görülmeyen bazı bilgileri de havi olduğundan alâka çekicidir.

Benim naklettiğim ruznâme bu ikinci nevidendir. Yazanın bir hayli hataları, düşük ve rabitasız kayıtları vardır. Anlattığını değiştirmedeğinden ben aynen naklediyorum.

Bu ruznâmenin Sultan Selim'in cülûsundan (1203 Recep/1789 Nisan) itibaren olan kısmı maalesef görülmedi. Bulunursa onu da neşretmek isterim. Bu suretle Sultan Selim'in cülûsundan itibaren beş senelik olaylar toplanmış olur.

1206 (1791) Çarşamba Gurre-i Muharrem 1 (31 Ağustos):

Bugün *Göksu*'ya biniş ve rikâb şüd ve kapu ricâline yahılarında kalmağa izin oldu. Anadolu Kazaskeri Salih-zâde Ahmed Esad Efendi azil ve yerine sâbık Reisületibba Hayrullah Efendi nasb şüd.

1206 (1791 M.) Perşembe Muharrem 2 (1 Eylül):

Bugün selâmlık-ı Tophane şüd ve âmeden-i kalyonhây-ı şikeste der Sariyar beliman-i mu'tade; lakin kalyonlar mürûrununda şevketlû nigâh etmedi. Tekirdağında âyan Çelebi Ağa sefere gidip mâderbehata oğ-lunu yerine âyan vekili etmiş idi. Ol tarafta iki haseki ile ittîfak edip Te-kirdağı kadısına bir maddede infial edip derûn-i memlekette kadının oğlu camide va'z eden kırk yaşına yakın adamı bir mahalde bastırıp

hetk-i ırz ettiklerinden mâada çakşırının ardını kesip ve uçkurunu boynundan bağlayıp ve hanesine varınca bir ferde çözdürmemeğe talâka kasem verip azad etmişler. Yolda bu halini görenler “molla efendi bu keyfiyet nedir? Gel şunu çözelim” dediklerinde talâkı, giryan olarak ifade, ne hal ise hanesine gelip bâdehu Âsitâneye bostancı-başıya keyfiyeti ifade eyledikte hasekileri ihzâra adam gönderildikte nihân olup kavgayı bastırmağa yeni bir kese masraf eyleyüp ve yedi senede hem müderris ve hem de İzmir mollası olan hekim-başıya beş kese göndermeleriyle bîçare şâkiyi azim tehdit eyleyüp nefyettireceğini ifade ile gün deriden terk-i Âsitâne eylemiş.

1201 H. 1791 M. Cuma 3 Muharrem:

Bugün selâmlık-ı Tophane şüd ve Sarıyâr’dan şikeste kalyonlar limana indi.

1206 Muharrem 13:

Pepeği Hasan Efendi âmed¹.

Muharrem 16:

Yazıcı Efendi kafes giydi. Berütbe-i başmuhasebe².

Muharrem 22:

Yazıcı, Haremeyn muhasebesi pâyesiyle kafes [destar] giyip yine yazıcılıkta ibka olundu.

Muharrem 27:

Bugün donanma duhûl kerd ve fıkara aşure Mahbûbiyede tertîb şüd. Donanmaya masârif sekiz bin kese külliye telef şüd.

1206 Safer 1:

Bugün donanma alayı ve Yalı köşkü ber-mu’tad. Sipah ulûfesi kırıldı.

¹ Pepeği Hasan Efendi, devlet ricalinden olup bu 1206 Muharreminde sadâret kethüdası idi. Seferden gelmişti.

² Kafesî, kafes biçimi kavuğa sarılan destar olup başmuhasebeci ve o pâyede olanlar giyerdi.

1206 Safer 2:

Bugün Kara Mahmud Paşa³ *Vidin'*den kavlı-i hodiyle vatanına (İşkodra'ya) avd (et) kerd.

1206 Safer 3:

Kırk bin adet sipah esâmisi kat⁴, ve bir kâtip mahnuk kılındıkta bin beş yüz bir akçe esamesi zuhur eyledi. Resmî risâlesinde... zam oluna ve (sipahilerin) gafilen etrafını Kara Osman-zâde ve Çapar-zâde ve daire-i sadrazamî ihata edip cebren kırk bin akçe alıp ve kırk kese hizmet dahi alıp ve üç kıst esamiyi bağışladı. Lâkin Arap helâli gibi bağışladılar ve badehu sipahi askerini sair mahallere dağıttılar, ama Moskovlunun bârid talebi ile⁴ mevcut sipahiye perişan ettiklerine nadim oldular.

1206 Safer 9 Cuma:

*Belgrad'*ı veren kabadayı Deli Ahmedi dâme düşürmek için iki tûğ verilip *Niş'*te mukim iken *Belgrad'*a müceddeden vali olan Bekir Paşa *Belgrad'*a beraber götürüp mukaddema kendü de katline emrolmakla başını kesip bugün gelmekle *Bâb-i hümayun'*a bırakıldı.

14 Safer:

Bugün Kapudan-zâde Mustafa Ağa fevt şüd. Nöbetçi başı olduk⁵. Hüda selâmet ihsan eyliye, âmin. Husûf şüd (Ay tutulması). Takvime nazar oluna.

15 Safer 1206:

Bugün Levend çiftliğine biniş ve tûfeng ziyafeti ve kemankeşlere dahi ustufa ihsan şüd. Ve sâbık Şeyhulislam Hamidî-zâde İncir köyünden ıtlak ve Eyub'da hanesine geldi.

16 Safer Cuma:

Bugün 83 tarihinde Zeynep Sultan bina eylediği Soğuk Çeşme karşısında vâki' camie selâmlık olup, fakir nöbetçi başı olmağla yed-

⁴ Bu sipahi ocakları isyanı hakkında Cevdet Paşa (C. 5, s. 225 ve müteakip sahifelerde) Vasıf tarihinden naklen malûmat vermekte ve bu husus hakkında Enverî tarihinden de nakil yapmaktadır.

⁵ Ruznâme-yi tutan memur.

mülûkâneleriyle altun ihsan ve mübarek kadem-i şerifini bûs ile mesrûr buyurdular.

18 Safer Pazar:

Bugün Tersaneye hat gidip kalyonlar âmade olmak ferman olundu. Kapudanların cümlesi birveçhile iktidarımız kalmadı, böyle dikkatli yoklattığı hakkında cümle sefineler Devlet tarafından âmade kılınp bî-kusur bize teslim ve biz dahi salyatznemiz ile kendimizi idare ederek emir-i hümâyûn üzre düşmandan yüz döndürmek ihtimalimiz yoktur, lâkin bu veçhile yoklanarak birveçhile idare edemeyiz. Zira kalyonun on sekiz gediklisine mîrîden onaltı kuruş verirler. Kapudan kulları her birine münasiple yüzer yahut ellişer kuruş zam ile adam tedarik eder. İşte kalyon kaçkını akçesinden bunları teknil eder. Baki emir Efendimizindir dedi.

Yine Safer 18:

Moskov kralı mürd, veliahdı Pavlo kral şüd ve hülâsa asker-i Moskov otuz bin. Ve (murahhas) Vâsıf'ı Potemkin istiskal kerd havadisi. *Turla*'dan esasa mezun iken lisanı Moskov'da *İsmail*'in *Kalas* hizasında olan suyun ismini *Turla* vazetmiş olmalarıyle Moskov *Turla* budur demiş. Kâfir halimize nazaran şımarıldı.

19 Safer:

Bugün meşverette Kara Osman-zâdelere ve Çapar-zâde "eğer Moskov ahitten nükûl ile kurşunlu mahzen ve Kudüs maddelerini talepte olursa cenk ederiz" dedikte mukaddema *Maçin*'de olan bozgun akabinde ehali-i ordu ve mezkûrler memhûr arz-ı mahzar göndermişler idi. Ol saat arz-ı mahzar mecliste kıraat ve bunların dahi "el-aman, bu sefere bir suret vermeğe muhtacız" dedikleri mahal kıraat olundukta serfûru edip ayarları zahir oldu. Meclis netice vermedi ve Çapar-zâde ile Kara Osman-zâdelere bu meşverette hil'at ve asker cem'ine ferman oldu.

19 Safer:

Bugün Kapuda (Bab-ı Alide) cümle ile müşavere beray-ı Acem ve taleb-i mühimmât ez-ahali-i Erzurum ve bugün Nemçe elçisi *Levent Çiftliğine* geldi. Ve elçiye sırkâtibi olan . . . mukaddema Moskov elçisi sırkâtibi idi.

20 Safer:

Ağa kapusunda müşavere. Moskov'a mukaddema irsâl olunan Vâsıf Efendi Ordu'dan *Bozca Ada*'ya nefy şüd. Vâsıf'ın nefyine sebep Yusuf Paşa (Sadr-ıâzam ve Serdar-ı Ekrem) hayli altın verip mahall-i mükâlemede şân-ı devlet üzere ihsan eyle deyu tenbih etmiş iken Vâsıf'ın avdetinde Serçu gelüp Yusuf Paşa'ya Vâsıf'ın hali malûm tehdest ademdir, bir miktar akçe verirsiniz mahall-i mükâleme hizmetine versen deyu söyledikte paşa münfail olup *Belgrat* tarafına nefy eylemiş.

Ağa kapusu müşaveresinde birisi kıyam edip cümle su-i tedbir ve ürküntü kullarında oluyor, bizi yoluyla kanuna riayet ederek ne mahalde kullandılar da hizmet etmedik, tayin verilmeyerek ulûfe verilmez iken bile yine uğur-ı hümâyûnda bir alay çırılçıplak aç yeniçeri kulları dur dedikleri yerde durdular. Hilâf-ı kanun bir vaz'a kankımız cesaret eyledi deyu cevap verdi.

Yirmi yedinin ⁶ mütevellisi Paşa Kapısında kulun rehavetini sual kıraat olunan hatt-ı hümâyûn akabinde çünkü efendimiz sual buyurmuşlar, hâlâ seferber olan orduları ve bunda olan kışlaları ve bazen zuhur eden tecrimi eğer muayyen olan esame vaktiyle çıksa dahi idare müşkül. Hattâ bu defa mütareke olup bilâ tayin on yedi gün yine metrisde mukim oldular deyince Kaymakam Paşa efendimiz dahi bunu isteyüp Ağa kapısında olan meşveret-i sâni akabinde mezkûru Şeyhulislâma sözcü ağaz eden diğer ağa ile irsâl ve müftü dahi Rumeli Kazaskerine irsâl ve anda geceye kalıp bâdelişa Sekban-başı ağa dahi ol mahalle geldi.

22 Safer:

Bu gece İsa Efendi dâr-ı ahirete dâveten teşrif buyurdu ve yerine Çelebi Efendi naşb olundu. Kaymakam Baruthane'ye gitti ve *Yedi kule* canibini keşfeyleti ve seheri Efendimizin arkasına sü-lük yapıştırdılar.

23 Safer Cuma:

Selâmlık Sultan Bayezid'e şüd. Ve Şeyhulislâm mahdûmuna yed-i hümâyûn ile ihsan şüd ve bir çeyrek sonra sekbân-başı arza girdi.

⁶ Yeniçeri ortalarından yirmi yedinci bölüğün mütevellisi demektir.

Bunun nasbı selefi gününde ihraklar sıklaştığından *altmışdört ağası* bunun sebebi baş yazıcıdır, deyüp lisane verdi, lâkin *otuzbir* (31'inci ortadan) olmakla yoldaşı çok olduğundan azledemeyüp ocaktan çıkarmak ve birkaç mah mürûrunda azl ve nefyetmek iradesiyle sekban başı nasbolundu. Kethüda, sekban-başı olmazdan evvel baş yazıcılıktan Sekban-başı esbak *Altmışdört Ömer Ağa* çıkarmış iken vesveseye tâbi kibar bir gün sonra yine yazıcı nasbolunmuş idi. Bugün Trabzon valisi Abdullah Paşa'nın başı geldi. Kethüdasiyle maan (Canikli Ali paşa köleliğinden yetişme Sarı Abdullah Paşa) Kalcı-oğlu'nun dahi başı geldi. Ama ol tarafta mîr-imîrandan sahib-i aşiret Kuğu oğlu bundan mahzuz oldu, zira meydan kendisine kaldı.

24 Safer:

Erzurum'dan üç top dökücü ustası tayin olundu. Cezzar Ahmed Paşa, "Gazi Hasan Paşa'nın malikânelerinden *Yafa* ve Beyrut'u ben talep ettikte vermeyüp bir alay zâlime vermeden garaz nedir?" diye yazması mühiş görünür.

27 Safer:

Bugün Potemkin *Yaş*'ta mürd olup lâşe-i mürdarını terbiye (tahnit) edüp Peterbuğ'a ve ruh-ı habisini Malik-i duzaha teslim eylediler. Ve ordu *Çengel* kariyesine sancak-ı şerif ile teşrif buyurdıkları haberi geldi.

1206 Rebiulevvel 1 Cumartesi:

Mısır'dan Salih Efendi atlar ile arz-ı mahzar ile geldi. Ve *Cezayir*'den İspanyol kalyonu ile cedid *dayı*'nın hediyesi geldi.

1206 Rebiulevvel 4:

Bu gece guruptan nısıf saat mürûrunda kible tarafından kamerden büyük bir şihab zuhur edüp tarafı garba nüzûl edüp saat bire değin geçtiği mahal alâimüssema gibi karar eyledi.

Naşid Mîr vefat eyledi. Merkumun velâdetleri 1162 olup pederleri 1174 hilalinde dar-i naime davet olunup bu merkum Enderunda kiler-i hassaya çırağ ve 1181 tarihinde mabeyinci olup ve 1186 evanın-da hane-i hassaya nakil ve 1197'de silâhşorluk maa kapucubaşılık ile taşra çırağ, bir defa hizmet diyerek Haleb'e revan ve Halil Paşa

(Halil Hamid Paşa) sadaretinde dahi Yenişehir-i fenar bakayası tahsili için Âsitâneden istiskal ve 1206 Rebiülevvelin dördüncü Salı günü hatf-i enfden vefat eyledi. Rahmetullahi aleyh.

5 Rebiulevvel:

Bugün Şehzade Sultan Mustafa sünnet olması tasnim olundu. Müjdecî geldi⁷.

7 Rebiulevvel Cuma:

İzzet Paşa kaynı sâbık tersane emini Çelebi İsmail Ağa'nın hesabı rü'yet ve kapucu-başlığı ref ile nefy olundu.

8 Rebiulevvel:

Ordudan Silâhdardan Mucurlu-zâde Ali Bey ve sipah kâtibi Kadri Efendi ve Kethüda-zâde Said Efendi ve Kızanıklı-zâde Mustafa Efendi, Ağakalfası Efendinin ser-ismaktûları geldi. Lâkin kapuya konmadı. Merhum Kadir Efendi *Muhadiye*'de nezl emanetinde hıyanet etmiş iken Nazif (defterdar) şefaatiyle katilden halâs olmuş idi. Yusuf Paşa sadaretten (birinci defaki sadaretten) azloldukta vazifesi olmayacak veçhile gezdiği mahallerde "Yusuf Paşa hâlâ sünnetsizdir. Âsitânedeki ehlienden işittim" deyu Yusuf Paşa'nın düşmanlarına nabızgırlık ederim diyerek belâya uğradı. Merhum gayet âlûde-mizac mürtekip bir adam imiş derler.

9 Rebiulevvel:

Bugün yeni Cezayir dayısının hediyesi geldi. Altmış bir nefer, omuzlarında ehram ve kaplan postu ve sair hediye. Bunlardan yirmi birinin elinde sepet içinde Cezayirkâri sırma palaska ve gayret kuşağı ve beş buğa ve iki kaplan ve dört arslan ve on tüfenk ve Cezayir bisatlı mücevher ala takımlı Edhemî Mısırî hediyesini arzedip ve bir safî inci tesbih ve mahfaza derununda elmas saat ve altın vezne arz olundu. Ve başlarına kürk vesair nefere kaftan ilbas olundu. Merhum Cezayir Valisi Mehmed Paşa yirmi sene iki ay on gün hükümet edüb, işbu Hasan Paşa, yerine cümle ittifakiyle nasbolundu.

⁷ Hacıların hacdan selâmetle avdeti haberini getiren memur.

At takımı	At	
kese	kese	
97	11	
Piştov	Tesbîh-i durr-iyekta lâ nazîr	vesair hedaya
kese		kese, 700.
20		

11 Rebiulevvel:

Sâbık Şeyhulislâm Muftî-zâde fevt şüd.

12 Rebiulevvel:

Bu gece Mahbubiyede mevlid. Bugün mevlid-i şerif kıraat şüd. Ve avdetde selât-ı zuhrî (öğle namazını) Hırka-i saadette eda ve sulh murad üzere nizam bulmak niyetine Dürbinî-zâde Şifa-ı şerife huzur-ı hümayunda bedi eyledi. Çalık kavağa Şeranpo ve hendek kat'ı.

11 Rebiulevvel sene 1206:

Bugün Kapucular kethüdası Çayır-zâde azlolunup Mirahur-ı sâni bulunan Çinizlikli Ali Bey⁸ kapıcılar kethüdası nasp olunup ve Zühdi İsmail Bey küçük mirahur oldu ve maktul Hasan Paşa'nın hemşire-zadesi firaren Deliorman'a düşüp dâgileri cem ile fesada revaç verdi ve Ulah ve Boğdan minküllilvücuğ serbest olup beher sene yalnız mîriye birer miktar şeyi vermekle Beğler düvel-i sairenin inzimam-ı reyî olmadıkça azlolunmamağa.

20 Rebiulevvel:

Okmeydanı'na biniş oldu ve Topkapı'dan göç esbabı kalktı.

21 Cuma:

Bugün neharî saat 3 Topkapı'dan nakl-i hümayun şüd (yani pâdişah Topkapı denilen Sarayburnu sayfiyelerinden içeriye Saray-ı Cedîde naklediyor).

⁸ Bu Çinizlikli yani İznikli Ali Bey, Osmanlıların ilk vezir ve sadrazamlarından Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ahfasından olup İznik eşraf ve âyanından iken sadr-ı zam Halil Hamid Paşa, devlete adam yetiştirmek için taşra âyanından bazı müsteitleri İstanbul'a getirterek devlet hizmetine tayin etmişti. İşte bu İznikli Ali Bey de onlardan olup İstanbul'a celp olunup başbaki kulu, mirahur-ı sâni (ikinci Mirahor) kapıcılar kethüdası ve vezaretle sadaret kaymakamı olmuş ve sadr-ı za-mın seferden gelmesi üzerine Anadolu valiliğine tayin edilmiştir.

28 Cuma:

Nemçe elçisi devletinden tehî dest (eli boş, hediyesiz) gelmekle devleti alıyye dahi resim üzere mülûkâne tertip ile irsal ve *Edirne*'yi mürûr etmiş iken nihânî avdet ettirtip bugün Topkapı'ya geldi, yarım teslim alınıp Hazineye vaz'olunacaktır.

1206 Rebiulâhır 5:

Hazine odası donanması tamam olup kalfası Kôr Yani'ye 5 kese, kaput 1, ustofa donluk 5, nakkaş başı hafıza 4 kese, biniş samur kürk adet 1 ve kaput 1, ikinci nakkaşa 2 kese, kaput 1 vesair esnaf başılara beherine iki kese ve birer biniş, yazıcıya kese 1, biniş 1, kerhaneciye kese 2, biniş 1 ve bu cümle verilen bahşış 21000 ve cümle mabeyinciler ustofa askı asup defterine ağaları alesseviye askı astular. Ve yekûnu masarif kapu kapamaça 587 kese maa israfat ve tahtı yâpan Komyotosa kese 2 biniş 1.

6 Cuma:

Bugün hamile Saniye için dua okundu.

17 Salı:

Yuvan ve Kostantin (Eflak ve Bogdan vayvodaları) Asitâne ve ruhsüden-i ilçi-i İsveç.

20 Cuma (Sultan Selim'e camide suikast) :

Selâmlık Ayasofya'ya olup şevketlû efendimiz sünneti eda edüp mahall-i kuudlarına oturduğu gibi köse kır sakallı Arabî, kafesin efendimizin namaz kıldığı mahalde kafesin kozesine birbiri ardınca göz ermeyecek rûtbede müteakiben üç tane misk güllesini kozenin pervazına vurup cümlesi bir mahalle gelmekle kafes kırılıp bir tanesi içeri girüp silâhdar vesair arz ağalarının başlarından aşırıldı, hane-i hassa ağalarının önüne düşürdü. Ama efendimiz namazdan fariğ olduğu gibi yerine kuud eder iken âdet üzere Peşkir ağası Seyid Abdullah Ağa hünkâr seccadesini devşirmeğe vardığı gibi Arap kafese güllenin birini vurduğu gibi âniden birini dahi vurdukte şevketlû efendimiz yerinden hareket ile beru tarafa doğru gelirken Peşkir ağası "efendim, bir şey yok sebat-ı kadem eyle" deyup kendisi arkasını kafese verip hünkârı önüne aldı. "Kerem eyle sebat eyle" dedikte "sebatın mahalli midir?

herif kurşun atıyor. Aman adam aşağı inelim” deyüp lâkin dışardan halk hareket-i hümayunu görür deyu Peşkir ağası bağlگیر olup bu esnada arz ağaları namazı bozup silâhdar ağa vesair hele hünkârı kuud ettirdi. Ârabîyi dahi kul yazıcıları ağzını kapayup dışarı aldılar. Ve baş çuhadar cellâdı ismarlayup ol saat sebil önünde katlolundu; lâkin âleme dehşet geldi. Meydan-ı siyasette, “Murad Beyde (Mısır Çerkez beylerinden) alacağım var, alıvermediler” demiş deyu birisi nakleyledi, lâkin sebebi malûm olmadı. Akıl kârı değil, deliye dahi benzemez. Zira üç tane misket gülesini birbiri ardınca bir mahalle isabet ettirmek haylı müşkil şeydir. Peşkir ağasına, kenduyı (Pâdişahı) siper eylediği için bir cep altın ihsan olundu. Tashih olunduğuna göre esmer ebu'l-envar olup bu Arap gurabadan camilerde saflar meyanında kâğıt bırakup cer eder bedevilerden olup bir sene miktarı timarhanede kalup bu esnada çıkıp bu gece *Ayasofya*'da yatmak istedikte kapıcılar komayup taşra eylemişler, tekrar cezbe getürüp bu işi işledi.

23 Rebiulâhır:

Bugün saat üç buçukta (alaturka) silâhdar ağa orduya gitti. Ulufe hattı ve teşrifatıyla kapdan paşa *Mihalıç*'a kereste bakmağa gitmişti. Yirmi gün kadar ol tarafta eğlenüp bugün çamlıcasıyla geldi. *Van*'da Asitâne gibi liman olmağla tersane ve timurhane ve hendese mektebi ve cami ve bir cesim bina emrolundu.

24 Rebiulâhır:

—Suikast dolayısıyla İstanbul'da temizlik—

Ekid, şedid kapuya hatt-ı hümayun gidüb serseri Âsitânede gezen bekâr ve Arap ve saireleri kol kol hâcegân ve mübaşirler tayin olunup serseri gezenleri ahz ve gümrüğe irsal ve anda akçesi olmayanı gemiler ile nef'eylediler.

Altı mahdan ziyade *Ayıntab*'a (Gazi Anteb) kapanan Battal Ağa zâde Nuri Paşa'nın idamına memur olan Köse Mustafa Paşa toprak sürerek kal'aya duhûl, merkurum Nuri Paşa ile seksen miktarı sergerdelerinin ser-i maktûunu Âsitâneye irsal ve malını yağma etmeyüb tahrir mübaşeret eylediğini tahrir eder⁹. Bundan sonra Timur üzerine gitmek ferman olundu.

⁹ Bu Nuri Paşa'nın serkeşliği ve macerası hakkında Cevdet tarihinde (C. 5, s. 253) tafsilât vardır.

25 Rebiulâhır 1206:

Bugün ağa yazıcısı azl ve def'a-i sâlisede Gürcü Mehmed Efendi nasbolundu.

27 Rebiulâhır:

Anadolu'ya asker sürmeğe sekiz silâhşor tayin olundu.

28 Rebiulâhır:

Bu gece Akdeniz donanması tersanceye dahil oldu. Saat 12.

1206 Cemaziyelevvel 3:

Bugün Silâhdar ağa Edirne'ye vasıl ve irade üzere birkaç gün meks ile velâdet-i hümayuna intizarda iken Âsitânedede ve orduda Silâhdar ağaya mühür tasmim olunmuş, lâkin sadr-ı âzaman başında üç bin kadar Arnavut olup belki serkeşidelik vadisine gider vesvesesi hasebiyle mühür alınuncaya değin Silâhdar ağa Edirne'de meks edecek imiş. Eracifi zuhur ve sadr-i âzama dahi vasıl olmakla rikâba yazup "hakikaten mühür-i hümayun ağa oğlumza ihsan olundu ise bir konak (önden) istikbal kendu yedimle teslim edeyim. Eğer tasmim olmayıp velâdete mütarakkiben meks ise ne mani, teşrifatı getürüp bâdehu velâdet zuhur eder ise bir kulları dahi gelsin. Zira bugüne eracif zuhur etmekle her kime bir emir sipariş olursa postun sahibinin teşrifine talik sureti fehm olunup bizde nüfuz kalmadı, umur-i mühimme iptal olundu", deyu tahrir eder.

5 Cemaziyelevvel Cuma:

İki defa devlet kethüdası olan Lâlî (Lâlelîli) Mustafa Efendi fevt şüd.

8 Cemaziyelevvel:

Bugün Has odabaşı Mahmud Ağa fevt şüd ve yerine Galata (sarayı) Ağası Musa Ağa nasb şüd. Galata'ya küçük oda kethüdası Zeytinli Ömer Ağa nasbolundu.

9 Cemaziyelevvel 1206:

Bagdad Valisinden Timur'un firarıyla karındaşının ser-i maktû (kesilmiş başı) geldi.

10 Cemaziyelevvel: – Suikast dolayısıyla serseri takibâtı –

Hanlar ve medrese ve hamam ve mahallât, çend rûz mukaddem tahrîr olunmuştu. Elyevm ceste ceste nefy olunmağa bedi olundu. Lâkin Cezayirliyim diyeni kapudâne himayesiyle nefy etmemek iktiza eylediğinden asıl nefyi murad olanlar Cezayirli oldu, lâkin Sultan Mehmed medresesinde olan suhteler, memur olanlardan hâcegân efendiye ve şeyhülislâm büyük kavuklarına derc edüb anlar dahi üzerlerine varamadı ve Galata semtinde cümle mahallenin şikâyetiyle ahz olunan ipsizleri kapudâne olan Seydî Ali Paşa bunlar Cezayirlidir deyu aldı.

11 Cemaziyelevvel:

İki tane Müslüman Tatar kıyafetinde Moskovlunun çorbacıdan payeli adamı gelip, birisi Âsitânedâ kalıp ve birisi, bir gün Reis efendi ile müşavere ve kâğıtlarının cevabını alup ertesi günü çıktı.

12 Cemaziyelevvel Cuma:

Moskovlunun yağ ve bal ve mum ve havyar yüklü üç kalyonu *Varna*'ya gelüp “altmış bir güne değin sulh kat’olacaktır; bize izin verin İstanbul’a yükümüzü gönderelim” deyu izin talebinde olduklarını *Varna* Muhafızı Ferhad Paşa tahrîr eder.

14 Cemaziyelevvel:

Mısır’da Murad Bey Sâadât-ı Bekriyyeyi ihzar benim malımı ver didikte Hasan Paşa (Cezayirli) aldı dedikte, senedi ver dedikte, senedim yokdur deyu cevap verdikte ol saat katledüp bâdehu arusî yani müftisini çağırıp bizden şikâyet için arz-ı mahzar ile vardın deyu anı dahi katleyledi havadisi zuhur eyledi.

16 Cemaziyelevvel 1206:

Mahmud Paşa avlusu’na ordu kadısı çadırı kurulup esnaftan ordu akçesi devşirilmeğe bed’ olundu.

17 Cemaziyelevvel:

Venedik hükmünde olan Zanta adası gark olmuş. Sene 1792 Mah-ı Yenuar (ocak ayı).

18 Cemaziyelevvel:

Bugün Silâhdar ağa orduya dahil oldu. Battal Paşa-zâde Mîr-imîrân Hayreddin Paşa'nın ser-i maktûu bab-i hümayûna vaz' şüd. Dergâh-ı âli kapucu-başlarından elhac Osman Ağa katleylemiş ve biraderi Asitânede olmakla hapis olundu. Ve nefy-i beled olan gureba ve mesakin ve serseri gezen müslim ve zimmî ve mezalim yerinden tahammül-güzar olanlar tekrar, Rumelili ise *Tekirdağı*'na, Anadolu ile *İzmit*'e kayık kayık irsal ve beş aydan beru mütemedi lodos şedid olmakla biçareleri gark ederek çökmek üzere bir yelkende ahrete vasıl olup selâmetle İzmit'e varan İzmit Paşasına adediyle teslim ve kadıdan ilâmı gelür idi. Bugün bir kayığa 186 adet adam konup *Fenerbahçesi*'ne vardıkta lodos şiddet ile karşılayup ve batırup beş adam gücüyle halâs olmuştur. Ve Ermeni ve Urum serserileri dahi Patrik marifetiyle nefyolunmağa bed' olundu.

19 Cemaziyelevvel Cuma:

Ayasofya'ya selâmlık ve Hayreddin Paşa'nın ser-i maktûu görüldü.

20 Cemaziyelevvel:

Bu gece gayet şedid lodos olup fırtına Balıkhaneyi harap ve sahil-i bahrde kum ve sair mahallerde hayli haneyi harap eyledi.

23 Cemaziyelevvel 1206:

Bugün vakt-i zuhurda Ordudan paşanın tatar ağası gelüp müsalehanın kat'ı kâğıtlarını getirüp telhis ile Topkapı'ya efendimize geldi. Ve ertesi Çarşamba günü tatar-ı merkume *Paşakapısı*'nda samur kürk giydirildi, 2500 kuruş nakit ve bir sehim gümrükten malikâne ve Şam mukarreri ihsan olundu, lâkin musaleha ne gûnedir vâkif olunamadı. *Kaynarca musalehası* ve *Aynalı Kavak* tenkihnamesi ve ticaret senedi bitemamihâ kabul ve *Turla* (Dinyester)'dan kat-ı hudûd kabul olunup sonradan zam olunan beş maddenin üçü kabul ve ikisi ilga olundu. Dört maddeden evvelki *Özi* maddesi, ikinci *Anapa*, üçüncü *Lezki*'nin serbestisi, biri *Kabarta* ve biri Kudüs'i örtmemek idi.

14 Cemaziyelevvel:

Bugün bâ'de'l-asr mükâlemede olan Reis efendinin kaftancısı Abdi, tasdiknameyi getirdi. Orduya geldikten Yusuf Paşa dört

bin kuruş ve bir kürk giyermiş. Âsitâneye geldikte mukabele-i hizmet iki bin kuruş sehim verildi.

Donanma yapusu tamam olmakla Gülhâne ve Aynalıkavak'ta müceddeden bina ve sarayda efendiler mahalli ve sirkâtibi hücresi binasına şürû olundu.

25 Cemaziyelevvel:

Bugün Kapuda meşveret-i uzmâ oldu. Galiba musaleha için idi.

26 Cemaziyelevvel Cuma:

Yenicamie selâmlık ve Çuhadar ağaya ziyade iltifat-ı mülûkâne zuhur eyledi.

Moskov esirleri itlak şüdü.

27 Cemaziyelevvel:

Bu gece mahalle imamlarına ferman olup Âsitânedede bulunan Zuama sancağ-ı şerifi karşılamak için gitmeleri ferman olundu ve sened (musaleha senedi) bugün mühürlendi havadisi oldu.

29 Cemaziyelevvel:

Bugün Silâhdar ağanın adamıyla mektubu gelüp Ordudan hurucını ve ne güne harekete memur olunacağını istimzaç edüp hemen avdete mezun olduğu; *Ağa Bahçesi*'ne biniş, Arap acemilerine cirid ve bâdehu pehlivanlar şüdü.

30 Cemaziyel evvel Mikdad Paşa'nın katli

Bugün Mikdad Paşa'nın ser-i maktû'u geldi. Merhum paşa, Canikli Ali Paşa'nın oğlu olup pederinin sayesinde üç tuğ alup bâdehu sefer zuhurunda Şahbaz Giray ile başta bulunup Şahbaz Giray hanlık takımını tertip için reâyâda mevcut sim'i ahz, maktul dahi koca başları cem edip Yaş'ın kızlarını Anadolu'da işidiriz pek âlâlarından on kadar irsal edin deyu ibram ve der zincir eyleyüp o esnada Nemçelu bastıkta, tuman paça firar eyleyüp Yusuf Paşa'ya geldikte, bir miktar azar ve kaldırım buyurduktaki, maktul öldürün anlayup oba sütununa (Çadır direğine) sarılmış iç ağaları sille şamar ile sütundan ayırıp dışarı çıkarmışlar, bâdehu merfû'u'l-vezare sınıfı iken cülûs-

ta Şah sultan tarafından rica ile tuğları ibka ve *Selânik* ihsan olunup Selânik'e varınca mukaddemlerden ziyade zulm etmekle tekrar merfû'u'l-vezare *Dimetoka*'da idi. Bugün haseki ile (ser-i maktû'u) gelüp vakti zuhurda Bâb-i hümayuna bırakıldı.

6 Cemaziyelâhır: Çarşamba

Şeyh Haydar Abdüsselâm şeyhi nefy ve Şeyh Resmî nefy ve gayrı 4 nefer nefî şüd. Ve Âsitâne tahriri üç mâhda bir defa nizama raptolundu.

7 Cemaziyelâhır

Bugün Ebülfikara Pepeği Hasan Efendi (kethüday-i sadr-ı âli) vefat eyledi. Müşarünileyh merhum devlet-i aliyyede üç defa defterdar, üç defa kethüda-i sadr-ı âli olup bu defa dahi mübayaaya memur iken bir mâh mukaddem hasta gelüb dâr-ı ahrete intikal eyledi. Terdamen, cerbezeli, hakgû bir vücud-ı mükerrerem idi. Kendisi derviş bir zat olmakla malikini fikaraya bezletmişti. İrad namına birkaç akçeye malik değildi.

9 Cemaziyelâhır, Kaymakama Mora tevcih şüd

Bugün bâde'l-asır saat 10 silahdar Ordudan geldi. Ordunun perişanisinden maada bizim reâyâlarımızdan hâlâ ehli ve evlâdı *Bar*'da mukim Boriç isminde bir kâfir Moskovlunun hizmetinde olup *Yaş*'tan orduya geldikte (sadr-ı âzam) tazmin maddesini devlet kabul etmez, eğer şu maddeye şöylece nizam verirsen elli bin kuruş yedimden veririm deyu vait buyurmakla mezkûr Moriç Yaş'ta baş murahhas olan Pezmurodko ve sâni Ribas—ki *Tuna* Cenerali idi—ve sâlis Serçu anda iken mezbur Moriç sadr-ı azamdan ihsan olunan akçe bedeli iş görmeğe gidip ve sadr-ı âzam ile kavlı, eğer yirmi güne değin gelur isem ne âlâ, eğer gelmez isem ceng muhakkak olur deyu herkes perişan iken ertesi günü kâfir gelüp tatmin olmakla musalehaya karar verildiğini tebşir ve kâfir gelüp alâ haddihi herkes ikram edüp avdet eylemiş hatta başta musaleha kat olundukta Moskov baş murahhası Pezmurodko, kiralımız lisanen pâdişah-ı âl-i Osmana selâm eder, devlet-i âl-i Osman altı yüz yıllık devlettir lâkin bir ferd devletine merhamet edüp asker ve umur-ı harbe nizam verüp mukabele bilmisil etmekle kendü hanedanlarını harab ediyorlar, böyle

gider ise bunlara yazık olur. Gece ve gündüz sefer edüb umur-ı harbe ikdam eyleseler güzel olur deyu buyurdular demiş. Hâlâ Moskova'da Kırımli Yusuf General ve rikâb-i hümayun hasekilerinden Ali General ve Yakub General ve nice nice sergerdeleri bizim adamlarımızdan olduğu zahirdir.

20 Cemaziyelâhır:

Bugün sırkâtib höcre si tamam şüd.

22 Cemaziyelâhır:

Bugün bâ'd ez-zuhr valide dairesinde ocak tutuşup yine def' şüd.

23 Cemaziyelâhır:

Bugün *Şumnu*'dan sancağ-ı şerif hareket ve *Edirne*'ye geleceği birkaç gün mukaddem haberi geldi.

25 Cemaziyelâhır:

Telhisî Ali ağa *Mora*'da afyon yeyüp helâk olduğu haberi geldi.

26 Cemaziyelâhır:

Bugün saat yedide *Çinili Hamam*'da Aşır Efendinin konağında ihrak zuhur, etrafını yakarak saat on birde def' şüd.

27 Cemaziyelâhır:

Bugün Nemçe'den gelen orta elçi Kapuya (Bab-ı Âliye) geldi.

30 Cemaziyelâhır:

Veli Efendi-zâde (Mehmed Emin efendi) Rumeli kadısı (kazaskeri) oldu. Rikâb şüd.

1 Recep Perşembe:

Bu gece camide Efendimiz şeyh dinledi.

Meşhur Hatdad Yesârî Efendiye iltifat

Bugün Yesârî Efendi'ye on iki bin beş yüz kuruş *Topkapı*'da (Saray burnundaki köşkler) şevketlû efendimiz kendi huzuruna getirüp haylı nüvazişten sonra *Aynalı Kavak*'da müceddeden bina

olunan kasrıma eğer sen tahrir eder isen şu kaside yazılacaktır¹⁰. Vakt tenk deyu yazmazisen sairin yazısını istemem. Lâkin hatırım için ne kadar da zahmet ise katlanım deyi iltifat ve harcırah olarak meblağ-ı merkumu teslim buyurdular. Zehi kerem ve inayet-i mülûkâne hakkâ ihсан-ı şahane-i bende perverî.

2 Recep Cuma :

Bugün ne kadar üstad ebe var ise gelüp hâmile olmadığını ikrar eyledi. Bu hâmile hususu şu veçhile zuhur eyledi ki merhum efendimizin (Üçüncü Sultan Mustafa'nın) gününde dadılığa cariyeye aranıp Baş Çuhadar Gürcü Hüseyin Ağa marifetiyle bir cariyeye alınmış idi. Sonra hür olup Tatar cinsinden olduğu zahir oldukça def' olunmuş idi. Bâde zamanin ebelik namiyle intisap ve hâmile suretinde bir şey zuhur eyledikte işte, akçe tahsiline tam vesiledir deyu elhamdulillâh hâmile zuhur eyledi deyu Valide sultan hazretlerine müjde edüp hayli eşya kaptı. Sıbyan makulesi vükelay-ı enderun ve harem dahi tamamına dinleyüp mücerrep ebelere götürmeyüp hemen donanma tertibine bed'edüp has oda ve hazine ve kilâr ve seferli ak ağalar misli mesbuk olmadık veçhile tezyin edüp yalnız hazineye . . . kuruş masraf olup ve nisa kanunu üzerine harem-i hümayunda mevcut ne kadar cariyeye var ise külhancıya varınca tepebaşı verilip ve harem donanması ve bu hususa masarîf 9809 keseye baliğ olup netice mücerreb-i umur olmayan ve hakk-ı kelâmı gûş etmeyen hodpesendlerin kârları bu güne netice verdi. Hüda beterinden hıfzeyeye, âmin. Bu maddeler yani velâdet olmadığı ve hâmile dahi olmadığını üç dört mâh mukaddem şehir ahâlisi taraf taraf söylerler idi.

4 Recep :

Bugün *Liva-i saadet* (sancak-ı şerif) neharî saat dokuzda *Edirne*'ye duhul eyledi. Bir kıst mevâcip dahi irsal olunmakla verilip ve Rumeli'nden sefer zuhur edeli mübayaa olunan iştiranın taraf taraf muhasebeleri görülmek için *Kavanoz-zâde* ve sair mahallerin âyânları *Edirne*'de hesaplarını görmeğe cem' olduklarını sadr-ı âzam tahrir eder.

Mütেকaid Silâhdar Hancerli-zâde İsmail Bey fevt şüd.

¹⁰ Kaside, Şeyh Galip merhumundur.

7 Recep:

Bugün Edirne'den fidan geldi. 50 adet.

8 Recep:

Bugün dört ay hezar mihen ve meşakkat ve hezar külfet ile tezyin olunan harem-i hümayun donanması cümleten kaldırıldı (doğum hazırlığının boşa çıkması sebebiyle).

9 Recep:

Bugün Sultan Mahmud (Birinci) merhumun vefat eylediği¹¹ *Daye Hatun* camiine selâmlık oldu. Merhum Sultan Mahmud'dan sonra bir pâdişah teşrif etmemiş idi. Bu *Daye Hatun camii* gayet harap olmakla maktul ağa (Darüssaade ağası Hafız Beşir Ağa) tamir etmiş idi. Bâdehu muhterik olup 1188 tarihinde Sultan Hamid merhum bina etmiştir ve Sekban-başı elini bûs (alt tarafı yazılmamış).

10 Recep:

Hazine odasının donanması bozulmağa bed' olundu.

12 Recep:

Bugün sürre çıkarıldı. Mâl eşeği mudmin-i hamr Sultan Bayezid kâtibi Sürre emini nasbolundu.

13 Recep:

Divan olup Nemçe'nin elçisi atebe-i ulyaya yüz sürüp name-sin verdi. Kanuna muhalif bir hilâl dahi götürmedi. Ba'de'd-divan Silâhdar ağa yerine teşrif ve ba'det-taâm Enderun gilmanlarına tomak melaibesi emredüp (ibraz-i) hüner edenlere altın ihsan ve bâdehu yevm-i culûsları olmağla bin kuruşluk çil para cümle iç oğlanına Silâhdar ağa yediyle serpildi.

16 Recep:**Küçük Hüseyin (Ağa) Paşa Hakkında**

İşbu on altıncı gün neharî ezanî saat ile tam ikide sünnet odasında huzur-ı hümayunda Serçuhadar-ı şehriyârî Çerkes Hüseyin Ağa kul-

¹¹ Tarihce malûm olduğu üzere Birinci Sultan Mahmud hasta olarak gitmiş olduğu Cuma namazından avdetinde Saray kapısından girerken vefat etmişti (1168 Safer/1754 Kasım). Bu sebeble sonra gelen üç pâdişah o camie gitmemişler ise de Sultan Selim bu zihniyete itibar etmemiştir.

larına Derya Kapdanlığı ile vezaret ihsan olunup bol yenli çuhaya duhte sırt samur ve üzerine üstüslü kürk ilbas ve kudum-i hümayuna yüz sürdükten sonra *Mustafa Paşa kasrı*'na inip kapudan (Bab-i Aliden) takım gelince (ye kadar) anda mukim olup takım geldikten üç saat beş dakikada rikâba kadem bastı ve yerine hâlâ Baş Şehzade Sultan Mustafa Efendi hazretlerinin baş çuhadarı Seferliden gelen sandalcı Eyüp Ağa nas'bolundu ve Kaptan Paşay-ı cedid ile Enderun-ı hümayundan hazine odalı Hüsrev Ağa¹² ve Arap Bilâl Ağa ve Gem almaz Mustafa Ağa beraber çıktı. Lâkin sekiz gün mukaddem birisi rüyasında üryan görüp ve biri dahi yara ve bere cerahat ve düşer gibi idi. Eyüp Ağa görmüş. Yerine Baş çuhadar oldu. Ve biri dahi odasını kapatmış, Hüsam Ağa gelip bulmağa delâlet edüp o dahi odasını bulmayup ikisi dahi hayran hayran gezer imiş ve odayı bulmamış, inşallah bu dahi çıkar. Ve bugün odasını hedmettiler, zerenduz tavan-ı mülûki harap kıldılar. Ve bu Kapdan Paşaculûsta Hane-i (hassadan) gelüp def'aten hizmet-i mabeyn ile müşerref ve gündün güne وقع و vaka' ve itibarı müzdad olup bâdehu Aynalı Kavak' ta Muharrem'in 18'inde bâ'del-asr hâlâ Silâhdar Esseyyid Abdullah Ağa yerine Baş Çuhadar olup dâd u sited kendisine münhasır olup ve hariç bir maddeye ferd-i âferide kadir olmayup nâçar

رای انکه توفرمود

حکم انکه توکردی

diyerek cüz'î ve küllî beca ve nâbeca reyine menut olup biçare felekten bihaber sadedil olmakla kendisini ortaya atup "menem diğer nist" "vadilerinde puyân olarak ve ettiği hayır ve şerri idrakten cahil olup etval-i müstahsene-i düvel-i islâmiye hilaf-ı hareket hattâ cemî-i umura kavî-i hodile nizam vermek ve niçin olmazmış aslında edenler bizim gibi adam değilmi dir?" diyerek yanlış yola gidüp sadr-ı azamların tahlisini (telhisini) alenen açmak ve reyimin hilâfına ise pâdişahdan ketm ile ihrak edip serair-i devlet-i aliyeyi can gibi nihan etmek vadi-sinde bir ferd ile zâhiren umur-u devlete dair sohbet etmez, ancak odasında yastık üzerinde yığılıp kalan tahlisleri (telhisleri) odasına varanlar kiraat ederek her madde vukuundan mukaddem ifşa olur idi. Hatta hatt-ı hümayun tesvidleri dahi bu veçhile olmakla Ruscuklu Hasan Paşa'nın katline (dair) yazdırdığı hatt-ı hümayunu dahi bazı mukarribleri kiraat etmekle bir mâh mukaddem ifşa oldu. Ve

¹² Küçük Hüsrev Paşa mühürdar ve kethüdalıktan yetişme olup sonra meşhur serasker ve hattâ sadr-ıâzam olan Hüsrev Mehmed Paşa.

kendisi vücudunun eri olmayup cefaya mütehammil ve meşakkate meftun ve daima at ve ok ve mızrak ve kılıç çalmak gibi hünerlerde külli behresi olup leyl ü nehar bu suretle evkatı gúzar ve leyllerde dahi huzuz-ı nefsanîyesine münhemik olup böyle iken birle taab (تعاب) nedir bilmez, kelâm-ı hakkı kabul etmez gözü gördüğü yere basar hod pesend olmakla akibet mekr-i düşman ve dost nümüd ile bu belâya duçar oldu. Hattâ Silâhdar-i şehriyarî, Sultan Hamid merhumun devrinde bir defa Sultan Selim'e tezkire tahrir eder deyu hazine vekili Osman Ağa'nın desisesiyle Silâhdar Yahya Efendi dahi firîb olup ittifakla Sultan Hamid'e nakil ve Enderundan ihraç belki idamına bezl-i makdûr etmişler iken hâlâ Silâhdar Abdullah Ağa o zaman merkumun nazarında baş çuhadar olmakla def'ine himmet edüp sahil-i necata vasıl etmişti ve bir defa Yusuf Paşa'nın sadaret-i ülâsında dahi nefy-i enderun olunacak iken yine merkumun lutfuna mazhar olmuştu. Bundan başka cemi malezimesi netice, giyeceği sevbini dahi verir idi. Ba'dehu cülûs-ı hümayun oldukta ol saat bi'at akabinde sünnet ödesinde hilaf-ı âde ruz merre elbise ile yer öpüp def'aten hane-i hassaya alup mabeyn hizmetiyle istihdam tebdilcilik unvaniyle iştiâr ve kahveci başı şeytan Zahir . . . mel'un maderzâd fiten desise anbarı mürtekb-i ef'âl-i cemî'-i zemime Husam-i bedfercam kârına revâc ve dâd u sitede tamâm alet-i şer olur ise ancak budur. Ve bunca senedir hamayimle Silâhtar ağanın himayesine ben aldım deyu bin türlü mekr ile hilâf-ı âde-i Enderun başkaca baş lala yerinde yatup kalkması irae ve bu etvarı pesend etmeyenlere bu sizin bildiğiniz mabeyincilerden değildir deyu îmâ ve kendisinin cemî-i memalikte ve her mukataada parmağı olmakla pes perdeden ahz-ı rüşvet ile hempatını evvelkinden on kat ziyade doldurup âlemi haraca kesip zahirde bir şeye karışmaz gibi hareket ve derdini ifade edene ne yapayım işte görüyorsun beni daima tekdir eyleyler söz dinlemez deyu cemî-i âlemin lisanına düşürdü . . .

Gelelim merkum silâhdar ağanın bu mertebe ihsanına keremine müstağrak iken birle âkibet evan-ı cülûsta tebdil gider iken Nazif Ahmed Efendinin¹³ Edirne sarayında başını kesmeğe hat aldığı

¹³ Birinci Abdülhamid'in kızı Dürrüşehvar Hanımın zevci olan Nazif Ahmed Efendi Sultan Selim'in cülûsunu müteakip Selim'i hünkâr yapmak isteyen Halil Hamid Paşa'nın katlinden sonra Selim'in hükümdar olması üzerine Sadaret kethüdası iken Ordu'dan Edirne'ye getirilerek 1203 Ramazan/1789 Hazi-randa katledilmiştir.

ve bugün çıkıp gideceğini ifade eyledikte silâhldar ağa, behey oğul, bu, cellâd ve haseki kâdır, bir tarihte olmayan işi işleme demekle azimetine fütur verdi deyu yevmen feyevmen gazabı müzdad ve izhar etmeyerek pes-i perdeden tekdir ve hattâ bir defa Ocakları gözetmez deyu efendimizi igzab ile hatt-i hümayun gönderdüp bugüne tekdirin had ve hasrı olmayup tamam mükâfat eyledi. Âkibet yine ağa kalup o bu veçhile gitti, hattâ Cuma gecesi ki ertesi günü çıktı. Gece Silâhdar Ağaya varıp (Silâhdar Seyyid Abdullah Ağa idi) Kapdan paşa olacağını ifade eyledikte, behey oğul, bu şebabiyet ile kapdan paşalığın münasebeti yoktur zannederim, yine sen bilirsin, acele etmeyesiniz, gençliğin var dedikte; efendim, gayrı böyle iktiza eyledi mütehammil olmayacağı-mız zir-ibâra girdik ve çıkmaz yola gittik, eğer bir az dahi meks eylesem ordu geldikte elbette, beni isterler, efendimiz dahi infial eder, nefsaniyet gelür giderek dahi fena olur. Mührü her kime versek ol saat benim için tedabire sa'y eder bilemedim fena yola mı gidildi? Eyisi kendimi efendimin uğruna feda ederim: Yalnız ben giderim deyu ifade eyledi.

Ertesi gün *Mustafa Paşa kasrı*'nda takım gelince eğlenmek için meks esnasında Silâhdar ağaya hitap ile rica edüp siz benim efendim iken yine bazı hareket-i nâhemvarıma gücendiniz, cenabınız af buyurmaz ise Allah bana tevfik-i kerem etmez, inayet buyurup af edüp duanızı dirig buyurmayın deyu niyaz eyledi ve kendisiyle hazineden dört ağa ve seferiden bir ağa çıkıp maan gittiler, lâkin bunun çıkması ancak şevketlû efendimizin muradı olup etrafa ben cebir olmayarak şunu her ne ile olur ise mühürden maada çıkmağa heveslendirmeğe sâ'y-ı ferman (firavan) etmekle ustalar hem tahrik ve hem teşvik ile bir dereceye getirdiler ki gayrı sabra kararı kalmadı, hattâ perşenbe günü kürkü yetiştiremediklerinden ertesi cumaya kaldı, hattâ perşenbe günü huzur-ı hümayunda güreş tutan pehlivanlar da kapdan paşanın altı pehlivanı yenildi ve cümle yelken anın pehlivanı idi ve ol gün efendimiz dahi gayet muztarip olur, zira efendimiz galibane tavr eder idi, hattâ çıkmazdan beş gün mukaddem eve gider iken efendimiz atını kaldırımdan çıkarıp toprağa vardıktan Rüst em Ağa, “efendim, kaldırım münasiptir; toprak çamurlu” dedikte Paşa, “Rüst em Ağa incitme Allah versin düşün de öğrensın” demesi ve ciritda da mübarek serine cirit vurmak ve zânusunu cirit ile vurup kanlar akmak gibi nice nice hareket-i Çerkesileri vardır. Çıkmamasına sebep bâlâda

tahrir olunduğu üzere Sultan Mustafa mat'ûn olduğunda merhum Abdülhamid Han hazretlerinin hazinedar kadın efendi validesi makamında bilmekle eglensün deyu hareme götürdüklerinde esna-i sohbette Valide Sultana gayet dostluğu olduğundan, “efendim, benim dünyada bir muradım yok, cenabınız ile olan hukuk-ı kadimeye binaen ruhsat verirsiniz bir az sözüm var” deyüp ruhsat aldıktan “behey efendim, bir kere şehirlî ne söyler haberiniz var mıdır? Devlet elden gitti, Şevketlû efendimize merhamet lâzım, beni, nisa taifesinden iken merhum efendimize Halil (Hamid) Paşa esameleri karıştırıyor, halk fisıltuya vardı, kerem eyle def'eyle dedim, bir tarikle sözüm geçmedi bir vesile hemşiresi merhum Esmâ Sultana varup beyan eyledim, gelüp nizam verdi. Bir kere kulağı taşraya tutun, âlem haraca kesildi. Şevketlû efendimiz hemşireleri var anlardan sual edin” dedikte Valide Sultan dahi bazen işitmekle söz tesir edip Şah Sultan ekber-i hemşire-i Şah-ı Cihan âkile ve vakur olmakla getirüp sözü bir edüp iki (si) maan efendimize ifade edüp çıkmasına karar verildi. Ama efendimiz giyabından çıkmağı mürüvvet görmeyüp bazı mahremleriyle “Hüseyin ben bilmeyerek gönlünü edin, her ne diler ise anın ile çırağ olsun” deyüp işte o zamandan çıkıncaya dek nice nice tedabir ile bu surete koydular deyu naklederler, Sadr-ı âzamın talebinin aslı yoktur derler. Sadr-ı âzam hazretlerine merhum Kapdan Paşa şevketlû efendimizin tasvirini karşısında kallavi ile yine sadr-ı âzamın tasvirini yaptırıp göndermiş idi. Bakınız siz hemen efendimiz bu surette olduğunu bilsun yahut işte nasibin tasvirini görmektir demek midir? ve muratları sancak-ı şerif için *İncirli Bahçe'ye* geldikte sadr-ı âzam tekaüd ve kaymakamı sadr-ı âzam etmek idi. İnşâallah bu suret ümmet-i Muhammede hayırlı olur. Zira halen Reis vekili Mehmed Raşid Efendi ve Darphane Emîni Yusuf Ağa bir veçhile sadr-ı âzama emniyet hâsıl edemezler.

Hüseyin Paşa, Baş çuhadar iken her işini gelüp müzakere ve ol biçareyi paradan atup sair mahallerde “neyleyim, küçük ağa böyle irade eyledi” diyerek hallerini tanzim ile cümle reylerini ona isnad ederler idi ve Hüseyin Paşa ise cirid ve at, kılıç çalmak fenlerinden gayrıdan bihaber sadedil Çerkes-zâde hin-i sabavetinde Harem-i hümayuna gelüp yedi yaşına girdikte Hazîneye çırağ olup yirmi yedi yaşında Hane-i hassaya nakil, otuz yaşına varmadan bu rütbeye nâil oldu. Kendisi hin-i cülûsta umur-ı devlete müdahale etmez iken mürebbî-i

hannâs Gürcü Kahveci-başı Hüsâm, celb-i menfaati için, “efendimize sadakat senin her umura müdahale ile efendimize îânetinde, henüz cülûs eyledi, bir miktar rahat olsun, sen efendin için bir miktar zahmet çek” diyerek bir dereceye götürdüğü cemî-i umur-ı devlet, inzıam-ı himmetine menut oldu.

Bu aralıkda *Kahveci-başı* Anadolu Rumeli ve Mora vesair akçe ahzi mümkün olan mahalleri muradınca hakladı, murad olmayan maddeyi ifade etsen, “ne yapayım şuna söz geçmez, ben söylersem dahi fena olur, sonra işin bitmiş” diyerek yine kendü işlerini başa çıkarır. Hattâ Kazıkçı Hüseyin Paşa kethüdası . . . Ağanın ağuş-ı terbiyesinde perverde olmuş bir sefihe mültezimi Kahveci Hüsâm cülûs-i hümayunda haseki itdirüp bir defa rikâba gelmeden cümle kadılara takaddüm ile haseki ağa ettirdi. Mel’un Hüsâm, Hekim-oğlu Ali Paşa kölelerinden olup Şam ve Mısır’a varınca ne kadar veffak ve ne kadar havas âşına var ise cümlesini celp edüp zâhir ve bâtında nice nice amel ve desisesi vardır. Ve Hüseyin Paşa’nın çıkması bâlâda tahrir olunduğu üzere merhumun hazinedarı gelüp valideye ifade ve Şah Sultan dahi anı tasdik edüp ahar tesir etmiş. Hattâ ol hinde Valide Sultan ile efendimiz Hüseyin Ağayı çağırıp “senin hakkında hayırlı olarak Derya Kapdanlığı ile Esmâ Sultani vermek ile çırağ ol” deyu razı eylediklerinde razı olmuş, badehu sadr-ı âzama yazacak oldukta efendimiz “Ben sadr-ı azama yazarım” demiş. Hüseyin Ağa dahi, “yazdığımızı kulunuz göreyim” dedikte “haremdede yazar gönderirim” deyüp hareme varup sadr-ı azama yazıp ol taraftan irsal eylemiş ve Hüseyin Ağaya göndermemiş. Haberi Perşembe gecesi gelüp “her veçhile rey-i hümayunları musiptir, bu tavr Hüseyin ağa kullarına dahi hayırlıdır” deyu ifade eylemiş.

Bugün hünkâr ve baş ağada azîm telâş var idi, herkes “âya ne var” der iken bunda karar verdi. Ve kürk giyüp gideceği zaman efendimizin hakipâyine yüz sürüp tevarüd eden telhisleri kulunuza gönderin deyu bîçare Müdebbir-i devletliği gitmiş bir şeyden haberi yok idi. Hattâ Silâhdar ağaya dahi “ben, efendimize telhisleri tenbih eyledim” deyu ifade eyledikte silâhtar ağa pek güzel demiş, lâkin meram nedir vakıf olamamış. Ba’dehu efendimiz bu veçhile nakleylemiş mecnun-ı la-ya’kıl kendisini Eflatun-ı asr gibi edüp yine telhisleri istemiş. Kırk bin kuruşa müceddeden yaptırdığı hançeri iptida efendimize gösterdikte efendimiz infial edüp lâkin ser-i mû izhar etmeyüp ifrat ile hançeri

medh eyledim. Muradım *nazarda* der ise alup hemen hareme götürmek idi. Bu hançere gelince her neyi medh ettim ise nazarda (makbul) der iken bu defa demedi. Her beline takdıkça ahal-i İstanbul'dan haya ederdim, lâkin bizim pesendide eylediğimiz mevcut hançeri alup beline takması iken efendimiz beğendi deyu müceddeden bana dahi bir hançer aynı olarak ısmarladı, deyu nakil buyurmuşlar idi. Geçen sene Cezzar Ahmed Paşa'nın iki yüz bin kuruşunu alup Hüsam Ağanın tahrikiyle emirü'l-hac eylediler, şimdi Hüsam çekildi. Hüseyin Paşa ile Âsitânedeki Kapu kethüdası Süfyan Ağanın taahhüdü kaldı. Ama yüz altı gündür Cezzar'dan bir haber belirmedi, çünkü hüccacı, Şam (Valisi) götürüp kendüsi Dürzi üzerine asıl vatanı olan *Akkâ*'ya gitmesi idi. Hâli hüccac Âsitânedeki hareket eyledi. Emirü'l-hac yok, Cezzar bir şeyden tetayyür eyleyüp gelmez ise hüccacın hali malûm, zira her kimi Emir-i hac etseler mühimmat-ı rah-ı hac yetişmez derler. Hele şevketlû efendimiz tedabir-i saibe ile her neye talip oldu ise ihsan ederek borcum var dedikte ihsan eyledi. Sultanı talep eyledi verdi. Netice def'eyledi.

Merkum Kapdan Hüseyin Paşa hazretleri işbu Şaban-ı Şerifin iptidası Cumartesi günü ba'de'l-asr saat onda tersaneden hareket eyleyüp doğru sofada *Mustafa Paşa Kasrına* gelecek olmakla silâhdar ağa Üçüncü kapısında karşılayup lütfen koltuğuna girip kasr-ı mezbure dahil ve kahve dühan ikramından sonra halvet olup mezkûr Paşa, Silâhdar ağa, Hazine kethüdası akşama yarım saat kalınca sohbet eyleyüp meal, tersanenin kesret-i düzdanını (hırsızlığı) beyan ve bazı sohbet ve Silâhdar ağaya kerem ve inayet ile, "ben sizin nimet ve lütfunuz ile mugtenim iken cenabınızı takdir eyledim, bilmedim af buyurun, eğer af buyurmaz iseniz ben felâh bulmam" bana ve nâ beca hareketim mesmu-ı şerifiniz oldukça kulunuzu agâh buyurun deyu tahassürane kelâmı ağa hazretlerine tesir eyledi. Ba'dehu akşam ezanına dek Silâhdar ağa yerinde hazine kethüdası ve mabeyinciler ve silâhdar ağası ile eğlenüp şevketlû efendimiz camie çıkdı, silâhdar ağa camie gitti, Paşa ağanın yerinde namaz kıldı, ayetü'l-kürsî okunur iken silâhdar ağa ile efendimiz pencereden sohbe başlayup saat yarıma yakın silâhdar ağa yerine gelip paşayı kaldırıp ikramen yine koltuğuna girip baş lala odasının önüne değin geldikte paşa, ağaya hitabedüp "kerem buyurun itmen" deyu rica suretinde söyledikte silâhdar ağa dahi koltuğundan çıkıp sağ koltuğuna dülbent ağası ve sol tarafına miftah ağası girip has oda bah-

çesiyle hazine kethüdasının ard kapısı önünden asıl hazine odasına duhul ve anda resim icra olundu ama hazine kaldırımından mumlar ile hazineli istikbal edip hane-i hassadan şem'keşan şilteci ağa, hazine eskileri başından selâmlayup avdet ve şemileri (mumları) dinlendirüp Has oda camii penceresine vaz' ile anda kaldılar.

Paşa hazineden çıkıp fodla dolabı önüne vardıkta hazine şem'-keşanları selâmlayup kiler kethüdası yalnız temenna ve kiler şem'-keşanları önüne düşüp agavât-i kiler ile helâllaşup kiler kethüdası maan odadan çıkıp önü sıra kethüdayı kiler odasının kaldırımını beş hatve geçtikte dönüp temenna edüp ve dâmenini takbil edüp geru çekilinceye değin seferli ağa Çerağ-ı has şem'-keşanlarıyla gelüp damenini takbil ve önüne düşüp odasına götürüp anda dahi icray-ı resm-i âdi teknil olunup beri odalar gibi anda dahi hane-i hassada acemi köşebaşının lalası bulunan Tutuştı-zâde Emin Beyin damna vaz'olundu. Andan dahi Ak ağalar Arz odası köşesin alup resm icra olunup andan dahi harem ağalarına varılıp ba'dehu yine hane-i hassa şilteci ağaları kuşhane kapusundan yani kaldıkları mahalden önüne düşüp silâhdar ağa yerine götürdüler ve şilteci ağaların çektiği hırka-i şerif şem'ide bâdehu silahdar ağa yerinde bir miktar teneffüs edüp yine hareket ve silahdar ağa ikramen koltuğuna girip cami yolu kapısından çıkarup yine baş lala odası önünden dülbent ağası ve miftah ağası koltuğuna girip silahdar iki hatve kadar önünde has oda kapısından girip şadırvan mukabilinde silahdar ağa veda edüp ve silahdar ağa odasından bu mahalle gelince, buhurdan çeken silahdar ağa sandıkdaşları dahi selâmlayup kaldılar. Ama dülbent ağasıyla miftah ağası üçüncü kapusundan çıkarup binek taşına değin indirdiler. Anlar dahi avdet eyledi. Paşa dahi esb-suvar olup mahalli olan divanhaneye gitti.

Ertesi Pazar günü neharî saat birde (alaturka) veda için teşrif edüp yine Silâhdar ağa üçüncü kapusundan istikbal ve *Mustafa Paşa Kasrı'nın* bahçe tarafında derun-ı kasırda minder üzerine konan ehram üzerine kuud edüp kahve ve duhan ba'dehu Silâhdar ağa ve Hazine kethüdası ve mabeyinciler ile halvet ve sohbet edüp ba'dehu Hırka-i Şerife teşrif ve Berberbaşı çırağı sakal başı yapıp ve ezanî saat ile üç saat on dakikada kallavî'yi Ser-destar Ahmed Ağa giydirip ve yeşil atlasa duhte dört yenli kürkü dahî muhibb-i yarı Ser-kahveî Hüsamettin giydirip badehu hane-i hassa ağaları damenini bûs eder iken Şevketlü efendimiz dahi bugün Darüssaade ağası olan Halid Ağa ve mabeyin-

ciler ile havuz başındaki köşke teşrif eder iken hırka-î Şerifin penceresinin dışarisından bir mikdar temaşâ buyurup ba'dehu merkum köşke kuud edüp hane-i hassa ağaları dahi gelüp âdeta biniş gibi huzura geldiler. Akabinde silâhdar ağa (açık) Has oda-başı paşanın koltuğunda huzura geldikte bir defa yer öpüp efendimiz hareket-i hafi etmekle efendimizin mübarek kademine yüz sürüp ba'dehu ikramen yed-i hümayunu dahi takbil edüp kıyam eyledikte silâhdar ağa kürk deyüp âmâde kılman çuhaya duhte bol yenli samuru has odabaşı üç saat yirmi dakikada¹⁴. ilbas edüp tekrar hak-i pâ-yı âlem-masire yüzünü sürüp gûya ruh bedenden müfarekat eder gibi biçare hareketten kalup gûya dar-ı ahrete gider gibi gitti. Ba'dehu Has oda kapusundan çıkıp Babüssaadeye varınca safbeste-i kıyam selâm olan enderun agavatına selâm vererek Babüssaadeden huruç üç saat yirmi beş dakikada olup divan yerini selâmlayup ol yoldan gidip bâb-ı hümayundan takım ile çıktı.

Sarayda orta yoldan sadr-ı azam olanlardan gayrısı gitmez. Merkum Hüseyin Paşa'yı mabeyinde huzura götürümeüp biniş etmeğe bâis, efendimize yüzü alışmıştır taciz eder deyü idi. Ama biçare harf-i vahide kadir olmayup meyyit-i müteharrik hayran bir mevtâ gibi idi.

Recep 19, sene 1206:

Bugün teşrifat ile Hazinedar-ı şehriyarî Halid Ağa hazretleri *Edirne*'de sadr-ı azama gitti.

Recep 29:

Bugün ordudan hazinedar ağa ba'de'l-asr geldi. Vürud-ı Hazinedar Halid Ağa ez ordu; ulufe kürkiyle irsal olunmuş idi.

1206 Şaban 1, Cumartesi:

Sancak-ı şerif *Edirne*'den neharî saat bir buçukta sadr-ı azam ile maan Âsitâneye teşrif için huruç etti.

2 Şaban:

Bu gece saat sekizde (alaturka) Darüssaade ağası Bilâl Ağa fevt olup alesseher yerine Hazinedar Halid Ağa nasbolunup ve hazi-

¹⁴ Münecim başı ikinci münecimin zayıcilerinden herhangi birinin üzerine eşref saat olarak gösterdiği üçü yirmi geçede kürk giydirilmiştir.

nedar ağalığa Mısır'da mukim Baş kapı oğlanı İdris Ağa nasb ve da'vete adam irsal olundu. Ve Baş çuhadar ağa bugün veda eyledi. Akdemce tahrir olunmuştu.

3 Şaban:

Bugün sadr-ı azamdan Nemçe kralının Recebin on altıncı Çarşamba gecesi füceten mürd olduğu haberi geldi ve yerine oğlu kral süd. Lâkin Moskovlu veliahdı Napoli kralı ile bacanak iken bunun avreti mürd olup kat'-ı alâka olunmuştu. Devlet-i aliyye ile kral-ı mezkûr ittifaka ihtimam üzere olup lâkin *İstanbul*'da Nemçe Elçisi Herbet, Moskov ile fesh-i ittifak ve Devlet-i aliyye ile ahd-i misak etmeğe devletim hahişger, ancak Baş Çuhadar Hüseyin Ağa, Enderunda iken mümkün değildir; zira hadaset ile devletce reden (idareden) bihaber mütelevvin ve sadedil olmakla bir yerde durmaz deyu avk olunmuş idi. Şimdi ne güne olur ise tahrir olunur.

4 Şaban:

Divân-ı galebe ve ihrac-ı mevacib-i lezez (Şevval, Zilkade, Zilhicce aylıkları) el-mahsûb sene 1202.

6 Şaban:

Bugün Kahveci-başı Hüsâm-ı şerir ihraciyle Enderun tathir kılındı. Bu defa dahi envâ'-ı hüyel ve desise ile hal-i hayatında Şahinci başı Dellâl-zâde Emin Ağa biçaresin tekaüd ettirüp zâhirde ana dahi gadir etmeyüp beş, altı bin kuruşa kasr-ıyed ettirüp ve mahiye beş yüz kuruş vermek şartıyla Şahinci-başılığı aldı. Yani Rumeli ve Anadolu'da etmediği kalmadığından maada bu sene dahi *Filiba* nezaretini almış idi. Hilâf-ı kaide-i Enderun bir tarihte olmayan umuru iltizam edüp saat bir buçuk.

Ve yine bugün Cura-zâde'nin ser-i maktû'u geldi. Cürmü, Hotin'e küffarın istilâsı oldu. Tercüme: Bu Cura-oğlu Türkmenden derebeği gibi zuhur eyleyüp sefer zuhurunda üç tuğ ile Hotin'e irsal olundu. Şimdi Balçık'ta katlolundu.

Ve bugün *Bahariye*'ye biniş ve neşat ile imrâr-ı vakit olunup ba'dehu *Hakaniye*'de taam ve fasillar olundu.

10 Şaban:

Bugün sancağ-ı şerif geldi. Sadr-ı azam ve Kaymakam ve Kapdan Paşa maan Hırka-i şerife gelüp sancağ-ı şerif yed-i hümayuna teslim olundu. Ve Hasoda-başı yediyle Yusuf Paşa'ya lütfen ve keremen bol yenli samur kürk ilbas olundu.

Sabaha karip Kürkçüler hanında ihrak şüd ve Sadr-ı azam Kapuya varup umum halkından sonra hemen tebdile girip ekmek ve ete nizam verdi. Eti on beş paraya emreyledi. Mukaddem yirmi para idi.

12 Şaban:

Bugün *İncili*'ye biniş oldu ve Topkapu'ya.

13 Şaban:

Rikâb, *Ağa Bahçesi*'ne olup ba'dehu Silâhdar ağaya tezkire ile bir mücevher gaddare ve Valide sultana bir mücevher saat hediye verildi. Nur-i Osmaniye'ye selâmlık şüd.

14 Şaban:

Bugün Sancakdar gelüp ve şevketlü efendimiz dahi teşrif edüp sancağ-ı şerifi sütunundan çıkarup Hırka-ı şerifin yedek sehbasında düvrülüp müceddeden âmâde kılınan yeşil sandal bohçaya vaz' olunmazdan evvel Silahdar Es-seyyid Abdullah Ağa malından âmâde ettiği beyaz bohça şala konup ba'dehu sandal bohçaya ve ba'dehu sandukasına vaz'olundu. Ve sütun-ı sancağ-ı şerife bend olunan *miftah-ı Kâbe* dahi yeşil atlas zerduz kesesiyle teberrükât dolabına vaz' ve *Seyf-i Davud* dahi mahalline âvize kılındı. Ba'de'l-asr akşama bir saat kala tamam oldu. Aşırcılar feth-i şerifi tamam eylediler. Saat on birde halvet olup Valide sultan sancag-ı şerifi ziyaret edüp hane-i hassalı ağalara olarak havuz kenarına bin kuruş ihsan vaz'etmekle akşamdan sonra cümlesine taksim olundu.

18 Şaban:

Orduy-ı hümayunda bâlâda tahrir olunduğu üzere Sipah ve Silâhdar kâtipleri katlolundu. Bir kaç fihar etmiş idi. Hattâ Mıstık Efendi ve (ismi açık) Efendi Âsitâneye fihar etmekle Mıstık Efendi sakal ve bıyığını tıraş ve Âsitâneye hanesinde nihan idüğünü haber

alup bu gece basup zindanda mahnûk kılındı maa refika ve neferattan dahi on kadarı katlolundu.

19 Şaban:

Eğriboz Valisi Mataracı-zâde Halil Paşa *Manya*'ya firar eylediği haberi geldi.

26 Şaban:

Cümle kibar ittifakiyle Âsitânedede herkese mahsus olan elbise ile gezmek ve herkes haddini bilmek üzere ferman olup hilâfına hareket eden katlolunacağını ifade eylediler.

27 Şaban:

Bugün ta'limî onsekiz nefer huzurda icrây-ı hüner ve atıyyeler ihсан şü'd. Topkapı'da (Sahilsaray), bugün saat 6'da donanma çıktı, ba'dehu *Sa'dâbâd*'a biniş ve paşa cündilerine cirid ve top ve humbara atılıp ba'de'l-asr avdet olundu.

25 Cuma Şaban:

Kapdanlara darphaneden akçe tayin olundu. Meselâ bin kuruş salyânesi olana bin dahi zam olundu.

Bugün muallem askerden on sekiz adet mâhiri *İncili*'de huzur-i hümayunda tabur cengi ne gûna edildiğini gösterdiler.

29 Şaban:

Bugün ta'limli askere *Ağa Bahçesi*'nde yüz kat esvap verildi. Bugün müceddeden şarapdan ve arakdan (rakıdan) gümrük ahzına gümrükcü Yahudi Küçük Hasan Ağa tayin olundu.

1206 Ramazan 1, Pazartesi:

Lahm-ı ganemin kıyyesi beş paraya iken on beş paraya narh verilmele hiç bulunmaz oldu. Ve ekmek doksan paraya iken yüz dirhem etmele gayet siyah oldu. Ve erkân kürk giyenlerden maadası samur ve vaşak ve kakum giymek ferman oldu. Bugün *Ağa Yeri*'nde ders (huzûr dersi) okundu.

2 Ramazan 1206:

Esnaf çubuk ve dikişli kavuk ve çiçekli entari ve çâr ve donluk giymemek ferman olundu ve sair tebdillerden maada beş tane rikâb hasekisi dahi tebdil gezüp her kim hilâf-ı emr hareket ederse esvabını hark idüp azim takdir etmekle bed' olundu. Hattâ Dârüssaade ağasına dahi emrolunup valide ve kadın baltacılarına dahi mutâd ve kadim esvapları her ne ise giyüp hilâfindan hazer etmeleri emrolundu ve cümle kibarın etbâi Trablus ve Ahmediye'den maada kuşak kuşanmayup ve İngiliz dolaması giymemeleri te'kid olundu.

3 Ramazan:

Cemî'-i mukataa sahipleri iki aya değin muhasebelerini görüp mîrîleri bakayasını teslim ve Hüsâm Ağ'a'nın hilesi ile mukataa alanlar kaimeleriyle mutasarrıf olup beyu şirada sühûlet olmakla herkes kaime ile kalmış idi, şimdi berat ettirmeleri ferman oldu.

4 Ramazan:

Bugün *Ağa Yeri*'nde ders (huzûr dersi) okundu. Sultan Bayezid'de teravîh. Mest, papuç dört kuruşa ve terlik üç paraya iken bir sene zarfında yirmi iki paraya çıkmış iken bahası tenzil olmayup şu kadar ki burnu sivri mesti giymemek ferman olundu.

5 Ramazan:

Ayasofya'ya selâmlık. Şerbet makremeleri (mendil) ve ol tekellüfat-ı ünvaniye ve sadr-ı azamlar iftara davet eylediği zevâtın koynuna saat sokmak ve cümle kibar dahi âşikâre hediye almamak ferman olundu. Ve Enderun-ı hümayuna sadr-ı azam ve Bostancı-başı yıllıkları verilmemeğe emr-i hümayun sudur, yalnız sadr-ı azam yetmiş beş bin kuruş gönderüp Silâhdar ağa yediyle yıllık anlara taksim olundu.

6 Ramazan:

Resm-i mu'tad-ı ikram-ı rical afv olunmakla şeker dahi bu esnada doksan altı paraya her kıyyesi çıkmış olmakla şimden sonra şerbet dahi lâzım olmamakla cümle şekerçi dükkânlarını kapatmak ferman olundu.

7 Ramazan:

Bogdan Beği Aleksandra'nın eniştesi ve kız kardeşiyle Moskov'da karar. Mustafa Paşa Kasrı'nda ders okundu. Efendimiz iftara sultana (Kız kardeşine) gitti.

Bâlâda tahrir olunduğu üzere Nemçe kralının helâki hatf-i enf (fücceten - ânî olarak) olmayup Françede cumhurun desisesiyle bir avret tesmim eylediği haberini Ratip Efendi tahrir eder ve Receb-i şerifin yirmi beşinci günü İsveç Kralını operada herkesin kıyafeti tebdil iken kurşun ve kesme ile memlû piştov ile öldürmüşler. Ol saat komedyâ kapılarını sedd eyleyüp cüst-ü cû olundukta ol mahalde bir piştov ve bir meç bulunmuş, lâkin kimin yaptığı malûm olmamağın cedid bir piştov olmakla kârhâneye (imalathane) irsal ve andan haber alınıp bir kaç gün mukaddem bir yerlu beyzadesi aldığı haber vermişler. Evini basup getirdiklerinde “biz kırk” adamız deyu ikrar ve niçin ettin dediklerinde “İsveç reâyâsını zulmdan halâs için eyledim, kendimi kavmime feda eyledim” demiş. Refiklerinden dört adamı isimleriyle haber vermekle anları dahi haps eylemişler. Lâkin kavga zulm için değil Franca cumhuru yahut Moskov tahrikiyle olmuştur deyu işkence ederler imiş. Kral dahi tarih-i mektuptan bir kaç gün sonra helâk olacağı zahir olmakla oğlu veliahdı sagîr-i sin (yaşı küçük olması) hasebiyle umurunu görmeğe yine kralın kardeşini nasbeylemiş.

11 Ramazan Perşembe:**Sadr-ıazam Yusuf Paşa'nın azlı**

Bugün saat üçte şevketlû efendimiz mabeyi'ne çıkıp Küçük mirahor Zihni İsmail Mir'i huzura getirilip sadr-ı azamdan mühr-i hümayunu ahza emrolunmakla ve Darüssaade ağası ve Silâhdar ağanın vâkîf olmadığı hasebiyle resmi bilmeyen nev devlet ta'limiyle irsal olundu. Mir-i mezbur kapuya varıp mührü ahz edüp sadr-ıazamı anda bırakup mühr-i hümayunu *Topkapı*'da efendimize teslim eylemiş. Paşa kapuda olduğunu haber vermekle tekrar Bostancı-başıya emrolunmakla o dahi terkeciyi irsal ve atlar çayıra gider olmakla alay arasında terkeci arda kalup Soğuk çeşmeden dahil oldukta Bostancı-başı Donbay-zâde Ağâ delâletiyle Balikhane kasrına götürüp ber mütad efendimize haber verdikte efendimiz dahi Silâhdar ağaya hatt-ı hümayun ile “Sadr-ıazam azl ve sâbık Kaymakam Melek Mehmed Paşa'yı

sadr-ıazam eyledim. Hanya'dan gelinceye değin hâlâ Kapucular kethüdası Çinizlikli (İznikli) Ali beyi şimdi getürt" deyu emr-i hümayun olmakla mücibince amel olunup Hâne-i hassada Berberbaşını hizmet almak için Has ahırdan getürmekle gönderilip ve şeyhulislâma dahi adam irsal olundu. Netice Ali Bey gelip kaymakam kürkünü sünnet odasında giydi ve Yusuf Paşa Balıkhane'de yirmi yedi dakika meks eyledi. Lâkin havf-ı can ile gayet muztarip olup kıyam ve kuud ıztırarı ile kâh Kur'an okumak ve kâh namaz kılmak tedarikinde olup birisini edemez iken hele Bostancı-başı efendimizden, varıp müsterih olsun, malını ihsan ve Trabzon mansıbı ile kayırılmıştır, Hemen sandala süvar ve *Beykoz*'da *İshak Ağa* yahısında kapısını düzmek ferman olundu. Ve binip gitti. Bir taraftan Şeyhulislâm, Silâhdar vekili Derviş Beye, "behey beyefendi, bu nâbeca gazaba sebep nedir, böyle bîvakit sadr-ıâzam azli münasip değil. Bu adam Moskov ile musalehaya nizam verdi. Bari elçiler gelsün, umur-ı musaleha hitam bulsun, ba'dehu azlolsa mâni değil idi" dedi. Kaymakam olan zat ise, "bizim kaymakamlık değil Büyük Mirahorluğa alimallah istidadım yoktur. Eğer beni murad çırak etmek ise bu çıraklık vaktine menut idi. Ben acaba bu sene Kapıcılar kethüdalığının ibkasına çare bulsam der iken bu Rütbe-i aliyeye vechen minelvücuhtan istidadım yok. Süphanellah" deyüp dembeste oldu. Ve sadr-ı azam-ı cedit olacak Melek Mehmed Paşa hazretleri yetmiş yaşını müteceviz vüzeray-i Mahmud Hâniden olmakla bir kaç sene mukaddem kendisine ârız olan samem (sağırılık) ve zâf-ıba sar ve paylerinde (ayaklarında) kıyama iktidarı olmamakla sinnine merhameten tekaüd olmuş idi. Cülûs-ı Hümâyun Selim Hanı da pederlerinin devrinde kaymakam emekdar adam olmakla tekrar tabl u âlem ihsan olunmuştu.

İşte şimdi muktezay-ı şeyhuhet olan ârıza def'i olmakla sadarete davete Mazlum Haseki irsal olundu¹⁵. Ve sadr-ıazam-ı ceditin mah-

¹⁵ Melek Mehmed Paşa H. 1202 senesinde Koca Yusuf Paşanın birinci sadaretinde Rusya ve Avusturya ile olan seferde vezirliği alınarak açığa çıkarılmıştı. Kendisinin kethüdası olup bu harpte Vezir-i azam ve Serdar-ı ekrem olan Kethüda yahut Cenaze Hasan Paşa, eski efendisi Melek Mehmed Paşanın sadaret kaymakamlığına tayinini yeni cülûs etmiş olan Sultan Selim'den rica etmiş ise de Sultan Selim, Serdar-ı Ekrem'in nimet-şinaslığını takdir etmekle beraber Sadaret kaymakamının sebepsiz tebdilini muvafık görmemiş, fakat babasının çok sevmiş olduğu Melek Mehmed Paşa hakkında iyi düşüncesi olduğunu anlatarak Koca Yusuf Paşayı ikinci sadaretinden azlinden sonra Melek Mehmed Paşayı Sadr-ıazam yapmıştır.

dumu Salih Bey kapıcılar kethüdası oldu. Pederine ikramen sadr-ı sâbık daima işin ardı alınmayup makam-ı sadarete kalmasına vesile cüstüçusunda olduğu müsellemler hatta bu defa orduy-ı hümayun teşrifinde vüzera sadr-ı sâbık odasına vardıkta cümle enderun agavatı karşılarında durur iken Paşa oğlum elhamdülillah sulh olundu şu Kara Mahmud Paşa'nın üzerine varılıp *Şumnu*'da tertip eylediğim ve tahrik eylediğim il erleri kırk bin askere maliklerdir. İnşallahü tealâ aralıkta anın izalesi lâzımdır deyu bu kadar ahad-ı nâs arasında bu gûne madde-i uzmayı izhar etmesi ve yanında Mahmud Paşa'nın mahiyeli şaşudu (çâsit = casus) olduğu cihetle bir mâr-ı huftayı (uyuşuk yılanı) bîdar ile harab-ı âleme tekrar vesile olacağı ve bu eyyamda bin kuruş yok iken altışar kuruşa kırk bin asker mahiye ile tahrire vakt-i dîkde ikdamı ve meşveretlerde ilzam mümkün olmayup bu hazinede elli devleti tekrar rahnedar etmekten gayrı faydası olmayacağı ve mezkûr Mahmud'u izaleye hile ile rabitadan gayrı tarik-ı âsân olmadığı müsellemler ukela bahusus mezkûr Mahmud daima vesvesede olup hattâ celb olunan havadisler kendi ülkesinde yani *İskenderiye*'de ne kadar cami ve medrese ve mektep var ise tahliye ve peksimet ile doldurup sual edenlere "devlet tarafından zehair cem'ine memurum" diyerek zımnen Venedikliye dahi helecan verüp bir azim fesad dahi zuhur edeceği ve sadr-ı âzam ise bu azimetine fütur getirmeyerek ihtimam eylediği, azline vesile olmuştur.

15 Ramazan:

Bugün Hırka-i Şerif ziyareti oldu.

18 Ramazan:

Çuhadar ağa hocalık başmuhasebe pâyesiyle ihraç.

19 Ramazan:

Karamürsel âyanı Bab-ı hümayunda katl şüdü.

22 Ramazan:

Bu gece Lâleli'ye selâmlık olunup avdette Mahmud Paşa'ya ihrak mahalline gelinip ve anda sahur ekl olunup tamam dokuz saat mürûrda müntafî oldu. Kapdan paşa hilâf-ı âde gelüp himmetiyle def' olundu.

23 Ramazan:

Bugün meyhaneler açıldı.

24 Ramazan:

Bu gece ra'dü berk (şimşek) ve yahce (dolu) zuhûr kerd. Hatta Süleymaniye'ye yıldırım isabet ve derun-ı camide mahyacıyı helâk ve top kandil altında dahi bir kaç adamı helâk ve Boğaziçi'ne düşen dolubağ ve bağçeleri harap eyledi. Her biri beyzâî düccace (tavuk yumurtası)'den kebir idi.

26 Ramazan Cuma:

Bugün Leh elçisi mükâlemeye talip oldu ve *Hoca Paşa* semtinde bir mahalle Yusuf Paşa sadarete gelmez ise İstanbul'u yakarız deyu yazmışlar, cemâat alup Paşakapısı'na vermişler. Yusuf Paşa'ya bir gün mukaddem kalk deyu peyderpey emirler irsal olundu.

27 Ramazan:

Büyük İmamı (Hünkâr baş imamı) otuz bir adam takaddüm ettirip Edirne pâyesi verdiler, Yusuf Paşa sefine ile *Anaşa*'ya gitti. Yusuf Paşa azl olduğu saat dağiler (dağlı eşkiyası) üzerinde olan Tahir Paşa, Alo Paşa vesair memurlar dağılıp dağiler altışar yüzden ziyade olup altı yüz adam ile bir fırkası *Hasköy*'e bâr oldular.

28 Ramazan:

Kaymakam Çelik Paşalı Mustafa Paşa beylik kalyonu ile mansıbı olan *Mora*'ya gitti.

29 Ramazan:

Sadr-ı sâbık Yusuf Paşa mansıbı olan *Trabzon*'a hırâman oldu, Mirî kalyon ile. Arife rüsûmu icra olundu.

1206 Şevval ı Salı:

İd-i fitr olup resm-i âdî icra olundu.

Hırka-ı saadette Hane-i hassalı kulları ve Musahip ağalar ardında bu sene Valide sultan kethüdası ve Darphane emini Yusuf Ağa misal-bus idi. Bundan mukaddem Hüseyin Paşa münasebetiyle

sair mahallerden maada id geceleri mezkûr Yusuf Ağa dahil-i meclis olduğundan maada sohbeti gür söylediğinden kubbeleri sohbeti çatlatırdı.

2 Şevval 1206:

Müceddeden musannâ tâmir olunan *Gülhane Kasrı*'nda mûtad üzere cirid ve mel'abe olundu.

3 Şevval:

Eski saraya biniş, cirid ve resm-i id icra olundu. Bugün tevcihat oldu kapu ricaline.

4 Şevval:

Bosna'da *Ona nehri*'ne değin Nemçeliye verilmekle ahali vâkif olup, "cümlemiz otuz bin adam ölürüz, cümlemiz kırılınca ceng eder vermeyiz" demekle Saraylı (Bosna-saray) dahi ittifak edip "eğer devlet Nemçeliye bu yerleri verir ise biz vermeyiz", Mahmud Paşa'ya (Asî İşkodra valisi) haber gönderir anıla ittifak ederiz deyu Âsitaneyeye döküldü.

6 Şevval:

Bugün Bostancı-başı Donbay-oğlu çıkıp Haseki ağa olan Mehmed Emin Ağa nasbolundu. Bâis-i azil Boğaziçi'nde hane basup adam katli oldu.

7 Şevval:

Cümle yalı kenarında olan reâyâ "şarap gümrüğü vermeğe kudretimiz yoktur" deyu dökülüp geldi. Bugün Silâhdar ağa Sadr-ı azam istikbaline gitti. Bugün Esmâ Sultan, Kapdan-ı Derya Hüseyin Paşa'ya hem nişan hem nikâh olundu.

8 Şevval 1206:

Baş kadın fevt şüd, Lebizar Hatun.

10 Şevval:

Bu gece Eski sarayın harem ağaları tarafı muhterik oldu.

11 Şevval:

Kapdan Paşa Beşiktaş önünden kalktı ve şevketlû efendimiz *İncili kasrı*ndan temaşa eyledi. Mahmud Paşaya selâmlık.

13 Şevval:

Tophane nazırı gelmeyüp *İncili*'ye gelüp efendimiz ile görüştü.

14 Pazartesi:

Alesseher Silâhdar ağa avdet edüp Enderuna geldi ve doğru *Göksü* binişine gitti.

16 Şevval:

Baş çuhadar şevketlû efendimizden Sadr-ı azama *câme-şû* (Çamasır iç giyimi) ile irsal olundu.

17 Şevval:

Sadr-ı azam *Haydarpaşa*'ya gelip Koz bekçibaşı davete irsal olundu. Ve beş buçukta *Hırka-i Şerifte* mühr-i hümayun verildi ve dört bin rubî'ye dahi ihsan olundu.

18 Cuma Şevval:

Bugün hatt-ı hümayun ile Büyük mirahur *Aynalı Kavak*'a sadr-ı azama irsal ve bugün göç-i hümayun gitti.

19 Şevval:

Ve bugün şevketlû efendimiz neharî saat altıda nakl-i hümayun buyurdular.

21 Şevval:

Bugün Sa'dâbâda rikâb şüd.

24 Şevval:

Ok meydanına biniş.

1206 Zilkade 1:

Bugün *Yûşa*'a biniş oldu. Boğaz toplarının sekdirme gülleleri temâşâ kılındı.

2 Zilkade Cuma:

Tersane camiine selâmlık şüdü. Tersane eminine emr-ı hümayunu Silâhdar ağa tebliğ ile Kapdan paşaya imdad için beş, altı gemi âmâde kılınması emr şüdü.

5 Zilkade:

Bugün *Kuleli*'ye biniş oldu. Yeniçeri ağası (açık) Ağa (Arap zâde Ahmed Ağa) azlolup Sekban-başı muglem-i dehr Said Efendi Yeniçeri ağası oldu.

7 Zilkade:

Moskov, Leh devletini tekrar cumhur ve hükmüne râm eyleyüp Leh üzerine irsal eylediği elli bin miktarı askerini üç sene Lehli beslemek şartıyla tombasara indirüp müceddeden bina eylediği bender karşısındaki şehre iskân etmekle ve etraftan gelüp iskân edenlere emniyet için diyerek hudut başında bu kadar asker âmâde eyledi. *Özi* ile *Hoca Bey* beynini iskân etmekle Bogdan tarafından yirmi bin, Ulah tarafından on bin, Akdeniz adalarından dokuz bin, Âsitâne-i aliyyeden on dört bin miktarı reâyâyı celp ile ol mahallerde iskân eylemiştir ve yaptığı şehrin ismini *Nikola Opoli*; Aya Nikola yortusunda *Özi*'ye mâlik olduğu için şehre dahi bu ismi vaz' eylediler.

14 Zilkade:

İstanbul kadısı ibneler piri Cevdet Efendi azl ve nefy şüdü ve yerine altı adet eskisi var iken mirî kâtibi mudhik-i kibar Şemseddin Molla nasb olundu. Dalkavuğa olunan himmeti seyir eyle.

15 Zilkade:

Neşat-âbâdda binişte iken Kapdan Paşa kara kaçan'ı ahz ve Lambro nâm hâin firar ve on bir teknesi ahz ve Many'a'da bina eylediği kuleleri hedmeylediği haberi geldi.

17 Zilkade:

Bugün Tersanede ihrak olup neharî saat dokuzdan gece saat üçe değin yandı. Elhamdülillah kızakta olan cedid kalyon ve mahzenler halâs oldu.

18 Zilkade:

Müceddeden şarap yasak olup reâyâ Müslümana vermemek için azim tekid olundu. Serhoş ahz olunan bir kaç nefer mahnuk kılındı.

19 Zilkade:

Bugün Kapdan paşaya teşrifat ile Kapıcı başı Said Bey tayin olundu.

21 Zilkade:

Kasımpaşa'da ihrâk şüd.

22 Zilkade:

Karagöz mahallesi ez kurb-i Saraçhane ihrak şüd. Leylî saat 4.

Bugün saat iki dakika 12 Dürrî zâde (Arif Efendi) def'a-i saniyede müftî olup *Aynalı Kavak* sarayında Silâhdar Ağa Kasrında ilbas-ı hil'at şüd. Selefî Mekki Efendi hanesinde ikamete memur oldu. Ve baderrikab efendimiz biniş ile *Üsküdar Kavak Sarayı*'na biniş oldu.

23 Zilkade Cuma:

Piyale Paşa'ya selâmlık şüd. Çend rûz mukaddem İstanbul kadısı azl ve nefy olunmuş idi. Baş eski olan Ahmed Muhtar Efendi halini arza rikâba arzuhal sunmağa camie gelmiş idi. Dalkavuk Şemseddin mukavemet edemeyeceği malumum olmakla fakir arzu-hali vermeden men, etmiş iken bu kadarca cüreti yine nefy'ine sebep olup müntefis adam deyu yine *Bursa*'ya nefy olundu.

24 Zilkade:

Hân-ı Koban (Bahtgiray) Âsitâneye geldi.

26 Za:

Bugün Sultaniye'ye biniş şüd. Kapdan Paşa camiinde ez Vezneciler ihrâk şüd. Leylî saat 3.

29 Zilkade:

Bugün bebek bahçesinde Tatar Han namında olan Kırım Giray zâde Bahtgiray bergeşte bahta ziyafet olundu.

30 Cuma Zilkade:

Bugün Gül camiine selâmlık şüd.

1206 ZİLHİCCE

4 Zilhicce:

Divan-ı sade ve çehresâyî-i elçi-ı Dubrov Venedik (Dubrovnik).

Bugün *Çubuklu*'ya binış oldu. Çent rûz mukaddem İstanbul'a davet olunan Bahtgiray Han Sülüklü çeşmede bir konağa kondu-
rulup mükemmel tayin verilüp nihânî müşavereler olunup hattâ Bebek'te tebdilî sadr-ı azam ziyafet ve meşveret olunup bugün ba'de'z-
zuhr konağından kaldırılıp dümenli yedi çiftle ile Dolmabahçe önünde
sefineye vaz ile taallukatını dahi bilece *Bozca adası*'na nef eylediler
fefhem¹⁶.

79 Zilhicce Cuma:

Usat-ı Mısır'a duhule hâb-ı hargûş (Tavşan uykusu) verilmiş idi.
Efendimize ve kibâra atlar göndermişler, huzur-i hümâyuna geldi; üç
tanesi Mısır takımlı idi, kırk kadar kırkar kuruş eder yelkendest var idi.

Zilhicce:

Biniş be Kasr-ı yalı be resm-i mutad.

10 Zilhicce:

Biniş be Kâğthane ve rikâb ve Cirid-i ağayan.

11 Zilhicce:

Biniş be *Göksu* ve cirid be Paşa limanı.

¹⁶ Koban hanı Bahtgiray Han, Kırım hanı Kırımğiray'ın oğludur. Kendisi Rumeli'de çiftliğinde oturup hanı bulunduğu Koban'ı vekil ile idare ederdi. Kendisi bilgili ve tarihî malûmatı geniş, hafızası kuvvetli, faziletle meşhur bir zat olduğundan askerî nizam ve hudud ahvali hakkında kendisinden istifade edilmek üzere Âsitaneye Bebek bahçesinde toplanacak meclise davet olunmuştu. Gelerek meclis müzakeresine katılmıştı. Fakat çok evvel bir müzakere esnasında Kırım maddesi görüşülürken "Siz sair yerlerin nizamına sa'yedin, Kırım'ı bilirsiniz, anın davası size düşmez" demesi teessürü mücip olup bu söze mim konmuş. İşte bu gizli görüşmeden sonra anın bu sözünden incinmiş olan Üçüncü Selim etrafın teşvikiyle Bahtgiray'ı nefy etmiştir (Cevdet tarihi C 5, s. 282).

12 Zilhicce:

Biniş be *Büyükdere*.

16 Zilhicce 1206

Matracı-zâde Halil Paşa firar edüp Mahmud Paşa'ya dahil düşmekle ıtlakını Devlet-i Aliyyeden niyaz etmekle Mahmud Paşa'nın ricasiyle ıtlak olunup *Tekirdağ*'ında ikamete memur kılındı. Ba'dehu tuğları ihsan ve *Gelibolu*'ya doğru gelsin, mansıp bulur dendi.

18 Zilhicce:

Bir seneye karîb bin keseden mütecaviz matlubât-ı mirî için Mora valisi olan Tunuslu İsmail Paşa'yı ba'del-musadere *Anapoli* kal'esine kal'ebend etmişler iken bir takrib firar ile Çoka adasına firar edüp andan ne mahalle gittiği malûm olmadı.

20 Zilhicce:

Karahisarî Ahmed Paşa dahi başında müctemi olan üç beş bin adam ile *Köstendil*'den kalkıp etraf ve eknafına neşr-i zulm ederek *Niş*'e gelüp kışlağa girip anda olan mirmirani koğmuş.

22 Zilhicce Cuma:

Belgrad kalesini tanzim için Bosna'dan bin nefer ve kapudanân yedlerine teslim ve fimâbâd Bosna serhaddatı gibi kapdanlık etmeği murad edüp bin adam irsale ve Âsitâneden dahi merhum Esmâ Sultan kethüdası efendiyi¹⁷ dahi nizamına memur edüp konak ve bağ ve bahçe ve tarlaları, merhum Bosnalılara fûruht edüp akçesini bir kadem akdem Âsitâneye irsale memur olmuş idi.

Vüsûlünde valisi olan Pekmezci Mehmed Paşa ile mülâkat ve işe rabita vermeğe ikdam edüp lâkin Bosnalılar “vatanımızdan ayrıldık, bizim Bosna'da tarlamız var iken ve hâlâ on kuruşa malik değil iken niçin akçe ile şey alırsın, lâyıık olan, bizi iskân eylediler, yurdumuzdan ayırdılar, bunları ihsan etmektir” demeğe başlayup birer ikişer firara başladılar. Mukaddema sersem Boşnakların bazıları fûruht olunan yerlerden iştira edüp on bir kese nakit ve yirmi keseye

¹⁷ Lâlelili Hacı Mustafa Efendinin kardeşi, Büyük Esmâ Sultan kethüdası Çelebi Mehmed Efendi.

dahi temessük (sened) vermişler idi. Bu hali görüp anlar dahi *Belgrad*'ın mukaddem derununda olan Yamakân cem olup *Belgrad* etrafında içtima ve emlâk-ı kadimlerini talep suretinde arz-ı mahzar ile rica eylediklerinde red ile muamele olunmağla beş, altı bin adam cem olup *Belgrad* varoşuna takarrüp eyledikleri havadisi bu boşnakları bir kat dahi perişan eyleyüp “işte fûruht eylediğiniz emlâke asıl sahipleri geldi bizim akçemizi ver gidelim” deyu Çelebi Efendi'nin hanesine gulu etmeleriyle Çelebi Efendi mukaddema başma geleceği istihraç etmekle Zemin (Zemlin) cizaline (Ceneraline) mektup yazup bir *çam* (kayık) istemiş imiş. O gece çam geldiği gibi üzerinde olan ile canını halâs için *çam* ile *Zemin*'e (=Tuna sahilinde *Belgrad*'ın karşısı) geçüp oradan Bosna hududuna can atmış. Varoşa gelen eski yamaklar “matlup akçe ise bizim emlâkimizi tekrar bize fûruht edin” deyu rica eylediklerine müsaade olmadığından *Belgrad*'a cebren dahil olup Paşa dahi iç kaleye kapandığı haberi geldi.

SENE 1207

Muharrem 1, Pazartesi 1207:

Biniş ve rikâb be Göksu.

Muharrem 4:

Nakl-i hümayun be nîm göç Sahilsaray-ı Tırnakçı-râ.

Muharrem 6:

Halvet be çiftlik-i Levend.

Muharrem 8:

Biniş be Fıstıklı ki der Bahçeköy.

Muharrem 9:

Divan-ı galebe ve ihrac-ı mevacib.

Muharrem 11:

Îtây-i vezâret püser-i Şahin Hüsameddin Ağa ve îtây-i mansıb-ı *Bosna*.

Muharrem 12:

İhrak-ı cüz'î şüd der rûz saat 6.

13 Muharrem 1207:

Deli başlıardan Pis Hüseyin Niğde sancağında bir harap kaleyi tamir ile bin beş yüz kadar askeriyle içine girip etraftan üç senelik zahire cem'edüp ve kale derununda kadimî sarnıç ve müte-addit kuyular olup tamam penah ettirip ara ara etrafı vurup harabe başlayup hattâ bu tarihte Niğde mütesellimini dahi basup katleylediği haberi geldi.

15 Muharrem:

Reften-i Ser-kahveci Rüstem Ağa be da'vet-i Kapdan Hüseyin paşa.

16 Muharrem:

Nakl-i Hümayun ez sahilsaray-ı Tırnakçı be Tersane bahçesi.

Rusya devleti Bender karşısında *Turla* (Dinyester) nehri kenarında müceddeden bir şehri azîm bina ettirip ve ismini (. . . . .) koyup ehl-i İslâm için Edirne kapısında Mihrimah sultan camii resminde bir cami ve medrese ve çifte hamam ve mektep ve kütüphane bina edüp üseradan imam ve hocalığa kadir olanları ve kadıları İslâmdan sakin olanlara tayin ve eğer dahi keskin ulema talep ederseniz *Mavera-ünnehir* ve *Buhara*'dan getiririm ve her nevi esnafa hallerine göre sermaye verip altmış bin kadar ehl-i İslâm iskân eyledi ve e peyderpey reaya dahi sefineleri ile Âsitâneden taşıyıp gider ve ehl-i İslâm vesair reâyâyâ başka başka hallerine ve kesret ve killet-i ayallerine göre mahalleler bina eylediği tevatüre bindi. Allah kahr eylesün.

19 Muharrem:

İhrak şeb-i cüz'î.

20 Muharrem:

İhrak şeb-i rûzî saat 2.

21 Muharrem:

İhrak-i şeb ve rûz saat 5.

23 Muharrem 1207:

Azl-i Reisülküttab Abdullah Efendi ve becayeş Çavuş Başı Raşit Efendi ve becayeş kethüda-i Beyhan Sultan Ahmed Efendi.

Biniş be kasr-ı cedid der Tersane bahçesi ve nefy-i Hamidî-zâde Efendi ve âmeden-i Serkahveci-i şâhî.

23 Muharrem:

İhrak-i şeb ve rûz saat 3.

24 Muharrem:

İhrak-ı cüzî şeb ve rûz saat 7.

25 Muharrem:

Nakl-i hümayun be Topkapı ve azl-i kethüday-ı sadr Reşid Mustafa Efendi ve becayeş İbrahim Efendi ve harik-i kebir ez Kantarcılar ve def'i harik şeb ve rûz saat 2.

26 Muharrem:

İhrak-ı cüz'î şeb ve rûz saat.

27 Muharrem:

Tabh-ı aşura be-güruh-ı fukara ve azl-i Ağay-i yeniçeriyan Said Efendi ve becayeş Kul kethüdası Mustafa Ağa.

28 Muharrem:

İhrak-ı cüz'î şeb ve rûz saat 4.

29 Muharrem:

biniş be İncili ve rikâb.

1 Safer 1207 Salı:

Î'tây-ı mir-imiranî be-Çavuş başı Turfanda Ahmed Efendi ve becayeş Genç Osman Ağa. Harik şüd.

2 Safer:

Vukû'-ı harik ve Cizre beyi Mehmed Bey fevt olup cânîşin evlâdı olmamağla altmış bin kese malını Bagdad valisi Süleyman Paşa zaptyledi. Ve bundan akdem Timur'ı bozdukta yirmi bin keselik altın almış idi.

4 Safer:

Vukû'-ı harik. İsmail ممرکه mâ'rekesinde şehit olan Aydoslu Mehmed Paşa, Hasan Paşa sadaretinde Tolça muhafazası şartıyla ibka-i vezaret olunup Silâhdar Yahya Ağaya yazdığı kaimesinde "cenab-i saadet hazine kethüdası iken tuğlarımız ref' ve malımız musadere olundukta derun-i eşyamızda eyalet mührümüz kalmış idi. Yine ihсан olunması niyaz olunur. Allah alîmdir. İki dirhem gümüşe malik değilim ki bir eyalet mührü kazdırayım, halim böyledir" deyüp hayli merhamet olunmuş idi. Kendisi ve bir oğlu şehit ve bir oğlu esir olmuş idi. Lâkin memleketi olan *Aydos*'da medfun malını bulan iki etbâ taksimde mücadele edüp birisi devlete haber vermekle mahalli medfenine adam irsal olunup yalnız otuz bin kuruşluk evanı-i sîm darphaneye teslim olundu.

7 Safer:

İhrac-ı Çuhadar Ağa Bihzad Mustafa Ağa tekaüt ve beca-yeş Süleyman Ağa ve silsile şüd.

França diyarında hukuk-ı milliye namiyle zuhur eden *Yakobin* taifesi yani memalik-i Fransa'da sakin bâ-yu geda cümleten huruç edüp üç seneden beru kral kâh firar kâh mahbus kılınarak bu cyyamda milliyye tabir eyledikleri halât-ı serbestiyet cümle Avrupa kralları kendilerine dahi sirayet eder mülâhazasıyle Nemçelu ve Prusya binefsîhi Fransa üzerine hücum edüp Nemçelu bozulup Prusya kralı Fransa cumhuriyetinin altı adet kalesini sulhen zapt ve kendisi Paris'e. . . . . saat mesafe mahalle değin varup esnay-ı cengde atı vurulup kendi halâs olup bir kaç defa muharebeleri bir türlü Yakobin taifesini teskin etmeğe kadir olmayup hengâm-ı şita dahi gelmekle gayrı icray-i merasim müteassir ve Prusyalıda zaaf nümayan ve Françalı ise bir kalıncaya kadar cenge kıyam edecekleri ayan olmakla mecanin tabir eyledikleri Fransa ahalisi akibet Prusya Kralı Fredrik Giyyom'ı mecnun mertebesine mecbur edüp üç gün mütareke esnasında Prusya Kralı Giyyomı hahiş ile milliyye murahhaslarına hâlâ mahsus olan Fransa Kralı Luiz bu hengâmda krallıktan azl ile mağdur olması sebebiyle bari bir rütbe verilmekle kalb-i viranı mamur olsa deyu hıraşlı ricasına mümaşat olunmayup yine cenge kıyam olunup Prusya kralı Fransalu ile mukavemet müşkül olduğunu fehmedüp tekrar mütareke ve musalehaya rağbet eyledikte milliye vekilleri Prusya kralı hazretleri Fransa hududundan çıkmadıkça mükâleme ve mü-

saleha mümkün olmaz deyu cevap verdikleri haberi geldi. Lâkin Prusya kralı, Fransa kralı hakkında rica eylediği rütbe ne olabilir? Bir adam kral olduktan sonra azl ile sair rütbe ile nice mükerrem olur? İşte bu akıl bizim bildiğimiz akıllardan olmadığı müsellemdir ve Cumhuriyetin ismi esambeclaye (Assamblée) olup hâlâ bir kalyon ve iki firkateyn ile yirmi beş adet konsülü ve Âsitâneye dahi bir konsolosu maen gelecek. Eğer devlet razı olmaz ise sefer ederiz kelimasını neşretmişler.

12 Safer 1207:

Selâmlık be hazret-i Halid (Eyyub) ve reften destar ve nüzül-ı matar-i şedid ve Paydos cami ve istirahat-ı hümayun der yalı-i Şah Sultan.

İşbu bin iki yüz yedi senesi Saferin on ikinci günü Yalı köşküne biniş olup kapdan Hüseyn Paşa Akdeniz'de ahzeylediği sagır ve kebîr on sekiz kıt'a sefine ile Karakaçan nam izbandut ve serkerde vesair serkerdegân korsan sefain ve sulyerde maslub olarak alay gösterüp huzur-ı hümayuna ledelvurûd iki sevbi hilat-i samur iksa olunup Tersane-i âmireye vâsil olmuştur. Ve Moskovlu ofiçyarlarından birisi İslâma gelüp Yusuf Paşa sadaretinde ve *Vidin*'de hayli hizmet etmişti. Bu da Yusuf Paşa Asitâneye geldikte bu dahi on altı neferiyle maan Âsitâneye gelüp bir kaç defa huzur-i hümayunda muallim asker ne gün hareket eder ise bunlar dahi böyle hareket ile Şevketlû efendimiz temaşâ buyurup mahzuz olmakla bir kaç defa dahi gelüp bâdehu Yusuf Paşa muallim askere mail ve küffare mukabele bilmisil lâzım deyu bunlar muallim asker nasbolunup kaviyyulbünye Karadeniz sevhili ahalisinden *Boyabâd* ve emsali memleketten bir sanat ile me'luf olur yirmi beşten otuz yaşına kadar neferat hüsn-ü rizaları ile cemii melbusat ve meşrubatı ve uleferi tanzim ve Levend Çiftliğine şimdilik iskân ettirilip yüz elli kadar cem ve talim olunup temaşâ olunmuş idi. Ama Rusyaludan böyle sergerde Osmanluya gelüp itibar bulduğu Rusyalunun derununa ateş bırakup tahtelkahir Rusyalu hizmetinde olmakdan ise İstanbul'da filan adam ziyade mükerrem olmuş deyu çoğu bu tarafa geleceği zâhir olmakla Mahmud Bey casus olmak üzere şahrahlara Mahmud Bey imzasıyla bazı kâğıtlar bırakup halkı teşevvüşe bırakmış idi. Çend rûz mukaddem bu askere baş nasbolunan Levend Çiftliği kethüdası Veli Ağa Enderuna gelüp

kahveci-başıya ve saire Mahmud Bey Malta'ya firar edecek ve hâlâ hınzır eti ekl eder işte deyüp bir miktar hınzır eti gösterüp ve kapu tarafına dahi aynı böyle ifade edüp etrafı helecana düşürmekle kahveci-başı dahi Mahmud Bey'in refiki esirlikte talim eyleyüp şimdi Mahmud Bey ile maan asker talimine memur olan Ömer Hasekiyi çağırıp Mahmud Bey şöyle hareket eder imiş deyu ifade eyleyüp ve öyle olsun deyu haber vermekle Mahmud Bey can havfına düşüp mukaddema mülâhaza eylediği ve nice defa akıbet Rusyalu beni öldürür dediği mütaleası zahir olmakla ölmek güç olmakla havfa tâbi olmuş idi. Bu gece hizmete gideceksin deyu götürüp ve Yalı Köşkü sepetçileri altında boğacakları zaman "ben başıma geleceği biliyor idim. Kışlaya dönüp kelime-i şehadet getirip ben bana edenler ile divân-ı bâride söyleşirim" deyu hatm-i kelâm ve kârı dahi itmam kılındı. Lâkin bendeperverlik kaidesince bunu idam ile sair gelecekleri nefrete bais oldu.

Eğer Mahmud Bey casus ise kangı maddeye vakıf olacak, Rusyalu bunun gibilere muhtaç değildir, zira Gazi Hasan Paşa'ya *İsmail*'de Potemkin'i on gün mukaddem bir haftaya dek cenabınıza sadaret gelecektir, devleteyn beyninde olan muharebe ref'iyle hayırlu bir hizmete muvaffak olalım deyu yazmış idi. Böyle olunca.

14 Safer 1207:

İtlak-ı Ahmed Muhtar Efendi ve Cevdet Efendi.

15 Safer:

Divan-ı galebe ve çehresâyî-i Balyos-ı Leh ve ahz-i nâme-i hümayun ve refteneş.

25 Safer:

Reften Hüsameddin Paşa.

2 Rebiulevvel:

Teke (Isparta) mutasarrıfı Deli Bekir Paşa, üzerine Anadolu valisi nevzuhur (İznikli) Ali Paşa top ve humbara ile memur oldukça Bekir Paşa haber alıp çend rûz zarfında otuz bin asker cem eyledi. Evliya'yı devleti bîhuzur etmekle avam birik kaimeler tahrir ve darphane emini (Yusuf) ağa dahi nice türlü kasem ile "ben hayatta oldukça size hata gelmez" deyu gönderdiği kaime bedeli hayli hazine gelüp kibâr-ı devlete taksim olundu.

4 Rebiulevvel:

Bugün Nizam-ı cedid üzere lağımçı, humbaracı mühendisine kışla olacak kiremithaneler iştira olunup mahallini tahliye ve temel hafrine bed' olundu.

5 Rebiulevvel:

Anadolu Valisi (İznikli] Ali Paşa Kütahya Müsellimi Abbas Ağayı katledüp ser-i maktû'mı irsal eyledi.

6 Rebiulevvel:

Rıkâb be *Ağbahçesi* ve ıtlak şüden-ı Geçeci-zâde.

7 Rebiulevvel:

Kara Hisarî Ahmed Paşa'ya yanında olan askeri dağıtup *Tekirdağ*'nda ikamet ve memur olduğu mahalle gitmek emri ile biraderi Ömer Bey irsal olundu. Biçare Ömer Bey giryan naçar râhi oldu. Ama Ahmed Paşa elli beş senedir devlet-i aliyyeye hizmet ile evkat-güzâr (olup) âkıbet vezaret ihsan olundu. Şimdi turfanda kibâr reyile vezareti ref ve belki izalemi caiz görmeleriyle hakarete başlayup böyle ederler eğer eyü deyu vezaret verirler ise şimdi niçin ref ederler? Eğer fena isem iptida niçin vezaret verdiler. Hâlâ hilâf-ı şer' ve kanun ne cürmüm vardır? deyu Niş'e gelüp beş, altı bin adam ile kışlağa girdi.

8 Rebiulevvel:

Vürud-ı müjdec-i hüccâc-i zevi'l-ibtihâc.

9 Rebiulevvel:

Cezzar Ahmed Paşa azl ve iki bin kese akçe hizmete müteahhid olan sâbık Mîrû'l-hac İbrahim Paşa nasb olunmak üzere karar verilmiş iken Cezzar Paşa eğer azlolursam levazım-ı mîrû'l-haclık olan şütür ve begal ve haml ve mühimmat ne ise alup memur olduğum mahalle giderim, zira devlet-i aliyye bir gayrısına bu hizmet-i celilede mîrûlhac oldukça iki bin yedi yüz keseye aldığım levazımat-ı hac ba'de'l-azl bin kese noksanına mîrû'l-hacc-ı mansube fûruht olunup bin yedi yüz kese zarar eyledim. Bu defa bir şeyi fûruht ettim demesi ile azline kadir olamadılar.

12 Rebiulevvel:

Mısır'da ziyade kaht olup yirmi dirhem ekmek bir paraya. O da nadir olup fikaranın hali harab idüğü haberi geldi.

13 Rebiulevvel:

Abdülvehhab (Vehhabî mezhebi kurucusu) nam şakî tekrar *Mekke* ve *Medine* zaptı daiyesiyle huruç eylediği havadisi zuhur eyledi.

14 Rebiulevvel:

Anadolu valisi Ali Paşa, Bayezid oğlunu kaçırıp kulelerini harap edüp kış gelmekle avdet edüp *Kütahya*'ya geldi. Ama Nasuh oğlu alclgafle Ali Paşa'yı basıp perişan eylediği havadisi zuhur eyledi.

15 Rebiulevvel:

Merkum Abdülvehhab'ın vefatı haberi Şeyhulislâm tarafından zuhur eyledi. Mahmud Paşa (İşkodrah) üzerine altı Arnavud paşası ittifak ile hareket eylemiş.

16 Rebiulevvel:

İskenderiye [İşkodra] valisi Mahmud Paşa *Brişne* (Priştine)'yi basup harap ve yebab eyleyüp esnay-i avdetinde ferman dahi varmakla imtisal edüp mahalline avdet eyledi. Ama Arnavud paşalarından altı tanesi iltifak edüp ve Tahir Paşa'yı kendilerine serasker nasbedüp Mahmud Paşa üzerine hareket edecekleri haberi zâhir oldu. *Ohri* valisi Mahmud Paşa biraderi İbrahim Paşa dahi bunlar ile müttefik zannolunur. Bâlâda tahrir olunduğu üzere Mahmud Paşa'nın yeğeni Mehmed Bey firar edip Âsitâneye gelüp İbrahim Paşa, Mahmud Paşa'nın idamını iltizam eder. Eğer kendisine ferman olsa Mahmud Paşa'yı öldürür, eğer öldürmez ise işte ben burada kalırım beni katledin demiş idi. Hileye hamlolunup cesaret olunmadı. Olunca Mahmud Bey'den müstagnidir. Merkurum Mehmed Bey hasip, nesip ve ulemadan ve sülehadan bir zat-i alıkdır deyu itibar olunmadı. Ancak mualllem askere serkerde nasbolundu. Hınzır eti ekl ve şürb-ı hamr eder imiş, hâlâ kâfir imiş demek söz değıldir. Sultan Süleyman üç bin frengi ulufe ile cenk ettirdiği tevarihde masturdur. Bundan murad şu askere talimdir. Ama zaman görmemiş turfanda kibâr böylece tedbir ederler.

18 Rebiulevvel:

Bugün Kapuda meşveret olup ve humbaracı, lağımçı ocağı binasına mübaşeret sohbeti dermeyan olundukta Nu'man, cümlelerin hilâfına hareket edüp” bu bir müstahsen şey değildir, abesle iştigaldir” dedikte munazzımîn-i devlet¹⁸ “bey efendi bu ne asıl sözdür. Bu humbara iptida sizin reyniniz iken şimdi böyle nükul hiffete hamlolunur mevaddan değil midir? “dediklerinde benim zamirim değil sizlere mümaşat edüp matlubunuz olduğu için ben dahi pesend eyledim idi. Lâkin nizam bulmayacağı bâhir, bulsa dahi faidesi otuz sene sonra zahir olacağı mülâhaza ile böylece cevap verildi demekle, humbara binasını teslim ve tasdik ve reylerini beğendirmeye ve hîn-i iktizada hilâfına kadir olmasunlar deyu cem eyledikleri ulema ve kibar hande zarurî ile mütebessim oldular; işte bugün hülâsa-i meşveret bu oldu.

20 Rebiulevvel:

Bugün Şeyhulislâm konağında meşveret olup Kapdan Paşayı dahi davet edüp müceddeden bina olunacak ocaklar (Humbaracı, Lağımçı ocakları) sohbeti açılıp Kapdan Paşaya, cenabınız ne dersiniz dediklerinde “ben bu fenni bilmem ve nîk ü bed dahi malumum değil. Beni yalnız memur olduğum hizmetde taksirat-i kesirem var iken sair umuru rey etmeye kudretim yoktur” deyu sükût eyledikte “kerem edin bu cümlelerin reyî ile devlet-i aliyyeye hizmet etmek lâzımdır, cenabınız dahi hatırıma hutur eden reyî ifade buyurun” dediklerinde, benim belki bildiğim şimdiki halde devlet-i ebed müddet serhaddatı muhafaza ve düşmanı bir hatve beru götürmemeğe tedbir lâzımdır, şimdi bina olunacak ocaklar kahr ve galebe ile düşmanı zebun edüp kale muhasarasına nöbet geldikte lâzım. Bizde ise elyevm bu suret mefkut olmuştur deyu cevap verdikte Reis efendi dahi mümaşat edüp meclis öylece kaldıkta Abdullah Mola Efendi (Tatarcık) infial edüp üç seneden beri kışlalar binası memduh idi, bu mecliste mi fena oldu? deyu sükût edüp on gün kadar Kapuya gelmeyüp izhar-ı infial eyledi. Badehu naçar kışla kışla mahalli on bir keseye alınıp tathire bedi olundu. Netice taaddüd-i şürekâyı devlet riyasetin lezzetini selp eyleyüp âlem hayran izharı güç nükûl müşkil bir garip halet şimdi cümle ittifakı müstahsen olup öteden beru devlet-i aliyyede sahip devlet eylediği rey ve tedbir müstehcen oldu.

¹⁸ Darphane Nâzırı ve Valide sultan kethüdası Yusuf Ağa.

1207 Rebiulâhır 1 Cuma :

Kapdan Paşa hazretleri meşveret için bir gün evvel Kapuya davet olunup “inşallah yarın Cumadır varırım” deyu haber gönderüp bugün geldikte kalyoncu askerî nizamına dair kanun-ı cedid mazbatası kendisine kiraat olundukta Kapdan Paşa, inayet buyurdunuz mun-tazam asker güzel şey, lâkin kalyoncu kışlasını Gazi Hasan Paşa bina edip mükemmel tayin bağlamış iken cümlesi kat olunmuş. Akdeniz’den geleli mâhiye yedimden yedi bin beş yüz kuruş masraf ile güciyle idare ediyorum. Nizam-ı cedidden murad asker-i daimî ise şimdi murad-ı hümayun ise yarın akşama değin altı bin kalyoncu ile mürettep bir donanmacık çıkarmak mümkün ve bugünden sonra tayin verilmek muktazi olmakla bu maddeyi şimdi telhis edüp nizam verilmedikçe Divanhaneye gitmek ihtimalim yoktur, deyu ibram eyle-mekle tayinata nizam verüp badehu Divanhaneye gitti.

5 Rebiulâhır :

Bugün efendimiz tebdile teşrif edüp avdet buyurulduğu saat Kapuya hatt-ı hümayun irsal buyuruldu.

6 Rebiulâhır :

Bugün sadr-ıazam ve şeyhulislâm ve reisülkâtip ve kethüda-i sadr-ı âli ve çavuş başı ve defterdar efendi Topkapı’ya gelip arza girdiler. Culûs-ı hümayundan bugüne gelince cemi-i meşverette vesair dilediği evkatta huzur-u hümayuna dühûl eder iken Darphane emini Devlet Nazırı davet olunmadı. Hattâ sadr-ıazam hazretleri hatırdan çıkmış deyu tekrar telhis edip cevabında alessheher yazdığım hatt-ı hümayun mûcibince altı adamı getüresin deyu hat yazıldı. Siyak ve sibaka nazaran Yusuf ağa müsteskil olmak gerek. Hattâ üç mâh kadar oldu ki huzur-ı hümayuna dahil olmadı. Enderuna geldikçe sirkâtibine ve kâh Silâhdar ağaya yahut hazine kethüdasına gelip dışarıda enderuna hünkâra gider zann olunur.

7 Rebiulâhır :

Bugün Paşa kapısında azîm meşveret oldu, hattâ sadreyn (kazas-kerler) dahi mevcut idi. Alâ rivayetin ulema arpalıkları mirîden zabt ile sahibine darbhanelen akçesi verilmek hususuna dair ola. Yahut Yusuf Ağa’nın aleyhine olayahut nizam-ı cedid olarak bir maddeyi cümlesi

müzakere ve karar verildikte bedi olunacağı vakit Kapuda bir meşveret olup kibar ve ulema cem olup madde be madde ol nizam cümleye kıraat ve nik ü bedi ve faide ve zarar ayan ve beyan olup cümlesi ol mecliste kabul eyledikten sonra himmet edip iktizada reylerinin hilâfına bir ferd kalmayup cümlesine beğendirmek için ola.

Ama bir sikadan dahi menkul olduğu üzere gûya Valide Sultan ve Darphane umuru ve münzamlık cümlesi birden idare mümkün değil deyu kendisi (yani Yusuf Ağa) niyaz ve rica edip Valide Sultan ve darphane umurunu idare edip sair umur-ı devlete müdahale etmemeğe karar vermiş ola.

8 Rebiulâhır Cuma :

Bugün Kapdan Paşa kapuya geldikte kalyoncu askeri nizamına dair sohbet (müzakere) açıldıkta bilmünasebe hakikat bu sene sefer kapanmamış gibi mükemmel donanma âmâde buyurun. Zira Moskovlu, Françelu üzerine geleceği muhakkak olmakla üç, dört devletin himmetiyle âmâde kılınan küffar donanması bizim sulara inecektir, lamuhaleleh biz dahi külli donanma tertibine muhtacız deyu cevabı dikmiş.

Efendimiz mizaçsız oldu yâni soğuk almış.

10 Rebiulahır :

Bender tamirine kethuda yeri kâtibi irsal olundu. Güzel tamir eder.

11 Rebiulâhır :

Bugün yeni kârhaneye temel bırakıldı.

12 Rebiulâhır :

Elyevm bir havadisi muvahhaş şu veçhile zuhur eyledi ki Rusyalu da olan Battal Hüseyin Paşa yirmi bin miktarı İslâm zeyyinde asker ile Anapa'ya gelüp¹⁹ Yusuf Paşa firar eyledikte tekrar cem-i asker ile Canik Sancağına geçmek fikr-i fasidinde olduğudur. Suphanallah. Emirülhac ve ser asker olmuş vezir ibn vezir himaye-i

¹⁹ Canikli Hacı Ali Paşanın oğlu Battal Hüseyin Paşa, tehdit ile tayin edildiği Anapa'ya zorla giderek bin türlü desise ile 1205'de nihayet Rusya'ya firar etmişti. Tafsilât Cevdet Tarihi c. 5, s. 133 ilâ 149.

küffara dahıl düşüp seriuzzeval menasıb-ı dünya için ahiretini harap eyledi.

15 Rebiulâhır 1207:

Karahisarî Ahmed Paşa fevt şüd.

17 Rebiulâhır:

Kara Mahmud Paşa'nın akraba ve taallukatı kendisinden rugerdan olup cümlesi birden izin talep edüp kahrına ihtimam edeceklerini ve Rumeli valisinin dahi düNDAR suretinde İlbasan ve münasip olan mahalle değin gelmesini rica ederler.

19 Rebiulâhır:

Âmeden kabile-i hüccac maa Yesari Efendi ve hazinedar-ı harem Elmas Ağa ile kisve-i şerif gelüp hırka-i şerif odasında kebir sanduğa vaz olundu.

20 Rebiulâhır:

Ve yine bugün *Anapa*'dan tevarüd eden sefineler reislerinin nakline nazaran *Taman* tarafında Battal Hüseyin Paşa yirmi üç bin miktarı küffar ve İslâm üserası ve Tatar derbederleri ve kabail firarileri ile mükemmel mühimmat ve cephaneye ve top ile mürur ve mezkûr *Taman* adasına bir kale bina edüp anda meks etmeğe kıyam eylemiş, lâkin yirmi beş gün mukaddem Yusuf Paşa (sadr-ı sâbık) tarafından kaimesinde halinden şikâyet edüp bu tarafta leyl ve nehar mâlen ve canen hin-i iktizada sedd-isedid olmak üzere Anapa kalesini tamir ve termim vesair malzemenin cemiyle say-ı mevfur olunup lâkin bazı mertebe-i vücupta olan mühimmat için Âsitâneye yazdığım kâğıtlarımın cümle hilafı zuhur ediyor. Lillah ve resulihî halime merhamet değil bu tarafta düşman ne hareket eylediği malûmları değil, hareket ve tedbiri küffarı vâkif olduğum mertebe Âsitâneye yazsam yine Yusuf Paşa mugaleta ediyor deyu tekdirime himmet ederler, sair adam irsal edüp bu tarafın ahvalini kemahüve hakkuhu tashih eylesun deyu feryad eder. Hakikat *Hoca bey* ve *Prezen* ve *Özi* ve havali-i Kırım'da peyderpey küffar, donanma âmade etmekte olup hattâ sefer kapandığı gibi tersane emini Morevî Osman Efendi reyî ile ince donanma fûruht olunup hin-i iktizada cenge yaranları el altundan Moskov

maslahatgüzarı iştira ve tamir edüp adalar ve Âsitâne reayasından Moskov'a gidecek ne kadar kâfir var ise *Yeniköy*'de doldurup çıkıp gittiler. Güya düşmana kılıç satup kâr eyledik.

Ve Battal'ın Taman'da cem-i asker eylemesi güya Moskov'un reyî değil; hîn-i müsalehada vüzera vesair üsera ıtlak olundukta Battal Âsitâneye gelmeyüp *Taman*'da başına cem olan üsera ve kabail askeriyle mukim olmuş. Zannı galip Şahingiray gibi baharda vatan-ı aslısî Canik sancağına geliverecektir.

27 Rebiulâhır:

Fransa üzerine evvel-i baharda düvel-i Avrupa ittifaken berren ve bahren hucuma karar verip elli sefine Felemenk, elli sefine İngiliz ve elli sefine Şved (İsveç) ile Moskov amâde edüp sair devletlerden dahi berren ianete karar vermişler ve Prusya kralı Paris'ten avdet edüp *Berlin*'e gelip Moskov ile tecavüzî ittifak edüp Leh umuruna müdahale etmek üzere Prusya kralı taahhüt eylemiş. Bu vakte gelince Prusya'dan mütevahlıuş olan devletler şimdi Fransa diyarından magluben avdet eylediğinden mehabet-i kâfiranesine noksan terettüp eyleyüp bu hicabı dahi hazmettikten sonra sairleri gibi alışıp mağlubiyet ârı daimi adet makamına tenzil olur ve França pâdişahını cumhur paraladıkları haberi dahi zuhur eyledi ve İngilterelu dahi Françelunun serbestisine imrenüp derunlarında fitne hevesi zuhur eyledi ve Françelunun cumhur-ı cedidi devlet-i aliyyeye, muhsus iki kalyon ile elçi ve yirmi sekiz adet memalik-i İslâmiyede mukim olacak konsolos maan gelmek üzere olup mukaddema kâğıtları gelmiş idi.

Avrupa düveli lisanında Françe ahalisine mecanin itlak olunmakla devlet-i aliyyeden kralları yok Âsitâneye gelmeleri neye lâzım demek ile Françelu dahi biz bir alay ölüm eriyiz eğer devlet bize müsaade etmez ise bu kadar sinin dostluk, düşmanlığıa mübeddel olur. Eğer devleti aliyye bizim ile ittifak eder ise her nereye dilerlerse elli kalyon mühimmatıyla irsal ederiz. Eğer konsoloslarımızı ikametden nükûl olunur ise devleti aliyye ile dahi mukarredir deyu ifade eylediler.

Cemaziyelevvel 1207 Cuma 1:

Sultan Selim'e selâmlık şüd. Bosna serhadlusı bu kadar mahal küffara verilme de mahzur beyaniyle arz-ı mahzar ile rikâbe arzuhal verdiler. Cümlesi ahz olunup üç gün *Muhzur Ağa* da hapis olunup

gelen gidenlere biz hapis olmakla ne faide biz cümle ağzından geldik demeğe başlamakla beşi birden *Kavala*'ya nefolundu.

Atine voyvodası Hacı Ali Haseki on beş seneden ziyade *Atine*'ye hulul edüp kuvveti maliyesi olup ve mukataanın dahi sahibi olmakla reayanın malını ahz ve kabz ve peşin akçe vererek külli zapt idüp giderek halince Cebabireden olup Kahveci-başı-i sâbık Hüsameddin Paşa'ya külli intisabı cihetiyle bir kaç defa katline emir sadır olmuş iken afv ve ıtlak ve kâhı Esmâ Sultan sarayında pinhan olup sadr-ı esbak Gazi Hasan Paşa'nın kapdanlığında pençe-i nekbet girinden halâs olup zikri mürûr eylediği üzere sadr-ı sâbık Yusuf Paşa'nın ikinci sadaretinde Matharacı (Matracı)-zâde Halil Paşa ile ceng edüp bozmuş idi. Bu sebep ihtilâli mûcip bir halet ve sabıkları bahi hatırda olup bir defa dahi mukataası ref olunup bir sene kadar Âsî-tânede pinhan olup bâdehu Gazi Hasan Paşa fevt olduktan Hüsâ-m Paşa ricasıyla mukataası verilip kemakân *Atina*'ya varmış idi. Yine tek durmayup etmediği kalmadı, bu defa Halil Paşa ile zuhur eden nâbeca hareketi sebebiyle yine firar ve Âsî-tâneye gelüp karar etmiş idi. Yine tek durmayup haseki ağalığa amel etmekle Bostancı başı Cuma günü selâmlıktan gelirken sandalda nefyini efendimize söyleyüp izin alıp *Kıbrıs*'a nef'i ferman olundu.

Cemaziyelevvel 4:

Bugün haylice kar yağdı.

Cemaziyelevvel 5:

Bu gece efendimiz Topkapı'da eğlenüp tavşanlar (çengi ve köçek adalı güzel Rum oğlanları) oynayup ve frenk sazendeleri tebdil suretinde gelüb üçer, beşer fasıl eylediler.

Cemaziyelevvel 6:

Bugün Kapdan Paşaya akdolunan Esmâ Sultan'ın (I. Abdülhamid'in kızı) cihaz alayı, *Alay Köşkün*'den mürûr eyledi. Üç bin vukiyye (eski okka) simden musanna düzoğlu kârı avan-i latif ve tel kafes derununda mücevherat ve iki katar hazine ve arabalar ile cihaz, teşrifat üzere irsal olundu ve şevketlû efendimiz biniş ile *Alay Köşkün*'den temaşa buyurdular. Çuhadar ağa, inşallah efendimizin dahi nice surlarını temaşa ederiz dedikte ah olsa da ben görmezsem dahi görmiyeyim buyurdular.

Cemaziyelevvel 7:

Bugün dahi *Alay Köşkü*'ne biniş ve gelin alayı dahi temaşa olundu. Sadr-ıazam alay köşkü mukabiline geldikte kafes küşade olundukda sadr-ıazam şeyhulislâm at üzerinde selâmlayup çavuşlar alkışlardı ve Nahiller selâmlayup beş zirâ sim dahi selâmlayup gitti.

Cemaziyelevvel 8 Cuma:

Bugün şevketlû efendimiz Ayasofya'ya selâmlık edüp alessesher solak ve peyk ile teşrifat üzere Valide Sultan gelüp sultanın (Esmâ Sultan) sarayına teşrif buyurdu. Efendimiz dahi camie teşrif edecek zaman solak, peyk gelüp efendimiz ile namaz kılıp paçaya (düğün paçası) varıldı. Hikmet-i huda damad paşa hin-i sabavetinden beru müptelâ olduğu zatürree gereği gibi bu gece dahi incidüp harekete mecali kalmamış iken yine gayret edüp bican gibi hareket edüp Sultanı aliyetüşşan dahi arabadan huruçda istifra (gaseyan) etmekle yirmi dakika kadar tevekkuf olunmakla âdeti şehri üzere kibar-ı sitte haremi ve selatiyn cümlesi arabalariyle halka var cem olup bu haleti temaşada olmaları ve sultanın istifrası ve paşanın vekarı bir kat dahi hastalığma bâis olmuş idi, hele izhar-ı bîmarî etmeyüp efendimizi istikbal eyledi ve resm icra kılındı. Avdette efendimize mükemmel takım ile bir misli nadir at çekti ve sultan dahi bir huma sorguç hediye verdi ve efendimiz iptida takım ile odaya teşrif ve cümlemizin yanında has odabaşı yediyle gügez çuhaya duhte erkân kürk giydirdi ve enderun agavatına rütbelerince paşa tarafından birar saat verildi.

10 Cemaziyelevvel:

Sâbık Veznedar-başı. . . . . ağa kaftan ağası oldu.

11 Cemaziyelevvel:

Bugün sâbık *Uskomru* (قلعة تسمه Kıla-ı Tis'a) muhafızı Mehdi Numan Bey İsmail kalesi bina emini nasbolundu, tahlis-i giribana çok çare aradı, hattâ Kapdan Paşaya varup afvını talep eyledikte darp-haneden aynı nakit akçe verilir iken niçin nükül etmeli şimdi beni gönderseler giderim cevab-i müskitini alup *Paşakapısı*'nda ilbas-ı hil'at kılındı.

12 Cemaziyelevvel 1207:

Bugün divân olup bir kıst rumî kese olarak iki bin beş yüz kırk sekiz kese ve yirmi dokuz bin kese akçe ile kula tevzi kılındı. Kadı askerân ve vüzera arza girdiler.

13 Cemaziyelevvel 1207:

Françalı Âsitânedeki olan elçisi (Şovazöl Gobiye) can havfine düşüp mameleğini fûruht ve Moskov bayrağına dahil olmuş iken Âsitânedeki ikamete vesvese edüp Leh'de ikamet izini ve hududa değin iktiza eden evamir itasını rica eyleyüp devlet-i aliyye dahi müsaade ve harcırah dahi ihsan etmekle bugün kalkıp gitti.

15 Cemaziyelevvel Cuma:

Hasan Çavuşoğlu ve oğlu ikisi maan²⁰ Âsitâneye ihzaren gelmiş idi. Bu gece furunda (bostancı ocağında) katl ve doksan yaşında kendisi ve elli beş yaşında evlâdiyle maan yan yana kelleleri vaz olundu.

17 Cemaziyelevvel:

Valide Sultan Bostan iskelesinde (Eyüpde Türbesi civarında) türbe ve imaret ve medrese binasına ve bu hayratın camii dahi Sütlice'de bina olunan.

18 Cemaziyelevvel:

Bugün sefine cengi (manevra) oldu. Ve kapudâne ve liman reisi sefineleri ceng eyledi.

Ağa bağçesine rikâb oldu. İsmail'e müceddeden bina olunacak kalenin resmi dahi paşa tarafından geldi. Ve üç mahalle kal'e misal üç anbar beş yüz bin kuruşa keşf olunup İngiltereli mühendise mahiye bin beş yüz kuruş tayin olunup hatt-ı hümayun ferman sureti ve eski kayıtlar ve emsal yoklamamak ve asra göre revaciyle ihtimam olunmak emrolundu. *Bender* ve *İsmail* ve *Anaşa* dahi bina olunmasına küllî ihtimam olunur oldu.

²⁰ ...” Bu esnada bir hayli vakitten beru Menteşe (Muğla) sancağına mu-sallat olarak evamir-i devlet-i aliyyeye imtisalden rugerdan olan Hasan Çavuş oğlu Hacı Bekir ve oğlu Ömer üzerlerine Anadolu valisi Ali Paşa hareket birle ikisini dahi tutup Dersaadete irsal etmekle vürutlarında idam ve izaleleriyle şer ve mazaratları def kılınıştır. (Cevdet Tarihi c. 8, s. 78).

1972 YILININ İKİNCİ YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABADAN, PROF. DR. YAVUZ: *Mustafa Kemal ve çetecilik. 2. bs.* İstanbul 1972 Dilek Matbaası. 159 S. = Varlık Yay. Faydalı Kitaplar: 129. 8° (A. III/6944)
- ABD AL-KARİM İBN MUHAMMAD AL-SAM'ÂNİ: *The Kitab al-Ansab. Faksimile. Giriş.: D. S. Margoliouth.* London 1912 (Tekrar bs.) E. J. Brill. 7+604 S. = E. J. W. Gibb Memorial Series vol XX. 4° (B/6452)
- ABDEL-TAWAB, RAMAZAN: *Das kitab al-garib al musannaf von Abu 'Ubaid und seine Bedeutung für die nationalarabische Lexikographie.* Heppenheim 1962 Franz Wolf. 237 S. 8° (A. III/6145)
- ABDİ BİG ŞİRÂZİ: *Mecnûn ve Leylâ. Yay.: Hâşim oğlu Rahimof.* Moskova 1966. İz Nauka. 24+219+30 S. = Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 4° (B/6587)
- ABDU'L-HAYY AL-HASANİ: *Es-sekafetül'l-İslamiyye fi'l-Hind.* Dımeşk 1958 Matbuatül-Mecamü'ül-İlmiyyü'l-Arabî. 358 S. 8° (A. III/6517)
- ABGARIAN, G. W: *The Matenadaran.* Erevan 1962 Armenian State Publishing House. 67 S. 18 Pl. 8° (A. III/6138)
- ADAM, TRAUTE: *Clementia principis.* Stuttgart 1970 Ernst Klett Verlag. 148 S. = Kie-ler Historische Studien II. 8° (A. III/5691)
- Adana. *Türkiye Jeolojik Haritası: 1.500.000. Haz.: Zati Ternek. Yay. Cahit Erentöz.* Ankara 1962 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası = M. T. A. Yay. (H/92-6)
- ADIVAR, HALİDE EDİB: *Türk'ün ateşle imtihanı. Kurtuluş savaşı anıları.* İstanbul 1971 Atlas Kitabevi. 273 S. 8° (A. III/5967)
- Ägyptische Handschriften. Yay.: Erich Lüdeckens. Hazırlayan: Ursula Kaplony-Heckel-Karl-Thodor Zauzich. 2 Cilt.* Wiesbaden 1971 Franz Steiner Verlag. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Band XIX, 1-2. 4° (B/5059-XIX)
- AHLBERG, GUDRUN: *Fighting on land and sea in Greek geometric art.* Stockholm 1971 Svenska Institutet i Athen. 113 S. = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen. XVI. 4° (B/6369)
- AHMET MİDHAT: *Müntehabâtı Ahmed Midhat. 3 Cilt birarada.* İstanbul 1306. 8° (A. III/5898)
- AITKEN, ALEXANDER: *Gallipoli to the Somme. Recollections of a New Zealand infantryman.* London 1963 Oxford University Press. XI+177 S. 1 Hr. 8° (A. III/5723)
- AKÇAY, DR. İLHAN: *Ani'de Türk eserleri. Türk Kültürü 22. (1964) Ordu Sayısından ayrı bs. S. 155-159 = Kars Armağanı. 8° (A. III/6299)*
- AKINCI, AHMET CEMİL: *Mehmetçikle 30 yıl.* İstanbul 1971 Özaydın Matbaası. 365 S. 8° (A. III/6348)

- AKMANSU, MEHMET: *Japon vergi sistemi*. Maliye Tetkik Kurulu. 55 S. 8° (A. III/6262)
- AKSAN DOĞ. DR. DOĞAN: *Anlambilimi ve Türk anlambilimi (Ana çizgileriyle)*. Ankara 1971 Üniversite Basımevi. 199 S. = A. Ü. D. T. C. F. Yay.: 217. 8° (A. III/5736)
- AKSOY, PROF. DR. MUAMMER: "Gerçek bağımsızlık" ve Atatürk. A. Ü. S. B. F. Dergisi XXVI, 2 (1971)'den ayrı bs. 77 S. 8° (A. III/5727)
- AL-ALAWİ, EBÜ'L-MA'ÂLÛ MUHAMMED B. AL-HUSEYN: *Bayânu'l-adyân*. Yay: Hâşim Razf. Tahran 1342. IV + 586 S. 8° (A. III/6397)
- ALDERISIO, ALBERTO: *Tractatus de symbolicis contractibus*. Napoli 1657 Suntibus Ignatii Rispoli. VIII + 564 S. 4° (B/6575)
- ALİ B. TÂLİB: *Kelîmât-i Kassâr*. Çev: A. A. Seper. Tahran Matbaa-ı Meclis. 106 S. 8° (A. III/6581)
- Alman ve Macar dillerinde özleşme*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi 41 S. = T. D. K. Yay.: 358. 8° (A. III/6810)
- Alp-Arslan Marşı* Türk Kültürü 22. (1964) Ordu Sayısı'ndan ayrı bs. S. 223 = Kars Armağanı 8° (A. III/6299)
- ALTAN, ÇETİN: *Ben milletvekili iken*. Ankara 1971 Bilgi Basımevi. 448 S. = Bilgi Yayınları: 135. 8° (A. III/6026)
- AMAÇ, FAİK MUZAFFER: "Komünist öğretmen" davası. İstanbul 1966 Kaya Yayınları. 48 S. = Kaya Yayınları: 1. 8° (A. III/5514)
- AMAÇ, FAİK MUZAFFER: *Milli Emniyet Dosyası*. İstanbul 1969 Haşmet Matbaası. 174 S. = Habora Kitabevi Yay. 57. 8° (A. III/5530)
- Amerikan seçimleri - 72. Ön seçimler, kongreler, kampanyalar, seçim günü, and içme töreni*. Ankara 1972 Doğu Matbaacılık. 38 S. 8° (A. III/6699)
- AMUNDSEN, LEIV: *Katalog over Universitetsbibliotekets Paleotypsamling*. Oslo 1926 Grondahl und Sons Boktrykkeri. XLVIII + III S. 4 Pl. 4° (B/6462)
- AL-ANDALUSÎ, ŞÂ'İD: *Kitâb tabakat al-Umam (Livre des Catégories des Nations)*. Yay: Régis Blachère. Paris 1935 Larose Editeurs. 191 S. 8° (A. III/6479)
- ANGI, HACI: *Çocuk gözüyle Atatürk*. Ankara 1972 Şark Matbaası. VIII + 106 S. = Angi Yay.: 2. 8° (A. III/6934)
- Ankara: Türkiye Jeoloji haritası 1: 500.000. Haz.: Cahit Erentöz*. Ankara 1963 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. = M. T. A. Yay. (H/92-2)
- Ankara Üniversitesi Haftası*. Ankara 1971 Ankara Üniversitesi Basımevi. 113 S. A. Ü. Rektörlüğü Yay. No. 66. 8° (A. III/6244)
- Antalya İl Yılığ 1967*. Ankara 1967 Ajans - Türk Matbaası. IV + 331 S. 10 Foto. 8 Pl. 23 Hrt. 1 Gr. 4° (B /6615)
- APPEL, LIVIA: *Bibliographical citation in the social sciences. A Handbook of style*. Madison 1957 University of Wisconsin Press. 30 S. 8° (A. III/6437)
- ARBERRY, A. J: *Discourses of Rumi*. London 1961 John Murray. IX + 276 S. 8° (A. III/6463)
- Area handbook for the United Arab Republic (Egypt)*. Washington 1970 Government Printing Office. XX + 555 S. 88 (A. III/5769)
- ARENA, RENATO: *Note linguistiche. A proposito delle Tavole di Eraclea*. Roma 1971 Edizioni dell'Ateneo. 126 S. = Incunabula Graeca Vol. XLIX. 4° (B/6486)

- ARO, JUSSI: *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Helsinki*. Helsinki 1958 Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino. 84 S. = *Studia Orientalia* XXIII: 4. 8° (A. III/6519)
- ARTAMONOV, M.: *Istoriya Hazar. The history of the Khazars*. Leningrad 1962 Hermitage Museum. 523 S. 8° (A. III/6150)
- ARTUK, İBRAHİM: *Kanunî Sultan Süleyman adına basılan sikkeler*. Ankara 1972 T.T.K. Basımevi. XVI+96 S. VIII Pl. = *Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Seri - Sa. 58* 8° (A. III/6359)
- ASGRAF, MUHAMMAD: *A Catalogue of the Persian manuscripts in the Salar Jung Museum and Library. 3 Cilt*. Hyderabad 1965/66 Salar Jung Museum and Library. 8° (A. III/6156)
- ASLANOV G. M. - T. I. GOLUBKINA-G. SADIKZADE: *Katalog. Zolotih i Serebniyanh Predmetov-iz arheologičeskih raskopok Azerbadjana*. Baku 1966 Azerbaycan SSR İlimler Akademisi. 68 S. 8° (A. III/5788)
- Asmata Kai Ponimatia Diaforon. Chansons et opuscules patriotiques publiés à Jassy en 1821 par un Hétairiste. Yay.: Nestor Camariano*. Bucarest 1966 l'Entreprise Polygraphique. 88 S. 6 Pl. = *AIESEE Etudes et Documents Concernant le Sud-Est Européen I*. 8° (A. III/5782)
- AŞTİYÂNİ, ABBÂS İKBÂL: *Mirzâ Takî Hân-ı Emîr-i Kebîr*. Tahran 1340. 433 S. = *Publ. de l'Univ. de Tehran*, 706. 8° (A. III/6585)
- Atatürk. Türk gencinin el kitabı*. Ankara 1972 B. Y. G. Matbaası. 87 S. 8° (A. III/6263)
- Atatürk*. Uçak Basımevi. 80 S. 8° (A. III/5426)
- Atatürk. Çev.: Dr. Hamid Notghi*. Regional Cultural Institute. 210 S. 8° (A. III/5454)
- Atatürk. Albüm*. İstanbul (1936) CHP Yay. 29 S. 2 Hr. 8° (A. III/5204)
- Kemal Atatürk. İzbranniye Reçi i vistupleniya. Atatürk'ün söylev ve demeçleri*. Moskova 1966 Izdatelstvo Progress. 439 S. 1 foto 8° (A. III/5787)
- Atatürk ne zaman doğdu*. Ankara 1972. 8 S. = *Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yay. 1*. 8° (A. III/6184)
- Atatürk önderliğinde kültür devrimi. Kalkınma için bölgesel işbirliği (RCD) semineri tebliğleri (9-11 Kasım 1967)* Ankara 1972 Üniversite Basımevi. VI—141 S. = *Türk İnkilâp Tarihi Ens. No: 12*. 8° (A. III/6218)
- Atatürk ve Toprak. Atatürkçü düşünce üzerine denemeler*. Ankara 1972 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 112 S. = *Halkevleri Atatürk Enstitüsü yardımcı yayınları el kitabı 1* 8° (A. III/6245)
- Atatürkçü düşünce üzerine denemeler*. Ankara 1971 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 48 S. 8° (A. III/5575)
- Atatürk'ten düşünceler. Tarihin verdiği ders*. Ankara 1960 Milli Eğitim Basımevi. S. 17-19 = *Atatürk'ü Anarken (10-17 Kasım 1960)*. 8° (A. III/4842)
- Atatürk'ün görüşleri. Yay.: Refik Korkud*. Ankara 1969 Fikir Ajansı. VIII+53 S. 8° (A. III/5506)
- ATKINSON, GEOFFROY: *Supplement au repertoire bibliographique se rapportant a la litterature géographique Française de la Renaissance*. New York (Paris 1927 bs. nın tekrar bs.) 1968 Burt Franklin. 87 S. 8° (B/6581)
- Atlas Istorice. Yay.: Ştefan Pascu*. Bucuresti 1971 Didactica ş1 Pedagogica. 197 S. 4° (B/6532)

- ATTÂR, FERİDÜDDÜN: *Dıvan-ı Gazeliyyâtu Kasâid-i Attâr*. Yay.: *Takt Tefaz ve zult*. Tehran 1341 İntişarât-ı Encümen-i Âsar-ı Milli. 886 + 4 + 52 S. 8° (A. III/4655)
- AYAŞLI, MÜNEVVER: *19. asır teşrini sani ve ötesi Kıbrıs ve fetvası*. İstanbul 1971 Yüksel Matbaası. 298 S. = Dede Korkut Yayınları Yay. Nu: 5. 8° (A. III/6336)
- AYDA, ADİLE: *Les étrusques étaient-ils des Turcs?* Paris 1971 Impr. Edmond Dauer. 58 S. 8° (A. III/5771)
- AYDIN, TÜRKÂN: *Atatürk'üm. Resimliyen: Nuri Abaş*. Konya 1964 Anıt Yay. 32 S. 8° (A. III/6684)
- Aydın İl Yıllığı 1967*. İzmir 1967 Ticaret Matbaası. 401 S. 14 Foto. 4° (B/6616)
- AYDINLI, AHMET: *Batı trakya faciâsının iç yüzü. 1. Cilt*. İstanbul 1971 Akın Yayınları. 537 S. 8° (A. III/6335)
- AYRIM, ZİYA: *İğdir Devlet Üretme Çiftliği*. Türk Kültürü 22. (1964) Ordu Sayısı'ndan ayrı bs. S. 213-124 = Kars Armağanı 8° (A. III/6299)
- AYVERDİ, SÂMİHA: *Misyonerlik karşısında Türkiye*. İstanbul 1969 Baha Matbaası. XXX + 228 S. 4 Fotokopi = Turan Neşriyat Yurdu, Kültür Seri. No: 3. 8° (A. III/5968)
- AYVERDİ, SÂMİHA: *Türk-Rus münasebetleri ve muharebeleri*. İstanbul 1970 Baha Matbaası. IX + 302 S. 8° (A. III/5960)
- Azerbaijanian poetry*. Yay.: *Mirza Ibrahimov*. Moscow Progress Publishers. 661 S. 8° (A. III/5877)
- Azerbaycan edebiyatı tarihi. İstoriya Azerbaydjanskoy literaturı. 2 cilt*. Bakı 1960 Az. SSR. İ. A. (A. III/4435)
- The Babylonian laws*. Yay. Çev. Şehr.: G. R. Driver - John C. Miles. 2 Cilt. Oxford 1960/68 Clarendon Press. 8° (A. III/5768)
- EL-BAĞDADÎ, SAFİYYÜ'D-DİN ABDU'L-MÜ'MİN: *Merâsidi'l-ittilâ*. Yay.: *Ali Muhammed el-Becâuf*. Kahire 1954-1955. 4° (B/6192)
- BAHAEDDİN, N: *Yeni Türkçe lügat*. İstanbul Evkafı İslâmiyye Matbaası. 811 S. 8° (A. III/5896)
- BALJON, J. M. S: *Modern muslim Koran interpretation (188-1960)*. Leiden 1961 E. J. Brill. X + 1355. 8° (A. III/5931)
- BALJON, J. M. S: *The reforms and religious ideas of Sir Sayyid Ahmad Khan. 2. genişletilmiş bs*. Lahore 1958 Jaded Urdu Type Press. VIII + 134 S. 8° (A. III/6542)
- BALTACIOĞLU, İSMAİL HAKKI: *Türke doğru*. Ankara 1972 Tisa Matbaası. 428 S. = İş Bankası Kültür Yay. Sosyal ve Felsefi Eserler Dizisi: 14. 8° (A. III/6366)
- BARNETT, R. D.: *The Bronze gates of Ashur-Nasır-Pal*. New Delhi 1968 Organising Committee. S. 25 = Proceedings of the twenty-sixth International Congress of Orientalists 2. 4° (B/6224)
- BASS, GEORGE F. - FREDERICK H. VAN DOORNICK: *A fourth-century shipwreck at Yassi ada*. AJA 75 (1971)'den ayrı bs. S. 27-37 4 Pl. 4° (B/6363)
- BAŞKIR, RASİM: *Atatürk'ten vecizeler*. İstanbul 1971 Bakış Matbaası. 149 S. 8° (A. III/5403)
- BATAILLON, MARCEL: *Le Docteur Laguna auteur du Voyage en Turquie*. Paris 1958 Librairie des Editions Espagnoles. 152 S. 1 Pl. 8° (A. III/6544)

- BATİBEY, KEMÂL ŞEVKET: *1912 Balkan savaşında kavaklı dere katliâmı ve Üzeyir Ağa*. İstanbul 1971 Yüksel Matbaası. 199 S. = Esir Türkler Serisi: Nu. 1. 8° (A. III/6332)
- BAUCHHENS-THÜRIEDL, CHRISTA: *Der Mythos von Telephos in der Antiken Bildkunst*. Würzburg 1971 Konrad Triltsch Verlag. VIII+132 S. 11 Pl. 2 Lev. = Beiträge zur Archäologie 3. 8° (A. III/5859)
- BAYKAL, FUAT: *Sivas. 1:500.000 ölçekli Türkiye jeolojik haritası*. Yay.: Cahit Erentöz. Ankara 1966 M. T. A. Enstitüsü. VII+116 S. 4 Pl. 3 Lev. 1 Hr. 8° (A. III/6972)
- BAYTOK, ALİ: *Seçme Atatürk şiirleri antolojisi*. 2 bs. Kırşehir 1971 Filiz Yayınevi. 48 S. 8° (A. III/5973)
- BAYTOK, TANER: *İngiliz kaynaklarından Türk Kurtuluş savaşı*. Ankara 1979 Başnur Matbaası. VII+16 S. 8° (A. III/5722)
- BEAN, GEORGE EWART -TERENCE BRACE MITFORD: *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*. Wien 1970 Hermann Böhlau Nachf. 277 S. 23 Pl. 4 Hr. = Öst. Ak. d. Wis. Ergänzungs. zu den Tituli Asiae Minoris Nr. 3. 4° (B/6370)
- BELEN, FAHRİ: *Ordu ve Politika*. İstanbul 1971 Bakış Matbaası. 69 S. 8° (A. III/5844)
- Belgelere göre Eceabat kulavuzu*. İstanbul 1969 Güzel Sanatlar Matbaası. 80 S. 8° (A. III/6214)
- BERCHET, GUGLIELMO: *La repubblica di Venezia e la Persia*. Torino 1865 Tipografia G. B. Paravia E Comp. XVII+294 S. 4 Pl. 8° (A. III/6482)
- BERGSTRAESSER: *Usûlu nakdi'n-nusûs ve neşri'l-kitâb*. Bağdad 1969 Matbaat Darûl Kitab. 142 S. 4° (B/6588)
- BERK, NURULLAH: *Ustalarla konuşmalar*. Ankara 1971 Baylan Basımevi. 147 S. = Ankara Sanat Yay: 4. 8° (A. III/6669)
- BERNHARD, P. LUDGER: *Die Chronologie der syrischen Handschriften*. Wiesbaden 1971 Franz Steiner Verlag. XX+186 S. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Suppl. 14. 4° (B/5059 - Supl. 14)
- BEYSANOĞLU, ŞEVKET: *Basın ve yayın dünyamızda Diyarbakır*. (Diyarbakır gazeteciliğinin 100. yıldönümü nedeniyle). Ankara 1970 İş Matbacılık ve Ticaret. 63 S. 8° (A. III/6004)
- Bibliografia Arhivisticii Româneşti*. Bucureşti 1969 Intreprinderea Poligrafica. 106 S. 8° (A. III/5868)
- Bibliographie de la Byzantinologie Tchecoslovaque (y compris les travaux des Byzantinistes étrangers actifs en Tchecoslovaquie)*. Ceskoslovenská Ak. ved ustav dejin Evropskych Socialistickych zemi. 2 cilt. Prague 1966. 8° (A. III/4880)
- EL-BİDLİSİ, ŞEREF HAN: *Şeref-name. Tarih-i mufassal-i Kürdistan*. Yay.: Muhammed-i Abbâsî. Tahran Ali Ekber İlmi Çap-i Ofset-i. 112+917 S. 8° (A. III/4900)
- BİLGİN, PROF. DR. TURGUT - SERMET ERER - KEMAL GÖÇMEN: *22 Mayıs 1971 Bingöl depremi. Tatbiki jeomorfoloji etüdü*. İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 38 S. 3 Hrt. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Coğrafya Ens. Yay. no. 67. 8° (A. III/6852)
- 1971 *D. T. C. F. Tarih Bölümü Yıllığı*. Ankara (1971) Aynur Matbaası. 83 S. 4° (B/6366)
- BİNYAZAR, ADNAN: *Dedem Korkut'tan öyküler*. Ankara. 1972 Üniversite Basımevi 96 S. = T. D. K. Yay.: 350. 8° (A. III/6812)
- I. Cihan harbi ile ilgili gazeteler*. 90 Y. 2° (C/507)

- I. Millî fiziki plan semineri. 22-24 Ocak 1968.* Ankara Mimarlar Odası. 366 S. 2 Lev 4° (B/5694)
- BITTEL, KURT: *Boğazköy rehberi. Çev. Dr. Nuşin Asgari.* Ankara Dönmez Ofset. 80 S. 8° (A. III/5871)
- BLACHERE, REGIS: *Le problème de Mahomet. Essai de biographie critique du fondateur de l'Islam.* Paris 1952 Presses Universitaires de France. VIII+133 S. 8° (A. III/6549)
- BOESE, JOHANNES: *Altmesopotamische Weihplatten. Eine sumerische Denkmalsgattung des 3. Jahrtausends v. Chr.* Berlin 1971 Walter de Gruyter. XI+232 S. XLII Pl. I Hr. = Untersuchungen zur Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 6. 4° (B/6444)
- Bolu İl Yıllığı 1952.* İstanbul 1968 Milli Eğitim Basımevi. 422 S. 7 Foto. 2 Pl. 11 Hrt. 4° (B/6617)
- BONFANTE, G: *Indo-Hittite: A pseudo-problem.* New Delhi 1968 Organising Committee. S. 57-62 = Proceedings of the of the twenty-sixth International Congress of Orientalists 3. 4° (B/6224)
- BORAK, SADİ: *Armstrong'tan Bozkurt: Mustafa Kemâl ve iftiralarla cevap.* İstanbul 1955 Ticaret Matbaası. 96 S. = Yabancı gözü ile Atatürk: 2. 8° (A. III/5404)
- BORAK, SADİ: *Atatürk ve edebiyat.* İstanbul 1972 Dilek Matbaası. 184 S. = Varlık Yay. Faydalı Kitaplar: 128. 8° (A. III/6931)
- BOYLE, ELIZABETH: *The Irish flowerers.* Belfast 1971 Queen's University. XXXII + 160 S. 8 Pl. 8° (A. III/5790)
- BRETANITSKIY, S: *Zođestvo Azerbaycana XII-XV-v v. Yega mecto v arhitektura predego vostoka.* Moskova 1966 Ak. Nauka. 557 S. 2 Pl. 4° (B/6438)
- BRIDGE, ANN: *İzmir ateşler içinde. Çev.: Emel Bilge Azizoglu.* İstanbul 1972 Milliyet Yay. 470 S. = Milliyet Yay. Roman Dizisi: 20. 8° (A. III/6943)
- BROWNE, EDWARD G: *A hand-list arranged alphabetically under the titles, of the Turkish and other printed and lithographed books presented by Mrs E. J. W. Gibb to the Cambridge University Library.* Cambridge 1906 University Press. VIII+87 S. 8° (A. III/6456)
- BRUNNSAKER, STURE: *The Tyrant-Slayers of Kritios and Nesiotes. A Critical study of the sources and restorations. 2. bs.* Lund 1971 Svenska Institutet i Athen. XI + 188 S. 24 Pl. = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen, XVIII. 4° (B/5487)
- Bugünkü Japonya.* Japonya 1972 Dışişleri Bakanlığı. 134 S. 2 H. 9° (A. III/6774)
- EL-BUHÂRÛ, EBU İBRAHİM İSMÂ'İL B. MUHAMMED: *Şerhu kitab'u't-t'arruf li-mezhebi't-tasavvuf.* Yay.: Hasan Minçihir. Tahran 1346. 247 S. 4° (B/6578)
- Burdur İl Yıllığı 1967.* Ankara 1967 Güven Matbaası. XVI+327+22 S. 6 Foto. 7 Pl. 4° (B/6618)
- AL-BÛRİNİ, EL-HASAN B. MUHAMMED: *Terâcum el-a'yân.* Yay.: S. el-Müneccid. 2 Cilt. DİMİŞK 1959/63. 8° (A. III/6158)
- Bursa İl Yıllığı 1967.* İstanbul 1968 Fono Matbaası. VIII+316 S. 6 Foto. 8 Pl. 12 Hrt. 5 Gr. 4° (B/6619)
- BUSSE, HERIBERT: *Chalif und Grosskönig. Die Buviden im Irak (945-1055).* Beirut 1969 Franz Steiner Verlag. XIV+610 S. 4 Levha. I Hr. = Beirut Texte und Studien, 8° (A. III/5671)

- CAMARIANO, NESTOR: *Alexandre Mavrocodato, le grand drogman son activité diplomatique 1673-1709*. Thessaloniki 1970 Institute for Balkan Studies. 107 S. VI Pl. 8° (A. III/5878)
- CANARD, MARIUS: *Histoire de la dynastie des H'amdanides de Jazîra et de Syrie*. Alger 1951 Imprimeries "La Typo-Litho" XVI+863 S. = Publications de la Faculte des Letters d'Alger 11e Serie - Tome XXI. 8° (A. III/6487)
- CANARD, MARIUS: *Sayf al Daula. Recueil de textes relatifs a l'emir Sayf al Daula le Hamdanide avec annotations, cartes et plans*. Alger 1934 Jules Carbonel. 484 S. 2 Hr. = Bibliotheca Arabica publiee par la Faculte des Lettres d'Alger VIII. 8° (A. III/5949)
- Catalogue of Urdu, Persian, Arabic and English books published in Pakistan. From 1950 to 1970*. Lahore 1970 Oriental Publishers und Booksellers. 40 S. 4° (B/6368)
- AL-CEBBÛRÛ, ABDULLAH: *Mektebetu'l-Evkafi'l-âmme. Tarihuha ve nevâdrii mathûtâtihâ*. Bagdad 1969. 272 S. 8° (A. III/6164)
- CEZAR, MUSTAFA: *Sanatta batî'ya açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul 1971 Kırıl Matbaası. XVI+660 S. = İş Bankası Kültür Yay. Sanat Dizisi: 8. 4° (B/6478)
- CHAMBRUN, COMTE CHARLES DE: *Atatürk et la Turquie Nouvelle*. Paris 1939 Fernand Sorlot. 47 S. 8° (A. III/5452)
- CHAO, TIEH-HAN: *The invention of Gunpowder*. Taipei 1960 National Historical Museum. 108 S. 8° (A. III/5452)
- CHEVALIER, ULYSSE: *Repertoire des sources historiques du Moyen Age. 2 cilt 4 cilt birliği içinde*. 1894/1907. 4° (B/6508)
- CHIKOVANI, M. Y.: *The theme of a youth seeking immortality in ancient folklore and literature*. New Delhi 1968 Organising Committee. S. 63-68 = Proceedings of the twenty-sixth International Congress of Orientalists 3. 4° (B/6224)
- CHILDE, V. GORDON: *Doğu'nun prehistoryası. İng. Çev.: E. J. Levy. Fr. Çev.: Şevket Aziz Kansu. 2. bs*. Ankara 1971 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XX+250 S. XXXII Pl. = T. T. K. Yay. X. Seri-Sa. 2^a 8° (A. III/6010)
- The chronicle of Petros di Sarkis Gilanentz. Yay.: Caro Owen Minasian. Giriş ve Notlar: Laurence Lockhart*. Lisbon 1959 Imprensa Nacional. XXIII+77 2. 8° (A. III/6161)
- CLEMENT, R.: *Les Français d'Égypte aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Caire 1960 Impr. de I. F. A. O. XI+291 S. = Publ. de I.F.A.O. du Caire Recherches d'Archéologie de Philologie et d'Histoire Tome XV. 8° (A. III/6546)
- CLINCHY, EVERETT R.: *Intergroup relations centers*. New York 1949 Farrar, Straus and Co. X+54 S. 8° (A. III/5904)
- COFFEY, JOSEPH I.: *Deterrence in the 1970 s*. Denver 1971 University of Denver. 54 S. = Monograph Series in World Affairs. 8, 3 1970-71. 8° (A. III/5869)
- COLLISON, ROBERT L.: *Bibliographies. Subject and National*. Önsöz: Lawrence C. Powell. New York 1951 Hafner Publishing Company. XII+172 S. 8° (A. III/6587)
- COOMARASWAMY, ANANDA K.: *Christian and oriental philosophy of art*. New York 1956 Dover. 146 S. 8° (A. III/5648)
- Corpus Vasorum Antiquorum Danemark. Copenhague: Musée National. 2 - 6. ciltler*. Paris Libr. Ancienne Edouard Champion. 4° (B/5784)
- Corpus Vasorum Antiquorum Deutschland. München: Museum Antiker Kleinkunst. 2 - 6. ciltler*. München C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 4° (B/5081)

- Corpus Vasorum Antiquorum: Espagne. Madrid: Museo Arqueologico Nacional. 2 cilt. Madrid Sres. Ruiz Hermanos. 4° (B/5792).*
- Corpus Vasorum Antiquorum: France. Musée de Laon. Paris Librairie Ancienne Honore Champion. 4° (B/5785)*
- Corpus Vasorum Antiquorum: Grece. Athens - Musce National. Paris Libr. Ancienne Honore Champion. 4° (B/5844)*
- Corpus Vasorum Antiquorum: Italia. Museo Preistorico L. Pigorini. Roma La Liberia dello Stato. 4° (B/5786)*
- Corpus Vasorum Antiquorum: Pologne. Varsovie Musee National. Warszawa Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 4° (B/5783)*
- Corpus Vasorum Antiquorum: Roumanie. Bucarest Editions de l'Academie de la Republique Socialiste Romanie. 4° (B/5094)*
- Corpus Vasorum Antiquorum: Suisse. Geneve, Musee d'Art et d'Histoire. Berne Editions Herbert Lang. 4° (B/5853)*
- EL-CUMAHİ, MUHAMMED B. SELLÂM: *Tabakât Fuhûl eş-Şu'ara. Yay. ve Açıklayan: Mahmûd Şâkir. Kahire 1952 Darü'l-Ma'arif. 719 S. = Zehâ'irü'l-Arab 7.8° (A. III/4663)*
- CURZON, GEORGE N: *Persia and the Persian question. 2 cilt. London 1966 Frank Cass and Co. 8° (A. III/6102)*
- CÜVEYİNİ, ATA MELİK ALAUDDİN-İ: *Tarihi Cihanküşa tercümesi. I. Cilt. Çev.: S. M. Tefik Okbatan. Ankara 1938 T. T. K. Basımevi. CLXII 243 S. = Türk Tarih Kurumu Yay. II. Seri-No. 1. 8° (A. III/5833)*
- CVETKOVA, BISTRA: *Changements intervenus dans la condition de la population des terres Bulgares (depuis la fin du XVI jusqu'au milieu du X° IIIe S.) Etudes Historiques V. (1960)'dan ayrı bs. S. 291-318. 8° (A. III/5072)*
- CZEGLEDY, K: *Old Turkish historical geography. New Delhi 1968 Organising Committee. S. 83-84 = Proceedings of the twenty-sixth International Congress of Orientalists IV. 4° (B/6224)*
- Çağlar boyunca toplumları sarsan 100 büyük gün. 2 Cilt. İstanbul 1972 Sümer Matbaası. = Milliyet Ya. Tarih Dizisi 15, 16. 8° A. III/6351)*
- Çağlar boyunca 100 büyük insan. İstanbul 1971 Fono Matbaası. 856 S. 15 Pl. 8° = Milliyet Yay. Tarih dizisi: 14. 8° (A. III/6017)*
- ÇAKAR, H. ALİ: *Türkistan dramı. İstanbul 1972 Eroğlu Kardeşler Matbaası. 509 S. = Dede Korkut Yay. Serisi: 2 Esir Türkler. 8° (A. III/6356)*
- Çankırı İl Yıllığı 1967. Ankara 1967 Ajans-Türk Matbaası. 10 Foto 11 Hrt. 6 Gr. 4° (B/6620)*
- ÇAPAR DR. MAHMUT: *Doğu illerimizdeki aşiretlerin Türklüğü. İstanbul 1972 Özbirlik Basımevi. 77 S. 8° (A. III/6353)*
- ÇELİK, NACİ: *Romanda hesaplaşma. Ankara 1971 Bilgi Basımevi. 133 S. = Türkiye Defteri Yay: 1. 8° (A. III/5841)*
- ÇEVİK, HİKMET: *Tekirdağ yürükleri. İstanbul 1971 Eko Matbaası. 228 S. = Tekirdağ Halkevi Yay.: 7 (A. III/6337)*
- ÇİLLER, SELÂHATTİN: *Atatürk için diyorlar ki. Türk ve Dünya basınından 450 isim, 1150 söz. İstanbul 1971 Varlık Yayınevi. 303 S. = Faydalı Kitaplar :49. 8° (A. III/5843)*

- ÇÜRÜKSULU, MEZİYET-(VÂ-NÜ): *Savaştan barışa*. İstanbul 1934 Vakit Matbaası. 94 S. 8° (A. III/5432)
- DAĞLI, ABAY: *Malazgirt'ten Sakarya'ya*. İstanbul 1971 Yaylacık Matbaası. 73 S. = Minnetoğlu Yay. Oyun Serisi: 4. 8° (A. III/6257)
- DÂKÜKÜ, İBRAHİM: *Irak Türkmenleri*. Ankara 1970 Güven Matbaası. 189 S. 8° (A. III/5956)
- DARA ŞUKUH, MOHAMMED: *Müntahalât-i Âsâr. Rıza Celâli-i Nâinî*. 1335 Çap-ı Taban. 33+19 S. 8° (A. III/5360)
- DARWIN, FRANCIS SACHEVERELL: *Travels in Spain and the East*. Cambridge 1972 University Press. IX+121 S. I Lev. 8° (A. III/5932)
- DAVISON, RODERIC H: *Turkey*. New Jersey 1968 Prentice-Hall. X+181 S. 8° (A. III/5517)
- DEBORIN, G: *Secrets of the Second World War*. Moscow 1971 Progress Publishers. 277 S. 16 Pl. 8° (A. III/6692)
- DELAVILLE LE ROULX, J.: *La France en orient au XIVe siècle*. Paris 1886 Ernest Thorin. 8° (A. III/6407)
- DEMİRAY, KEMAL: *Batı dilleri sözcüklerine karşılıklar kılavuzu*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 71 S. = T. D. K. Yay.: 355. 8° (A. III/6797)
- Denizli: Türkiye jeoloji haritası 1:500.000. Haz.: Hamit N. Pamir. Yay.: Cahit Erentöz*. Ankara 1964 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası = M. T. A. Yay. (H/92-8)
- Denizli İl Yılığ 1967*. Ankara 1968 Ayyıldız Matbaası. XV+329 S. 2 Pl. 4° (B/6621)
- Devlet yönetmelikleri kılavuzu (1971)*. Ankara 1972 Güneş Matbaası. 96 S. 4° (B/6542)
- DIETRICH, ALBERT: *Arabische Papyri aus der Hamburger Staats-und Universitäts-Bibliothek*. Liechtenstein 1966 Kraus Reprint Ltd. XII+97 S. 14 Pl. = Abh. für die Kunde des Morgenlandes XXII, 3 (1937). 8° (A. III/6152)
- DİHHUDA, ALİ EKBER: *Lûgat-name-i Dihhuda*. 49 Cilt. Tahran 1325-1349. 4° (B/6602)
- DİL, ŞAHİNKAYA: *10 Kasımlarda Atatürk (Antolojisi)*. İstanbul 1969 Hermon Matbaası. 80 S. 8° (A. III/6674)
- DİLÂÇAR, A: *900. yıldönümü dolayısıyla Kutadgu Bilig incelemesi*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 203 S. 1 Hr. = T. D. K. Yay. 340. 8° (A. III/6222)
- DİLİK, DOĞ. DR. SAİT: *Türkiye'de sosyal sigortalar. İktisadî açıdan bir tahlil denemesi*. Ankara 1971 Sevinç Matbaası. XVIII+395 S. 9 Levha. = A.Ü. S.B.F. Yay. No. 315. 8° (A. III/576)
- DİNAMO, HASAN İZZETTİN: *Kutsal barış, ulusal kurtuluş savaşı sonrasının gerçek hikayesi*. I. Cilt. İstanbul 1971 Yelken Matbaası. 356 S. 8° (A. III/6015)
- DİNCER, CELÂL: *Kahramanlık menkıbeleri*. İstanbul 1942 Hüsnütabiat Basımevi. 70 S. = Radyo Konuşmaları Serisi: 1. 8° (A. III/5428)
- DİNÇOL, ALİ M: *Eski Anadolu dillerine giriş*. İstanbul 1970 Edebiyat Fakültesi Basımevi. VII+144 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1583. 8° (A. III/5582)
- Divanü lûgat-it-Türk Dizini*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. XXII+168 S. = T.D.K. Yay.: 368. 8° (A. III/6826)
- DJIVELEGUIAN, A: *Le regime de la presse en Turquie, comparaison avec le regime Français*. Paris 1912 Libraire-Editeur. 232. S. 8° (A. III/5912)
- Documents from Islamic Chanceries*. Yay.: S. M. Stern. Oxford 1965 Bruno Cassirer. 254 S. = Oriental Studies III. 8° (A. III/6097)

- DODGE, BAYARD: *Muslim education in Medieval times*. Washington 1962 The Middle East Institute. V + 119 S. 8° (A. III/5653)
- DONADO GIOVANNI BATTISTA: *Della letteratura de'Turchi. Osservahoni fatte*. Venetia 1688 Andrea Paletti. X + 140 S. 4 Nota. 8° (A. III/4635)
- DONBAZ, VEYSEL: *The old Assyrian month name Kanwarta*. Journal of Cuneiform Studies XXIV, 1-2 (1971)'den ayrı bs. S. 24-28. 4° (B/6483)
- DOSTOYEVSKY, FYODOR: *The Idiot*. I. Cilt. Moscow 1971 Progress Publishers. 347 S. 8° (A. III/6724)
- DOSTOYEVSKY, FYODOR: *Stories*. Moscow 1971 Progress Publishers. 334 S. 8° (A. III/6723)
- DOUGLAS J. H. - DENIS GIRARD - W. THOMPSON: *Cassell's compact French-English, English-French dictionary*. London 1969 Cassell and Co. XIV + 658 S. 8° (A. III/6697)
- DOZY, R. - DR. W. H. ENGELMANN: *Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe*. 2 bs. Amsterdam 1965 Oriental Press. (Leyde 1869'un tekrar bs.) XII + 425 S. 8° (A. III/5942)
- DÖLGER, FRANZ: *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*. 3 Cilt birarada. München 1924/32 Verlag R. Oldenbourg. 4° (B/6377)
- DREHŞÂN, DR. MEHDÎ: *Buzurgân ve suhanerâyân-i Hemedân*. 1331. XII + 438 S. 8° (A. III/6398)
- DUBLER, CESAR E: *Abu Hamid el Granadino y su relacion de viaje por tierras eurasiáticas*. Madrid 1953 Imprenta y Editorial Maestre. XX + 425 S. 17 Pl. 5 Hrt. 8° (A. III/6386)
- DUNLOP, DR. D. M: *Arabic science in the west*. Karachi Pakistan Historical Society. V + 119 S. 8° (A. III/6103)
- DURANTE, MARCELLO: *Sulla preistoria della tradizione poetica Greca*. Roma 1971 Edizioni dell'Ateneo. 164 S. = Incunabula Graeca Vol. L. 4° (B/6485)
- B. DUREYD EL-EZDÎ, EBÛ BEKR MUHAMMED: *Wasfu'l-matar ve's-Schâb*. Dîmişik 1963. 111 S. 8° (A. III/6582)
- DURU, KÂZIM NAMÎ: *En büyüğümüz için*. Ankara 1935 Ulus Basımevi. 24 S. 8° (A. III/5172)
- DUTT, CHINMOY: *Catalogue of Arabic and Persian inscriptions in the Indian Museum, Calcutta*. Calcutta 1967 Indian Museum. VIII + 72 S. XXI Pl. 4° (B/6465)
- DÜNDAR, DR. FAİK BİROL: *Türkiye'de plânlı dönemde para politikası*. Ankara 1971 Sevinç Matbaası. VIII + 148 S. = Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay. No: 48. 8° (A. III/5752)
- DÜREN, DR. AKIN: *Toprak hukuku dersleri*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XII + 127 S. = A.Ü. Hukuk Fak. Yay.: 306. 8° (A. III/6926)
- DVORNIK, FRANCIS: *Byzantine missions among the Slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius*. New Jersey 1970 Rutgers University Press. XVIII + 484 S. 6 Pl. 8° (A. III/5798)
- EBELING, ERICH: *Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts. I. Cilt: Autographien*. Osnabrück 1972 Otto Zeller. V + 354 S. 4° = WVD OG I. Band. 4° (B/6252)
- EBU BEKR MUHAMMED B. YAYA'S-SULI: *Edebû'l-Kitab. Yay.: Muhammed Behcetül'l-Eseri*. Kahire 1341. 272 S. 8° (A. III/6593)

- Edirne İl Yıllığı 1967*. İstanbul 1968 Dizerkonca Matbaası. VIII+211 S. 5 Foto. 10 Hrt. 2 Gr. 4° (B/6622)
- Ekonomi ve maliye enstitüsü konferansları 1970*. Ankara 1970 Sevinç Matbaası. 92 S. = Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. No. 268. 8° (A. III/6243)
- ELEZOVIC, GLIŞA: *Turski spomenici. Documents Turcs. I. Cilt. 2 Ks.* Beograd 1952 Srepske Akademije Nauka. XI+515 S. = S.A.N. Zbornik I. 8° (A. III/5491)
- EL-EMİNİ, M. HÂDİ: *Mahtûtâtü Mektebeti Âyetillah es-Seyyid Muhammed el-Bagdadi. Bibliography of the Arabic Manuscripts in the Saied Mohammed Baghdady Library.* Neced 1964 Matbaatü'l-Kaza. 191 S. 8° (A. III/6499)
- The Encyclopedia Americana. 30 Cilt.* New York 1968 Americana Corporation. 4° (B/6558)
- Encyclopedia of world art. Enciclopedia Universale dell'Arte. 15 Cilt.* New York 1968 McGraw-Hill Book Company. 4° (B/6609)
- ERDİL, RAUF: *Atatürk şiir antolojisi. Atatürk'e bir demet.* Ankara Güven Matbaası. 48 S. 8° (A. III/5232)
- ERGİN, PROF. DR. MUHARREM: *Azeri Türkçesi.* İstanbul 1971 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XII+255 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 1633. 8° (A. III/6028)
- ERGİN, MUHARREM: *Türk dil bilgisi.* İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XXVIII+407 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay.: 785. 8° (A. III/6849)
- ERİKAN, CELÂL: *Komutan Atatürk.* Ankara 1972 Tisa Matbacılık. XVI+890 S. 2 Pl. 19 Harita. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Atatürk dizisi: 11/B. 8° (A. III/6821)
- ERİM, T. KENAN - JOYCE REYNOLDS: *The copy of Diocletian's edict on maximum prices from Aphrodisias in Caria.* Journal of Roman Studies LX (1970)'den ayrı bs. S. 120-141 2 Pl. 4° (B/6322)
- ERİM, T. KENAN - JOYCE REYNOLDS: *A letter of Gordian III from Aphrodisias in Caria.* Journal of Roman Studies LIX(1969)'dan ayrı bs. S. 56-58 1 Pl. 4° (B/6321)
- ERKANLI, ORHAN: *Anlar, sorunlar, sorunlular.* İstanbul 1972 Bahar Matbaası. XIII+406 S. 8° (A. III/6670)
- ERMAN, PROF. DR. SAHİR - PROF. DR. HALİD ELBİR - ERDOĞAN TUNCER: *Türk içti-hatlar külliyyatı. 2 Cilt.* İstanbul 1972 Tercüman Kitapçılık. 8° (A. III/6444)
- ERTAN, VELİ: *İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmed'in şahsiyeti.* Konya 1970 Yeni Kitap Basımevi. 60 S. 8° (A. III/5976)
- Erzincan İl Yıllığı 1967*. Ankara 1968 Ayyıldız Matbaası. XXXI+342 S. 2 Foto. 2 Pl. 10 Hrt. 10 Gr. 4° (B/6623)
- Erzurum İl Yıllığı 1967*. İstanbul 1968 Çeltüt Matbaası. 540 S. 4° (B/6624)
- ESİN, EMEL: *Turkic and Ilkhanid universal monarch representation and the cakravartin.* New Delhi 1968 Organising Committee. S. 85-133 = Proceedings of the twenty-sixth International Congress of Orientalists IV. 4° (B/6224)
- ESİRÜ'D-DİN-İ AHSİKETİ: *Divan. Yay.: R. Humâyân-Ferruh.* Tahran 1337 Çap-i Zühre. 112+540 S. 8° (A. III/4927)
- Eski Mısır şiiri. Haz. ve Çev.: Talât S. Halman.* İstanbul 1972 Baha Matbaası. 158 S. = İş Bankası Kültür Yay. 107. 8° (A. III/6367)

- Eskişehir İl Yılığ* 1967. Ankara 1967 Ajans-Türk Matbaası. IX+307 S. 11 Foto 9 Pl. 14 Hrt. 30 Gr. 4° (B/6625)
- Essays in Roman coinage. Presented to Harold Mattingly. Yay.: R. A. G. Carson-C. H. V. Sutherland.* Oxford 1956 University Press. XIV+291 S. VIII Pl. 8° (A. III/5633)
- ESTER-ÂBÂDÎ, SULTÂN HÜSEYN VÂ'İZ: *Düstûru'l-Vüzerâ. Yay.: İ. Vâ'iz Cevâdf.* Tahran 1345 İntişarat - Bunyad-ı Ferheng-i İnan. 92 S. 8° (A. III/6536)
- EL-EŞ'ARÛ EL-QUMÛ, SA'D B. ABDULLAH: *Kitâbu'l-makalât ve'l-Firak. Yay.: Muhammed Cevâd Meşkûr.* Tahran 1963. 277 S. 8° (A. III/6153)
- EVANS, LAURENCE: *Türkiye'nin paylaşılması (1914-1924). Çev.: Tefik Alanay.* İstanbul 1972 Baha Matbaası. 424 S. 8° (A. III/6942)
- EYİCE, SEMAVİ: *Balta-oğlu Süleyman Bey'in kılıcı.* Tarih dergisi 25, (1971)'den ayrı bs. S. 163-178 VIII Pl. 8° (A. III/6253)
- EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: *Bursa kaplıcalarını ilmi bakımdan ilk olarak inceleyenlerden Dr. Bernard ve eseri.* Tıp Fak. Mecmuası 33, (1970)'den ayrı bs. S. 485-495. 8° (A. III/6259)
- EYİCE, SEMAVİ: *Kırşehir'de Karakurt (Kalender Baba) ılıcası.* Tarih Enstitüsü Dergisi 2, (1971)'den ayrı bs. S. 229-254 XII Pl. 8° (A. III/6254)
- EYİCE, SEMAVİ: *Konya'nın Âlâeddin tepesinde selçuklu öncesine ait bir eser Eflatun mescidi.* Sanat tarihi araştırmaları IV, (1971)'den ayrı bs. S. 269-303. 8° (A. III/6255)
- EYİCE, SEMAVİ - NICOLE THIERRY: *Le Monastere et la Source Sainte de Midye en Tharace Turque.* Cahiers Archeologiques XX (1970)'den ayrı bs. S. 47-76. 4° (B/6306)
- AL-FÂRÂBÎ, EBU NASR: *Book of letters (Kitabu'l-Huruf). Yay.: Muhsin Mahdi.* Beirut 1970 Dar El-Mashreq Publishers. XV+252 S. = Recherches I: Pensee Arabe et Musulmane XLVI. 8° (A. III/6951)
- FARIG, K. A: *History of Arabic literature.* Delhi 1972 Vikas Publications. 202 S. 8° (A. III/6695)
- FARSY, MUHAMMAD SALEH: *Islam and hygiene.* Janus, LI, 2 (1964)'den ayrı bs. S. 81-124. 8° (A. III/6493)
- Ferheng istilahat-ı İlmi. A dictionary of scientific terms.* Tahran 1970 Franklin Book Programs. 163+613+10 S. 3 Pl. 8° (A. III/6424)
- FERSOY, ORHAN CEMÂL: *Adnan Menderes. Bir devre adını veren başbakan.* İstanbul 1971 Garanti Matbaası. 623 S. = Politik Eserler Dizisi: I. 8° (A. III/5719)
- Festschrift für Fritz Eichler zum achtzigsten Geburtstag dargebracht vom Österreichischen Archäologischen Institut.* Wien 1967 Im Selbstverlag. VIII+162 S. 4° (B/6490)
- Festschrift der Nationalbibliothek in Wien.* Wien 1926 Österreichischen Staatsdruckerei. VII+870 S. 32 Pl. I Harita. 4° (B/6570)
- Fotoğraflarla Atatürk'ün hayatı (doğumundan ölümüne kadar).* İstanbul 1971 Doğan Kardeş Matbaası. 384 S. 8° (A. III/6021)
- Foundations of Pakistan. All-India muslim league documents: 1906-1947. Yay.: Syed Shari-fuddin Pirzada. 2 Cilt.* Dacca 1970 National Publishing House. 8° (A. III/6266)

- Fragments of some Hermitage paintings, 15th-16th centuries. Yay.: N. Nikulin. Resimler: V. Pavlov - L. Yatsenko. Leningrad 1971 Aurora art Publishers. VI + 216 S. 4° (B/6529)*
- Les freres mineurs et l'eglise Grecque Orthodoxe au XIIIe siecle (1231-1274). Caire 1954 Centre d'Etudes Orientales. 285 S. = Bibiloteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese Serie Quarta: Studi Tomo II. 4° (B/6580)*
- FUFELZÂI, AZİZEDDİN VEKİLÎ: *Hüner-i hatt der Afganistan. Kâbil 1342. 231 S. 5 Pl. 1 Lev. 8° (A. III/6577)*
- GABRIELI, FRANCESCO: *Arab historians of the Crusades. Çev.: E. J. Costello. Berkeley 1969 University of California Press. XXXVI + 362 S. 8° (A. III/5791)*
- GARRAGHAN, GILBERT J: *A guide to historical method. Yay.: Jean Delanglez. New York 1957 Fordham University Press. XVII + 482 S. 8° (A. III/6437)*
- GATTINGER, T. E: *Trabzon. 1: 500.000 ölçekli Türkiye joleji haritası. Ankara 1962 M.T.A. Enstitüsü. VI + 75 S. 2 Pl. 3 Lev. 1 Hr. 8° (A. III/6871)*
- GAVIN, CATHERINE: *The house of war. London 1970 Camelot Press. 350 S. 8° (A. III/5697)*
- Gaziantep İl Yıllığı 1968. Ankara 1969 Ayyıldız Matbaası. XXVII + 274 S. 3 Pl. 4° (B/6626)*
- Die Gegenwärtige Mission und Ausbreitung Asiatischer Religionen in Europe und der USA. Köln 1958 E. J. Brill. S. 297-400 = Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte X, 4 Sonderheft. 8° (A. III/5994)*
- GEHLEN, ARNOLD: *İnsan üzerinde sekiz konferans. Çev.: Rıfat Döğer. İstanbul 1970 İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası. 75 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1576 8° (A. III/5587)*
- GELZER, H: *Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung. Amsterdam 1966 Verlag Adolf M. Makkert. 135 S. 1 Hr. 8° (A. III/6108)*
- GENCAN, TAHİR NEJAT: *Dilbilgisi. 2. bs. İstanbul 1971 Fen Fakültesi Basımevi XV + 502 S. = TDK Yay. 334 8° (A. III/6221)*
- GENÇ, SÜLEYMAN: *12 Mart'a nasıl gelindi. Bir devrin perde arkası 1960-1971. Ankara 1971 İleri Yayınları. 376 S. = İleri Yay. Araştırma dizisi: I. 8° (A. III/6024)*
- Georg Leyh. Verzeichnis seiner Schriften Zum 80. Geburtstag am 6. Juni 1957. Yay.: Viktor Burr. Wiesbaden 1957 Otto Harrassowitz. 47 S. 4° (B/6383)*
- GEORGACAS, DEMETRIUS J: *The names for the Asia Minor Peninsula and a register of surviving Anatolian Pre-Turkish placenames. Heidelberg 1971 Carl Winter. 136 S. = Beiträge zur Namenforschung Neue Folge, Beiheft: 8. 8° (A. III/6096)*
- Gerekçeli Anayasa. Son değişiklikleriyle gerekçeli anayasa. Karşılaştırmalı gerçekler ve ilgili mevzuat. Haz.: Kâzım Öztürk. Ankara 1971 Bilgi Yayınevi. 337 S. = Bilgi Yayınları Yasa Dizisi: 1. 8° (A. III/5835)*
- GEREVICH, LÂSZLO: *The art of Buda and Pest in the Middle Ages. Budapest 1971 Akademiai Kiado. 146 S. CXL Pl. 4° (B/6518)*
- GERLACH, GUDRUN - ROLF HACHMANN: *Verzeichnis vor-und frühgeschichtlicher Bibliographien. Berlin 1971 Walter de Gruyter. IV + 269 S. = Beiheft zum 50. Bericht d. Röm.-Germ. Kom. 1969. 4° (B/6491)*

- GERÖ, GYÖZÖ: *Pécs Török Müemléki*. Budapest 1960 Kepzöművészeti Alp Kiadóvalalata. 48 S. 8° (A. III/6791)
- GERÖ, LASZLO: *Gothic Houses in Buda*. Budapest 1966 Corvina Press. 48 S. 40 Pl. 8° (A. III/6790)
- GHAZARIAN, DR. MKRTITSCH: *Armenie: unter der arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches*. Zeitschrift für Armensische Philologie II, 2-3 (1903)'-den ayrı bs. 87 S. 8° (A. III/6139)
- Giresun İl Yıllığı 1967*. Ankara 1968 Güzel İstanbul Matbaası. VI+277 S. 7 Foto. 10 Pl. 4° (B/6627)
- GİRİTLİ, DOÇ. DR. İSMET: *27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete*. İstanbul 1961 Ercan Matbaası. 111 S. = T M G T Gençlik Yayınları: 1. 8° (A. III/5688)
- GOETZE, A: *The Kassite dynasty and near eastern chronolgy*. New Delhi 1968 Organising Committee. S. 42 = Proceedings of the twenty-sixth International Congress of Orientalists 2. 4° (B/6224)
- GÖKALP, ZİYA: *Halk klâsikleri 1. Nasreddin Hoca'nın latifeleri*. Diyarbakır 1972 Anadolu Matbaası. 48 S. 40 fotokopi. 8° (A. III/6364)
- GÖKALP, ZİYA: *Türkçülüğün esasları. 9. bs.* İstanbul 1972 Varlık Yayınevi. 170 S. 8° (A. III/6352)
- GÖKÇEOKAN, REFİK: *Memlekete rapor*. İstanbul 1971 Berksoy Matbaası. 24 S. 8° (A. III/6339)
- GÖKSEL, ÖMER LÜTFÜ: *En büyük Türk*. Eskişehir 1964 Tam-İş Matbaası. 89 S. 8° (A. III/5513)
- GRANDA, CEMAL (ÇELEBİ): *Atatürk'ün uşağının gizli defteri*. Yay.: Turhan Gürkan İstanbul 1971 Fer Yayınları. 256 S. 8° (A. III/5428)
- GRUBE, ERENST J: *Muslim miniature paintings from the XIII to XIX century, from collections in the United States and Canada*. Venezia 1962 Neri Rozza Editore. XXVIII+141 S. 8+125 Pl. 8° (A. III/5625)
- GUYOT, GEORGES: *L'Italie devant le probleme colonial*. Paris 1927 Societe d'Editions. VIII+238 S. 8° (A. III/6215)
- HACIEMİNOĞLU, DOÇ. DR. NECMETTİN: *Türkçenin karanlık günleri*. İstanbul 1972 İrfan Matbaası. 152 S. = İrfan Yayınevi, Nu: 41. 8° (A. III/6932)
- HACKERT, HERMANN: *Die Staatschrift Gasparo Contarinis und die politischen Verhaeltnisse Venedigs im sechzehnten Jahrhundert*. Heidelberg 1940 Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. IX+119 S. = Heidelberger Abh. Heft. 69. 8° (A. III/6114)
- HAKLUYT, RICHARD: *Voyages. 8 Cilt*. London 1962 Everyman's Library. 8° (A. III/6130)
- HALECKI, OSCAR: *From Florence to Brest (1439-1596)*. Roma 1958 Sacrum Poloniae Millennium. 444 S. 4° (B/6460)
- Halkeveleri 1932-1935. 103 Halkevi geçen yıllarda nasıl çalıştı*. 135 S. 8° (B/6341)
- Halkevelerinin doğuşu 19 Şubat 1932. Açılışın ilk haftası*. Ankara 1971 Güneş Matbaası. 28 S. 8° (A. III/5767)

- HALLBERG, IVAR: *L'Extreme Orient dans la littérature et le cartographie de l'occident des XIIIe et XVe siècles*. Göteborg 1906 Wald Zachrissons Boktryckeri. VIII + 573 S. 8° (A. III/6416)
- HALULU, TARIK: *Fazilet mücadelesi mi? Veraset mücadelesi mi?*. Ankara Doğu Matbaası. 112 S. 8° (A. III/6740)
- HAMMER-PPURGSTALL, JOSEF FREIHERR VON: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pest 1827/1835 Hartlebn's Verlage. 8° (A. III/5985)
- HARĀB, AHMED KĀCĀR: *Mastaba-i Harāb*. Yay.: *Hayyam Pur*. Tebriz 1344 Çâphâne-i Şirket 282 S. = Silsile-i Tezkireha, 5. 8° (A. III/5400)
- HARTMANN, MARTIN: *Bohtan. Eine topographisch-historische Studie. 2 ks.* Berlin Wolf Peiser Verlag. 163 S. = Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft 1896, 2, 1897, 1. 8° (A. III/6385)
- HARTMANN, RICHARD - HELMUTH SCHEEL: *Beiträge zur Arabistik, Semistik und Islamwissenschaft*. Leipzig 1944 Otto Harrassowitz. VIII + 530 S. 8° (A. III/6101)
- HASPELS, C. H. EMILIE: *The highlands of Phrygia. Sites and monuments. 2 Cilt.* Princeton 1971 University Press. 4° (B/6528)
- Hatay Türkiye jeolojik haritası 1:500.000. Haz.: Necip Tolun. Yay.: Cahit Erentöz.* Ankara 1962 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. = M.T.A. Yay. (H/92)
- Hatay İl Yıllığı 1967.* İstanbul 1968 Milli Eğitim Basımevi. 11 + 197 S. 5 Foto. 13 Pl. 1 Plan. 1 Hrt. 4° (B/6628)
- HATİBOĞLU, PROF. DR. VEÇİHE: *Türkçenin sözdizimi*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. XVIII + 207 S. = T.D.K. Yay.: 353 8° (A. III/6801)
- HAURI, JOHANNES: *Der Islam in seinem Einfluss auf das Leben seiner Bekenner*. Leiden E. J. Brill. XIV + 361 S. 8° (A. III/5661)
- HAYIT, DR. BAYMİRZA: *Komünizm ve Türk dünyası*. Ankara 1971 Altınok Matbaası. 67 S. 8° (A. III/6256)
- HAYIT, DR. BAYMİRZA: *Two renowned names in the modern literature of the Uzbek-Turks of Turkestan: Qādirī and Colpān*. New Delhi 1968 Organising Committee. S. 139-145 = Proceedings of the twenty-sixth International Congress of Orientalists IV. 4° (B/6224)
- HAYWOOD, JOHN A: *Arabic lexicography*. Leiden 1960 E. J. Brill. VIII + 141 S. 2 fotokopi, 1 levha. 8° (A. III/6179)
- Das Heidnische und Christliche Slaventum. Acta II Congressus Internationalis Historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati*. Wiesbaden 1969 Otto Harrassowitz. 173 S. VIII Pl. = Annales Instituti Slavici Band II/1. 8° (A. III/5675)
- HEIN, HORST-ADOLF: *Beiträge zur ayyubidischen Diplomatie*. Freiburg 1971 Klaus Schwarz Verlag. 212 S. = Islamkundliche Untersuchungen. Band 8. 8° (A. III/6109)
- HEINE, HEINRICH: *Şarkılar kitabı. Çev.: Behçet Necatigil*. İstanbul 1972 Baha Matbaası. 321 S. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 112. 8° (A. III/6365)
- Historical portraiture of leading events in the life of Ali Pacha vizier of Epirus, surnamed the lion in a series of desigus*. Yay.: *W. Davenport-G. Hunt*. London 1823 Thomas M'Lean. 30 S. 6 Pl. 2° (C/515)

- Historiographie Yougoslave 1955-1965. Yay.: Jorjo Tadic.* Beograd 1965 Savez Istorijiskih Drustava Jugoslavije Beograd. 528 S. 8° (A. III/6483)
- Historische Studien zur Pharmakologie der Griechen, Römer und Araber. 3. ks.* Leipzig 1968 Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik. XII+452+32 S. 8° (A. III/5983)
- HONDMIR: *Kanun-i humâyunt (Also known as Humâyun-nâme).* Çev.: Bains Prashad. Calcutta 1940 Baptist Mission Press. XII+92 S. 8° (A. III/6586)
- HONROTH, MARGRET: *Stadtrömische Girlanden, Ein Versuch zur Entwicklungsgeschichte römischer Ornamentik.* Wien 1971 Im Selbstverlag. 102 S. XIII Pl. = Sonder-schriften, Öst. Arch. Inst. Band. XVII. 4° (B/6489)
- HOOD, SINCLAIR: *The Minoans Crete in the Bronze Age.* London 1971 Thames and Hudson. 239 S. 24 Pl. = Ancient Peoples and Places 75. 8° (A. III/6227)
- HORN, PAUL: *Die Denkwürdigkeiten Schah Tahmasp's des Ersten von Persien (1515-1576).* Strassburg 1891 Verlag von Karl J. Trübner. 156 S. 8° (A. III/6445)
- HORTEN, M: *Die religiöse Gedankenwelt der gebildeten Muslime im heutigen Islam.* Halle 1916 Verlag von Max Niemeyer. XXIV+184 S. 8° (A. III/5662)
- HOWARD, HARRY N: *An American inquiry in the Middle East. The King-Crane Commission.* Beirut 1963 Khayats. XV+369 S. 1 Hrt. 8° (A. III/6678)
- HUGHES, THOMAS PARICK: *A dictionary of Islam.* Lahore 1964 Premier Book House. VII+750 S. 8° (A. III/6177)
- HUTCHINS, MARGERET: *Introduction to refernce work.* Chicago 1944 American Library Association. XII+214 S. 8° (A. III/6484)
- İBN BİBİ, EL-MÜNECCİME: *Ahbar-ı Selacika-ı Rum. Yay.: Muhammed Cevad Meşkur.* Tehran 1350 Kitab-Furûşi-i Tehran. 597 S. 8° (A. III/6854)
- İBN FÂRİS, EBÜ'L-HÜSEYN AHMED: *Es-Sâhibt fî Fikhi'l-luga. Yay.: Mustafa es-Suweymf.* Beirut 1963 A. Badran. 385 S. = Bibliotheca Philologica Arabica 1. 8° (A. III/6527)
- İBN HACER EL-ASKÂLÂNİ, ŞİHÂBUDDİN AHMED: *Ed-Düreru'l-Kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine. 4 Cild (2 cild birliğı halinde).* Haydarabad 1348/1350. 8° (A. III/6178)
- İBN HORDÂBİH, EBU'L-KASIM ÜBEYDULLAH B. ABDULLAH: *Kitâbu'l Memalik. Kitâb al-Harâc. Yay.: M. J. de Goeje.* Leiden 1889 E. J. Brill. XXIII+8+308 S. 8° (A. III/6176)
- İBN İSHAK, MUHAMMED: *Teracimü Rical. Biographien von Gewährsmännern des Ibn Ishaq, hauptsächlich aus ad-Dahabî. Yay.: Dr. Agust Fischer.* Leiden 1890 E. J. Brill. XVIII+119 S. 8° (A. III/6432)
- İBN KUTAİBA: *Adab-el-kâtib. Yay.: Max Grünert.* Leiden 1900 (tekrar bs). E. J. Brill. X+702 S. 8° (A. III/5632)
- İBN MANZUR, EBİ'L-FAZL CEMALEDDİN: *Lisanu'l-Arab. 15 Cilt.* Beyrut 1955 Daru Sadr. 4° (B/6557)
- İBN ROSTA, EBU ALİ AHMET B. ÖMER: *Kitâb al-A'lâk an-nefise et al-Yakubf, Kitâb al-Boldân. Yay.: M. J. de Goeje.* Leiden 1892 E. J. Brill. VIII+373 S. 8° (A. III/6136)

- İBN SA'LEB EL-EDFEYİ, EBU'L-FAZL KEMÂL'D-DİN CA'FER: *Et-Tâli'u's-sa'id el-camin esmâi nucebai's-Said*. Yay.: Sa'd Muhammed Hasan. Kahire 1966. 22+806 S. 4° (B/6382)
- İBN TABATABÂ, EŞ-ŞERİF EN-NESSÂBE EBÛ İSMÂİL İBRAHİM B. NÂSİR: *Muntakiletu't-Tâlibiyye*. Yay.: *Es-Seyyid Muhammed Mehdi*. Nəcəf 1968 Al-Muthanna Library. 424 S. 8° (A. III/6148)
- İBN-İ KEMAL: *Tevârih-i Âl-i Osman. I. Defter*. Yay. Haz.: Şerafettin Turan. Ankara 1970 T. T. K. Basımevi. III+45+235 S. = Türk Tarih Kurumu Yay. XVIII. Seri-Sa. 2. 8° (A. III/5618)
- İBNİ SİNÂ: *Avicenna Commemoration volume A. H. 370-A. H. 1370*. Calcutta 1956 Iran Society. XXXV+324 S. 6 Pl. 8° (A. III/5978)
- İçel İl Yıllığı 1967*. Ankara 1967 San Matbaası. X+192 44 Pl. 7 Hrt. 4° (B/6630)
- İKİZ, NEDRET: *Evlîya Çelebi. Livre de Voyages d'Evlîya Çelebi. Çev: Remime Köymen*. Ankara Ajans Türk Matbaası. 60 S. 15 Pl. 8° (A. III/6213)
- İLHAN, ATILÂ: *Hangi batı? (Anlar ve acılar)*. Ankara 1972 Bilgi Yayınevi. 162 S. = Bilgi Yayınları: 152. 8° (A. III/6938)
- İNAN, PROF. DR. AFET: *Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin birinci sanayi planı 1933*. Ankara 1972 T. T. K. Basımevi. VI+210+143+72 S. 2 Pl. 2 Hr. 1 Plân. = Türk Tarih Kurumu Yay. XVI. Seri-S. 14. 8° (A. III/6217)
- İNAN, PROF. DR. AFET: *M. Kemal Atatürk'ten yazdıklarım*. İstanbul 1971 Millî Eğitim Basımevi. XII+123 S. 13 Fotokopi. 4 Pl. = 100 Temel eser: 55. 8° (A. III/5079)
- İNAN, YUSUF ZİYA: *Atatürk'te temel prensipler*. İstanbul 1971 Akın Yayınevi. 112 S. = Kültür Serisi: 1. 8° (A. III/6331)
- Indian unity. A Symposium*. Yay: R. V. Ramanhandrasekhara Rao. New Delhi 1969 Pub. Divison Ministry of Information and Broadcasting, Government of India. VII+152 S. 8° (A. III/6041)
- İPŞİROĞLU, M. Ş: *Das Bild Islam. Ein Verbot und seine Folgen*. München 1971 Verlag Anton Schroll und Co. 174 S. 4° (B/6466)
- ISKENDERIAN, TER-GRIGORIAN: *Die Kreuzfahrer und ihre Beziehungen zu den armenischen Nachbarfürsten bis zum Untergange der Grafschaft Edessa*. Weida i. Th. 1915 Druck von Thomas und Hubert. 112 S. 8° (A. III/6476)
- Islamische Kunst. Ausstellung des Museums für Islamische Kunst*. Berlin 1967 Schloss Charlottenburg. 101 S. 26 Pl. 8° (A. III/5626)
- Isparta İl Yıllığı 1967*. Ankara 1968 Yarı Açık Cezaevi Matbaası. 24 Foto. 262 S. 1 Lev. 4° (B/6629)
- AL-İSTAKHRİ, ABU İSHAK AL-FARİSİ: *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik. Viae Regnorum descripto ditionis Moslemicae*. Yay.: M. J. de Goeje. Leiden 1927 (tekrar bs.) E. J. Brill. XI+348 S. 8° (A. III/6166)
- İstanbul Türkiye jeoloji haritası 1:500.000*. Ankara 1964 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. = M.T.A. Yay. (H/92-5)
- İstanbul İl Yıllığı 1967*. İstanbul 1969 Millî Eğitim Basımevi. VI+628 S. 8 Foto. 26 Pl. 22 Hrt. 1 Lev. 4° (B/6631)

- İst. Üniv. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü yönetmeliği.* İstanbul 1971 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 8 S. 8° (A. III/6252)
- İstiklâl harbi (1922) ile ilgili gazeteler.* 29 Y. 2° (C/506)
- İzmir Türkiye jeolojik haritası 1 : 500.000.* Ankara 1964 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. = M. T. A. Yay. (H/92-3)
- İZZET, HASAN: *Fihrisü mahtûât-i Dârü'l-kütübi'z-zâhiriyye Ulum al-Koran.* Dimaşk 1962. 10 + 462 S. 8° (A. III/4864)
- JACOB, GEORG: *Der Einfluss des Morgenlands auf das Abendland vornehmlich waehrend des Mittelalters.* Hannover 1924 Heinz Lafaire. 98 S. 8° (A. III/5664)
- JACOB, GEORG: *Welche Handelsartikel bezogen die Araber des Mittelalters aus den nordisch-baltischen Ländern? 2. bs.* Berlin 1891 Mayer und Müller. 83 S. 8° (A. III/6568)
- JAMES, E. O: *Comparative religion.* London 1961 Methuen. 334 S. 8° (A. III/5657)
- JAMES, ROBERT RHODES: *Gelibolu harekâtı. Çev.: Halûk V. Saltıkgil.* İstanbul 1965 İstanbul Matbaası. XIII + 551 S. 8° (A. III/6676)
- JANIN, R: *Les églises orientales et les rites orientaux.* Paris 1955 Letouzey et Ané. 548 S. 4 Pl. 8° (A. III/6098)
- JENKINS, HESTER DONALDSON: *İbrahim Pasha. Grand vizir of Suleiman the Magnificent.* New York 1970 Ams Press. 123 S. = Columbia University Studies in the Social Sciences 115. 8° (A. III/5623)
- JOHNSON, W. R: *Luxuriance and economy: Cicero and the Alien Style.* London 1971 University of California Press. 72 S. = Classical Studies Vol.: 6. 8° (A. III/8264)
- JONES, GEORGE MATTHEW: *Travels in Norway, Sweden, Finland, Russia, and Turkey: Sea of Azof and of the Black Sea. 2 Cilt.* London 1827 John Murray. 8° (A. III/5987)
- KABAAĞAÇLI, CEVAT ŞAKİR: *Anadolu'nun sesi. (Tarih ve Hellenizm).* İstanbul 1971 Dilek Matbaası. 179 S. = Yeditepe Yayınları: 200. (A. III/5714)
- KABİR, MAFİZULLAH: *The Buwayhid dynasty of Baghdad (334/946-447/1055).* Calcutta 1964 Iran Society. XIV + 248 S. 8° (A. III/5943)
- KALABA, HÜSEYİN: *Atatürk'üm. 10 Kasım ve Atatürk haftasının kitabı.* İstanbul 1972 Gülek Matbaası. 120 S. 8° (A. III/6679)
- KAMİL, MURAD: *Catalogue of all manuscripts in the Monastery of St. Catharine on Mount Sinai.* Wiesbaden 1970 Otto Harrassowitz. VII + 213 S. 8° (A. III/5464)
- KANSU, CEYHUN ATUF: *Atatürkçü olmak.* İstanbul 1971 Varlık Yayınevi. 254 S. 8° (A. III/6333)
- KANSU, CEYHUN ATUF: *Halk önderi Atatürk.* Ankara 1972 Bilgi Basımevi. 92 S. = Türk Dil Kurumu Yay.: 352. 8° (A. III/6811)
- KANSU, CEYHUN ATUF: *Sevgi elması.* Ankara 1971 Üniversite Basımevi. 46 S. = TDK Halk için Kitaplar Çeşitli Konular Dizisi: 3. 8° (A. III/6223)
- KANSU, YAVUZ - SERMET ŞENSÖZ - YILMAZ ÖZTUNA: *Havacılık tarihinde Türkler. En eski çağlardan I. Dünya Savaşına kadar.* Ankara 1971 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 448 S. 4° (B/6406)

- KARABIYIKLI, YUSUF: *Edirne tarihi ve Selimiye camii evsafı*. İstanbul 1971 Latin Matbaası. 39 S. 8° (A. III/6349)
- KARACAN, ALİ NACİ: *Lozan*. İstanbul 1971 Lâtin Matbaası. 672 S. 8 Pl. = Milliyet Yay. Tarih Dizisi: 11. 8° (A. III/5971)
- Karacan armağanı yarışması 1972. Bir memleket gerçeği*. İstanbul 1972 Milliyet Tesisleri. 39 S. 8° (A. III/6941)
- KARAL, ORD. PROF. ENVER ZİYA: *Atatürk'ün İstiklâl ve Hürriyet anlayışı*. Ankara 1960 Milli Eğitim Basımevi. S. 8-13 = Atatürk'ü Anarken (10-17 Kasım 1960). 8° (A. III/4842)
- KARAMANLIOĞLU, ALİ: *Türk Dili nereden geliyor, nereye gidiyor?* İstanbul 1972 Ahmet Sait Matbaası. 145 S. 1 H. = Hareket Yay.: 46. 8° (A. III/6682)
- Kars. Türkiye jeolojik haritası 1:500.000. Haz.: Cahit Erentöz. Yay.: İhsan Ketin*. Ankara 1961 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. = M.T.A. Yay. (H/92-7)
- Kars Armağanı*. Türk Kültürü 22. (1964) Ordu Sayısı'ndan ayrı bs. S. 141-224. 8° (A. III/6299)
- Kars İl Yıllığı 1967*. Ankara 1967 Tisa Matbaası. 11+260 S. 5 Foto. 4° (B/6632)
- Kastamonu İl Yıllığı 1967*. Ankara Ulusal Basımevi. 434 S. 6 Foto. 4° (B/6633)
- KATANOV, N. TH: *Volkskundliche Texte aus Ost-Turkestan. Als Manuskript gedruckt*. Berlin 1943 Reichsdruckerei. 185 S. 4° (B/6585)
- Kayseri İl Yıllığı 1968*. Ankara 1968 Gutenberg Matbaası. 327 S. 6 Foto. 5 Pl. 13 Hrt. 11 Gr. 1 Lev. 4° (B/6634)
- KAZVİNİ HAMDULLAH MÜSTEVFİ-İ: *The geographical part of the Nuzhat al-Qulûb. Yay. G. Le Strange*. Leyden 1915 E. J. Brill. 8° (A. III/6570)
- KEMAL TAHİR: *Yol ayrımı*. İstanbul 1971 Sander Yayınları. 464 S. = Sander Yay. Türk Yazarları dizisi: 4. 8° (A. III/5711)
- Kemalist devrim üzerine denemeler*. Teori-uygulama. Ankara 1971 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 48 S. 8° (A. III/5574)
- KENNER, HEDWIG: *Das Mädchen von Antium*. Wien 1971 Hermann Böhlau Nachf. 39 S. 11 Pl. = Öst. Ak. d. Wiss. Philos.-Hist. Kl. Sitzungsab., 274. 8° (A. III/5849)
- KETENCİ, TAYFUR: *Faşizme hayır da, Komünizme evet mi?* Ankara 1971 Altınok Matbaası. 32 S. 8° (A. III/5974)
- KETİN, İHSAN: *Kayseri. 1:500.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritası. Yay.: Cahit Erentöz-İhsan Ketin*. Ankara 1963 M.T.A. Enstitüsü VI+82 S. 4 Pl. 3 Lev. 1 Hr. 8° (A. III/6966)
- KETİN, İHSAN: *Sinop. 1:500.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritası Yay.: Cahit Erentöz-İhsan Ketin*. Ankara 1962 M.T.A. Enstitüsü. VI+111 S. 3 Lev. 1 Hr. 8° (A. III/6970)
- KHALFIN, N. A: *Russia's policy in Central Asia 1857-1868*. London 1964 Central Asian Research Centre. VI+107 S. 2 Hr. 8° (A. III/5519)
- KICIMAN, NACİ KÂŞİR: *Medine müdâfaası yahut Hicaz bizden nasıl ayrıldı?* İstanbul 1971 Sebil Yayınevi. 521 S. = Sebil Yayınları 20. 8° (A. III/6334)

- KARAHAN, PROF. ABDÜLKADİR - PROF. TAHSİN YAZICI - DR. ALİ MİLÂNİ: *Topkapı sarayı müzesindeki şahane yazmalardan seçme minyatürler*. İstanbul 1971 Çeltük Matbaası. 24 S. 40 Pl. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay.: 111 4° (B/6394)
- Kırklareli İl Yıllığı 1967*. İstanbul 1967 Cömertiş Matbaası. XVI=523 S. 5 Foto. 1 Pl. 1 Plan. 12 Hrt. 1 Gr. 4° (B/6635)
- Kırşehir İl Yıllığı 1967*. Ankara 1967 Ajans-Tütük Matbaası. IX+165 S. 7 Foto. 4° (B/6636)
- KIRIZOĞLU, DR. M. FAHREDDİN: *Milli Tarih ve Edebiyatımızda 27 asırlık Türklük Bölgesi. İspir. Yay.: Ahmet Polat*. 39 S. 8° (A. III/6295)
- KIHL, YOUNG W: *Conflict issues and international civil aviation decisions: three cases*. Denver 1971 University of Denver. XI+96 S. = Monograph Series in World Affairs. 8° (A. III/5860)
- KINROSS, LORD: *Atatürk. Bir milletin yeniden doğuşu. Çev.: Ayhan Tezel*. 4. bs. İstanbul 1972 Sander Yayınları. 807 S. 8 Pl. 1 levha. 8° (A. III/5948)
- KIRK, GEORGE E: *A short history of the Middle East. From the rise of Islam to Modern times*. 7. bs. New York 1964 Frederick A. Praeger. 8+340 S. 8° (A. III/6022)
- Kitabu'l-Uyun va'l-Hada'ik fi ahbari'l-Haka'ik*. Yay.: Ömer al-Saidi 4. Cilt. 1. Ks. Damas 1972 Institut Français. LXIV+349 S. IV Pl. 8° (A. III/6749)
- KLIEMAN, AARON S: *Foundations of British policy in the Arab world: the Cairo conference of 1921*. London 1970 The Johns Hopkins Press. XIV+322 S. 8° (A. III/5770)
- KOECHLIN, RAYMOND - GASTON MIGEON: *Art Musluman*. Yay.: Yvonne Brunhammer Paris 1956 Editions Charles Massin. 20 S. 100 Pl. 4° (B/6526)
- KOLUKISA, ENVER AYDIN: *Dinde Türkçülüğe dönüş*. Ankara 1970 Ayyıldız Matbaası. 144 S. 8° (A. III/5445)
- KONUK, İSMET: *Anayasamız ne diyor?* İstanbul 1963 Milli Eğitim Basımevi. 117 S. 8° (B/6395)
- Konya Türkiye jeoloji haritası. 1:500.000. Haz.: M. Blumenthal. Yay.: Hamit N. Pamir-Cahit Erentöz*. Ankara 1963 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. M.T.A. Yay. (H/92-9)
- KONYALI, İBRAHİM HAKKI: *Abideleri ve kitâbeleri ile Ereğli tarihi*. İstanbul 1970 Fatih Matbaası. XIX+958 S. I Hr. 8° (A. III/6198)
- KONYALI, İBRAHİM HAKKI: *Abideleri ve kitâbeleri ile Karaman tarihi. Ermenek ve Mut âbideleri*. İstanbul 1967 Baha Matbaası. 800 S. 8° (A. III/6198)
- KORKUD, REFIK: *Boğaziçi ve geçit kale*. Ankara Türkiye Fikir Ajansı. 56 S. 8° (A. III/5508)
- KORKUD, REFIK: *Demokrasi çizgisi*. Ankara 1969 Türkiye Fikir Ajansı. 40 S. 8° (A. III/5504)
- KORKUD, REFIK: *Marxisme karşı Atatürk*. Ankara Yargıçoğlu Matbaası. 60 S. 8° (A. III/5505)
- KORKUD, REFIK: *Millî sada*. Ankara 1969 Türkiye Fikir Ajansı. 40 S. 8° (A. III/5511)

- KORKUD, REFİK: *Türk Milliyetçiliği*. Ankara Türkiye Fikir Ajansı. 48 S. 8° (A. III/5509)
- KORKUD, REFİK: *Türkiyeye sığınanlar*. Ankara Türkiye Fikir Ajansı. 64+64 S. 8° (A. III/5512)
- KOVATS, VALÉRIA: *A Szigetvari Zrínyi Miklos Muzeum kiállításia*. Pécs 1966 Dr. Danko Imre. 112 S. = A Janus Pannonius Muzeum Füzetei 10. Sz. 8° (A. III/5774)
- KRAÇKOVSKIY, İ. YU: *Izbrannie soçineniya. 6 Cilt*. Moskova 1956/60 İAN. SSSR. 4° (B/5047)
- KRAUSE, DR. F. E. A: *Cingis Han. Die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen*. Heidelberg 1922 Carl Winters. 108 S. 2 Levha. = Heidelberger Akten der von-Portheim-Stiftung 2. 8° (A. III/5650)
- KREK, MIROSLAV: *A catalogue of Arabic manuscripts in the Oriental Institute of Chicago*. New Haven 1961 American Oriental Society. IX+46 S. = American Oriental Series, Essay 3. 8° (A. III/6459)
- KRESTEN, OTTO: *Das Patriarchat von Konstantinopel im ausgehenden 16. Jahrhundert*. Wien 1970 Hermann = Öst. Ak. d. Wiss. Philos.-Hist. Kl. Sitzungsab. 266. Band 5 Abh. 8° (A. III/5848)
- KURAN, ALP: *Kapalı iktidar*. İstanbul 1962 Tan Gazetesi ve Matbaası. 223 S. = T M G T Gençlik Yay.:3. 8° (A. III/5682)
- EL-KUMMÛ, ABBÂS: *el-Künâ ve'l-elkâb. 3 Cilt*. 8° (A. III/5472)
- Kurtuluş savaşında İçel (Mersin)*. İstanbul 1971 Baha Matbaası. VIII+286 S. = Türkiye Kuvayi Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yay. 1 8° (A. III/6341)
- KUTAY, CEMAL: *Beklenen adam Atatürk'ün yarıda bıraktıklarını tamamlayacak olanın "not defteri."* İstanbul 1970 Sile Matbaası. 319 s. 8° (A. III/5962)
- KUTAY, CEMAL: *Tarihte Türkler Araplar. Hilafet Meselesi*. İstanbul 1970 Sile Matbaası 319 S. 8° (A. III/5965)
- KUTBE'D-DİN MUHAMMED B. AHMED E'N-NEHREVALİ EL-MEKKİ: *El-Berka' l-yemanni fi Fethi'l-Osmani*. Riyad 1967. 543 S. 8° (A. III/6381)
- KÜHNEL, ERNST: *Islamische Kleinkunst*. Braunschweig 1963 Klinkhardt und Biermann. XII=264 S. 15 pl. = Bibliothek für Kunst-u. Antiquatatenfreunde Band XXV. 8° (A. III/5265)
- KÜLEBİ, CAHİT: *Atatürk Kurtuluş savaşında*. İstanbul 1952 Yenilik Basımevi. 62 S. = Yenilik Yayınları: 4 8° (A. III/5427)
- Kütahya İl Yıllığı 1967*. İzmir 1968 Ticaret Matbaacılık. 299 S. 10 Foto. 11 Pl. 15 Lev. 4° (B/6637)
- LAMB, HAROLD: *Constantinople. Birth of an Empire*. London 1957 Robert Hale. VII+334+VI S. 9 pl. 8° (A. III/6400)
- LAOUST, HENRI: *La politique de Gazâli*. Paris 1970 Librarie Orientaliste Paul Geuthner. 414 S. = Bibliothéque A'Etudes Islamiques I. 8° (A. III/5921)
- LAOUST, HENRI: *Les Schismes dans l'Islam*. Paris 1965 Payot. XII+466 S. 8° (A. III/6438)
- LAURENT, J: *L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la Conquete Arabe Jusqu'en 886*. Paris 1919 Fontemoing. XII+398 S. 1 Hr. 8° (A. III/6159)

- LAURENT, V: *Les "Memoires" du Grand Ecclesiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439)*. Paris 1971 Editions du Centre National de la Recherche Scientifique. XXV + 715 S. X Pl. 4° (B/6464)
- LEITHAUSER, J. G: *Dünyamızın fatihleri. Çev.: Derin Türkömer*. İstanbul 1971 Lâtin Matbaası. 414 S. 8 Pl. = Milliyet Yay. Tarih Dizisi 15. 8° (A. III/6340)
- LEJEUNE, MICHEL: *Memoires de Philologie Mycenienne. Deuxeme serie (1958-1963)*. Roma 1971 Edizioni dell'Ateneo. 396 S. = Incunabula Graeca Vol. XLII. 4° (B/6044)
- LEROI - GOURGAN, ANDRE: *Prehistoire de l'art Occidental*. Paris 1965 Editions d'Art Lucien Mazenod. 482 S. 27 Pl. 4° (B/6522)
- Lesende in der Kunst. Zwölf Gemälde von der Renaissance bis zur Gegenwart. Yay.: Alfred Langer*. Leipzig 1972 Deutsche Bucherei. 34 S. 4° (B/6482)
- LEVENTOĞLU, MAZHAR: *Atatürk yürür dururken. Önsöz: Şevket Evliyagil*. Ankara 1971 Ajans Türk Matbaası. 114 S. = Tarih Yayınları Serisi: 3. 8° (A. III/5845)
- LEVENTOĞLU, MAZHAR: *Türk-Selçuklu Sultamı Alparslan*. Ankara Ajans-Türk Matbaası. 56 S. = Tarih Yay. Serisi: 2. 8° (A. III/5708)
- LEVIN, M. G: *Ethnic origins of the peoples of Northeastern Asia. Yay.: Henry N. Michael*. Canada 1963 University of Toronto Press. XII + 355 S. 8° (A. III/4229)
- LEWIS, BERNARD: *Race and color in Islam*. New York 1971 Harper Torchbooks. XI + 103 S. 8° (A. III/6190)
- LOVE, IRIS CORNELIA: *A preliminary report of the excavations at Knidos, 1969*. AJA 74, (1970)'den ayrı bs. S. 149-155 2 Pl. 4° (B/6305)
- Lozan barış konferansı. Tutanaklar belgeler. Çev.: Seha L. Meray*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. = A. Ü. S. B. Fak. Yay. No. 331. 4° (B/5990)
- LÖFGREN, OSCAR: *Ambrosian fragments of an illuminated manuscript containing the zoology of al-Cahiz. With a Contribution: The miniatures, Their origin and style by Carl Johan Lamm*. Upsala 1946 Lunequistska Bokhandeln. 38 S. XXIV Pl. = Uppsala Universitets Arsskrift 1946: 5. 8° (A. III/6423)
- MACARIUS: *The travels of Macarius Patriarch of Antioch. Çev.: F. C. Belfour*. 2 Cilt. 9 Ks. London 1829-1846 Oriental Translation Committee. 4° (B/3113)
- Maharashtra katliamları*. 31 S. 4° (B/6299)
- MAITRE, J.-P: *Contribution a la prehistorie de l'Ahaggar. I. Téfedest centrale. Önsöz: Gabriel Camps*. Paris 1971 Arts et Metiers Graphoues. 225 S. 10 Hr. = Memoires du C.R.A.P.E.-XVII 4° (B/6436)
- Malatya İl Yılığı 1967*. Ankara 1967 Ajans-Türk Matbaacılık. VII + 172 S. 7 Foto. 4° (B/6638)
- MALITA, MIRCEA: *Romanian diplomacy. A historical survey*. Bucharest 1970 Meridiana Publishing House. 223 S. 8° (A. III/5867)
- MOLLOWAN, MAX - LERI GLYNNE DAVIES: *Ivories in Assyrian style. Commentary Catalogue and plates*. London 1970 University Press. V + 60 S. XLVI Pl. = Ivories from Nimrud (1949-1963) fas. II. 4° (B/6479)
- MALÛF: *El-Müncid Fi'l-lugati ve'l-a'lâm*. 20 bs. Beyrut 1969 Matbaatü'l-Katolikiyye. 986 + 567 S. 8° (A. III/6778)
- MANADIAN, H. A: *The trade and cities of Armenia in relation to ancient world trade. Çev: Nina G. Garsoian*. Lisbon 1965 Livraria Bertrand. 248 S. 8° (A. III/5984)

- MANSEL, ORD. PROF. DR. ARİF MÜFİD: *Ege ve Yunan tarihi. Genişletilmiş 3. bs.* Ankara 1971 T. T. K. Basımevi. XXIV+707 S. = Türk Tarih Kurumu Yay. XIII. Seri - No. 8b. 8° (A. I/6900)
- Manisa İl Yıllığı 1967.* İzmir 1968 Ticaret Matbaacılık. III+111 S. 6 Foto. 1 Pl. 1 Hr. 3 Lev. 4° (B/6639)
- MANN, GOLO: *Wallenstein, sein Leben.* Frankfurt 1971 S. Fischer. 1368 S. 3 Pl. 1 Hr. 8° (A. III/6211)
- Moraş İl Yıllığı 1967.* Ankara 1967 Dönmez Matbaası. 8+339 S. 7 Foto. 12 Pl. 8 Hrt. 4° (B/6640)
- MARCO POLO: *Le livre de Marco Polo, Citoyen de Venise conseiller prive et commissaire imperial de Khoubilai-Khaân; Rédigé en Français sous sa dictée en 1298 Par Rusticien de Pise. Yay.: M. G. Pauthier.* Paris 1865 Librairie de Firmin Didot Freres. 4° (B/6440)
- MASSU, JACQUES: *La vraie Bataille d'Alger.* Plon 1971 Librairie Plon. 392 S. 16 Pl. 8° (A. III/6260)
- MAVIŞ, HAKKI: *Almanya - Avusturya ve Türkiye'de din eğitimi.* İstanbul 1970 Fatih Yayınevi. 165 S. 8° (A. III/5894)
- EL-MAWERDİ: *Le droit du Califat. Çev. Not. Giriş: Comte Leon Ostrorog.* Paris 1925 Editions Leroux. 185 S. 8° (A. III/6497)
- MAXWELL - HYSLOP, K. R: *Western asiatic jewellery C. 3000-612 B. C.* London 1971 Methuen and Co. LXVI+286 S. 35 Pl. 8° (A. III/5888)
- MAYER, HANS EBERHARD: *Idee und Wirklichkeit der Kreuzzüge.* München 1965 S. Stahlmann Verlag. 73 S. = Historische Texte Mittlelalter. 8° (A. III/6541)
- MAZAHERİ, A: *Les trésors de l'Iran. Medes et Perses trésors des mages la renaissance Iranienne.* Geneve 1970 Skira. 300 S. 4° (B/6523)
- MEDKÜR, DR. MUHAMMED SELLÂM: *Medhalu'l-fikhi'l-İslâmî.* 1964. 133 S. 8° (A. III/6537)
- MEHDİ HÂN-İ ESTERÂBÂDİ, MİRZÂ: *Dürre-i Nâdire. Tarih-i asr-i Nâdir şâh. Yay.: Seyyid Ca'fer Şehîdî.* Tahran 1341. 1052 S. = Intişarat-ı Encümen-i Milli: 400. 8° (A. III/6453)
- Mehterhane. The military band of the Turkish army. Les fanfares des anciennes armées Turques.* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu. 53 S. 4 Pl. 8° (A. III/6357)
- MELLING, M: *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore. Yay: Treuttel-Würtz.* İstanbul 1969 (Paris 1819 bs. nın Tıpkı bs.) Doğan Kardeş ve Tifdruk Matbaası. 150 S. 49 Pl. 3 Hr. 2° (C/517)
- MELLINK, MACHTELD J: *Bibliyografya: Knidos, Prof. İris C. Love reports the following progress at Knidos in 1969.* AJA 74, (1970)'den ayrı bs. S. 170-171 1 Pl. 4° (B/6304)
- MEMBRÉ, MICHELE: *Relazione di Persia (1542).* Napoli 1969 Istituto Universitario Orientale. LXX+255 S. 6 Pl. = Studi e Materiali sulla Conoscenza dell' Oriente in Italia. 1. 8° (A. III/5796)
- MENELAOS: *Die Sphärik von Menelaos aus Alexandrien in der Verbesserung von Abu Nasr Mansur b. Ali b. Iraq. Mit Untersuchungen zur Geschichte des Textes bei Islamischen Mathematikern Yay: Max Krause.* Berlin 1936 Weidmannsche Buchhandlung.

- 254 + 110 S. VII Plan. = Abh. e. Ges. d. Wis. zu Göttingen. Phil.-Hist. Kl. III, 17. 8° (A. III/5283)
- MERCIER, MAURICE: *Le feu grégeois. Les feux de guerre depuis l'anti-quite la Poudre a Canon.* Paris 1952 Paul Geuthner. VI + 641 S. XV Pl. 2 Lev. 8° (A. III/6439)
- MEREDITH - OWENS, G. M: *Meşa'ir üş-zu'ara or Tezkere of Aşık Çelebi.* London 1971 Lowe and Brydone. XXV + 66 + 299 S. (A. III/5890)
- Merian Europa. Neunundachtzig der schönsten Städtebilder aus der Archontologie und den Topographien.* Yay.: Lucas Heinrich Wüthrich. Kassel 1961 Barenreiter-Verlag. 90 Pl. 4° (B/6521)
- MÉRÖ FERENC, MIHALYI: *Igy történt.* Köln Amerikai Magyar Kaido. 69 S. 8° (A. III/5616)
- MERRILL, ELMER DREW: *The botany of Cook's voyages.* Massachusetts 1954 Chronica Botanica Company. S. 163-384 8 Pl. = Chronica Sotanica, Vol 14, Number 5/6. 8° (B/6391)
- MEVDÛDİ: *Selçuklular tarihi I. Çev.: Ali Genceli.* Ankara 1971 Hilâl Yayınları. 280 S. 2 Hr. = Hilâl Yayınları: 79. 8° (A. III/6330)
- MİSİROĞLU, KADİR: *Musul mes'alesi ve Irak Türkleri.* İstanbul 1972 Sebil Yayınevi. 215 S. = Sebil Milli ve dinî Yay. Kulübü Yay. Nu: 21. 8° (A. III/6281)
- 1635-1935 trois siecles de l'Academie Francaise.* Paris 1935 Firmin-Didot et Cie. 530 S. 8° (A. III/6548)
- MICHEL LE GRAND: *Chronique de Michel le Grand patriarche des Syriens Jacobites traduite pour la première fois sur la version arménienne du prêtre Ischok par Victor Langlois.* Venise 1868 Typographie de l'Academie de Saint-Lazare. 378 S. 4° (B/6379)
- MİKHAİLOV, N: *Discovering the Soviet Union. 2. genişletilmiş bs.* Moscow 1970 Progress Publishers. 385 S. 86 Pl. 9° (A. III/6728)
- MILES, EDWARD: *International administration of space exploration and explotation.* Denver 1971 University of Denver. 51 S. = Monograph Series in World affairs 8. 4-1970-71. 8° (A. III/5860)
- Milli Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü.* Ankara 1972 Başbakanlık Basımevi. 20 S. 8° (A. III/6745)
- Milli Kütüphane ve Adnan Ötügen.* Ankara 1972 Başbakanlık Basımevi. 16 S. 8° (A. III/6746)
- Milli parklar.* Ankara 1968 Shell Takvimi. 14 S. 2° (C/510)
- Mimar Sinan 1490-1588. Ölümünün 384. yıldönümü dolayısıyla.* Konya 1972 Fatih Matbaası. 14 S. 8° (A. III/6258)
- Mimarlık semineri. 15-16-17-18 Aralık 1969 Ankara.* TMMOB. Mimarlar Odası 287 Y. 8° (A. III/6637)
- Miniatures of Babur - Nama. Miniatyuri K Babur - Nama.* Yay.: Hamid Suleiman. Tashkent 1970 Academy of Science of the Uzbek SSR. 156 S. 4° (B/6447)
- MİTCHELL, T. F: *Writing arabic. A practical introduction to Ruq'ah Script.* London 1958 Oxford University Press. 163 S. 8° (A. III/6421)

- Moncada Expedition des Catalans et des Arragonais. Contre les Turcs et les Grecs. Çev.: M. Le Comte de Champfeu.* Paris 1828 Chez C. J. Trouve. 120+7+424 S. 8° (A. III/5913)
- MOREL - FATIO, ALFRED: *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea. Chronique de Moree eux XIIIe et XIVe siecles.* Geneve 1885 Imprimerie Jules - Guillaume Fick. LXIII S. +177 Y. = Pub. de la Societe de l'Orient Latin. Serie Hist. IV 8° (A. III/6505)
- MORISON, SAMUEL ELIOT: *Sources and documents illustrating the American Revolution 1764-1788 and the formation of the Federal Constitution.* New York 1965 Oxford University Press. XLIII+380 S. 8° (A. III/5988)
- MORLEY, CHARLES: *Guide to research in Russian history.* Syracuse 1951 University Press. XIII+227 S. 8° (A. III/5989)
- MUBAREK: *Les etudes d'épigraphie Sud-Sémitique et la naissance de l'Islam.* Revue des Etudes Islamiques. (1955-1957)'den ayrı bs. S. 14-182. 8° (A. III/6182)
- MUBAREKŞAH MUHAMMED B. MANSUR, FAHR-İ MÜDEBBİR: *Ādabu'l-Harb ve'-Şecā'a.* Yay. Ahmed Süheylî-i Hânsârî. Tahran 1346 İkbâl. 53 S. 8° (A. III/5635)
- Muğla İl Yıllığı 1967.* Ankara 1968 İş Matbaası. 584 S. 8 Foto. 1 Hrt. 1 Gr. 4° (B/6641)
- MUHAMMED RİZÂ ŞAH PEHLEVÎ: *Mission for my country.* London 1961 Hutchinson and Co. 336 S. 8 Pl. 8° (A. III/6532)
- MUHAMMED TAKÎ BAHAR: *Sebk-şinâsf yâ Tarih-i tetavvur-i ners-i Farisi.* 2 Cilt. Tehran Çaphân-i Hodkâr. 8° (A. III/3555)
- MUHTEŞEM-İ KÂŞÂNÎ: *Dîvân-i Muhteşem-i Kâşânî.* Yay.: *Mihr Ali Gürgânî.* Tahran 1344. 607 S. 8° (A. III/6143)
- Muş İl Yıllığı 1967.* Elazığ 1968 Bingöl Matbaası. 217 S. 9 Foto. 4 Hrt. 4° (B/6642)
- MÜTENEBBÛ, EBU'T-TAYYİB: *Dîvân ve el-Vâhidî Şerhi.* Yay.: *Fr. Dieterici.* Berlin 1861 (Tekrar bs.). XIII+860 S. 4° (B/6197)
- MZIK, HANS V: *Beiträge zur Kartographie Albaniens nach Orientalischen Quellen.* Geologica Hungarica III (1929)'dan ayrı bs. S. 625-649 4° (B/6584)
- NACİ ZEYNEDDİN: *Mukevverü'l-Hattü'l Arabî.* Atlas of arabic calligraphy. 1968 Iraq Academy. 420 S. 4° (B/6455)
- NAÇI, STAVRİN: *Pashalleku Shkodrës. Nën sundimin e bushatllive në gjysmen e dytë të shekullit të XVIII (1757-1796).* Tirane 1964 Mihal Duri. 331 S. 8° (A. III/5910)
- NADİR NADİ: *27 Mayıs'tan 12 Mart'a.* İstanbul 1971 Sinan Yayınları. 540 S. 8° (A. III/6016)
- NALBANDOĞLU, MUHİDDİN: *Kurtuluş savaşının kahraman çocukları.* İstanbul 1972 Uğur Kitabevi. 319 S. = Kaynak Yay. 1. 8° (A. III/6680)
- NALLINO, CARLO: *Arabian astronomy its history during the medieval times. İlmü'l-Felek Tarthuh İnde'l-Arab.* Roma 1911 (tekrar bs.) Bagdad. 370 S. 8° (A. III/5640)
- NAMIK KEMAL: *Osmanlı tarihi. 3 cilt birarada.* İstanbul 1971 Yelken Matbaası. 394 S. = Hürriyet Yay. Tarih Dizisi: 1. 8° (A. III/6251)
- NAUMANN, RUDOLF - HANS BELTING: *Die Euphemia-Kirche am Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken.* Berlin 1966 Verlag Gebr. Mann. 199 S. 49 Pl. 1 plân. = Istanbul Forschungen Band 25. 4° (B/6360)

- NECATİGİL, BEHÇET: *Edebiyatımızda eserler sözlüğü*. Ankara 1971 = Faydalı Kitaplar: 106. 8° (A. III/6777)
- NECATİGİL, BEHÇET: *Edebiyatımızda isimler sözlüğü*. Ankara 1970 Varlık Yayınevi. 409 S. = Faydalı Kitaplar: 10. 8° (A. III/6776)
- NOPCSA, BARON FRANZ: *Zur Geschichte der Okzidentalen Kartographie Nordalbaniens. Hungarica III (1929)'dan ayrı* bs. S. 650-703 7 Pl. 4° (B/6584)
- NUTKU, DOÇ. DR. ÖZDEMİR: *IV. Mehmet'in Edirne şenliği (1675)*. Ankara 1972 T. T. K. Basımevi. VII+154 S. 25 Pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Seri-Sa. 61. 8° (A. III/6771)
- NUTKU, DOÇ. DR. ÖZDEMİR: *Dünya tiyatrosu tarihi. (Başlangıçtan VXIII. yüzyılın sonuna kadar). 2 Cilt*. Ankara 1971 Üniversite Basımevi. = A. Ü. Dil Tarih Coğrafya Fak. Yay. No: 207. 8° (A. III/6220)
- OĞLUKYAN, GEORG: *Ruzname 1806-1810 İsyancıları. III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Aledmar Mustafa Paşa. Yay: Hrand D. Andreasyan*. İstanbul 1971 Edebiyat Fakültesi Basımevi VII+64 S. = İ.Ü. Edebiyat. Fak. Yay.: 1702. 8° (A. III/6853)
- 10 Kasım 1963 *Türk devrim ocakları*. İstanbul 1963 Yeni Yıldız Matbaası. 15 S. 4° (B/6298)
- ORCHARD, J. J: *Equestrian Bridle-Harness ornaments. Catalogue and plates*. Aberdeen 1967 University Press. VIII+48 S. XLVI pl. = Ivories from Nimrud (1949-1963) Fas. I Part 2. 4° (B/6480)
- ORHONLU, CENGİZ: *Mesleki bir teşekkül olarak kaldırıcılık ve Osmanlı şehir yolları hakkında bazı düşünceler*. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I (1972)'den ayrı bs. S. 93-138 8° (A. III/6827)
- Der Orient in Deutscher Forschung. Vorträge der Berliner Orientalistentagung Herbst 1942. Yay: Hans Heinrich*. Leipzig 1944 Otto Harrassowitz. XII+261 S. 4° (B/6574)
- Orientalia Hamburgensia. Festgabe den Teilnehmern am Deutschen Orientalistentag Hamburg*. Hamburg 1926 Staats-und Universitäts-Bibliothek. VII+96 S. 8° (A. III/6521)
- OTTEN, HEINRICH: *Ein hethitisches Festritual (KBo XIX 128)*. Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. X+75 S. = Studien zu den Boğazköy - Texten Heft 13. 8° (A. III/5565)
- OY, AYDIN: *Tarih boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul 1972 Baha Matbaası. XIV + 398 S. = İş Bankası Kültür Yay. Faydalı Eserler Dizisi: 2. 8°(A. III/6228)
- OZANKAYA, DOÇ. DR. ÖZER: *Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür. İki grup köyde yapılan karşılaştırmalı bir araştırma*. 336 S. 3 Hr. 4 Kroki. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No: 322. 8° (A. III/5995)
- OZOLS, JEKABS: *Ursprung und Herkunft der zentralrussischen Fatjannowo-Kultur*. Berlin 1962 Walter de Gruyter. 96 S. 46 Pl. 1 Hrt. = BBV 4. 4° (B/6337)
- ÖKÇÜN, DOÇ. DR. A. GÜNDÜZ: *1920-1930 yılları arasında kurulan Türk Anonim Şirketlerinde yabancı sermaye*. Ankara 1971 Sevinç Matbaası. XXII+197 S. 3 Lev. = A. Ü. S.B.F. Yay.: No: 324. 8° (A. III/6996)
- ÖNDER, MEHMET: *Nasreddin Hoca*. İstanbul 1971 Baha Matbaası. 137 S. = İş Bankası Kültür Yay.: 104. 8° (A. III/5495)

- ÖNEY, GÖNÜL: *Artuklu devrinden bir hayat ağacı kabartması hakkında. Über eine Ortukidische Lebensbaum-Darstellung*. Vakıflar Dergisi VII (1968)'den ayrı bs. S. 117-125 3 Pl. 4° (B/6302)
- ÖZ, TABAKOĞLU SÜLEYMAN NURİ: *Atatürk ve Büyük Türk devrimi*. İstanbul 1963 Çeltük Matbaası. 62 S. 8° (A. III/5169)
- ÖZALP, KÂZIM, GNL: *Millî mücadele 1919-1922 I*. Ankara 1971 T.T.K. Basımevi. XXIII+269 S. 29 Pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. Seri XVI-Sa. 13. 8° (A. III/6246)
- ÖZDEMİR, DR. RAGİP: *Terimler meselesi münasebetiyle dilimizin ıslahı üzerine muhtıra*. İstanbul 1941 Rıza Koşkun Matbaası. IV+115 S. = İ. Ü. Yay. No. 138. 8° (A. III/5592)
- ÖZDER, M. ADİL: *Artvin ve çevresi 1828-1921 savaşları*. Ankara 1971 Ay Matbaası. VI+230 S. = Artvin Turizm ve Tanıtma Derneği Ankara Merkezi Yay.: 2. 8° (A. III/6354)
- ÖZEK, ÇETİN: *Faşizm ve devrimci halk cephesi*. İstanbul 1970 = Ant Yayınları: 44. 8° (A. III/5503)
- ÖZGEN, HİLMİ: *Türk sosyalizmi üzerine denemeler*. Ankara 1963 Ege Matbaası. 159 S. 8° (A. III/5515)
- ÖZGÜ, PROF. DR. MELÂHAT: *Atatürk'e sevgi*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi 104 S. = T.D.K. Yay. Atatürk Dizisi: 11. 8° (A. III/6249)
- ÖZKOL, DR. SEDAT: *Emperyalizm teknelci kapital ve Türkiye*. İstanbul 1970 Ant Yayınları. 115 S. = Ant Yayınları: 43. 8° (A. III/5502)
- ÖZTELLİ, CAHİT: *Onyedinci yüzyıl tekke şairi Kul Nesîmî*. Ankara 1969 Töyko Matbaası. 120 S. = Türk Etnografya, Folklor ve Turizm Derneği Yay. 3. 8° (A. III/5892)
- PAETOW, LOUIS JOHN: *A guide to the study of Medieval History*. New York 1959 The Mediaeval Academy of America. XVII+643 S. 8° (A. III/6425)
- PALLOTTINO, MASSIMO: *Les grands siecles la peinture. La peinture Etrusque*. Geneve 1952 Skira. 138 S. 4° (B/6525)
- PERTSCH, DR. WILHELM: *Die Orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha. 2 Cilt birarada*. Wiesbaden 1971 (Wien 1859'un tekrar bs.) Dr. Martin Sändig OHG. 8° (A. III/5889)
- Philosophy and history The Ernst Cassirer Festschrift*. Yay.: Raymond Klubansky - H. J. Paton. New York 1963 Harper Torchbooks. XII+363 S. 9 Pl. 8° (A. III/6473)
- POPPE, NICHOLAS, JR: *Studies of Turkic loan words in Russian*. Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. X+70 S. = Asiatische Forschungen Band. 34. 8° (A. III/5981)
- PRIULI, GIROLAMO: *I diarii di Girolamo Priuli (AA. 1494-1512). 4 Cilt*. Bologna 1912/1938 Nicola Zanichelli = L. A. Muratori: Rerum Italicarum Scriptores. Rocolta degli Storici Italiani, XXIV, III. 4° (B/5989)
- PÜSKÜLLÜOĞLU, ALİ: *Efsaneler*. Ankara 1971 Üniveriste Basımevi. 77 S. = TDK Yay. 335. 8° (A. III/6225)

- PÜSKÜLLÜOĞLU, ALİ: *Öz Türkçe sözlük*. Ankara 1971 Bilgi Yayınevi. 381 S. = Bilgi Yayınları: 130. 8° (A. III/6770)
- QURESHI, ISHTIAG HUSAIN: *The administration of the Sultante of Dehli. 4. bs.* Karachi 1958 Pakistan Historical Society. XVI+313 S. = Pakistan Historical Society Pub. 10. 8° (A. III/6518)
- RADLOFF, DR. W: *Phonetik der nördlichen Türksprachen*. Leipzig 1882 T. O. Wiegls Verlag. XX+99 S. 8° (A. III/5646)
- RAHÛM - ZÂDE SAFEVÛ: *Şerh-i cenghâ ve tarih-i zindegânt Şah İsmâil*. Tahran 1341. 350 S. 8° (A. III/6395)
- RAISON, JACQUES - MAURICE POPE: *Index du Lineaire A*. Roma 1971 Edizioni Dell Ateneo. XXXIX+319 S. = Incunabula Graeca Vol. XLI. 4° (B/6403)
- RASONYI, PROF. DR. LASZLO: *Tarihte Türklük*. Ankara 1971 Ayyıldız Matbaası. VII+420 S. = Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 39 Seri: 111-Sayı: A/11. 8° (A. III/6006)
- RASSOW, PETER: *Histoire de l'Allemagne, des origines à nos jours. Çev.: M. Berger Kamnit-zer - Pons*. 1969 Editions Horvath. XXX+704 S. 22 Pl. 4 Hr. 8° (A. III/6183)
- RASTGELDİ, MED. DR. S: *Edessa*. 1971. 35 S. 8° (A. III/5873)
- Readings in Arab Middle East Societies and Cultures Yay: Abdulla M. Lutfiyya - Charles W. Churchill*. Paris 1970 Mouton. XVII+733 S. 8° (A. III/5800)
- REBORA, PIERO - DR. FRANCIS M. GUERCIO - ARTHUR L. HAYWARD: *Cassell's Italian-English, English-Italian dictionary*. London 1969 Cassell and Co. XXI+1096 S. 8° (A. III/6698)
- REDHOUSE, JAMES: *Küçük Redhouse Türkçe-İngilizce sözlük. Shorter Redhouse Turkish-English dictionary*. İstanbul 1968 Redhouse Yayınevi. XII+734 S. 8° (A. III/6709)
- REFET, İŞHAK: *Ne mutlu bana ki: Türk yaratıldım*. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. IV+136 S. 8° (A. III/5433)
- Règles pour le catalogue des imprimes*. Vatican 1950 Biblioteque Apostolique Vaticane. 402 S. 4° (B/6516)
- REHMANN, J. - A. THESLEFF: *Mongoleireise zur spaeten Goethezeit. Berichte und Bilder. Yay.: Walther Heissig*. Wiesbaden 1971 Franz Steiner Verlag. 177 S. 43 Pl. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Supp. 13. 4° (B/5059)
- REICHERT, ROLF: *Os documertos Arabes do arquivo do Estado da Bahia*. Bahia 1970 Centro de Estudos Afro-Orientalis 30 S. 30 Pl 8° (A. III/5875)
- Relacion de los principales sucesos de los Turcos en Ungria*. Salamanca Lucas Perez. 55 S. 8° (A. III/6530)
- Resmi Ziyaret. Türkiye Cumhuriyeti Celâl Bayar'ın Birleşik Amerika'yı ziyaretinin hikâyesi, Ocak-Mart, 1954. State Visit The story of the tour of the United States by President Celâl Bayar of Turkey, January-March 1954*. Ankara 1954 Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı. 172 S. 4° (B/6247)

- REŞİT, MUZAFFER: *Atatürk şiirleri antolojisi*. İstanbul 1972 Varlık Yayınevi. 179 S. ⇒ Faydalı Kitaplar: 118. 8° (A. III/6284)
- RICHARDS, FREDERICK CHARLES: *Sefernâme-i Rıçards. A Persian Journey. Çev: Mıhtn Duht-Sabâ*. Tahran 1964 B.T.N.K. 15+274 S. 48 Pl. 8° (A. III/6401)
- RICHTER, GUSTAV: *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften der Staats-und Universitäts-Bibliothek Breslau*. Leipzig 1933 Otto Harrassowitz. VIII+63 S. 8° (A. III/6523)
- RİZE, EKREM: *Bugünkü Türkiye*. İstanbul 1971 Sıralar Matbaası, 636 S. 4 Pl. 8° (A. III/5846)
- Rize İl Yıllığı 1967*. Ankara 1968 Önder Matbaası. VII+203 S. 5 Foto. 4° (B/6643)
- ROHR-SAUER, ALFRED VON: *Des Abû Dulaf Bericht über seine Reise nach Türkistan, China und Indien*. Stuttgart 1939 W. Kohlhammer Verlag. 72 S. = Bonner Orientalistische Studien Heft: 26. 8° (A. III/5911)
- ROMANELLI, PIETRO: *Origini e sviluppo delle città Tripolitane*. Roma 1939 Edizioni Universitarie. 61 S. = Publ. del R. Ist. Superiore Orientale - Napoli Conferenze anno 1939 XVII - N. 2. 8° (A. III/5880)
- ROSENTHAL, FRANZ: *Knowledge triumphant. The concept of knowledge in medieval Islam*. Leiden 1970 E. J. Brill. VIX+356 S. 8° (A. III/5979)
- ROSSI, ETTORE: *La cronaca Araba Tripolina di Ibn Galbun (Sec. XVIII)*. Bologna 1936 Licinio Cappelli. 199 S. = Studi Storici e Linguistici No. 3. 8° (A. III/6099)
- ROSSI, ETTORE: *Dall'Impero Ottomano alla repubblica di Turchia. Origine e sviluppo del nazionalismo Turco sotto l'aspetto politico-culturale*. Oriente Moderno XXIII, 9 (1943)'den ayrı bs. 30 S. 4° (B/6301)
- ROWLAND, JOHN: *A history of Sino-Indian relations. Hostile co-Existence*. London 1967 D. Van Nostrand Co. XV+248 S. 6 Pl. 8° (A. III/6110)
- RÖHRICHT, REINHOLD: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Gotha 1889 Friedrich Andreas Perthes. X+352 S. 8° (A. III/6526)
- ES - SÂBÎ, EBÛ'L-HÜSEYN HİLÂL: *Rûsûmu Dâri'l-Hilafe. Yay.: Mihâil Avvâd*. Bagdad 1964 Matbaatü'l-ani. 205 S. (A. III/6478)
- SAFA, PEYAMÎ: *Din, inkılâp, irtica. Haz.: Ergun Göze-Nevzat Köseoğlu*. İstanbul 1971 Ötüken Yayınevi. 269 S. = Ötüken Yay. Nu: 39. 8° (A. III/6282)
- SAGAY, DR. REŞAT: *XIX. ve XX. yüzyıllarda büyük devletlerin yayılma siyasetleri ve milletlerarası önemli meseleler*. İstanbul 1972 Çeltüt Matbaası. 591 S. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 110. 8° (A. III/6005)
- SAİD NEFİSİ: *Fihrist-i Kitâbhane-i Meclis-i Şura-yı Millî. 6. Cilt: Yazma eserler*. Tahran 1344 Çaphane-i Şûray-ı Millî. 329 S. 8° (A. III/6502)
- SAKAOĞLU, NECDET: *Türk Anadolu'da Mengücek oğulları*. İstanbul 1971 Sümer Matbaası. 227 S. 8 Pl. = Milliyet Yay. Tarih Kitapları Dizisi: 13. 8° (A. III/6328)
- Sakarya İl Yıllığı 1967*. İstanbul 1970 Suphi Garan Matbaası. 327 S. 11 Foto. 1 Pl. 20 Hrt. 4° (B/6644)
- SAKSENA, KASHI PRASAD: *Muslim law as administered in India and Pakistan. 4 bs.* Lucknow 1960 Eastern Book Company. XIV+328+20 S. 8° (A. III/6500.)

- SALİHOĞLU, MEHMET: *Atatürk'ü düşünce. Uygarlık, yobazlık ve dil üstüne.* Ankara 1972 Ayyıldız Matbaası. VIII+162 S. 8° (A. III/6280)
- Samsun Türkiye jeoloji haritası. 1: 500.000. Haz.: Ekrem Göksu. Ankara 1962 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. = M.T.A. Yay. (H/92)
- Samsun İl Yıllığı 1967. Ankara 1968 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. 416 S. 4° (B/6645)
- Saracen Archery. An english version and exposition of a Mameluke work on archery (ca. A. D. 1368). Yay: J. D. Latham - W.F. Paterson. London 1970 Holland Press. XL+219 S. 4° (B/6505)
- SARAN, DR. NEPHAN: *İstatistik el kitabı.* İstanbul 1971 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 78 S. = İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yay. No: 1630. 8° (A. III/6779)
- SÂSÂNİ, HÂN MELİK: *Yâdbûd-i sefâret-i İstanbul. Memoires de Khan-Malek-e Sassani. 1919-1921.* Tahran 1345 Impr. Ferdowey. 323 S. 8° (A. III/6589)
- SCHACHT, JOSEPH: *The origins of Muhammadan jurisprudence.* Oxford 1959 The Clarendon Press. XII+350 S. 8° (A. III/6412)
- SCHIEDER, THEODOR: *Geschichte als Wissenschaft.* München 1965 R. Oldenbourg. 229 S. 8° (A. III/6457)
- SCHMÖKEL, HARTMUT: *Funde im Zwestromland.* Göttingen 1963 Musterschmidt-Verlag. 323 S. 20 Pl. 8° (A. III/5677)
- SCHUSTER - WALSER, SIBYLLA: *Das Safawidische Persien im Spiegel europäischer Reiseberichte (1502-1722).* Baden-Baden 1970 Bruno Grimm. 124 S. 2 Pl. 8° (A. III/5982)
- SCHWARTZ, MORTON: *The "Motive forces" of Soviet foreign policy, a reappraisal.* Denver 1971 University of Denver. 48 S. = Monograph Series in world Affairs 8, 2.-1970-71. 8° (A. III/5860)
- SEÇKİN, NALÂN: *İlk meclis'den kalanlar 1920-1970.* Ankara 1970 Divan Matbaası. 172 S. 19 Pl. 8° (A. III/6769)
- SÉE, HENRI: *Modern kapitalizmin doğuşu. Çev.: Turgut Erim.* İstanbul 1970 İstanbul Matbaası. 187 S. = Turan Neşriyat Yurdu, Kültür Seri No: 5. 8° (A. III/5969)
- SEGAL, J. B.: *Edessa "The Blessed city".* Oxford 1970 Clarendon Press. XVIII+308 S. 44 Pl. 4° (B/6405)
- ES - SEHÂVÎ, ŞEMSEDDİN MUHAMMED B. ABDURRAHMAN: *El-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme't-lârth.* Yay.: Franz Rosenthal - Sâlih Ahmed el-Ali. Bagdad 1963 Ani Press. 460 S. 8° (A. III/6146)
- SELHEIM, RUDOLF: *Der zweite Bürgerkrieg im Islam (680-692).* Wiesbaden 1970 Franz Steiner Verlag. 31. S. = Sitzungsab. d. Wiss. Gesell. and. Johann Wolfgang Goete - Univ. Frankfurt/Main 8 (1969) Nr. 4. 8° (A. III/5692)
- SENA, CEMİL: *Hazreti Muhammed'in felsefesi.* İstanbul 1971 Remzi Kitabevi. 612 S. 8° (A. III/6286)
- SENCER, MUHAMMER: *Toprak ağalığının kökeni.* İstanbul 1971 Tel Yayınları. 319 S. = Tel Yayınları: 10. 8° (A. III/6023)
- SENCER, DR. MUZAFFER: *Türkiye'de siyasal partilerin sosyal temelleri.* İstanbul 1971 Gün Matbaası. 398 S. 8° (A. III/6018)

- SEYİT BEY: *Şeriat açısından halifelğin içyüzü. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 3 Mart 1924 tarihli 2 nci toplantısında Adalet Bakanı Seyit Bey'in konuşması Bugünkü dile çev. : Hasan Adnan Önelçin.* İstanbul 1970 Ekin Basımevi 67 S. = Tekirdağ Halkevi Yay.: 5. 8° (A. III/6933)
- ES-SEYYİD ABDÜLAZİZ SÂLİM DR: *Tarihü'l-İskenderiyye ve Hadâretihâ fi'l-asri'l-İslâmî.* İskenderiyye 1969 Dârül'-Maârif Yayınları. 653 S. 8° (A. III/4904)
- SIGGEL, ALFRED: *Katalog der arabischen alchemistischen Handschriften Deutschlands. 3 Cilt.* Berlin 1949/56 Akademie Verlag. = Union Académique Internationale 4° (B/6384)
- Süirt İl Yıllığı 1967.* Ankara 1968 Ajans-Türk Matbaası. VI + 182 S. 5 Foto. 1 Plan. 15 Hrt. 3 Gr. 4° (B/6647)
- SİNHA, DR. R. K: *Kurtuluş savaşı, devrimler Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi (1919-1928).* İstanbul 1972 Lâtin Matbaası. 286 S. 8° (A. III/6947)
- Sinop İl Yıllığı 1967.* Sinop 1967 İl Basımevi. 204 S. 4° (B/6442)
- XVI century miniatures illustrating manuscript copies of the works of Jami from the USSR collections.* Moskova 1966 Iz. Sov. H. 90 S. 4° (B/6524)
- SLADE, ADOLPHUS: *Türkiye Greece and Malta. 2 Cilt.* London 1837 Saunders and Otley. 8° (A. III/6431)
- SOFULAR, HÜSEYİN ŞERİF: *Modern yüzücülük ve dalıcılık.* İstanbul 1972 Kağıt ve Basım İşleri A. Ş. VIII + 159 S. 8° (A. III/6688)
- Soviet Central Asian Archeology and the Kushan problem An annotated bibliography 2. Sovetskaya Arheologiya Sredney Aziyi i Kuşanskaya problema.* Moscow 1968 "Nauka" Publishing House. 192 S. = Sovetskaya Arheologiya Sredney Azii i Kuşanskaya Problema 2. 8° (A. III/4047)
- Sovremeniyy tatarskii Literaturiy.* Moskova 1971 Ak. Nauk. 311 S. 8° (A. III/5784)
- SOYLU, SITKI: *Yunus Emre hayatı ve mezarı hakkında incelemeler.* Karaman 1965 Lârende Basımevi. 82 S. (A. 8°III/5891)
- SÖNMEZ, KEMÂL: *Açıklamaları ile Mesnevi ummann'dan 18 hakikat incisi ve Türkçe nazmedilmiş seçme beyitler.* Ankara 1968 İpek Matbaası. 119 S. 8° (A. III/6707)
- SÖNMEZ, PROF. DR. REŞİT: *On Kasım'ın 31 inci yıldönümünde Atatürk.* Bornova 1970 Ege Üniversitesi Matbaası. 11 S. = Ege Üniversitesi Rektörlük Yay. No. 32. 8° (A. III/6368)
- SÖZEN, METİN: *Diyarbakır'da Türk mimarisi.* İstanbul 1971 Gün Matbaası. 319 S. 86 Pl. = Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yay. 21. 8° (A. III/6242)
- SPITERIS, TONY: *Art de Chypre, des origines a l'epoque Romaine.* Paris 1970 Editions Cercle d'Art. 215 S. 4° (B/6527)
- SPRENGER, A: *Die Post-und Reiserouten des Orients.* Amsterdam 1962 Meridian Publishing. XXVI + 159 S. 16 Plan 8° (A. III/6455)
- STEIN, AUREL: *Innermost Asia, Kan-su and Eastern Iran. 3 Cilt.* Oxford 1928 Clarendon Press. 4° (B/6684)
- STEUERWALD, KARL: *Türkisch-Deutsches Wörterbuch. Türkçe-Almanca Sözlük.* Wiesbaden 1972 Otto Harrassowitz. XII + 1057 S. 8° (A. III/6860)
- LE STRANGE, GUY: *Cografyay-i tarihî-i ser-zemînîhây-i Hilâfet-i Şarkî.* Mahmûd İrfan. Tahran 1959. 609 S. 8° (A. III/6391)

- SUNGUR, HASAN HALİS: *Anayasayı ihlâl suçları ve T.C.K 146 cı maddesi hükümleri. Sâkât iktidarın sorumluluğu*. İstanbul 1961 İstanbul Matbaası. V + 390 S. 8° (A. III/5757)
- ŞAHİN, NADİRE: *Atatürk'üm*. Sivas 1967 Ata Yay. 62 S. 8° (A. III/5837)
- ŞAMİL, SAİD: *Diş Türkler ve sosyalizm*. İstanbul 1971 Fatih Matbaası. 108 S. = Hilâl Yay.: 77. 8° (A. III/6329)
- ŞAPOLYO, ENVER BEHNAN: *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi tarihçesi*. Ankara 1969 Ülkemiz Matbaası. 61 S. 25 Pl. = Ülkemiz Yay.: 1. 8° (A. III/5780)
- ŞASTR, ABİDARİM, KOŞAVARDİ: *Abhidharma-Koşa-Bhaşya-Tika Tattvartha-Nama. Vasubandhu'nun Abhidharmakosasastra adlı eserine Stiramati'nin yazdığı tefsirin Uygurca çevirisi*. Yay.: Şinasi Tekin. New York 1970 Garland Publishing. XXVIII + 231 S. = Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: Türkçe Kaynaklar I. 4° (B/6502)
- ŞEHİDOĞLU, SÜREYYE HAMİ: *Ve Sakaryada öldük. Cumhuriyetimizin 50. yılına armağan*. 30 S. 8° (A. III/6700)
- ŞEMSİDDİN MUHAMMED B. KAYSİ'R-RAZİ: *Kitabu'l-Mu'cemi fi Meayri Eşari'l-Acem* Yay.: Mirza Muhammed. Beyrut 1909 E. J. W. Gibb Memorial. 464 + 20 S. = E. J. W. Gibb Memorial Series vol. X. 8° (A. III/6465)
- ŞERİF EL-MURTAZÂ: *Tayfu'l-hayâl*. Yay.: Hasan Kâmil es-Sayraft. Kahire 1962. 336 S. 4° (B/6576)
- ŞEYHÂNİ, Ş: *Eşheru'l-muganniyytn inde'l-arab*. Beirut 1962. 136 S. 8° (A. III/6583)
- Şinasi 1826 - 1871. *Şinasi'nin hayatından çizgiler*. Ankara 1971 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 4 S. 8° (A. III/5726)
- ŞUŞTERİ, S. MUHAMMED ALİ: *Tarih-i coğrafya'î-i Hâzistan*. Tahran 1331. 286 S. 1 levha 1 harita 8° (A. III/6536)
- ŞUŞTERİ, S. MUHAMMED ALİ: *Tarih-i Şehriyart der Şahensahi-i Iran*. Tahran 1350. 421 S. 1 harita 8° (A. III/6787)
- TAN, TURAN: *Türkiye için çıkar yol Sosyalizm mi? Liberalizm mi?*. Ankara 1965 Çeviri Yayınevi. 155 S. 8° (A. III/4546)
- TANMAN, FAHRİ: *Demokratik düzen anarşik usullerle nasıl tahrip edilir? 2. bs*. Ankara 1970 Altınok Matbaası. 48 S. 8° (A. III/5975)
- TANPINAR, PROF. AHMET HAMDİ: *Atatürk*. Ankara 1960 Millî Eğitim Basımevi. S. 1-7 = Atatürk'ü Anarken (10-17 Kasım 1960). 8° (A. III/4842)
- TANRIKUT, ASAF: *Yemen notları*. Ankara 1965 Güzel Sanatlar Matbaası. 177 S. 8° (A. III/6940)
- TANSEL, DR. SELÂHATTİN: *Atatürk*. Ankara 1960 Millî Eğitim Basımevi. S. 14-16 = Atatürk'ü Anarken (10-17 Kasım 1960). 8° (A. III/4842)
- TAQIZADEH, S. H: *A locust's leg*. London 1962 Percy Lund, Humphries. VII + 250 S. XVI Pl. 8° (A. III/5645)
- TARAPOREVALA, VİCAJİ D. B: *Mughal bibliography. Select Persian sources for the study of Mughals in India*. Bombay 1962 The New Book Co. VIII + 164 S. 8° (A. III/6173)
- TARAY, CEMAL HÜSNÜ: *Atatürk ilkeleri ışığında Türkiyede demokrasi ve sol. (Sorunlarımız ve israflarımız)*. İstanbul 1971 Yörük Matbaası. 170 S. 8° (A. III/5499)
- TARDIF, ADOLPHE: *Histoire des sources du droit cononque*. Paris 1887 Alphonse Picard. III + 409 S. 8° (A. III/6404)

- TAVUS, YUSUF: *Basın rehberi. İllüvel-içtihatlı 2. bs.* Ankara 1969 Başnur Matbaası. VII+376 S. 8° (A. III/6668)
- TEKGÜÇ, HÜSEYİN REMZİ: *Anadolu Türkleri'nin millî ideolojisi Kemalizm I. Cilt.* İstanbul 1971 Yelken Basımevi. 363 S. 8° (A. III/6285)
- TEKİN, ADİL: *Fotoğraflarla Diyarbakır.* Diyarbakır 1964 Modern Ofset Matbaası. 64 S. 8° (A. III/6003)
- TEKİN, DR. ERDOĞAN: *Metalbilim işlem terimleri sözlüğü.* Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 312 S. = T.D.K. Yay.: 351. 8° (A. III/6794)
- TEKİN, ŞİNASI: *Die Kapitel über die Bewusstseinslehre im uigurischen Goldglanzsutra (IX. und X.)* Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. 119 S. = Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 3. 8° (A. III/6038)
- Tekirdağ İl Yıllığı 1967.* İstanbul 1968 Yörük Matbaası. 197 S. 6 Foto. 8 Pl. 4° (B/6647)
- TEMİZER, RACİ: *Museo delle civiltà'Anatolice.* Ankara Dönmez Ofset. 48 S. 8° (A. III/5872)
- Tevârih-i Güzide - Nusret-nâme. Yay.: A. M. Akramof Neki.* Taşkent 1967. 127+475 S. 20 Cetvel. 8° (A. III/6460)
- TEVETOĞLU, DR. FETHİ: *Atatürk'le Samsun'a çıkanlar.* Ankara 1971 Ayyıldız Matbaası. 300 S. = Atatürk ve Çevresi Yay.: 1. 8° (A. III/5497)
- Textile and embroidered bindings.* Oxford 1971 Bodleian Library. 11 S. 30 Pl. = Bodleian Picture Books Special Series No. 2. 8° (A. III/5906)
- THOMAS, LEWIS V: *A study of Naima. Yay.: Norman Itzkowitz.* New York 1972 University Press. XII+163 S. = New York Univ. Studies in Near Eastern civilization No. 4. 8° (A. III/6693)
- TOCQUEVILLE, ALEXIS DE: *De la démocratie en Amérique. 17. bs. 2 Cilt.* Paris 1888 Calmann Levy. 8° (A. III/6402)
- TOGAN, A. ZEKİ VELİDİ: *Kur'an ve Türkler.* İstanbul 1971 Ahmet Sait Matbaası. 62 S. = Kayı Yay. 3. 8° (A. III/6347)
- TOGAN, A. ZEKİ VELİDİ: *Türklüğün mukadderatı üzerine. Rus emperyalizmi ve onun yeni silahı komünizm.* İstanbul 1970 Kayı Yayınları. 240 S. 8° (A. III/ 6346)
- Tokat İl Yıllığı 1967.* Ankara 1968 Doğu Matbaası. 8 Pl. 8 Hrt. 4° (B/6648)
- TOKER, ERDOĞAN: *Cumhuriyet bayramı ve Atatürk haftası.* Adana 1971 Gürpınar Matbaası. 64 S. 8° (A. III/5972)
- TOKER, METİN: *Solda ve sağda vuruşanlar. Türkiye'deki iki yönlü ihtilâl ortamının anatomisi.* Ankara 1971 Akis Yayınları VIII+177 S. 3 levha. 8° (A. III/5712)
- TOLUN, NECİP: *Diyarbakır. 1:500.000. ölçekli Türkiye jeoloji haritası. Yay.: Cahit Eren-töz - İhsan Ketin.* Ankara 1962 M.T.A. Enstitüsü. VIII+69 S. 3 Lev. 1 Hr. 8° (A. III/6967)
- TOYNBEE, ARNOLD: *The world and the west.* London 1953 Oxford University Press. VII+99 S. 8° (A. III/6545)
- TÖLLE, RENATE: *Die antike Standt Samos.* Mainz 1969 Philipp von Zabern. VIII+123 S. 1 Hr. = D A I Athen. 8° (A. III/5789)
- TÖLLNER, HELMUT: *Die türkischen Garden am Kalifenhof von Samarra. Ihre Entstehung und Machtergreifung bis zum Kalifat al-Mu'tadids.* Walldorf-Hessen 1971 VFO.

- 176 S. = Beitrage zur Sprach-und Kulturgeschichte des Orients Bd. 21. 8° (A. III/5951)
- Trabzon İl Yıllığı 1967*. Ankara 1967 Ajans Türk Matbaası. X + 203 S. 5 Foto. 1 Plan 1 Hrt. 4° (B/6649)
- Travaux et memoires. 1 Cilt*. Paris 1965 Editions E. de Boccard. 461 S. 8° (A. III/5630)
- TSERETELI, KONSTANTIN G: *Grammatica di Assiro moderno*. Napoli 1970 Istituto Orientale di Napoli. 95 S. = Pub. d. Seminario di Semitistica Manuali I. 8° (A. III/5795)
- TUNAY, İ: *Sardes Artemis mabedi*. Türk Arkeoloji Dergisi XVIII, I (1969)'dan ayrı ayrı bs. S. 117-122 4° (B/6303)
- TUNCEL, PROF. BEDRETTİN: *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin ilk kullanışı*. Ankara 1972 T. T. K. Basımevi. 92 S. = Türk Tarih Kurumu Yay. XX. Seri-Sayı 4. 8° (A. III/6613)
- TUNCEL, PROF. BEDRETTİN: *Büyük zafer ve Afyonkarahisar*. Ankara 1972 Başnur Basımevi. 20 S. 8° (A. III/6672)
- Tunceli İl Yıllığı 1967*. 1967. 103 S. 19 Foto. 1 Hr. 4° (B/6415)
- TUNCER, ACAR: *Altın çocuk Mustafa Kemâl. 2 bs*. İzmir 1971 Karınca Matbaası. 15 S. 8° (A. III/6342)
- TUNCER, ACAR: *Altın saçlı ihtilâl ve... 1960 gece baskını*. İzmir Ticaret Matbaası. 102 S. 8° (A. III/6344)
- TUNCER, ACAR: *Dávamız ve kavgamız. Hakimiyet milletindir*. İzmir 1972 Karınca Matbaası. 154 S. 8° (A. III/6343)
- TURANİ, ADNAN: *Dünya sanat tarihi. Resim-heykel-mimarî*. Ankara 1971 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 614 S. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay: 99. 4° (B/6477)
- TURANİ, ADNAN: *Sanat terimleri sözlüğü*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. 119 S. = Toplum Yay: 23. 8° (A. III/5901)
- TURANİ, ADNAN: *Sanat terimleri sözlüğü. 2 bs*. Ankara 1968 Üniversite Basımevi. 125 S. = Toplum Yay: 23. 8° (A. III/5902)
- Türk devrim ocakları tüzüğü*. Ankara Biricik Matbaası. 16 S. 8° (A. III/5345)
- Türk Devrim Tarihi*. Ankara 1971 Gnkur. Basımevi. V + 221 S. 2 pl. 2 Kroki. = Genkur. Harp Tarihi Başkanlığı. 8° (A. III/5699)
- Türk Dil Kurumu kol çalışmaları. (1932-1972). Haz. Ömer Asım Aksoy*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 97 S. = T.D. K. Yay.: 359. 8° (A. III/6799)
- T. C. Devlet teşkilatı rehberi*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XVI + 959 S. = Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay. No: 130. 8° (A. III/6973)
- Türkiye'de devrimci mücadele ve Dev-genç 1965-1971*. Ankara 1971 Kurtuluş Yayınları. 83 S. = Kurtuluş Yay.: 2. 8° (A. III/5900)
- Türkiyede kentleşme*. İstanbul 1971 Mimarlar Odası Ankara Şubesi. XVI + 160 S. 8° (A. III/6632)
- TÜRKOĞLU, SABAHATTİN: *Efes tarih-arkoloji. Foto: Erol Atalay*. İzmir 1971 Ticaret Matbaası. 94 S. 1 Plan. 8° (A. III/6445)
- ULUÇAY, ÇAĞATAY: *Harem II*. Ankara 1971 T. T. K. Basımevi. XXII + 189 S. 16 Pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Seri-sa. 56. 8° (A. III/6447)

- ULUÇ, NAŞİT HAKKI: *Emperyalizme karşı Türkiye (1922-1924)*. İstanbul 1971 İstanbul Matbaası. 186 S. 8 Pl. = Belge Yayınları Tarih Dizisi: 1. 8° (A. III/5473)
- URAN, HİLMİ: *Hatıralarım*. Ankara 1959 Ayyıldız Matbaası. XXIII+578 S. 7 Pl. 8° (A. III/5721)
- USÂME B. MUNKİZ: *Usamah's memoirs, entitled Kitâb al-i'tibâr*. Yay: *Philpp K. Hitti*. Princeton 1930 University Press. 240 S. = Princeton Oriental Texts Vol. 1. 8° (A. III/6569)
- Uşak İl Yıllığı 1967. İstanbul 1968 Sulhi Garan Matbaası. XXI+413 S. 1 Pl. 6 Hr. 4° (B/6650)
- AL-UTBÛ: *Tarih-i Yemîni*. Çev: *Ebü's-Şeref Nâsîh Curfâdkant*. Tahran 1334 Çaphane-i Mehmed Ali. 298 S. 8° (A. III/6393)
- UYGUNER, MUZAFFER: *Yapıt hakları terimleri sözlüğü*. Ankara 1971 Üniversite Basımevi. 76 S. = TDK Yay. 337. 8° (A. III/6226)
- UZMAY, MUALLÂ: *Benim Atatürk'üm*. İstanbul 1959 Doğan Kardeş Yayınları. 39 S. 8° (A. III/5170)
- UZMEN, SELÂHADDİN: *Atatürk portrelerle. 3. bs.* İstanbul 1963 Ser Ofset Basımevi. 64 S. 8° (A. III/5430)
- ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR: *Büyük Türk dilcisi kâşgarlı Mahmut. 2 bs.* Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 222 S. 1 Levha. = TDK Yay. 336. 8° (A. III/6248)
- ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR - CAHİT ÖZTELLİ: *Nasreddin Hoca*. Ankara 1964 Ayyıldız Matbaası 32 S. = Türk Etnografya ve Folklor Derneği Yay.: 2. 8° (A. III/5167)
- ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR: *Türk ve İslâm geleneğinde ağaç*. Ankara 1963 Ayyıldız Matbaası. 40 S. = Türk Entonografya ve Folklor Derneği Yay.: 1. 8° (A. III/5168)
- ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL: *Bugünkü Türkiyemizin ilk bânisi Alp Arslan*. İstanbul 1960 İsmail Akgün Matbaası. 15 S. 1 pl. 8° (A. III/5834)
- ÜSTÜN, PROF. DR. EMİN FAİK: *Atatürk*. Ege Üniv. İktisadi Ticari Bilimler Fak. Dergisi 5, 9 (1971)'den ayrı bs. 16 S. 8° (A. III/6013)
- VALİ, FERENC A: *The Turkish straits and Nato*. California 1972 Stanford University. Press. XV+348 S. 8° (A. III/6694)
- VANDEL, ALBERT: *La Genèse du vivant*. Paris 1968 Masson et Cie. 279 S. = G.P.B. Monographie 6. 8° (A. III/5678)
- VARADY, LASZLO: *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*. Budapest 1979 Akadémiai Kiado. 602 S. 8° (A. III/5792)
- VASILEVA, G. P: *Preobrazovanie bita i etniçeskie protsessi v severnom Türkmenistane*. Moskva 1969 Izd. "Nauka". 392 S. 8° (A. III/6204)
- VEENKER, WOLFGANG: *Rückläufiges Wörterbuch der vogulischen Schriftsprache*. Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. 94 S. = Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 4. 8° (A. III/6039)
- VERGILIUS: *Aeneas*. Çev. Dr. Oktay Akşit. 2 Cilt. İstanbul 1965/68 Edebiyat Fakültesi Basımevi. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 1143, 1299. 8° (A. III/5745)
- VERNADSKY, GEORGE: *The Mongols and Russia*. New Haven 1953 Yale University Press. XI+462 S. 3 Hr. 8° (A. III/6440)
- VETTERS, HERMANN: *Ephesos, vorläufiger Grabungsbericht 1971*. Akademie der Wissenschaften 109, Jahrgang 4, (1972)'den ayrı bs. 20 S. 20 Pl. 4 Plân. 8° (A. III/6834)

- VETTERS, HERMANN: *Ephesos: Vorläufiger Grabungsbericht 1970*. Öst. Ak. d. Wiss. 108, 4 (1971)'den ayrı bs. 12 S. XXIII Pl. 1 Lev. 8° (A. III/5905)
- VİENA SİTİADA Y SÖCORRIDA ANO 1683. Relacion Primera 8 S. Relacion Secunda 16 S. 8° (A. III/6528)
- VİNAVER, VUK: *Pregled Istorija Noutsa u Yogoslovenskim Zemlama (XVI+XVIII Vek)*. Belgrad 1970. 303 S. = Institut d'Histoire a Beograd Monographies 13. 8° (A. III/5787)
- VRYONIS, SPEROS: *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*. Berkeley 1971 University of California Press. XVII+532 S. 4 Pl. 1 Hr. 8° (A. III/6187)
- VORONIN, N: *Old Russian towns. Vladimir, Bogolyubovo, Suzdal, Yuryev-Polskoi*. Moscow 1971 Progress Publishers. 324 S. 8° (A. III/6194)
- WAERDEN, B. L. VAN DER: *Erwachende Wissenschaft. 2 Cilt: Die Anfänge der Astronomie*. Stuttgart 1968 Birkhäuser Verlag Basel. XII+316 S. 17 Pl. 4° (B/6469)
- WAGNER, HEINRICH: *Studies in the origins of the Celts and of Early Celtic civilisation*. Tübingen 1971 Belfast Institute of Irish Studies. S. 203-250+58. 8° (A. III/5869)
- WEIKER, WALTER F: *The Turkish revolution 1960-1961. Aspects of military politics*. Washington 1963 The Brookings Institution. VIII+172 S. 8° (A. III/5624)
- WELLS, H. G: *Kısa dünya tarihi. Başlangıcından 1946 ya kadar. Çev.: Ziya İshan*. İstanbul 1972 Varlık Yayınevi. 390 S. 8° (A. III/6350)
- WHITEWAY, R. S: *The rise of Portuguese power in India 1497-1550*. London 1967 Susil Gupta. XVI+357 S. 8° (A. III/6140)
- WHITTING, PHILIP: *Byzantium*. Oxford 1971 Basil Blackwell. XIV+178 S. 4 Pl. 6 Hr. 8° (A. III/5918)
- WIET, GASTON: *Catalogue general du Musee de L'Art Islamique du Caire. Inscriptions historiques sur Pierre*. Le Caire 1971 Imprimerie de L'Institut Français. III+150 S. XLI Pl. 4° (B/6694)
- WILBER, DONALD N: *The architecture of Islamic Iran. The Il Khānid period*. New York 1969 Greenwood Press. XI+208 S. 34 Pl. 10 Plan. 4° (B/6463)
- WILLAN, T. S: *The Muscovy Merchants of 1555*. Manchester 1953 University Press. VIII+141 S. 8° (A. III/6110)
- WILLIAMS, GWYN: *Eastern Turkey. A guide and history*. London 1972 Faber and Faber. 255 S. 12 Pl. 8° (A. III/6360)
- WILSON, LOUIS ROUND - MAURICA F. TAUBER: *The University Library. 2 bs*. New York 1956 Columbia University Press. XIII+641 S. 8° (A. III/6923)
- WİSTRAND, ERİK: *Ocera Selecta*. Stockholm 1972 Göteborg Offsettryckeri AB. 481 S. = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom 80. 8° (A. III/6702)
- WOLFF, PHILIPPE: *Western languages AD 100-1500. Çev.: Frances Patridge*. London 1971 World University Library. 256 S. 8° (A. III/6422)
- WORCESTER, J. E: *Elements of ancient classical and scripture geography*. Boston 1839 Phillips and Sampson. 74 S. 8° (A. III/6823)
- WÖRRINGER, WİLHELM: *Soyutlama ve Einföhlung. Üslüp psikolojisi üzerine bir araştırma. Çev.: İsmail Tunalı 2. bs*. İstanbul 1971 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 103 S. = İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay.: 1027. 8° (A. III/6850)

- WÜSTENFELD, F: *Die Geschichtsschreiber der Araber und ihre Werke*. 3. Ks. New York (1882) bs. nin tekrar bs. Burt Franklin. VIII+170+139 S. 4° (B/6450)
- WYNGAERT, P. ANASTASIOS: *Sinica Franciscana I. Itinera et relationes Fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Firenze 1929 Ad Claras Aquas. CXVIII+637 S. 1 Hr. 8° (A. III/6423)
- YADIN, YIGAEL: *Hazor. The Schweich Lectures 1970*. London 1927 British Academy. XXIV+211 S. XXXVI Pl. 8° (A. III/6696)
- YAKOVLEV, ALEXANDER: *The Aim of a lifetime. The Story of Alexander Yakovlev, designer of the Yak fighter plane*. Moscow 1972 Progress Publishers. 446 S. 15 Pl. 8° (A. III/6721)
- YALMAN, AHMET, EMİN: *Mütareke yıllarından vesikalar. Ahmet Emin Yalman'ın mütareke devrinden yazdıkları. Topl.: Namık Ambarcıoğlu*. (İstanbul) 1946 Vakıf Basımevi. 27 S. 8° (A. III/5449)
- YAŞIN, ÖZKER: *Kıbristan Atatürk'e*. Lefkoşa 1953 Bozkurt Yayınları: 3. 8° (A. III/5173)
- YAVŞAN, İ. RIFKI: *Mustafa (Şiirler)*. İstanbul 1963 Hayri Zorlutuna Matbaası. 24 S. 8° (A. III/5171)
- YETKİN, HULUSÛ: *Gaziantep türkçülüğünün bayrak şehidi Şahin bey*. Gaziantep 1970 Yeni = Gaziantep Kültür Derneği kitap ve broşür Yay.-Sayı: 56. 8° (A. III/5977)
- YETKİN, SUUT KEMAL: *Denemeler*. İstanbul 1972 Çeltük Matbaası. 287 S. = İş Bankası Kültür Yayınları Edebiyat Dizisi: 29. 8° (A. III/6229)
- Yıllık Bibliyografya (1968-1970). Maliye bakanlığı kitaplığı. 2 Cilt*. Ankara 1970 Güneş Matbaası = Maliye Bakanlığı Maliye Tetkik Kurulu Yayınları: 1968-1969-1971-I. 8° (A. III/5396)
- 26 Ağustos 1971 Malazgirt zaferinin 900. yılı kutlama programı*. Ankara 1971 Millî Eğitim Basımevi. 35 S. 1 Pl. 8° (A. III/5709)
- Yozgat İl Yıllığı 1968*. Sivas Doğu Matbaası. 298 S. 5 Foto. 4° (B/6651)
- YÜCEKÖK, DR. AHMET: *Türkiye'de örgütlenmiş dinin sosyo-ekonomik tabanı (1946-1968)*. Ankara 1971 Sevinç Matbaası. XV+254 S. 49 Levha. 6 Hr. = AÜSBF Yay. 323. 8° (A. III/5997)
- YÜCEKÖK, DR. AHMET: *100 soruda Türkiye'de din ve siyaset*. İstanbul Yayınevi. 157 S. = 100 Soruda Dizisi: 27. 8° (A. III/5838)
- YÜKNEKİ, EDİP AHMED B. MAHMUD: *Atebetü'l-Hakayık. Yay.: Reşid Rahmeti Arat*. İstanbul 1951 Ateş Basımevi. 163+CLXXIII S. = T. D. K. C. 11. 32. 8° (A. III/6358)
- YÜKSEL, DOÇ. DR. ALİ SAİR: *Ortak pazar'a geçiş dönemi ve Türk sanayii*. İstanbul 1970 Yeni Karar Matbaası. 176 S. 8° (A. III/6014)
- YÜZBAŞIOĞLU, MUAMMER: *Atatürk'ü anmak*. İstanbul 1971 Yörük Matbaası. 494 S. 8° (A. III/5700)
- ZAJACZKOWSKI, ANANJASZ: *Studja nad jezykiem Staroosmanskim. Etudes sur la langue Vielle-Osmanlie. 2 Cilt*. Karakowie 1934/37 Nakladem Polskiej Akademji Umiejet nosci. = Polska Akademja Umietietnosci 17, 27. 8° (A. III/6169)
- AL - ZAKİ, ABU BAKR İBN: *Ravzat al-kuttâb va Hadikat al-albâb. Yay.: Ali Sevim*. Ankara 1972 T. T. K. Basımevi. IX+77+308 S. S. 11 Pl. = Türk Tarih Kurumu Yay.: XIX. Seri-Sa. 2. 8° (A. III/6772)

- Zehn Jahre archäologische Forschung (1958-1968)*. Budapest 1970 Archaologisches Institut der UAW. 181 S. 43 Pl. 1 Hr. = Mitteilungen des Archaologischen Institutes der UAW 1. 8° (A. III/5801)
- ZENCANI, MUHAMMED MÜDERRİSİ: *Ser-güzeştü Akaid-i Felseft Hacı Nasriddin-i Tusi*. Tehran 1335 Intişarat-ı Danişgah. 238 S. 8° (A. III/6477)
- ZOLNAI, KLARA: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Matyas Kiraly könyvtaranak irodalma*. Budapest 1942 Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Szechenyi Könyvtara. 160 S. = Az Országos Szechenyi Könyvtar Kiadványai. 8° (A. III/6420)
- Zonguldak Türkiye jeoloji haritası 1: 500.000. Haz.: Melih Tokay. Yay.: Cahit Eren-töz*. Ankara 1964 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. = M.T.A. Yay. (H/92)
- Zonguldak İl Yıllığı 1967*. Ankara 1967 Ajans-Türk Matbaası. VIII + 456 S. 5 Foto. 16 Hrt. 10 Gr. 1 Lev. 4° (B/6652)

B. DERGİLER *

- Acta Asiatica 22 (1972).
- Acta Ethnographica XVII, 1-2 (1968)
- Acta Orientalia (Copenhagen) XXXIII (1971):
- F. THORDARSON, *Some Notes on Anatolian Ossetic*. S. 145-168.
- P. UTAS, *Notes on some and Semi - public Libraries in the Near and Middle East containing Persian and other Moslem Manuscripts (situation as of summer 1955)*. S. 169-192.
- H. GENGE, *Zum "Lebensbaum" in den Keilschriftkulturen*. S. 321-433.
- Afro - Asia 10-11 (1970).
- Das Altertum XVII, 3, 4 (1971).
- The American Historical Review LXXVII, 3 (1972).
- American Journal of Archaeology 76, 3, 4 (1972).
- M. J. MELLINK, *Excavations at Karataş - Semayük and Elmalı, Lycia, 1971*. S. 257-270.
- J. A. BRINKMAN, *Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 B. C.: The Documentary Evidence (Summary)*. S. 271-280.
- R. S. MERRILLEFS, *Aegean Bronze Age Relations with Egypt*. S. 281-294.
- K. NICOLAOU, *Archaeological News from Cyprus, 1970*. S. 311-320.
- I. C. LOVE, *A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1971*. S. 393-406.
- American Journal of Philology XCII, 4 (1971); XCIII, 7 (1972):
- R. DREWS, *Light from Anatolia on the Roman Fasces*. S. 40-51
- J. J. KEANEY - A. R. RAUBITSCHER, *A late Byzantine account Ostracism*. S. 87-91.
- G. M. KIRKWOOD, *Thucydides' Judgment of the Constitution of the Five Thousand (VIII. 97, 2)*. S. 92-103.
- The American West IX, 2-5 (1972).
- Anadolu XIV (1970):
- B. HROUNDA, *Die "Megaron"-Bauten in Vorderasien*. S. 1-14.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- M. J. MELLINK, *Observations on the Sculptures of Alaca Hüyük*. S. 15-27.
 W. W. CUMMER, *Burdur Müzesindeki Frig Çatı Kiremitleri*. S. 29-71.
 Ş. DOĞAN, *Çiftlik Heykelciliği*. S. 73-75.
 Y. BOYSAL, *Henri Metzger, Anatolien II*. S. 77-79.
 Anatolian Studies XXI (1971); XXII (1972): Special number in honour of the
 70. birthday of Professor Seton Lloyd:
 XXI-Recent Archaeological Research in Turkey. S. 5-58.
 D. H. FRENCH, *An Experiment in water - sieving*. S. 59-64.
 M. E. WEAVER, *A New Water Separation Process for Soil from Archaeological Ex-
 cavations*. S. 65-68.
 S. P. B. DURNFORD, *Some evidence for syntactic stress in Hittite*. S. 69-76.
 J. L. ANGEL, *Early Neolithic Skeletons from Çatal Hüyük: Demography and Pothology*.
 S. 77-98.
 G. E. S. DURBIN, *Iron Age Pottery from the provinces of Tokat and Sivas*. S. 99-124.
 A. S. HALL, *The Gorgoromeis*. S. 125-166.
 F. J. FROST, *Ptolemy II and Halicarnassus: An Honorary Decree*. S. 167-172.
 P. A. MACKAY, *The First Modern Visitor to Alahan*. S. 173-174.
 XXII-Seton Howard Fredrick Lloyd. S. 9-10.
 Recent Archaeological Research in Turkey. S. 11-62.
 M. E. L. MOLLOWAN, *Carchemish*. S. 63-86.
 J. D. HAWKINS, *Building Inscription of Carchemish*. S. 87-114.
 J. EVANS, *The Early Minoan Occupation of Knossos*. S. 115-128.
 E. SOLLBERGER, *Mr. Taylor in Chaldea*. S. 129-140.
 D. J. WISEMAN, *A Babylonian Architect*. S. 141-148.
 O. R. GURNEY, *The of the Poor Man of Nippur and its Folktales Parallels*. S. 149-158.
 R. MAXWELL - HYSLOP, *The Metals "amutu" and "asi'u" in the Kültepe Texts*.
 S. 159-162.
 R. D. BARNETT, *More Addenda from Toprak Kale*. S. 163-178.
 C. BURNEY, *Urartian irrigation Works*. S. 179-186.
 R. M. HARRISON, *A note on architectural sculpture in Central Lycia*. S. 187-198.
 M. GOUGH, *The Emperor Zeno and some Cilician Churches*. S. 199-212.
 A. S. HALL, *Valerius Valentinianus, Praeses of Isauria*. S. 213-216.
 I. W. MACPHERSON, *Six Inscriptions from Galatia*. S. 217-224.
 R. P. HARPER, *Tituli Comanorum Cappadociae Iterum Suppleti*. S. 225-240.
 D. FRENCH, *A Sixteenth Century English Merchant in Ankara*. S. 241-248.
 G. LEWIS, *The Saint and the Major-General*. S. 249-253.
 A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi XXVIII, 1-4 (1971):
 A. MUMCU, *Eski eserler ve Türkiye*. S. 41-76.
 Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi IV, 1 (1972).
 A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XXVI, 3-4 (1971); XXVII, 1, 2 (1972):
 XXVII, 1 - H. ÜLMAN - O. SANDER, *Türk Dış politikasına yön veren etkenler*. S. 1-24.
 T. ATAÖV, *Sovyetler Birliğinde Türkoloji çalışmaları*. S. 25-52.
 Ö. KÜRKÇÜOĞLU, *Analysis of Turkish-Arab Relations*. S. 117-134.
 G. ÖKÇÜN, *XIX. Yüzyılın ikinci yarısında imalat sanayii alanında verilen ruhsat ve
 imtiyazların ana çizgileri*. S. 135-136.

Annali XXXII, 2-3 (1972):

E. EŞİN, *The Genesis of the Turkish Mosque and Complex*. S. 151-186.

Annuaire, Ecole Pratique des Hautes Etudes (1971/72).

Annual Report of the Director of the Department of Antiquities 1971.

L'Anthropologie LXXV, 7-8 (1971); LXXVI, 1-4 (1972).

Anthropos LXVI, 5-6 (1971).

Antike Kunst XV, 1, 2 (1971):

K. SCHEFOLD, *Hans Hotz zum achtzigsten Geburtstag*. S. 79-80.

K. SCHEFOLD, *Neue Entdeckungen in Sizilien*. S. 80-79.

The Antiquaries Journal LI, 2 (1971).

Anzeiger, Öst. Ak. 108 (1971):

R. GÖBL, *Neue Ergebnisse zur absoluten Chronologie im antiken Mittelasien und ihre Folgen (Auszug aus dem Vortrag)*. S. 41-42.

K. JAHN, *Cina in der islamischen Geschichtsschreibung (Vortrag)* S. 63-73.

H. VETTERS, *Ephesos: Vorläufiger Grabungsbericht 1970 (Vortrag)* S. 85-101.

H. HUNGER, *Aspekte der griechischen Rhetorik von Gorgias bis zum Untergang von Byzanz (Auszug aus dem Vortrag)*. S. 191-192.

R. HANSLIK, *Klosterregeln im Mönchtum des Ostens und des Westens von Pachomius zu Benedikt von Nursia (Vortrag)*. S. 195-203.

W. HAHN, *Emission und Lustrum in der byzantinischen Münzprägung des 6. Jahrhunderts*. S. 215-221.

Araştırma Dergisi, Edebiyat Fakültesi I, 1 (1970):

A. İ. TÜREK, *Ragıp Paşa Kütüphanesi vakfiyesi*. S. 65-78.

M. KIRZIOĞLU, "Erzurum Kongresi" öncesine ait yeni belgeler. S. 79-93.

E. KONUKÇU, *Çinden Batıya ve Hindistan'a giden Chang*. S. 93-100.

D. AYDIN, *Erzurum şehrinin Osmanlı fethini müteakip yeniden imarı, iskân ve ilk sakinleri*. S. 101-114.

Araştırma-Haber Dergisi I, 1 (1972).

Archaeologischer. Anzeiger 3-4 (1971); 1 (1972):

1971 - H. MÖBIUS, *Zu den Stelen von Daskyleion* S. 442-455.

F. SCHACHERMEYR, *Forschungsbericht über die Ausgrabungen und Neufunde zur ägäischen Frühzeit, 1961-1965. Teil I*. S. 295-418.

H. P. SCHAFER, *Zur Datierung einer Gussform aus Troia*. S. 419-421.

1972 - K. TUCHELT, *Weihrelief an die Musen*. S. 87-105.

Archiv Orientalni XL, 1-4 (1972):

L. MATOUS, *Bemerkungen zum altassyrischen Dialekt von Kültepe*. S. 289-296.

Arhaiologih Efimeris (1971).

Arheoloski Vestnik XXI-XXII (1970-71).

Asian and African Studies VIII, 1 (1972).

Athenaeum L, 1-2 (1972).

Atiqot IX-X:

Ashdod II-III, The second and third season of excavations 1963, 1955.

Aussenpolitik 4 (1972).

Balkan Studies XII, 1 (1971):

N. ROUSSOS, *Charilaos Tricoupsis and the Greco-Serbian alliance of 1876*. S. 81-101.

Belgelerle Türk Tarihi X, 57, 58, 59 (1972):

57 - E. Z. ÖKTE, *Yeni Kemalizm'in temel ilkeleri 4 - Devletçilik*

B. DAVER, *Atatürk'ün yeni Türk Devleti hakkında Sosyal görüşleri V*. S. 4-6.

T. DURAN, *Milli mücadelede İstanbul hükümetinin ilk tahkikat heyeti, kongreler ve Erzurum Mebusu Ziya Bey'in çalışmaları*. S. 7 - 16.

C. TÜRKAY, *Osmanlı İmparatorluğunda vergi II* - S. 17-23.

M. ERÖZ, *Doğu Anadolu'da köy adları üzerinde sosyolojik bir araştırma*. S. 36-38.

M. M. TAYAÇ, *Türkiye ile ilgili seyahatnameler*. S. 42-47. 58.

58-E. Z. ÖKTE, *Yeni Kemalizm'in temel ilkeleri - 4 - Devletçilik (Devam)*. S. 2 - 3.

B. DAVER, *Atatürk ve ekonomik sistem sorunu*. S. 4-6.

Y. T. KURAT, *Türkiye topraklarının paylaşılması hazırlıkları - Sevr-I*. S. 7-18. S.

F. İKSEL, *XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunu yıkma ve yok etme teşebbüsleri*. S. 19-22.

T. IŞIKSAL, *Kütüphanelerimizden çalınan eserler*. S. 23-27.

M. ERÖZ, *Doğu Anadolu'da köy adları üzerine sosyolojik bir araştırma*. S. 32-34 (III).

M. M. TAYAÇ, *Türkiye ile ilgili seyahatnameler*. S. 39-42 (II)

Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitülerinde Türkiye ile ilgil çalışmalar. S. 43-45.

59-C. KÜRŞAD, *Mustafa Kemal'in 1920 sonunda Türkiye'nin siyasi durumu hakkında görüşleri*. S. 8-11.

H. MUTLUÇAĞ, *Türkiye'de ilk resmî devlet lisesi*. S. 12-16.

E. D. AKARLI, *XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun Avrupadaki nüfusunun dini ve ırki birleşimi*. S. 17-22.

Berytus XX (1971):

G. TAYLOR, *A find of Cappadocian Silver*. S. 43-46.

J. MUDARES, *Syria and Lebanon in Antiquity: Bibliography for 1969*. S. 143-166.

Biblica LIII, 2-3 (1972).

Biblical Archaeologist XXXV, 2 (1972).

Bibliotheca Orientalis XXVI, 1-6 (1969) XXVII, 1-2. (1970); XXVIII, 1-2 (1971)

XXIX, 1-2 (1972):

XXVI - G. FRUMKIN, *International Conference on the History, Archaeology and Culture of Central Asia in the Kushan Period*. S. 45-46.

W. H. PH. RÖMER, *Zum heutigen Stande der Gudeaforschung*. S. 159-171.

W. W. HALLO, *The Neo-Sumerian Letter Orders*. S. 171-176.

P. MERIGGI, *Zur Lesung und Deutung der proto-elamischen Königsinschriften*. S. 176-177.

R. WERNER, *Die Phryger und ihre Sprache*. S. 177-182.

XXVII-W. SCHRAMM, *Die Annalen des assyrischen Königs Tukulti-Ninurta II (890-884. Chr)*. S. 147-160.

W.H. PH. RÖMER, *Einige Bemerkungen zu einer Grammatik der frühaltbabylonisch sumerischen Königsinschriften*. S. 160-167.

G. VAN DRIEL, *Land and People in Assyria: Some remarks*. S. 168-175.

J. A. BRINKMAN, *Notes on Mesopotamian History in the thirteenth century B. C.* S. 301-314.

F. CORNELIUS, *Indogermanen im Alten Orient*. S. 314-316.

- B. BRENTJES, *Zur Entwicklung der Archäologie in Sowjet-Mittelasien an Hand einiger grundlegender Werke*. S. 316-322.
- XXVIII-R. HAASE, 200 *B der Hethitischen Gesetze und kein Ende?* S. 25-26.
- Bibliyografya, Kitap Haber Bülteni I, 7 (1972); I, 3 (1972); I, 5 (1972):
I, 3 - M. CUMBUR, *Ahmed Midhad ve bibliyografya*. S. 129-332.
- The Bodleian Library Record VIII, 6 (1972).
- Bolletino del Centro Camuno di Studi Prestorici VII (1971).
- Books and Articles on Oriental Subjects (1970).
- Bulletin (Bruxelles) 40-42 (1968-1970):
D. HOMES-FREDERICQ, *Nieuw kunstbezit uit Anatolie 1960-1966*. S. 1-16.
A. DELHAYE-CAHEN, *Terres cuites romaines de Smyrne*. S. 27-90.
- Bulletin, Soc. d'Hist. et d'Arch. de Genève XIV, 3 (1970).
- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 205, 206 (1972):
D. N. FREEDMAN, *William Foxwell Albright in memoriam*. S. 3-12.
- Bulletin Archeologique 4 (1968); 6 (1970):
Bulletin de Correspondance Hellenique XCVI-1 (1972):
P. FAURE, *Cultes populaires dans la Crète antique*. S. 389-426.
T. DREW-BEAR, *Deux décrets hellénistiques d'Asie Mineure*. S. 435 - 472.
- Bulletin Epigraphique I-VI (1938-1970).
- Bulletin d'Etudes Orientales XXIV (1971):
S. ZAKKAR, *Biographie de Nizam al - Mulk*. S. 227-248.
- Bulletin d'Information AIEMA 3 (1971).
- Bulletin of the Institute of Archaeology X (1971).
- Bulletin of the Institute of Historical Reserch XLV (1972).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXXV, 3 (1972):
A. K. S. LAMBTON, *Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb*. S. 338-345.
D. S. WISEMAN, *William Foxwell Albright*. S. 346-348.
- Bulletin Scientifique Section B VIII, 4-6 (1972).
- Bulletins et Mémoires de la Societe d'Anthropologie de Paris VII, 3 (1971): VIII, 7-4 (1971).
- Byzantinische Zeitschrift 65, 1 (1972).
- Cahiers de Civilisation Médiévale XV, 2 (1972).
- Cahiers du Monde Russe et Soviétique XIII, 2 (1972):
E. Z. PAPAZHRIOU, *Babel balkanique. Histoire politique des alphabets utilises dans les Balkans*. S. 145-179.
J. L. B. GRAMMONT, *Tûrân, une description du khanat de Khokand vers 1832 d'apres un document Ottoman*. S. 192-231.
- Les Cahiers de Tunisie XIX, 73-74 (1971).
- Centaurus XVI, 3, 4 (1972):
C. JENSEN, *Abû Naşr Manşûr's Approach to Spherical Astronomy as Developed in His Treatise "The Table of Minutes"*. S. 1-40.
- Central Asiatic Journal XVI, 2 (1972).
Janos Eckmann. S. 156-160.
- Coğrafya Araştırmaları Dergisi 2 (1966); 2 (1968): 3-4 (1971).
- Cultura Antiqua XXIV, 1-2, 5-7 (1972).

Current Anthropology XIII, 2-4 (1972).

Dania Polyglotta 3 (1971).

Dış Politika I, 4 (1971); II, 1-2 (1972).

Dışişleri Bakanlığı Belleteni 86-89.

Durham University Journal LXIV, 2 (1971); LXV, 1 (1972).

East European Quarterly VI, 1, 2 (1972):

R. G. HOVANNISIAN, *The Armenian question in the Ottoman Empire*. S. 1-26.

Encyclopedie de l'Islam Livr. 57-60.

Idhadj - Iram.

Epigrafika Vostoka XXI (1972).

L'Ethnographie 65 (1971).

Ethnology XI, 2, 3 (1972).

Etudes Balkaniques 2 (1972):

S. JANCOVICI, *Nouvelles données sur le Delibaşa Mihali-combattant de 1821*. S. 45-48.

İ. TEKELİ, *On institutionalized external relations of cities in the Ottoman Empire a settlement models approach*. S. 49-72

D. SIRKOV, *La déclaration bulgare-turque de non-aggression du 17 février 1941*. S. 73-83.

M. STAJNOVA, *Fonction et emploi de l'expression "Bir akçe ve bir habbe" (pas d'akçe pas un seul grain) dans quelques formules finales des documents officiels Osmano-Turcs*. S. 110-114.

Expedition XIII, 3, 4 (1971); XIV, 1, 2 (1971) (1972).

Felsefe Arkivi 18 (1972).

Fornvaennen 67 (1972).

Genava XX (1972).

Germania 50 (1972).

Glasnik, Institut za Nats. Ist. XV, 3 (1971); XVI, 1 (1972).

Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I (1972):

A. CAFEROĞLU, *Balkan'ın Karakaşan çobanı*. S. 1-6.

M. İLGÜREL, *Sakız'da Türk vakıfları*. S. 7-12.

N. GÖYÜNÇ, *Mora'da Osmanlı-Türk inşaa faaliyetleri*. S. 13-18.

E. EŞREFOĞLU, *Bulgaristan Türklerine ve Rusçuk'taki Türk eserlerine dair 1897 tarihli bir rapor*. S. 19-36.

M. PINSON, *Russian policy and the emigration of the Crimean tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862*. S. 37-55.

A. ERZEN, *Eskiçağ tarihinde Marmara denizi ve Boğazlar*. S. 57-62.

S. SOUCEK, *Remarks on some western and Turkish sources dealing with the Barbarossa brothers*. S. 63-76.

B. A. LALOR, *Promotion patterns of Ottoman bureaucratic statesmen from the Lâle devri until the Tanzimat*. S. 77-92.

C. ORHONLU, *Meslekt bir teşekkül olarak kaldırıcılık ve Osmanlı şehir yolları hakkında bazı düşünceler*. S. 93-138.

İ. SIVRIKAYA, *Osmanlı devletinde hukuk kaidelerinin gelişimi ve Tanzimat'dan sonraki uygulaması*. S. 139-146.

T. TEMELKURAN, *Makedonya meselesine dair bir "lâyihâ"*. S. 147-164.

- H. D. ANDREASYAN, *İkinci Viyana muhasarası ve müteakip harplere âit orijinal bir ermenice kaynak*. S. 195-196.
- A. ERZEN, *Enez (Ainos) araştırmaları*. S. 235-248.
- M. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Türk basın tarihinden bir sahife: İkdamcı Ahmed Cevdet Oran (1862-1935)*. S. 249-252.
- A. S. ÜNVER, *Dr. Rifat Osman'a göre Edirne'de iki buçuk asır önce çiçek aşısı yapılması*. S. 253-254.
- A. S. ÜNVER, *Edirne'de II. Murad'ın kurduğu üç kütüphane*. S. 255-256.
- A. S. ÜNVER, *Selânik'te yüz eserimiz hakkında*. S. 257-260.
- Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi III, 2 (1971):
- Ş. ÖZYURT, *Alman Edebiyatının Türkler üzerine yazılmış olan halk şarkıları*. S. 118-126.
- Halkevleri 69, 70 (1972).
- Hamizrah Hehadash XXII, 2-3 (1972).
- Hebrew Union College Annual XLII (1971):
- L. JACOBS, *Are there fictitious Baraitot in the Babylonian Talmud?*. S. 185-196.
- B. ZION WACHOLDER - D. B. WEISBERG, *Visibility of the New Moon in Cuneiform and rabbinic sources*.
- Hesperia XLI, 1 (1972):
- J. WISEMAN, *The Gymnasium Area at Corinth, 1969-1970*. S. 1-42.
- S. G. MILLER, *A Roman Monument in the Athenian Agora*. S. 50-95.
- C. ROEBUCK, *Some Aspects of Urbanization in Corinth*. S. 96-127.
- The Historical Journal XV, 2, 3 (1972).
- Historische Zeitschrift 214, 2, 3 (1972); 215, 1, 2 (1972).
- L'Homme XII, 1, 2 (1972):
- C. PETONNET, *Espace, distance et dimension dans une socite musulmane*. S. 47-84.
- International Journal of Middle East Studies III, 3, 4 (1972):
- K. H. KARPAT, *The transformation of the Ottoman State, 1789-1908*. S. 243-281.
- I. F. HARIK, *The ethnic revolution and political intergation in the Middle East*. S. 303-323.
- I. I. POROY, *Planning with a large publicsector: Turkey (1963-1967)*. S. 384-360.
- In Memoriam Roger Le Tourneau, 1907-1971*. S. 361-363.
- C. V. FINDLEY, *The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selîm III and Mahmud II*. S. 338-416.
- J. A. BILL, *Class Analysis and the Dialectics of Modernization in the Middle East*. S. 417-433.
- L. ROSEN, *Muslim-Jewish Relations in a Moroccan City*. S. 435-448.
- B. G. MARTIN, *Mai Idrîs of Bornu and the Ottoman Turks, 1576-78*. S. 470-490.
- I. SPECTOR, *General Ali Fuat Cebesoy and the Kronstadt Revolt (1921): A Footnote to History*. S. 491-493.
- Az İparmüveszeti Muzeum Evkönyvei XIII (1971).
- Iraq XXXIV, 1, 2 (1972).
- H. HELBAEK, *Samarrian irrigation agriculture at Choga Mami in Iraq*. S. 35-48.
- J. OATES, *A radiocarbon date from Choga Mami*. S. 49-54.
- J. M. SASSON, *Some comments on archive keeping at Mari*. S. 55-68.

- L. AL-GAILANI, *Some Sumerian statues in the Iraq Museum*. S. 73-76.
 J. E. READE, *The Neo-Assyrian Court and Army: Evidence from the Sculptures*. S. 87-112.
 M. GIBSON, *The Archaeological uses of Cuneiform Documents*. S. 113-124.
- Der Islam 49, 1 (1972).
 P. KAPPERT, U. A., *Dissertationen zu Geschichte und Kultur des Osmanischen Reiches, angenommen an Deutschen, Österreichischen und Schweizerischen Universitäten seit 1954*. S. 110-119.
- Islam and the Modern Age III, 2, 3 (1972).
 Islam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi IV, 3-4 (1971).
 S. TUĞ, *Büyük Bilgin Togan'ın ardından*. S. 3-6.
 S. ESİN, "Hatıralar." S. 7-17.
 M. T. GÖKBİLGİN, *Devlet adamları vasipleri ve tarihimizde bazı bilgin devlet adamları*. S. 18-28.
 K. JAHN, *Doğu ile Batı arasındaki bir ortaçağ kültür merkezi: Tebriz*. S. 29-33.
 T. GÖKBİLGİN, *İtalyan kütüphanelerindeki bazı İslâm ve Türkçe yazmalar*. S. 34-53.
 N. A. ASRAR, *Kanunî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı Devletinin dinî siyaseti ve İslâm Âlemi*. S. 83-92.
- Israel Exploration Journal XXII, 1-3 (1972).
 J. MILGROM, *The Alleged Wage-Offering in Israel and in the Ancient East*. S. 33-39.
 Y. YADIN, *The Earliest Representation of a Siege Scene and a "Scythian Bow" from Mari*. S. 89-94.
- The Israel Museum News 9 (1972).
- Istanbul Mitteilungen 21 (1971):
 J. FREL, *The Rhodian Workmanship of the Alexander Sarcophagus*. S. 121-124.
 V. VON GRAEVE, *Eine Sagendarstellung der frühen milesischen Vasenmalerei*. S. 109-120.
 D. HUFF, *Das Felsengrab von Fakhrikah*. S. 161-172.
 R. NAUMANN, *Brennöfen für Glasurkeramik*. S. 173-190.
 W. SCHIRMER, *Überlegungen zu einigen Baufragen der Schichten I und II in Troja*. S. 1-44.
 E. TÖPPERWEIN - HOFFMANN, *Terrakotten von Priene*. S. 125-160.
 K. TUCHELT, *Didyma. Bericht über die Arbeiten 1969/70 mit Beiträgen von Helga Gesche und Wolfgang Günther*. S. 45-108.
- Istorijiski Casopis XVIII (1971).
 İzvestiya Akademii Nauk, Türkmenskoy SSR 1, 2, 4 (1972).
 İzvestiya na Arheologičeskiya Institut XXXIII (1972).
- Jaarbericht, Ex Oriente Lux 22 (1971-72):
 E. C. L. DURING CASPERS, *The Gate-post in Mesopotamian Art. A short outline of its origin and development*. S. 211-227.
- Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums 47, 48 (1968):
 KAPOSSY, BALAZS *Mittelasiatische Münzen im Bernischen Historischen Museum*. S. 61-94.
 Alacahöyük: *Ethnographische Skizzen eines anatolischen Dorfes*. S. 191-388.
- Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts 86 (1971):

- J. RÖDER, *Marmor Phrygium. Die antiken Marmorbrüche von Ischisar in Westanatolien*. S. 253-312.
- Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik XX (1971):
- A. HOHLWEG, *Bischof und Stadtherr im frühen Byzanz*. S. 51-62.
- V. BESEVLIEV, *Die Berichte des Theophanes und Nikephoros über die Thronwirren in Bulgarien 763-765*. S. 67-82.
- R. GUILLAND, *Contribution a la prosopographie de l'Empire Byzantin: Les patrices*. S. 83-108.
- E. VOORDECKERS, *La "Vie de Jean Cantacuzene" par Jean-Hierothee Comnene*. S. 163-169.
- H. - V. BEYER, *Nikephoros Gregoras als Theologe und sein erstes Auftreten gegen Hesychnsten*. S. 171-188.
- D. WINFIELD, *Aynalı Mağara (With four Plates and twelve figures)*. S. 281-293.
- O. DEMUS, *Zu den Fresken von Aynalı Mağara*. S. 295-297.
- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas XIX, 4 (1971); XX, 1 (1972):
- XX - E. ANDERSON, *The role of the Crimean War in Northern Europe*. S. 42-59.
- Jahresbericht, Schweizerisches Landesmuseum 80 (1971).
- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien IL (1968-71):
- A. BAMMER, *Beiträge zur ephesischen Architektur*. S. 1-40.
- V. M. STROCKA, *Ein ephesisches Urkundenrelief*. S. 41-49.
- R. FLEISCHER, *Bronzestatue der Athena Parthenos aus Nizip, Türkei*. S. 68-72.
- P. MINGAZZINI, *La Datazione dell' Artemis di Larnaka*. S. 73-76.
- The Journal of the American Oriental Society 92, 2, 3 (1967):
- Albrecht Götze, 1897-1971.
- G. B. GRAGG, *Observations on grammatical variation in Sumerian literary texts*. S. 204-213.
- C. C. LAMBERG - KARLOVSKY, *Trade Mechanisms in Indus-Mesopotamian Interrelations*. S. 222-229.
- L. E. GODDMAN, *Ibn Khaldun and Thucydides*. S. 250-270.
- Journal Asiatique CCLIX, 3-4 (1971):
- M. LAMBERT, *Investiture de fonctionnaires en Elam*. S. 217-222.
- A. POPOVIC, *La litterature Ottomane des Muslumans Yougoslaves. Essai de bibliographie raisonnee*. S. 309-376.
- Journal of Cuneiform Studies XXIV, 3 (1972):
- ELLIS, M. DE J. *Old Babylonian Economic Text and Letters Tell Harmal*. S. 43-69.
- SJÖBERG, A. W. *A Commemorative Inscription of King Susin*. S. 70-73.
- ELLIS, M. DE J. *Şimdatu in the Old Babylonian Sources*. S. 74-82.
- WILHELM, G. *Eine Neusumerische Urkunde zur Beopferung verstorbener Könige*. S. 83-82.
- HOFFNER, JR. A. H. *Note on "Texte and Fragments (62)"*. S. 84-86.
- Journal of the Economic and Social History of the Orient XV, 1-2 (1972).
- Journal of Near Eastern Studies XXXI, 2, 3 (1972):
- B. BUCHANAN, *An extraordinary seal impression of the Third Dynasty of Ur*. S. 96-101.
- M. C. ASTOUR, *Hattusilis, Halab, and Hannigalbat*. S. 102-109.

Journal of the Royal Asiatic Society 2 (1970); 1 (1971):

2 - J. W. ALLAN, *Mamlūk sultanik heraldry and the numismatic evidence: A reinterpretation*. S. 99-112.

G. FEHÉRVARI, *An early eighteenth-century Persian blue and white*. S. 137-141

J. HANSMAN - D. STRONACH, *A Sasanian repository at Shar-i Qūmis*. S. 142-155.

A. D. H. BIVAR, *Appendix: The Sasanian coin from Qūmis*. S. 156-158.

M. MALLOWAN, *An early Mesopotamian link with India*. S. 192-194.

G. M. MEREDITH - OWENS, *Some remarks on the miniatures in the Society's Jami'at-tawarikh*. S. 195-199.

Kıbrıs Bülteni 4-6 (1972).

Kirjath Sepher XLVII, 3, 4 (1972):

A. M. HABERMANN, *An additional page of the Illustrated Haggada (Constantinople? 1515?)* S. 504-502.

Kunst des Orients VII, 2 (1970/71):

B. FINSTER, *Die Mosaiken der Umayyadenmoschee*. S. 83-141.

Kütüphanecilik I, 1, 2 (1972).

Letopis 22 (1971).

Leveltari Közlemenyek 1 (1970).

Livres et Revues d'Italie 5, 6 (1971).

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 76, 77 (1971).

Mekedonia (1971).

Man VII, 2, 3 (1972).

The Metropolitan Museum of Art XXX, 5, 6 (1972).

The Middle East Journal XXVI, 2, 3 (1972):

N. ERİM, *The Turkish experience in the light of recent developments*. S. 245-252.

Middland History 1, 3 (1972).

Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CI (1971).

Mitteilungen des Deutschen Archeologischen Instituts, Römische Abteilung 79, 1 (1972).

Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 102-104 (1970-72):

102 - K. BITTEL - P. NEVE, *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1969*. S. 5-26.

D. O. EDZARD - K. HECKER, *Ein Brief aus der altassyrischen Korrespondenz Sallim-ahum Púsu-ken*. S. 86-88.

M. R. BEHM-BLANKE - D. RITTIG, *Der "Aslantaş" von Eflatun Pınar*. S. 89-99.

103 - H. OTTEN, *Das Siegel des hethitischen Grobkönigs Tahurwaili*. S. 59-68.

104 - H. G. NIEMEYER, *Orient im Okzident-Die Phöniker in Spanien-Ergebnisse der Grabungen in der archäologischen Zone von Torre del Mar (Malaga)* S. 5-44.

Mundus VIII, 2 (1972).

The Muslim World LXII, 1-3 (1972).

Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 40 (1971).

Naroda Azii i Afriki 1 (1971); 2-3 (1972):

1971 - E. V. ANTONOVA, *Des figurines anthropomorphes de l'Ancienne Mesopotamie*. S. 17-31.

- 1972 - A. N. HEIFETZ, *Fifty years of the first agreements between the Soviet Country and Iran, Afganistan and Turkey (1921)*. S. 50-77.
- National Geographic Magazine 142, 1-6 (1972):
- M. B. GROSVENOR, *The Isles of Greece Aegean Birthplace of western Culture*. S. 147-193.
- Opuscula Atheniensia X (1971):
- P. ASTRÖM - H. HJELMQVIST, *Grain Impressions from Cyprus and Crete*. S. 9-14.
- E. THOLANDER, *Evidence of the Use Carburozed Steel and Quench Hardening in Late Bronze age Cyprus*. S. 15-22.
- V. KARAGEORGHIS, *A pair of Bronze Blinkers from Cyprus in the National Museum, Copenhagen*. S. 23-24.
- P. ROOS, *The Rock-Tomb doors of the Lyco-Carian Borderland*. S. 25-30
- P. ROOS - P. HERRMANN, *Zusätzliches zum südöstlichen Karien*. S. 31-41.
- Orientalia XLI, 2 (1972):
- A. D. KILMER, *The Mesopotamian concept of overpopulation and its solution as reflected in the mythology*. S. 160-177.
- Orientalistische Literaturzeitung 66, 11-12 (1971); 67, 1-6 (1972):
- 66 - H. FREYDANK, *Anmerkungen zu mittelassyrischen Texten*. S. 533-536.
- 67 - J. MATUZ, *Fragen der osmanisch-türkischen Quellenkunde*. S. 229-237.
- Oriente Moderno 9-12 (1971); 1-6 (1972):
- 1971 - A. TRIULZI, *Una fonte ignorata per la storia della Tunisia: i dispaaci dei Consoli americani a Tunisi. 1797-1867*. S. 653-678.
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXVI, 2-4 (1972).
- Paleologia XVII, 4 (1971); XVIII, 1, 2 (1972).
- Papers of the British School at Rome XXXIX (1971).
- Philosophy and History V, 1 (1972).
- Præhistorische Zeitschrift XL, 1 (1971); XLI, 2 (1971).
- Radovi XLI (1971).
- Rassegna Storica del Risorgimento LIX, 1-3 (1972).
- Revue Archeologique 85-86 (1971).
- Revue des Etudes Byzantines XXX (1972):
- V. LAURENT, *Le trisépiscopat du patriarche Mathieu Ier (1397-1410)*. S. 5-166.
- J. DARROUZÈS, *Tomos inédit de 1180 Contre Mahomet*. S. 187-198.
- Revue des Etudes Islamiques XXXIX, 2 (1971):
- H. LAOUST, *Gaston Wiet (1877-1971)*. S. 205-207.
- I. BELDICEANU-STEINHERR - N. BELDICEANU, *Deu villes de l'Anatolie preottomane*. S. 337-386.
- N. BELDICEANU, *En marge d'un livre sur la mer Noire*. S. 389-393.
- I. BELDICEANU-STEINHERR, *A propos d'un ouvrage sur la polemique Ottomane contre les Safawides*. S. 395 - 400.
- Revue des Etudes Sud-Est Européennes X, 2, 3 (1972): *Contacts cultureles aux XVIIIe - XIXe siècles*.
- Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale 85 (1972).

Revue Historique 493-496 (1970):

493 - XAVIER, YACONO, *La France et les Algériens musulmans, 1871-1919*. S. 121-134.

494 - L. VALENSI, *La conjoncture agraire en Tunisie aux XVIIIe et XIXe siècles*.

S. 321-336.

C. - R. AGERON, *Les Algériens musulmans et la France (1871-1919)*. S. 355-366.

Revue de Synthèse 63-64 (1971); 65-66 (1972).

Rivista degli Studi Orientali XLVI, 1-2 (1971):

A. M. PIEMONTESE, *Notizia di due manoscritti autografi persiani ("Xulasat al-Ax-bar" di Xwandamir e "Hilyat al-Muttagin" di Muhammad Baqir Majlisi)*. S. 39-49.

Rocznik Orientalistyczny XXXV, 1 (1972).

Ruperto Carola 50 (1972).

Saeculum XXII, 4 (1971).

Schweizerische Zeitschrift für Geschichte XXII, 1-3. (1972).

Slovenska Archeologia XIX, 2 (1971); 1 (1972):

V. JOSEF, *Geweihtrensen der Otomani-Kultur in der Slowakei*. S. 5-12.

Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü Dergisi I (1971):

S. ERTÜZÜN, *Çeytinburnu gecekodu bölgesinde ailelerin sosyal yapıları ve bölgeden göç*.

S. 31-46

E. TÜMERTEKİN, *Türkiye'de kademeli göçler*. S. 47-58.

T. AKKAYAN, *Türkiye'de iller arası göçler*. S. 59-86.

Sovetskaya Arheologiya 4 (1970); 2 (1972):

V. I. SARIANIDI, *Anciens rapports entre la Turkménie du Sud et l'Iran du Nord*. S. 19-32.

N. A. FROLOVA, *A propos du problème de la circulation monétaire au royaume de Bosphore au IIIe me siècle avant notre ère*. S. 33-40.

A. L. YAKOBSON, *Rapports des architectures Arméniene et Géorgienne du Moyen Age*. S. 41-53.

Sovetskaya Tyurkologiya 1-6 (1970).

Soviet Anthropology and Archeology XI, 1, 2 (1972):

V. M. MASSON, *The earliest farmers of Mesopotamia (On the problem of origins)*.

S. 45-67

Soviet Studies in History X, 4 (1972); XI, 1 (1972).

Speculum XLVII, 2, 3 (1972).

Studia Islamica XXXV (1972):

R. W. BULLIET, *The Shaikh al-Islam and the evolution of Islamic society*. S. 53-68.

R. S. HUMPHREYS, *The expressive intent of the Memluk architecture of Cairo: a preliminary essay*. S. 69-120

Studies in Islam VIII, 1-4 (1972); IX, 1 (1972):

Studii și Cercetari de Istorie Veche XXIII, 2 (1972).

Sumer XXVI, 1-2, (1970):

J. N. POSTGATE, *An Assyrian Altar from Nineveh*. S. 133-136

F. A. ALI, *Three Sumerian Letters*. S. 145-178.

Suomen Museo (1972).

Syria XLVIII, 3-4 (1971):

A. CAQUOT-M. DU BUISSON, *La seconde tablette ou "petite amulette" d'Arslan-Tash*.

S. 391-406.

- O. MASSON, *Inscriptions chypriotes retrouvées ou disparues*. S. 427-453.
 A. PARROT, *Les fouilles de Mari. Dix-neuvième campagne*. S. 253-270
 O. PELON — J. - C. COURTOIS, *Rapport sommaire sur la XXIe campagne de fouilles a Enkomi-Atasia*. S. 323-335.

Szazadok 105 (1971).

Şarkiyat Mecmuası VII (1972):

- N. M. ÇETİN, *Ahmet Ateş, hayatı ve eserleri*. S. 1-24.
 ATSIZ, *Kemalpaşa-oğlu'nun eserleri*. S. 83-135.

Tarih Enstitüsü Dergisi 2 (1971):

- İ. KAFESOĞLU, *Türk fütuhât felsefesi ve Malazgirt muharebesi*. S. 1-16.
 E. MERÇİL, *Türkçe selçuknameye göre Malazgirt Savaşı*. S. 17-50
 H. D. YILDIZ, *Abbâsler devrinde Türk kumandanları. II. Inak et-Türkî*. S. 50-58.
 N. ATASOY, *Minyatürlerde Türk büyükleri ve Alp Arslan*. S. 59-64.
 İ. ARTUK, *Diyarbakır ve Mardin'in bazı önemli yapıları*. S. 65-74.
 R. ŞEŞEN, *İmad al-Dîn al-Katib al-İşfahani*. S. 75-98.
 M. KAFALI, *Cuci Ulusu'ndaki il ve kabilelerin siyasî rolleri ve ehemmiyetleri*. S. 99-110.
 Ş. YETKİN, *Sultan Alp Arslan devrine ait bir kümbet süslemesinin başka çevrelerdeki etkileri*. S. 115-120.
 M. T. GÖKBİLGİN, *Lehistan Tatarları hakkında bir risâle "Risâle-i Tatar-ı Leh."*
 S. 121-130.
 M. AKTEPE, *Mehmed Efendi'nin Lehistan Sefâreti ve Sefâret-nâmesi*. S. 131-140.
 M. C. Ş. TEKİNDAG, *Silifke*. S. 140-152.
 FERÖZ AHMAD, *1908-1914 yılları arasında Büyük Britanya'nın Jön-Türkler'le münasebetleri*. S. 153-180.
 T'ANG CHİ, *Türk tarihine ait Çin kaynakları*. S. 181-210.
 EM. CONDURACHI - GH. STEFAN, *La Romanite Orientale*. S. 211-228.
 S. EYİCE, *Kırşehir'de Karakurt (Kalender baba) ıltcası*. S. 229-255.
 M. K. ÖZERGİN, *Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şirvan seferi ile ilgili üç manzumesi*.
 S. 155-288.
 M. T. GÖKBİLGİN, *Karaharman. Dobruca'nın kaybolmuş bir köyü*. S. 289-296.
 T. MATEESCU, *Une Ville disparue de la Dobroudja, Karaharman*. S. 297-344.

Tarih Felsefe Hukuk 1 (1972).

Tarih Mecmuası (Hayat) 6-12 (1972):

- 6 - Y. ÖZTUNA, *Mete zamanında Türk Cemiyeti*. S. 4-9.
 A. TAHSİN, *Kâtip Çelebi*. S. 18-19.
 B. N. ŞEHSUVAROĞLU, *Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in Türkiye'yi ziyareti*. S. 20-27.
 T. TUNALI, *III. Selim ve Kabakçı İsyanı*. S. 36-45.
 M. İ. TUNALI, *Dünyanın en eski Kütüphaneleri*. S. 46-47.
 R. E. KOÇU, *Tarihte Fenerbahçe*, S. 53-59.
 N. UZEL, *Hereke kumaş Fabrikası*. S. 60-64.
 E. YÜCEL, *Bizans Devrinde İstanbul'un Dikilitaşları*. S. 65-71.
 7 - *Büyük Zafer*. S. 4-15.
 F. TEVETOĞLU, *Atatürk'ün Toplanmış Yazıları*. S. 16-18.
 F. ALTAY, *Ellinci Yılında Büyük Taarruz*. S. 19-20.
 N. BERKÖZ, *Büyük Taarruz'un Hatırlattıkları*. S. 21-24.

- İ. H. TEKÇE, *Büyük Zaferi Anarken*. S. 25-28.
 İ. ILGAR, *Büyük Taarruz Strasındaki Kuvvetlerimiz*. S. 29-30.
 R. E. KOÇU, *Osmanlı Sarayında Enderûn Teşkilâtı*. S. 31-35.
 Y. ÖZTUNA, *Sultan İbrahim'in Cülûsu*. S. 36-40.
 S. AKINCI, *Kâzım İsmail Gürkan*. S. 41-43.
 M. İ. TUNAY, *Minoa Medeniyeti*. S. 44-50.
 İ. GÜLSEVİL, *Yedikule'de Yıldızlı Kapı*. S. 51-54.
 A. U. REVICZKY, *Türkiye'deki Macar Hâtıraları*. S. 74-79.
 B. N. ŞEHİSUAROĞLU, *İmparator Wilhelm'in Türkiye'yi Ziyaretleri*. S. 80-87.
 8 - Ş. RADO, *III. Mustafa Devrinde Leh Elçisinin Töreni*. S. 4-9.
 Y. ÖZTUNA, *Kanunî Devrinde İstanbul*. S. 10-13.
 F. ÜLGEN, *Abdülhak Hâmîd'in Hayatı Boyunca Oturduğu Evler*. S. 14-19.
 R. E. KOÇU, *Eski İstanbul'da Deniz Hamamları*. S. 20-22.
 S. PEUTEEUIL, *Balkan Savaşlarına Doğru*. S. 32-37.
 F. ALTAY, *Balkan Felâketi*. S. 38-42.
 İ. ILGAR, *Balkanlılar'a Nenden Yenildik*. S. 43-46.
 T. TUNALI, *Sultan Genç Osman'ın Saltanat Yılları*. S. 47-53.
 A. S. TEPECİKLİOĞLU, *Büstünü Yaptıran Türk Beyi*. S. 54-57.
 İ. BİRİNCİ, *Eski İstanbul'da Belediye Cezaları*. S. 72-73.
 9 - *Tophâne-i Âmir'e de top Dökümü Töreni*. S. 10-11.
 N. ULUĞ, *Millî mücadele'de Türk-Fransız Münasebetleri*. S. 12-19.
 M. AND, *Eski İstanbul'da Yabancı Sirkler*. S. 20-23.
 T. TUNALI, *Genç Osman'ın Ölümü*. S. 37-45.
 R. E. KOÇU, *Eski İstanbul'un Meşhur bir semti: Beyoğlu*. S. 51-58.
 S. KUMBARACILAR, *Enderûn-ı Hümayûn'da Spor Hareketleri*. S. 72-77.
 M. İ. TUNAY, *Çeşitli Yönleriyle Truva*. S. 78-82.
 Y. ÖZTUNA, *Eski Türkler'de ticaret hayatı*. S. 4-5.
 R. E. KOÇU, *Osmanlı Sarayında Bayram Tebriki ve Bayram Alayı*. S. 6-11.
 İ. ILGAR, *Koca Sekbanbaşı'nın bir Lâhiyası ve Bir Rus Oyunu*. S. 12-16.
 A. EĞİTER, *Türk Folklorunun Psiko-Sosyal Yönü ve Özellikleri*. S. 17-20.
 İ. BİRİNCİ, *Yakın Tarihimizde Namlı Eşkiyalar*. S. 30-32.
 T. TUNALI, *Niğbolu Zaferi ve Yıldırım Bâyezid*. S. 33-39.
 U. DERMAN, *Boğaziçi'nde Eski bir Türk Evi*. S. 45-53.
 G. KALMAN, *Semerkan'da Gördüklerim*. S. 78-86.

The Tôho Gakuho 43 (1972):

S. KUWAYAMA, *Brahmanial Marble Sculptures of Turki Shahis*. S. 1-54.

The Toyô Gakuhô 54, 3 (1971).

Törtenelemi Szemle XIV, 2 (1971).

Transactions of the Int. Conference of Orientalists in Japan XV (1970),

Turcica II (1970):

A. BOMBACI, *Qui était Jebu Xak'an?* S. 7-24.

G. HAZAI, *Sur un passage de l'inscription de Tonyuquq*. S. 25-31.

F. GEISSLER - P. ZIEME, *Uigurische Pancatantra-Fragmente*. S. 32-70.

R. HOUSSEINOV, *Superpositions ethniques en Transcaucasie aux XIe et XIIe siècles*.

S. 71-80.

- Y-Z. CHIRVANI, *Muhammed ibn-Keys et son glossaire Turc*. S. 81-100.
- H. J. KISSLING, *Quelques problèmes concernant Iskender Pasa, vizir de Bâyezîd II*. S. 130-137.
- J-L. BACQUE-GRAMMONT, *Un "Fetûhnâme" Zûl-Kâdiride dans les archives ottomanes*. S. 138-150.
- GH. I. CONSTANTIN, *The first mention of the Yenesei Old-Kirghiz inscriptions: the diary of the Rumanian traveller to China: Nicolai Milescu (Spathary) 1675*. S. 151-158.
- Türk Arkeoloji Dergisi XIX, 2 (1970):
- M. AKOK, *Konya'da Sahib-ata Hanikâh, Camiinin Röleve ve Mimarisi*. S. 5-38.
- U. B. ALKIM, *Tilmen ve Kırıskal Hüyük Kazıları (1907)*. S. 39-50.
- J. İNAN, *1970 Kremna Kazısı Raporu*. S. 51-97.
- G. E. BEAN, *Kitabeler*. S. 99-102.
- A. ERZEN, *Çavuştepe 1970 Kazısı*. S. 103-108.
- N. FIRATLI, *Uçak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları*. S. 109-106.
- D. LEVI, *La campagne de fouilles. du 1970 A Iasos*. S. 161-167.
- A. M. MANSEL, *1970 yılı Perge Kazısına Dair Önrapor*. S. 169-184.
- H. VETTERS, *Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos im Jahre 1970*. S. 185-194.
- B. ÖĞÜN, *Kaunos Kazıları 1967-1970*. S. 195-202.
- A. PALMIERI, *Two years of Excavations at Arslantepe (Malatya)*. S. 203-211.
- Türk Dili 250-255, Dizin I: (1972).
- 250 - E. ÖZDEMİR, *40 yıl*. 276-281.
- 253 - Z. KORKMAZ, *Kâşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi*. S. 3-19.
- A. DİLAÇAR, *Kâşgarlı Mahmut'un Kişiliği*. S. 20-22.
- A. CAFEROĞLU, *Kâşgarlı Mahmut'a Göre Akraba Adları*. S. 23-26.
- O. Ş. GÖKYAY, *Divanü Lûgat-it-Türk ve Alp Er Tunga*. S. 56-59.
- Ş. KURGAN, *Divanü Lûgat-it-Türk Üzerine*. S. 60-80.
- İ. OLGUN, *Kâşgarlı Mahmut'ta Türklük Bilinci*. S. 81-86.
- A. ÖZKIRIMLI, *Kâşgarlı'ya Göre Türklerde Askerlik*. S. 87-95.
- H. İLAYDIN, *"Divan" la İlgili Bazı Gözlemler ve Düşünceler*. S. 96-103.
- J. M. KELLY *Divanü Lûgat-it-Türk'ün Yeni Baskısı Üzerine*. S. 104-109.
- Divanü Lûgat-it-Türk'ün Yeni Baskısı Üzerine*. S. 104-109.
- G. G. MUSABAEV, *Kâşgarlı Mahmut'un Yaşamı üzerine Yeni Veriler*. S. 110-120.
- H. EREN, *Sovetskaya Tyurkologiya Dergisinin Divanü Lûgat-it-Türk Özel Sayısı*. S. 121-124
- 254 - *Atatürk 1881-1938*.
- Türk Kültürü X, 116 (1972): Hava Kuvvetleri özel sayısı; X, 117 (1972): Deniz Kuvvetleri sayısı; X, 118 (1972): Ordu sayısı; 119/1972:
- 118 - N. GÖYÜNÇ, *50. yıldönümü dolayısıyla: Başkumandanlık Meydan Muharebesinin Türk ve dünya tarihindeki önemi*. S. 18-31.
- T. ÜNAL, *Milli Mücadelede ekonomik durum*. S. 32-68.
- F. SÜMER, *Osmanlıların mensup bulunduğu boy: Kayılar*. S. 128-129.
- H. İNALCIK, *Osmanlı devrinde Türk ordusu*. S. 130-138.
- H. İNALCIK, *Osmanlı timar rejmi ve Sipahi ordusu s.* 139-146.
- İ. BİNARK, *XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı-Türk ordusuna ait askeri kıyafet ve unvanlar*. S. 153-170.

- O. ASLANAPA, *Tarih boyunca Türk ordusuna ait tasvirler*. S. 172-185.
 A. İNAN, *Şark Klâsik edebiyatında Türkler ve Türk ordusu*. S. 186-189.
 A. TEMİR, *Türk-Moğal İmparatorluğu devrinde sosyal ve askerî teşkilat*. S. 190-207.
 B. ÖGEL, *Türklerde kartal ve kartal arması*. S. 208-226.

Türk Kültürü 119 (1972).

- 119 - H. ŞEKERCİOĞLU, *17 Eylül 1175 Gelendost Miryofatlin zaferinin 795. yılı*
 S. 12-17.
 N. GÖZAYDIN, *Evlîya Çelebi Seyhatnamesi üzerine*. S. 28-30.
 A. ÖZGÜÇ, *Yunanistan'daki Türk eserleri üzerinde oynanan oyun*. S. 31-35.
 N. ONK, *Aras boyu örf ve âdetleri: Nevrus Bayramı*. S. 42-56.

Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni. XX 2-3 (1971):

- M. T. ACAROĞLU, *Kitabın tarihçesi*. S. 73-81.
 S. KARAGÖZ, *Dünkü ve bugünkü Manisa kütüphaneleri*. S. 82-85.
 A. TÜRABİ TÜTÜNCÜ, *Halil Hamid Paşa vakfiyesi ve Isparta Kütüphanesi*. S. 86-92.
 3 - M. TEVFİKOĞLU, *"Millet Kütüphanesi" kurucusu Ali Emiri Efendi*. S. 147-155.
 R. BİLGE, *Divanü Lugat-it Türk ve Ali Emiri Efendi*. S. 156-172.

Türkiyat Mecmuası XVII (1972):

- A. CAFEROĞLU, *İlk Anadolu vatan kültürü kurucuları*. S. 1-12.
 K. MIKLOS, *"Yurd Kurma" hakkında* S. 13-20.
 O. ASLANAPA, *Büyük Selçuklu sultanı Alparslan zamanından kalan eserler*. S. 21-23.
 E. ESİN, *"Butan-ı Halaç" (M. VII-X. yüzyıllarda Halaç kültürünün sanat eserlerinde akisleri)*. S. 25-67.
 H. Z. KOŞAY, *Malazgird'de buluşanlar*. S. 69-76.
 C. CAHEN, *İslam kaynaklarına göre Malazgirt savaşı*. S. 77-100.
 R. ŞEŞEN, *Alparslan'ın hayatı ile ilgili arapça kaynaklar*. S. 101-112.
 H. BOWEN, *İlk Selçuklu vezirlerine dair bazı notlar*. S. 125-132.
 S. EYİCE, *Anadolu Selçuklu sanatı çalışmalarının başlangıcında iki yabancı: Clément Huart ve Friedrich Sarre*. S. 133-148
 M. KAPLAN, *Ziya Gökalp ve Yahya Kemal'e göre Malazgirt savaşının manâ ve ehemmiyeti*. S. 149-164.
 İ. ARTUK, *Diyarbakir'de Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah zamanında yapılan bir yapı kitabesi ile onun namına kesilen bazı sikkelerin mahiyeti*. S. 165-176.
 O. KÖPRÜLÜ, *Velâyet-nâme-i Sultan Şücaeddin*. S. 177-184.
 O. F. SERTKAYA, *Horezmi'nin Muhabbet-nâme'sinin iki yeni yazma nüshası üzerine*. S. 185-207.

Türkiye Bibliyografyası 4 (1971); 1, 2 (1972).

Türkiye Makaleler Bibliyografyası IV (1971); I, II (1972);

Türkiye Taring ve Otomobil Kurumu Belleteni 312 313 (1972):

- 312 - D. KUBAN, *Boğaziçi*. S. 2-9.
 E. YÜCEL, *Emirgânda şerifler Yalısı*. S. 10.
 E. ESİN, *Sadullah Paşa Yalısı*. S. 11-25.
 S. LLOYD, *The yalı of Saffet Paşa*. S. 26-27.
 S. BOYAR, *The yalı of Amcazade Hüseyin Paşa*. S. 28-32.
 313 - F. DİRİMTEKİN, *Türklerden önce İstanbul*. S. 3-9.
 M. K. DÜRÜST, *İstanbul Şadırvanları*. S. 11-13.

- İ. MASAR, *Bu yüzyılın başında İstanbul*. S. 17-19.
 E. YÜCEL, *Byzantine cisterns of İstanbul*. S. 30-36.
 H. TEZCAN, *Harem*. S. 21-25.
 İ. GÜLSEVİL, *La Mosquée Bleue*. S. 26-29.
 W. SPERCO, *Voyages vers İstanbul au XVI ème siècle*. S. 37-38.
- Ulster Journal of Archaeology 34 (1971).
- Vestnik Drevney Istorii 1 (1971); 1, 2 (1972):
 1 - J. ZABLOCKA - *Agrarian Relations in the Cities of Asia Minor, First to Third Centuries A. D.* S. 17-28.
- Viking XXXV (1971).
- Vizantinski Vremennik 32 (1971).
- Voprosi Istorii 5, 7-77 (1972).
- Die Welt des Islams XIII, 1-4 (1971):
 H. BRANDS, *Zum Stand der Theaterdichtung in der Türkei*. S. 79-98.
 H. BRANDS, *Eine kaukasustürkische Novelle als Zeitdokument*. S. 99-102.
 G. JÄSCHKE, *Vom Islam in der heutigen Türkei*. S. 145-161.
 G. JÄSCHKE, *Zwei Streiffragen aus Frühgeschichte der türkischen Revolution*. S. 162-167.
- Die Welt des Orients VI, 2 (1971):
 J. BAUER, *Allsumerische Beiträge (1-3)*. S. 143-152.
 J. A. BRINKMANN, *Mu'us-sa Dates in the Kassite Period*. S. 153-156.
 M. DIETRICH, *Neue Quellen zur Geschichte Babyloniens (IV)*. S. 157-162.
 F. STEINHERR, *Zu einigen Problemen von Karatepe*. S. 166-180.
- The Yale Review 1972.
- Yeni Yayınlar XVII, 6-8 (1972).
- Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft 121, 2 (1971):
 O. JASTROW, *Ein neuaramäischer Dialekt aus dem Vilayet Siirt (Ostanatolien)*. S. 215-222.
 M. FORSTNER, *Bemerkungen zum Wesirat unter den frühen Abbasiden*. S. 231-241.
 K. TEPLY, *Eine Freilassungserklärung für einen türkischen Gefangenen aus dem Türkenkrieg 1683-1699*. S. 242-253.
- Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 7, 10 (1972).
- Zeitschrift für Kulturaustausch XXII, 2 (1972).
- Zion XXXVI, 1-4 (1971):
 Y. DAN, *Two Jewish Merchants in the Seventh Century*. S. 1-26.

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
BAYKAL, BEKİR SITKI : Deux documents concernant la vie de Mustafa Kemal Paşa durant l'Armistice (en turc; avec 3 photocopies).....	451
BAYUR, HİKMET : Souvenirs d'Atatürk (en turc).....	457
JÄSCHKE, GOTTHARD : Die Gründung der Türkischen Republik. Anfang der Reformen Kemal Atatürks (en allemand).....	471
——— : L'article précédent, traduit en turc.....	475
ARIBURUN, PERİHAN : La femme turque au cinquantenaire de la République (en turc)	481
ORHONLU, CENGİZ : Sur l'émigration causée par l'occupation grecque et les conséquences des "déportations" pratiquées par la Grèce (en turc, avec 4 photocopies)	485
BÜYÜKTUĞRUL, AFİF : Le cinquantenaire de la Marine turque (en turc; 30 fig.)	497
KUBAN, DOĞAN : Le Nationalisme d'Atatürk et la Culture traditionnelle (en turc)	527
KURAN, ABDULLAH : Les premiers ouvrages de l'architecte Sinan (en turc)	533
——— : L'article précédent, traduit en anglais	545
TOSUN, MEBRURE : Les notions de droit, de loi et de justice en Sumer, Babylone et Assur et les termes qui y correspondent (en turc).....	557
KARADENİZ, ŞADAN : Un document relevant de notre histoire contemporaine: Une lettre d'Esad Fuat Tugay au premier ministre britannique Balfour (en turc; avec une photocopie).....	583
UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI : Événements concernant les années 1206/1791 et 1207/1792, d'après les éphémérides des affaires extérieures du temps de Selim III (en turc).....	607
Livres et périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le second semestre de 1972 (en turc).....	663

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXXVII

No : 148

Octobre 1973

*Le présent numéro de Belleten est
consacré au souvenir du cinquantième
de la République.*

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 3